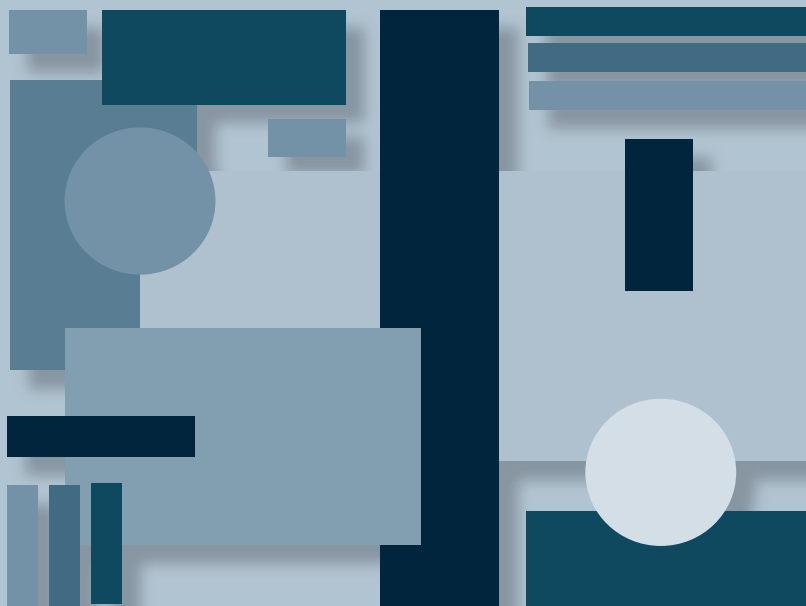

OPFERUM IUVENUM

Szemelvények

2

Válogatás a PTE BTK XXXI. Országos Tudományos
Diákköri Konferencián (2013) első helyezést
elért hallgatóinak pályaműveiből

TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI TANÁCS

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCÉSZETTUDOMÁNYI KAR

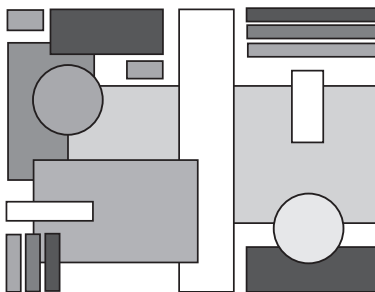

SZÉCHENYI TERV

Szemelvények 2.

Specimina Operum Iuvenum 2.

Szemelvények 2.

Válogatás a PTE BTK XXXI. Országos Tudományos Diákköri Konferencián
(2013) első helyezést elért hallgatóinak pályaműveiből

Szerkesztette:
BÖHM GÁBOR és FEDELES TAMÁS

Pécs, 2013

Specimina Operum Iuvenum
a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi
Kar Tudományos Diákköri Tanácsának sorozata

A sorozat szerkesztői:
Böhm Gábor és Fedeles Tamás

Az angol összefoglalókat gondozta: Czeferner Dóra

A kötet megjelenésére *TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0029 Tudományos képzés
műhelyeinek támogatása a Pécsi Tudományegyetemen* c. program keretében
kerül sor.

A kötet megjelenését támogatta:

Nemzeti Fejlesztési Ügynökség
www.ujszechenyierv.gov.hu
06 40 638 638

A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai
Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

© A Szerzők
© A szerkesztők

Tartalom

Előszó	7
<i>Fábián Helga–Fehér Zsuzsanna</i>	
A Male Body Attitude Scale (MBAS) magyar adaptációja	9
<i>Vágvölgyi Réka</i>	
Geometriai és nem-geometriai információk szerepe a gyerekek 2 és háromdimenziós téri tájékozódásában	51
<i>Fekete, Tamás</i>	
The Influence of Old Norse on English Inflectional Morphology and Syncretism	84
<i>Pulszter Zsuzsanna</i>	
Gazdasági stratégiák és értékpreferenciák egy ormánsági kistelepülésen	110
<i>Vásárhelyi Ágnes</i>	
Színtér és/vagy szubkultúra? Egy paradigmaváltás elméletei a magyar hardcore punk és Straight Edge tükrében	134
<i>Bozsoki Petra</i>	
Ecsetre komponált sorok	166
<i>Mátyás Botond</i>	
„Quos hungarice Caliz vocant” Magyarországi muzulmánok és eredetük az Árpád-kori forrásanyag tükrében	185
<i>Máté Zsolt</i>	
Az 1959-es amerikai-szovjet cserekiállítások és amerikai-magyar sajtóvisszhangjuk	209
A kötet szerzői	232

Előszó

A hazai felsőoktatásban a tehetséggondozás legjelentősebb fóruma a tudományos diákköri tevékenység. A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Tudományos Diákköri Tanácsának (KTDT) legfontosabb feladatai közé tartozik a karon működő diákkörök hallgatói részére az önálló kutatómunka elősegítése, a Kari Tudományos Diákköri Konferenciák (KTDK) megfelelő előkészítése, megszervezése, lebonyolítása, annak érdekében, hogy a kar hallgatói minél sikeresebben szerepeljenek az Országos Tudományos Diákköri Konferencián (OTDK).

A két évente rendezett KTDK sikerességét igazolják az OTDK-n elért eredmények. Az 1999 és 2013 között megrendezett OTDK-kon a Kar hallgatói közül összesen 252 fő ért el helyezést, 94-en különdíjat, míg 4-en Pro Scientia Aranyérmert nyertek.

A KTDT fontos küldetése, hogy lehetőség szerint növelje a tudományos munkában résztvevő hallgatók számát, ezzel párhuzamosan pedig emelje az általuk folytatott tudományos munka minőségét. E kettős célkitűzés megvalósítása érdekében fontosnak tartjuk a TDK-munka presztízsének növelését, a részvétel vonzóbbá tételét. A Specimina Operum Iuvenum címmel ez évben indított könyvsorozatunk elsődleges célja éppen ezért nem csupán a tehetséges hallgatók publikációs lehetőségeinek kiterjesztése, hanem a tudományos tevékenység népszerűsítése és a szélesebb olvasóközönség figyelmének felkeltése volt.

Sorozatunk második kötete a XXXI. Országos Tudományos Diákköri Konferencián első helyezést elért hallgatóink tanulmányaiból ad válogatást. A 2013-as évben Karunk hallgatói szép eredményeket értek el OTDK-n, négy szekcióban összesen 81 pályamunkával vettek részt a megmérettetésen. Összesen 26 fő ért el helyezést. 10 első, 9 második, és 7 harmadik helyezést szerezünk, és 10 fő kapott különdíjat. Nem volt tehát könnyű újabb „szemelvényeket” kiragadni a kiváló teljesítmények közül, mégis, abban a reményben folytatjuk vállalkozásunkat, hogy kötetünk olvasói betekintést nyerhetnek a bölcsészettudományi és társadalomtudományi gondolkodás legfrissebb, fiatal kutatók által közvetített eredményeibe.

Pécs, 2013. június 28.

A kötet szerkesztői

Fábián Helga–Fehér Zsuzsanna

A Male Body Attitude Scale (MBAS) magyar adaptációja

Hungarian Adaptation of the Male Body Attitude Scale (Mbas)

The current study intends to measure the physical attitude with the psychometrically evaluated Hungarian version of the Male Body Attitude Scale (MBAS). After the adaptation, we assessed the validity of the questionnaire on a sample of 484 young, male Hungarian adults. The validity of the Hungarian translation of the total 24-item MBAS had been considered to be good. In the second study (N = 86) we evaluated the temporal stability of the MBAS, to assess the test–retest reliability of this measure. Results indicated that the total scale and subscales demonstrated adequate reliability. The third study examined the scores of the MBAS along five hypotheses. We compared the scores of the total scale and subscales along different variables and found that the MBAS is sensitive to the differences between the different groups. Finally, two subclinical studies of the questionnaire were investigated within the framework of the applicability of developmental psychology and cognitive psychology. The MBAS provides an outlook towards the studies of modern cognitive psychology, the effect on the individual and the study draws attention to the importance of the male body image disorders.

Elméleti háttér

Testséma és testkép fogalma

Nincs pontos kifejezésünk a köznapi nyelvben a testsémára és testképre, mivel egy testileg és lelkileg egészséges ember úgy él együtt testével, hogy nincs annak létének különösebb tudatában. Az irodalmak olvasása során számos rokon fogalommal találkozhatunk, melyek különböző szemszögből közelítik meg, hogy miként észleljük testünket.

A korai kutatások központjában a test percepciójának neuropatológiai formái álltak, ezzel szemben csak kevés hangsúlyt fektettek a pszichológiai változókra. Vagyis a testséma (body schema) dominálta a korai testkép (body image) vizsgálatokat.¹

¹ PRUZINSKY–CASH 2002.

A testséma Head szerint egy neurofiziológiai meghatározás, mely magába foglalja a test fizikai tulajdonságait, méreteit, térbeli elhelyezkedését és annak működését.² Head és Holmes azzal foglalkoztak, hogy milyen idegrendszeri folyamatok fontosak a testi élmény kialakításában, továbbá központi szerepet adtak a propiocepciónak és a tapintásnak. Erre alapozva alkották meg a testséma fogalmát.

Marleau-Ponty szerint a testkép nem csupán egy dolog, hanem a saját tapasztalás fontos eleme, mely az úgy nevezett „schema corporeal”, avagy a test és környezet kapcsolatának funkcionális és tapasztalati egysége. Klasszikusan rövid idejű testrepresentációnak számít a testséma, mely állandóan változik és az aktuális testtartást foglalja magába.³ Straus a testsémát egy kortikális reprezentációval felelteti meg. A test különböző részei egy neurofiziológiai térképen helyezkednek el, mely a szomatoszenzoros kortexben található. Mint egy belső modell, melyet az egyén alkot saját testéről. Kolb megfogalmazásában a testsémáról, mint „poszturális” vagy „perceptuális” sémaként ír, melyben leképződnek szenzoros élményeink, mely egyben a tudatosság forrása.⁴

Schilder 1935-ben megjelent *The image and appearance of the human body* könyvében elsőként szentelt teljes fejezeteket a testkép témájának.⁵ Szerinte a testkép egy saját testünkről alkotott kép, melyet belső szemünk előtt alkotunk meg és szükségesnek érezte neurológiai, pszichológiai és szociokulturális szempontból tanulmányozni. Azonban a testkép egy jóval összetettebb, multidimenzionális jelenség, mint azt Schilder véli.¹ Gallagher összefoglalta a testkép fogalmának komponenseit, melyek a személy saját testére vonatkozó perceptuális tapasztalatok, a személy konceptuális tudása a testről és érzelmi viszonyulása saját testéhez. Az utóbbi két aspektus nem mindig igényel tudatosulást, hanem fenntartottak, mint egy sor hiedelem vagy attitűd és ebben az értelemben részét képezik az intencionális rendszernek.⁴

A testkép és testséma differenciálása neurológiai folyamatok megkülönböztetésén alapszik. A testséma ezek szerint a test szenzomotoros térképe, mely propioceptív, saját mozgás érzékelésével kapcsolatos ingerekre támaszkodik. A testkép pedig vizuális adatokból nyeri információját.

Grogan szerint a testkép az egyén azon felfogása, érzése és gondolata, hogy miként észleli saját testét. A testképben összegződnek a saját testtel kapcsolatos észleletek és gondolatok. Az észlelések lehetnek például a test méretére vonatkozó becslések. A gondolatok a test vonzerejével kapcsolatos értékelések.⁶ A testkép alatt éppen ezért rendszerint többdimenziós, neurofiziológiai,

² HEAD–HOLMES 1912. 34, 102–254.

³ MERLEAU-PONTY 1964.

⁴ GALLAGHER–COLE 1995. 369–390.

⁵ FISHER 1990.

⁶ GROGAN 2006. 523–530.

pszichológiai és viselkedési komponenseket magába foglaló konstruktumot értünk. A neurofiziológiai szempont a perceptuális élményekre vonatkozik. A pszichológiai komponens lehet kognitív (gondolkodási folyamat és gondolkodási stílus) és affektív (érzések, érzelmek, és a hangulat). A viselkedés (például a testre vonatkozó ellenőrzés vagy elkerülése) tényező ténylegesen a neurofiziológiai és pszichológiai komponensek eredménye.⁷

A testkép az elmúlt évtizedek során széleskörűen és következetesen lett megvitatva. A korai kutatások központjában a test percepciójának neuropatológiai formái álltak, míg ezzel szemben csak kevés figyelem került a pszichológiai változókra. Vagyis a testséma (body schema) dominálta a korai testkép (body image) vizsgálatokat. A testképpel foglalkozó irodalom az elmúlt időben főképp a női testtel foglalkozott, a nők vékonyság iránti vágyával, mind e mellett a férfiak körében is egyre gyakrabban tapasztalható problémák ezen a téren. Az anorexiásnak számító George Gordon Byron (18. század) számos ifjúnak szolgált mintául a kényszeres testkontroll igényével. Ez a tendencia a 20. században műalkotásaiban is megfigyelhető, Picasso és Munch festményein és napjaink férfi modellek világában.⁸

A testi erőnek, az acélos alkatnak sajátos kultusza alakult ki. A legendás Kinizsi Pál roppant izmossága, Toldi Miklós nyers ereje és számos más hazai példa említhető. A mai világban a média közvetíti a férfiideálokat, sportolókön és színészeken keresztül. Talán az egyik legismertebb ideál az izmosság szempontjából maga Arnold Schwarzenegger (Schwarzenegger-ideál), egykori izomember és Terminátor. Vele kezdődött az izomkultusz, habár már a 19. században elkezdődött a testépítés története, Eugen Sandow-val. Mint látjuk a férfiak körében is megtalálható a testképpel kapcsolatos aggodalom, mely egyre több kutatót szorgalmazott ennek vizsgálatára.

Kognitív megközelítések

A kognitív fejlődésben Piaget szerint központi szerepe van a testnek. Konstruktivista megközelítésének központi kérdése, hogy miként ismeri meg a gyermek a világot és erre alapozva fogalmazta meg a fejlődéelméletét. Az első két életévet magába foglaló szenzomotoros szakaszra jellemző, hogy a csecsemő egyszerű mozgásos viselkedéseinek koordinációja és érzékelése közötti szoros kölcsönhatás kialakulása. Ekkor a megismerés forrása tisztán mozgásos-érzékeléses. Az csecsemő első hónapjaiban fontos szerepet játszik az utánzás test vizuális-téri reprezentációjának fejlődésében. Piaget vélekedése szerint a teljes

⁷ PROBST-PIETERS-VANDERLINDEN 2008. 657–665.

⁸ TÚRY-BABUSA 2012.

testről való tudás nem az érzékszervi-mozgásos reprezentációkból származik. Az érzékszervi-mozgásos koordináció csak egyes végtagról, ill. testrészeiről ad információt, de nem ad tudást a test egészéről. Az utánzás teremti meg a teljes vizuális-téri tudást a saját és a másik testére vonatkozóan.⁹

A humanisztikus pszichológiában a self, az önmagunkról alkotott tapasztalatok és ismeretek rendszere, egy a testünkről, képességeinkről és élményeinkről megőrzött tudás. A csecsemő úgy alakít ki egy testsémát, hogy önmagáról vázat alakít, mely elengedhetetlen a viselkedés szabályozáshoz.¹⁰ Wallon megközelítésében az én (self) elkülönülésével egy időben kell elkülönülnie a nem-énnek (non-self). Kezdetben a nem-én összefonódik a gyermek saját énjével, a szociális környezettel párhuzamosan definiálja magát. A harmadik életév körül, az úgynevezett dackorszakban figyelhető meg az én függetlenedése.¹¹ Wallon és Mérei a világ megismerésében, az én-tudat kialakulásában és az utánzásban fontosnak tartják a testtartás szerepét a világ megismerésében.

Újabb kutatások kimutatták, hogy az utánzásban fontos szerepet játszanak a tükrőneuronok. A kognitív pszichológia a tükrőneuronok funkciójáról úgy vélekedik, hogy fontosak más emberek cselekvéseinek értelmezésében és új képességek elsajátításában utánzás által. A tükrőneuronok akkor aktiválódnak, mikor egy saját célvezérelt mozgást vagy egy más által végrehajtott mozgást figyelünk meg. Egy másik ember cselekedetének neurális tükröződése utánzáshoz vezet, ill. nyelvek elsajátításához és empátiához.¹² A tükrőneuronok a ventrális-premotoros kéregben elhelyezkedő speciális idegsejtek, melyek egyaránt válaszolnak a kivitelezésre és a megfigyelésre, a nem-tudatos észlelés gyors és hatékony.¹³

Adonisz-komplexus

A férfiak körében is megjelentek az evészavarok, mint az anorexia nervosa és bulimia nervosa, valamint a külső megjelenéssel kapcsolatos kételyek, mely jelenséget Adonisz-komplexusnak neveztek el. A görög mitológia hőstét művészek sokasága vette például, így jól végigkövethető az évszázadok során megváltozott férfi testideál. Az ókori istenek testi megjelenésének változása mellett, mely idővel átalakult a vaskostól az izmos, erőt kisugárzó férfi testté, léteznek más tendenciák is, ahol nem az izomzat, hanem a test kontrollja áll a

⁹ COLE–COLE 2006.

¹⁰ MÉREI–BINET 2001.

¹¹ GARVEY–FOGEL 2007. 51–76.

¹² MYERS 2008.

¹³ RIZZOLATTI–FADIGA–GALLESE–FOGASSI 1996. 131–141.

fókuszban. Az Adonisz-komplexusra jellemző a férfitesttel kapcsolatos intenzív törődés, néha kényszeres foglalkozás, az edzett alkat, a túlsúly elleni harc, kozmetikumok használata. Mind e mögött a csökkent önértékelés, egyre nagyobb elvárások és kudarcból való félelem állhat, mely szinte lebénítja az ilyen szorongásra fogékony férfiakat. A testre történő kényszeres figyelem, az Adonisz-komplexus, azonban inkább egy kulturális jelenség, semmint patológias elváltozás. Már fiatal korban, az általános iskolában megjelennek az Adonisz-komplexusra jellemző megnyilvánulások, az izmokkal és a petyhüdt hassal, a pénisz méretével való elégedetlenség. Férfiak sokasága szenved e problémák miatt, ami akár önbizalomhiányhoz és depressziós tünetekhez is vezethet.¹⁴

Míg azonban a nők körében nyíltan tematizáltak a testképzavarokból fakadó problémák és így aggodalmaik és félelmeik megnevezhetők, a férfiaknál ez egy tabu téma. Számos férfi számára a testképzavar tipikusan női betegség és ezért gyorsan nőiesnek, ill. homoszexuálisnak számíthat az a férfi, aki bevallja, hogy ilyen problémája van.

Mérőeszközök

Számos mérőeszközt hoztak létre az utóbbi években a testtel való elégedettség mérésére. Ezek között léteznek nagyon egyszerűek, melyek csak arra kíváncsiak, hogy mennyi az aktuális súly és mi az egyén ideális súlya. Egy másik viszonylag egyszerű mérési módszer, mely átalakítható súly, méret, alak vagy egyéb testi jellemzők mérésére, a Likert-típusú skála. Ebben az esetben egy öt- vagy hét-fokozatú skála mentén jelöli be az egyén a testtel való elégedettségét, ill. elégedetlenségét. Egy további kategóriát képviselnek a sematikus figurákat értékelő módszerek, melyek egy magasabb szintű mérési komplexitást tesznek lehetővé, mint az egy itemes paraméterek. Közös ezekben az eszközökben, hogy egy széles spektrumot használnak a figurákat illetően, melyek a méret szempontjából a vékonytól a nagyon túlsúlyosig terjednek.¹⁵

Több kutató azt az eredményt találta, hogy a férfiak kvalitatíve különböznek a nőktől, az ideális testalkat és specifikus testi régiók percepcióját illetően. A férfiak általában egyre izmosabbak kívánnak lenni, egyre alacsonyabb testzsír mellett. Ezzel szemben a nők karcsúbbak és könnyebbek szeretnének lenni. Továbbá a férfiak más testrészekben szeretnének izmosabbá válni, mint a nők zsírt veszteni. Vagyis a férfiak a deréktól felfelé szeretnének izmosodni, a törzsön és a karokon, míg a nők a deréktól lefelé szeretnének fogyni, a csípőn, a combokon és a fenéken.¹⁶

¹⁴ POPE–PHILLIPS–OLIVARDIA 2000.

¹⁵ THOMPSON–VAN DEN BERG 2002.

¹⁶ ANDERSEN–COHN–HOLBROOK 2004. 18–29.

A jelenlegi kérdőíves mérőeszközök többsége a női testkép sémáját tükrözik. Az itemek arra lettek kiszabva, hogy azon testrészekre kérdezzenek rá, melyekkel a nők általában elégedetlenek, vagyis a deréktól lefelé levő régiókra koncentrálnak. Az előzőleg említett nemi különbségek, az ideális testképpel kapcsolatosan, jól szemléltetik, hogy ezek az eszközök nem érvényesek a férfi test esetében.

A *somatomorphic matrix* (SM) izomzattal való elégedetlenség mérésére lett kifejlesztve. Az SM egy sematikus figura-teszt, ahol egy számítógépes program segítségével 100 ábra közül kell választani négyet aszerint, hogy miként látja saját testét, milyennek látja az ideális testet, hogy néz ki a korának megfelelő átlagos test, és hogy szerinte a nők milyen testet részesítenek előnybe. Az ábrák a testzsír és izom dimenziók szempontjából térnek el egymástól.¹⁷

Pope és munkatársai azt találták, hogy a férfiak úgy választottak, hogy az ideális test átlagosan körülbelül 13 kg-mal izmosabb, mint a saját testük és úgy vélték, hogy a nők legalább 14 kg-mal izmosabb férfiakat részesítenek előnyben, mint ők maguk. A nagy különbség a férfiak tényleges és ideális izmos testük közt Pope szerint segíthet annak megmagyarázásban, hogy miért növekedtek a rendellenességek, mint az izomdiszmorfia és anabolikus szteroidokkal való visszaélés az utóbbi években.¹⁷ Habár helyesen értékeli a szomatomorfikus mátrix az izmosság és testzsír dimenzióit, és rendkívül hasznos a perceptuális testkép meghatározásában, azonban időbeli stabilitását nem tudták kimutatni.¹⁸

Az elmúlt években újabb mérőeszközöket fejlesztettek ki a kutatók. Ilyen az izomzat iránti vágyat mérő *muscle dysmorphic disorder inventory* (MDDI)¹⁹ és a testépítők részére kifejlesztett *bodybuilder image grid* (BIG).²⁰ Azonban változatlanul fennállt az igény egy olyan eszközre, mely együttesen méri a férfiak attitűdjét izomzatuk és testzsírjukkal kapcsolatosan, továbbá pszichometrikailag megbízhatóak és időben stabilak.

Az izmosság iránti késztetés skála, *Drive for Muscularity Scale* (DMS),²¹ egy rövid kérdőív, melynek nincs magyar változata. Célja azon attitűdök és viselkedések felmérése, melyek tükrözik az egyén aggodalmát saját izmosságának növelésével kapcsolatosan. A 15 ítemes Likert-skála nők és férfiak esetén egyaránt alkalmazható és minél magasabb az elért pontszám, annál nagyobb az izmosság iránti vágy. Bebizonyosodott, hogy jó a kérdőív belső konzisztenciája és teszt-reteszt validitása középiskolás fiúk és felnőtt férfiak esetén. Azonban nem képes átfogóan értékelni az izmosság iránti késztetés

¹⁷ POPE–GRUBER–MANGWETH–BUREAU–DECOL–JOUVENT–HUDSON 2000. 1297–1301.

¹⁸ CAFRI–THOMPSON 2004. 18–29.

¹⁹ HILDEBRANDT–LANGENBUCHER–SCHLUNDT 2004. 169–181.

²⁰ THOMPSON–GRAY 1995. 258–269.

²¹ MCCREARY–SASSE 2000. 297–304.

skála (DMS) a férfi testkép összes aspektusát és a férfiak testükkel való elégedetlenségét. Központi és egyedülálló elemei a férfiak pszichológiai jóllétének az izmossággal, testzsírral és magassággal való elégedetlenség, ezért lényeges ezek vizsgálata.²²

Az *Male Body Attitude Scale* (MBAS) célja, hogy egy olyan eszközt dolgozzon ki a férfi testi attitűdök mérésére, melynek az eredményei megbízhatóak és érvényesek.²³

Az MBAS három független mintán (egyetemista férfik) lett kifejlesztve és kiértékelve. Az első és második tanulmányban a faktoranalízisek meghatározták az MBAS alapjául szolgáló szerkezetet. Így három faktort tudtak egymástól elválasztani: izmosságot, alacsony testzsírt, és a magasságot. Az első és második vizsgálat kihozták az MBAS skálának és alskálának a konstruktum validitásának (konvergencia, konkurencia, és diszkriminancia) érvényességének bizonyítékát. Ezek összefüggtek, ill. nem függtek össze az elvárt izmosság iránti hajlammal, vékonyság iránti szükséggel, önértékeléssel, önmegbecsüléssel, étkezési rendellenesség tüneteivel, és benyomás menedzsmenttel. A harmadik vizsgálatba kiderült, hogy a teljes pontszám és az alskála pontszámai időben is, két hét elteltével, stabilak. A belső konzisztencia megbízhatósága a teljes pontszám és az alskála pontszámai mindhárom vizsgálat során magas volt. Végül azt találták, hogy az MBAS egy hasznos mérőeszköz a férfiak testképnek értékelésével kapcsolatosan.²³

Hazai kérdőívek

Hazánkban a testképzavarokat mérő kérdőívek többsége a női problémákat célozza meg, ill. a férfiak esetében csak speciális csoportokra alkalmazhatók.

Az Eating Disorder Inventory (EDI), az evészavarok vizsgálatában leggyakrabban használt kérdőív. A teszt hazai adaptációja 1997-ben jelent meg.²⁴ Az EDI egy Likert skálát használó önpontozó kérdőív, mely 64 tételből áll, melyek 8 alskálába sorolhatók. Az első három skála speciális, evészavarokra vonatkozó alskála, a további öt skála az anorexia nervosa alapvető pszichopatológiai jellegzetességeit, személyiségvonásait vizsgálja. Azonban az evészavarokban a férfiak aránya igen alacsony, a megbetegedések 2–10%-át teszi ki. A karcsúságideál nem oly mértékben hat a férfiakra, mint a nőkre. A férfiak többsége a nemi identitásukkal való konfliktus miatt, ill. sportolás érdekében és testi egészségük megőrzése céljából diétáznak, szemben a nők-

²² BERGERON–TYLKA 2007. 288–295.

²³ TYLKA–BERGERON–SCHWARTZ 2005. 161–175

²⁴ TÚRY–SÁFRÁN–WILDMANN–LÁSZLÓ 1997. 336–342.

kel.²⁵ Továbbá a férfiak más testtájakon kívánnak fogyni, ill. izmosodni, mint a nők, mely már a testfelépítések eltéréséből is adódik. Ezért csak korlátozottan alkalmazható az EDI kérdőív a férfiak testképzavarának felmérésére.

Evészavarok és média összefüggésének vizsgálatának keretén belül fordításra került a Vonzóságról Alkotott Hiedelmek Skála módosított változatát (Beliefs About Attractiveness Scale-Revised, BAA-R).²⁶ Ez a 19-itemes kérdőív azt méri, hogy milyen mértékben támogatják a társadalom értékeit a soványsággal kapcsolatosan. Az elvárás az volt, hogy minél magasabb az egyetértés ezekkel az elvárásokkal szemben, annál nagyobb mértékben jelennek meg evészavarok.²⁷ Szabó és munkatársai azt találták vizsgálatukban, hogy a fiatal serdülő korosztály fokozottan érzékeny a magazinok soványságot hirdető képeire, és hogy a divat- és fitnessmagazinok olvasásával töltött idő pozitív korrelációt mutat az evészavarra utaló tünetek gyakoriságával.

A szubjektív testélmény és saját testtel kapcsolatos attitűd mérésére kifejlesztett BAT kérdőív hazai adaptációját Túry Ferenc és Szabó Pál²⁸ végezte, a pszichometriai validálást Csizmadia és munkatársai.²⁹ A 20 itemből felépülő, Likert-skálát alkalmazó önértékelő kérdőív három faktor körül rendeződik el, melyek (1) a testméret negatív értékelése, (2) a saját test ismeretének hiányos volta és (3) a testtel való általános elégedetlenség. Az eredmények azt mutatják, hogy minél magasabb az elért összpontszám, annál negatívabb a megélt testélmény. A kérdőívet 441 fős, evészavarban szenvedő nők mintáján vették fel, vagyis elsősorban nők körében alkalmazható. Lukács, Túry, Araglász és Murányi³⁰ felvették katonai felsőoktatásban résztvevő hallgatók körében és azt az eredményt találták, hogy a katonai főiskola hallgatóinak testi megjelenésre vonatkozó attitűdjei szignifikánsan pozitívabbak, mint az általános egyetemi képzésben részt vevő hallgatóké. Azonban a kérdőív számos nemre specifikus kérdést tartalmaz, mely férfiak esetében kevesebb relevanciával bír. Ilyenek például: „A csípőm túl szélesnek tűnik számomra”, ill. „Azt gondolom, hogy a melleim túl nagyok”. Az utóbbi kérdést egy férfi teljesen másként értékeli, mint egy nő.

A magyar nyelven hozzáférhető kérdőívek többsége a klasszikus evészavarok felmérésére szolgálnak és így kevésbé alkalmazhatók elhízottak esetén. A BSQ (BSQ-14 – Body Shape Questionnaire short form) kérdőívnek számos verziója van, magyar adaptációra a 14-itemes változata került,³¹ melyet egy

²⁵ LUKÁCS–TÚRY–ARGALÁSZ–MURÁNYI 2006. 242–247.

²⁶ SZABÓ–TÚRY–CZEGLÉDI 2011. 353–374.

²⁷ PETRIE–ROGERS–JOHNSON–DIEHL 1996.

²⁸ TÚRY–SZABÓ 2000.

²⁹ CZEGLÉDI–URBÁN–CSIZMADIA 2010. 431–461.

³⁰ LUKÁCS–TÚRY–ARGALÁSZ–MURÁNYI 2006. 242–247.

³¹ CZEGLÉDI–CSIZMADIA–URBÁN 2010.

fél éven át tartó országos életmódrváltó csapatverseny keretén belül vizsgáltak. A kérdőív a testtel való elégedetlenséget méri az elhízottak esetében.

Pope elsőként³² hívta fel a figyelmet arra, hogy a testépítő fiatalok közt gyakran megjelenik az anorexia fordítottja, az inverz anorexia nervosa, mely izomdiszmorfiaként is ismert. Az izomdiszmorfiában szenvedők körében gyakori az anabolikus szteroidok használata, a kényszeres edzés, félelem a soványságtól és a rejtőzködő viselkedés. Több munkacsoport dolgozott ki kérdőívet az izomdiszmorfia mérésére, azonban egységes módszer nem létezik. Magyarországon az Izomzattal Való Elégedettség Skálát, MASS (Muscle Appearance Satisfaction Scale)³³ alkalmazzák az izomdiszmorfia tüneteinek felmérésére. A 19 itemes, önkitöltős kérdőív az izomdiszmorfia kognitív, viselkedéses és affektív tüneti dimenziójának mérésére lett kidolgozva. Öt faktort tartalmaz: (1) testépítés-függőség, (2) izomzat ellenőrzgetése, (3) szteroidok vagy más teljesítményfokozó szerek használata, (4) sérülésekkel szembeni kockázat és (5) izomzattal való elégedettség. A kérdőív validálása során súlyemelőket és egyetemista hallgatókat kértek fel a teszt kitöltésére. Azt találták, hogy az izomdiszmorfia tünetei jól mérhetők a súlyemelők körében az öt-faktoros, 18-itemes magyar Izomzattal Való Elégedettség Skálával (MASS-HU). Továbbá bebizonyult az a feltétel, hogy férfiak estén összefüggés van az alacsony önértékelés és izomzattal való elégedetlenség közt.

I. A Male Body Attitude Scale (MBAS) magyar adaptációja

Felkértük Tracy Tylka-t és munkatársait, hogy osszák meg velünk a 2005-ben kifejlesztett MBAS³⁴ kérdőívet a magyar nyelvre való adaptáció érdekében.

A kérdőív magyar nyelvű megalkotásakor a konceptuális egyenértékűségre koncentráltunk, alkalmazva az oda-vissza fordítás technikáját. Első lépésben több angol nyelvtudással rendelkező évfolyamtárssal egymástól függetlenül lefordítottuk az eredeti MBAS kérdőívet angolról magyarra, majd egymás közt kicserélve a magyar verziót vissza angolra. Második lépésben felkerestünk egy független, kétnyelvű fordítót, s az ő segítségével áttekintettük a kérdőív magyarra fordított változatát összehasonlítva az angollal, majd egy másik szakfordítót kértünk fel a szakszerű angolra visszafordításra és az így nyert állításokat összevetettük az eredeti kérdőív itemeivel. Azt találtuk, hogy a visszafordított kérdőív nagymértékben hasonlított az eredetihez. Utolsó lépésben elkészítettük az MBAS végleges magyar verzióját.

³² POPE-KATZ-HUDSON 1993.

³³ BABUSA-ÚRBÁN-CZEGLÉDI-TÚRY 2012.

³⁴ TYLKA-BERGERON-SCHWARTZ 2005.

Módszertan

Vizsgálati személyek és eljárás

Az első mintát 484 ($N = 484$) átlagos fiatal magyar férfi alkotta (átlag kor 22.64; SD 4.38), képzettségük érettségítől felsőbb fokú végzettségig terjedt. Felkértük őket, hogy töltsenek ki egy 10 percet igénylő kérdőívet, melyet vagy online vagy papír-ceruza módszerrel végezhetnek el. Az online kérdőív a google docs segítségével készült el. Az online, ill. papíron kitöltött kérdőívek eredményei közt nincs szignifikáns különbség.

A második minta 86 ($N = 86$) fiatal egyetemistából állt (átlag életkor 21.59; SD 1.97), majd két hét eltelte után megismételtük velük a teszt felvételét. Ebben az esetben mindkét alkalommal a kérdőív nyomtatott formáját kapták meg.

A nyomtatott kérdőív fedőlapján, ill. az online kérdőív első oldalán szerepelt a vizsgálattal kapcsolatos írásos tájékoztatás, együtt az anonimitás megőrzéséről szóló információval. Felvilágosítottuk a résztvevőket, hogy egy azonosító (*vezeték- és keresztnév első betűje, születési hónap és nap*) megadása a kérdőíveken nem az egyes alanyok beazonosítását szolgálja, hanem a tesztreteszt miatt szükséges ill. ha később ugyanazzal a személlyel még egyszer fel szeretnénk venni a tesztet, vissza tudjuk keresni adatait.

A vizsgálatban alkalmazott mérőeszközök

1. Szociodemografikus és antropometrikus adatok

A kérdőív első oldalán rákérdeztünk a résztvevő szociometriai adataira, mint a kor és képzettség ill. mely intézményben tanul és amennyiben dolgozik, akkor milyen munkakörben. Továbbá rákérdeztünk antropometrikus adataira, testsúlyára és magasságára.

2. Testmozgással kapcsolatos változók

A sporthoz kapcsolódóan részletesebben kérdésekre kellett választ adni. Ezek a kérdések a következők voltak: (1) „versenyszerűen sportolsz?“, (2) „sportolási szokás” (pl. „naponta sportolok”, vagy „hetente 1-2x sportolok”), (3) „alkalmanként hány órát sportolsz?“, (4) „sportolási intenzitás” (egy öt-fokú skálán mentén, ahol 1 az alacsony és 5 a magas intenzitás), (5) „Milyen lelkiismeretes sportolsz?” (egy öt-fokú skálán mentén, ahol 1 a nem lelkiismeretes és 5 a nagyon lelkiismeretes), (6) „ha sportolsz, nevezd néhány példát”, (7) „Használtál-e valaha erő-, izomnövelőt, fehérjét vagy anabolikus

szteroidot?” (egy táblázatban többszörös választási lehetőséggel bejelölhető a múltbeli és jelenlegi szedési szokás).

3. *Male Body Attitude Scale*

Az MBAS egy rövid, 24-iteses kérdőív mely a férfiak testi attitűdjére, a testükhöz való viszonyulásra kérdez rá. Az önértékelő kérdőív három alskálát tartalmaz: testzsír, magasság, izomzat. Az itemeket egy 6-fokú Likert-skálán (1 – soha, 2 – ritkán, 3 – néha, 4 – gyakran, 5 – általában, 6 – mindig) kellett értékelni, abból a szempontból, hogy miként vélekedik a kérdezett magáról és mennyire igazak rá az állítások.

4. *A vizsgálatban alkalmazott alapstatisztikák*

A statisztikai eljárásokat az IBM SPSS 19 programcsomag felhasználásával végeztem. A reliabilitás vizsgálatához Cronbach α eljárást alkalmaztam.

A folytonos változók eloszlását a Shapiro–Wilk-féle W-próba és normal probability plotok segítségével vizsgáltam. A normalitás-vizsgálat a Gauss-görbére való illeszkedés eltérését tekinti null-hipotézisnek, tehát akkor tekinthető a változó normális eloszlásúnak, ha a szignifikanciaszint 5%-nál nagyobb. Ha p érték kevesebb, mint 0.05, ekkor függetlenül a minta nagyságától kimondható, hogy a minta nem normál eloszlású populációból származik. Az MBAS kérdőív és alskálái nem normális eloszlásúak.

A normalitás jelentős megsértése esetében mediánill. minimum és maximum értékeit határoztuk meg, és Kruskal-Wallis próbátill. Mann-Whitney próbát alkalmaztam. A korrelációs számítások során nem-normális eloszlás esetén Spearman-féle korrelációs koefficienszt határoztunk meg. A statisztikai próbák értékelésének a $p < 0.05$ értéket vettem szignifikánsnak.

Első vizsgálat

Az adaptálási folyamatot követően az első vizsgálatnak az volt a célja, hogy felmérjük a kérdőív validitását egy magyar mintán.

Módszer

Kérdőív magyar verziójának tesztelésére 232 ($N = 232$) átlag képzettségű magyar férfit (átlag korosztály: 23.86 év) kértem fel. Miután felvilágosítottam őket arról, hogy adataik anonimek és ezeket bizalommal kezelem, megkértem őket, hogy papír-ceruza módszerrel vagy online töltsék ki a 24 itemből álló MBAS kérdőív magyar változatát.

Eredmények

A faktoranalízis elvégezhetőségének elengedhetetlen feltétele a Kaiser-Meyer-Olkin (KMO-mutató) mutató megfelelő értéke, mely a faktorelemzés helytállóságát és alkalmazhatóságát mutatja. Az IBM SPSS 19 programmal lefuttatott faktoranalízis ez esetben a KMO értékére 0.878 adott ki (KMO = 0.878), vagyis elvégezhető a faktoranalízis (1. ábra).

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,878
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	6457,184
	df	276
	Sig.	,000

1. ábra. Kaiser-Meyer-Olkin mutató

Következő lépésben faktorokba soroltuk az egyes szempontokat. Mivel az eredeti faktormátrix alapján ezt nem lehetett teljesen egyértelműen elvégezni, rotálni kellett a faktormátrixot. Ennek eredményéből már világossá vált a megfeleltetés, tehát minden szempontról egyértelműen eldönthető, hogy melyik item melyik faktorba tartozik. Ezek alapján három faktort különböztettünk meg, melyek az izomosság, a testzsír (alacsony testzsír iránti vágy) és a magasság. Ezen kívül létezik egy negyedik, négy itemből álló kérdéscsoport, mely egyik faktorba sem sorolható egyértelműen. Ezek az általános testtel kapcsolatos attitűdöket mérik és már az eredeti MBAS vizsgálat során³⁵ arra jutottak, nem sorolhatóak be egyértelműen egyik faktorba sem.

A kérdőív belső konzisztenciáját Cronbach α értékkel számolt variáció úgy méri, hogy a kérdőívben szereplő itemek között számol korrelációt. Ilyen úton ellenőrizhető, hogy az előzetesen kialakított faktorok megbízhatóak-e, vagyis azok a kérdések, melyeket egy-egy alskála köré szerkesztettünk, valóban ugyanazt az egy összetevőt mérik-e. Cronbach α az egész tesztet nézve 0.8691 a magyar kérdőív esetében, míg az eredeti amerikai kérdőív esetén az alpha értéke az egész tesztre nézve 0.91 lett. Az izomosság alskálára a Cronbach α értéke 0.871 és az eredeti kérdőív esetében is 0.89, a testzsírt mérő alskála alpha értéke 0.894, míg az amerikai változatban 0.94. A magasság alskála alpha értéke 0.853 lett, melynél az eredeti kérdőív esetében 0.82 kaptak eredményként.

³⁵ TYLKA–BERGERON–SCHWARTZ 2005.

A faktoranalízist tanulmányozva arra jutottam, hogy az eredeti vizsgálathoz hasonlóan a testzsírt, vagyis az alacsonyabb testzsír iránti vágyat mérő itemek ténylegesen a testzsír faktorokba lettek sorolva, az izmosságot mérő itemek az izmosságot mérő faktorba és a magasságot mérő tételek a magasságot mérő faktorba.

Második vizsgálat

Szükségszerű az MBAS kérdőív időbeli stabilitásának tesztelése. Ennek érdekében végeztem el a második vizsgálatot, hogy felmérjem a teszt-reteszt reliabilitását ennek a mérőeszköznek.

Módszer

A magyar nyelvre adaptált kérdőív idői stabilitásának ellenőrzése teszt-reteszt eljárással történt. Felkértem 86 ($N = 86$) egyetemista férfit (átlag életkor 21.59), hogy töltsék ki a 24 itemes MBAS kérdőív magyar változatát, majd az eredeti vizsgálatnak megfelelően két hét elteltével ismételtén felvettem az MBAS kérdőívet ugyanazokkal az önkéntesekkel.

Eredmények

Spearman-féle rangkorrelációt (Spearman's correlation coefficient) használva határoztam meg az MBAS kérdőív teljes skálájának és alskáláinak időbeli stabilitását. Az eredmények azt sugallják, hogy a teszt-reteszt reliabilitás elégséges. Az MBAS két időpontban mért összpontszám Spearman-féle rangkorrelációs együttható értéke $r_s = 0.921$; $p < 0.05$ (az eredeti teszt esetében $r = 0.91$). Hasonlóan jó eredmény mutatkozott az MBAS alskálái esetében is. A teszt-reteszt korrelációs együttható értéke az izmosság alskála esetén $r_s = 0.915$; $p < 0.05$ (eredeti kérdőív esetén $r = 0.88$), a testzsír alskálánál $r_s = 0.911$; $p < 0.05$ (eredeti kérdőív esetén $r = 0.94$) és a magasság alskála esetén $r_s = 0.856$; $p < 0.05$ (eredeti kérdőív esetén $r = 0.81$). Az első vizsgálathoz hasonlóan a második vizsgálat is alátámasztotta a kérdőív belső stabilitását. A fenti eredmények azt mutatják, hogy az alskálák időbeli stabilitása megfelelő ill. kifejezetten jó.

Harmadik vizsgálat

A harmadik vizsgálat keretén belül megnéztük, hogy milyen összefüggések találhatóak a kitöltő férfiak ($N = 484$) MBAS-ban szerzett értékei és sportolási

szokásaikill. táplálék kiegészítő (fehérje, erónövelő, izomnövelő és anabolikus szteroidok) használatuk és BMI-jük közt.

Az adatok kezelhetősége érdekében kategóriákba soroltuk a sportágakat. A szerint, hogy egyedi- vagy csapatsportot űz az egyén, versenyszerűen vagy hobbi-szintenill. aszerint, hogy mennyire dinamikus vagy statikus az adott sportág.

A testtömeg index meghatározásáiraill. csoportosítására a DGE nemek szerinti felosztását használtam³⁶ (2. ábra).

	Férfiak	Nők	SPSS-kód
alacsony testsúly	<20,0	<18,6	1
ideális testsúly	20,1 - 25,0	18,71 - 23,8	2
túlsúly	>25,1	>23,8	3
elhízás	>30,1	>30,1	4
kóros elhízás	>40,1	>40,1	5
extrém elhízás	>50,1	>50,1	6

2. ábra. *Testtömegindex (DGE, 1992)*

Az első (H1) hipotézis, hogy a konditerembe járók átlagosan magasabb pontokat érnek el az MBAS kérdőív izmosság alsókálján, mint az egyéb sportot űző férfiak. A második (H2) feltevés, hogy a normál testtömegindextől eltérő férfi elégedetlenebb testével és több izomzatra és kevesebb testzsírra vágy. A harmadik (H3) szerint az ergogenikus szereket használók izmosabbak és vékonyabbak szeretnének lenni. A negyedik (H4) hipotézis, hogy az alacsonyabb végzettségű férfiak magasabb pontszámokat érnek el MBAS kérdőívben és alsókálján.

Módszer

Kérdőív magyar verziójának érzékenységének tesztelésére átlag képzettségű magyar férfiakat (átlag korosztály: 23.86 év) kértünk fel. Miután felvilágosítottuk őket arról, hogy adataik anonimek és bizalommal kezeljük ezeket, megkértük őket, hogy papír-ceruza módszerrel vagy online töltsék ki a 24 itemből álló MBAS kérdőív magyar változatát. E mellett figyelembe vettük

³⁶ ERNÄHRUNG.

a kérdőív első oldalán található szociometriai, antropometrikus adatokatill. a testmozgással kapcsolatos változókat. Az IBM SPSS 19 statisztikai programot használtuk fel az adatok elemzésére.

Eredmények

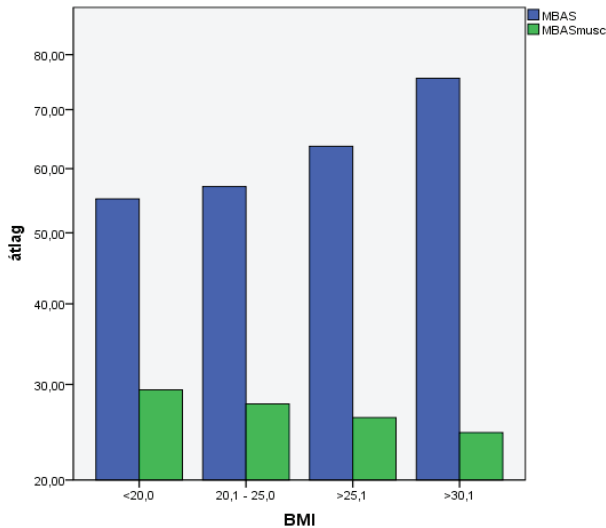
Az első hipotézis (H1) esetén azt feltételeztük, hogy az edzőterembe járók, súlyzóvalill. saját testsúlyukkal edző férfiak magasabb pontszámokat érnek el az MBAS kérdőív izmosság alskáláján. Ennek háttérében az a feltevés állt, hogy nagyobb késztetést éreznek ezek a férfiak testük építésére, mivel önmagukkal való elégedetlenséget ezzel próbálják kompenzálni. Ennél a vizsgálatnál 484 (N = 484) a férfiak által elsőként megadott sportokat használtuk fel. Tíz egymástól független (3. ábra) csoportot kaptunk a különböző sportágak szempontjából.

Sportkategóriák
0 = nem sportol
1 = futás
2 = konditerem
3 = kerékpározás
4 = mászas
5 = úszás
6 = tánc
7 = foci, kosarlabda, röplabda, kézilabda
8 = squash, tenisz, ping-pong
9 = MMA, aikido, JKG, XMA, küzdősport
10 = egyéb szabadidősport

3. ábra Sportágcsoportok

Az eredmény azt mutatja, hogy a csoportok közt különbség van a teljes MBAS kérdőív pontszámaira ($\chi^2 = 23.63$; $p = 0.009$) vonatkozóan, az izmosság ($\chi^2 = 23.59$; $p = 0.009$), a testzsír ($\chi^2 = 22.24$; $p = 0.014$) és magasság ($\chi^2 = 18.21$; $p = 0.049$) szempontjából is.

A második feltevésünk (H2), hogy a normál testtömegindextől eltérő férfi elégedetlenebb testével és több izomzatra és kevesebb testzsírra vágy. Ehhez 484 (N = 484) átlag életkorú férfi adatát elemeztünk.

4. ábra. Testtömegindex és testi attitűd összefüggése

A Spearman-féle rangkorrelációs elemzés eredményei szerint a testtömegindex (BMI) és a teljes MBAS kérdőív közti korreláció 0.185 ($r_s = 0.185$; $p < 0.05$). Az izomosság alskála és BMI esetében fordított arányú és szignifikáns kapcsolat ($r_s = -0.157$; $p < 0.05$). A testszír és BMI közti kapcsolat 0.520 ($r_s = 0.520$; $p < 0.05$), azaz a BMI növekedésével lineárisan nő az alacsonyabb testszír iránti vágy és, hogy minél alacsonyabb a testtömegindex, annál kisebb az alacsony testszírra való vágy. A magasság és BMI közti korreláció tendencia szintű szignifikáns ($r_s = 0.083$; $p = 0.068$)(4. ábra).

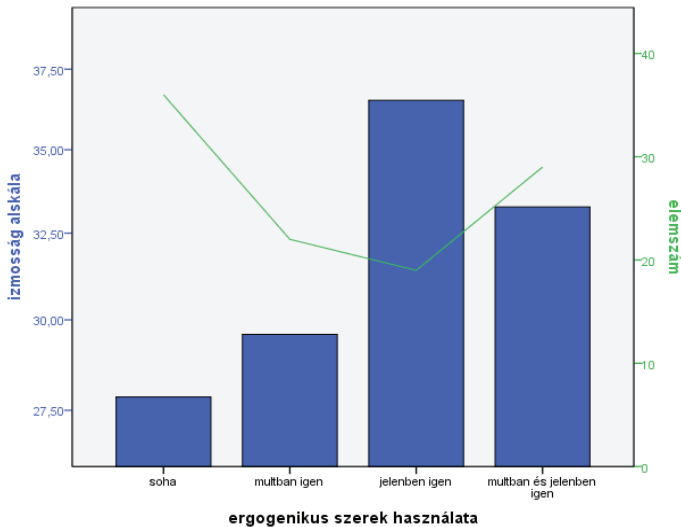
A harmadik hipotézisben (H3) azt állítottuk, hogy az ergogénikus szereket (fehérje, erőnövelő, izomnövelő és anabolikus szteroidok) szedők izmosabbak, és vékonyabbak szeretnének lenni, amihez 484 ($N = 484$) férfi adatát használtam. A Kruskal-Wallis próba azt mutatja, hogy különbség van a csoportok közt a múltban, jelenben, múltban és jelenben ill. táplálék kiegészítőt nem szedők közt az MBAS kérdőív összpontszáma ($\chi^2 = 13.22$; $p < 0.05$) és az izomosság alskála ($\chi^2 = 28.53$; $p < 0.05$) esetén. A testszír ($\chi^2 = 5.29$; n.s.) és a magasság alskálánál ($\chi^2 = 3.58$; n.s.) nincs szignifikáns különbség (5. ábra).

Továbbá elvégeztük a vizsgálatot testépítőikkel ($N = 106$) és ugyancsak azt találtuk, hogy azok érték el a legmagasabb pontokat az MBAS kérdőívben ($\chi^2 = 6.544$; $p < 0.1$) ill. az izomosság alskálán ($\chi^2 = 10.50$; $p < 0.05$), akik a jelenben használnak ergogénikus szereket (6. ábra).

Test Statistics ^{a,b}				
	MBAS	MBASmusc	MBASbodyfat	MBASheight
Chi-Square	13,222	28,530	5,295	3,587
df	3	3	3	3
Asymp. Sig.	,004	,000	,151	,310

a. Kruskal Wallis Test
b. Grouping Variable: szerhasznalat

5. ábra. Az ergenikus szerek használatának eredményei

6. ábra. Testépítő pontszámjai az ergenikus szerek használatának függvényében

A negyedik (H4) hipotézisben azt feltételeztük, hogy az alacsonyabb végzettségű férfiak magasabb pontszámokat érnek el MBAS kérdőívben és alskáláin. A kérdőívben 481 férfi (N = 481) adta meg a végzettségét. A magasabb végzettség önbizalom növelő tényező és azon egyének, akik alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkeznek alacsonyabb önértékeléssel rendelkeznek, külsejükkel próbálják kompenzálni képzettségi deficitjüket. Az eredmények azt mutatják, hogy az MBAS kérdőív ($\chi^2 = 10.71$; $p < 0.05$) szignifikáns különbséget tesz az iskolázottság szempontjából a csoportok közt. A testsúly alskála ($\chi^2 = 9.98$; $p < 0.05$) és magasság alskála ($\chi^2 = 12.00$; $p < 0.05$) is érzékenyek a csoportok közti különbségekre, míg az izmosság alskála ($\chi^2 = 9.33$; $p < 0.05$) csak tendencia szintű különbséget mutat ki. Az eredmények

összehasonlításakor azt találtuk, hogy fordított arányosan korrelál az egyének végzettsége az MBAS összpontszámával ($r_s = -0.160$; $p < 0.05$). Továbbá korrelál az iskolai végzettség az izomosság ($r_s = -0.195$; $p < 0.05$) és magasság ($r_s = -0.146$; $p < 0.05$) alsókála pontszámaival.

Megvitatás

A jelen tanulmány célja az MBAS magyar változatának a pszichometriai értékelése volt. Tekintettel arra, hogy kevés vizsgálatot végeztek az MBAS kérdőívvel az Egyesült Államokon kívül, megvizsgáltam a kérdőív magyar változatának pszichometriai tulajdonságait magyar fiatal férfiakill. és egyetemi hallgatók körében.

Összességében, az első két vizsgálat eredménye alátámasztotta a feltételezett faktor-szerkezetet, a belső konzisztenciát, a teszt-reteszt reliabilitást és konstruktum validitását (azaz konvergens, párhuzamos, és diszkrimináns). Ezek az eredmények különösen fontosak, mivel nagy szükség van férfi testképet mérő eszközökre. Bár léteznek a magyar nyelvterületen is férfi testképpel foglalkozó mérőeszközök, mint például a BSQ-14³⁷ és MASS-HU,³⁸ azonban használhatóságuk korlátozott. A BSQ-14 elsősorban túlsúlyos célcsoportra lett kifejlesztve, a MASS-HU pedig már izomdiszmorfiás, klinikai csoportra alkalmazható.

Az elemzés első lépésében megvizsgáltuk, hogy a Male Body Attitude Test (MBAS)³⁹ magyar változatának faktorstruktúrája mennyire illeszkedik a Tylka és munkatársai által azonosított faktorstruktúrához. A faktoranalízis eredményei szerint a jelen mintánkon kapott eredmény megfelelően illeszkedik a kérdőív eredeti factorszerkezetéhez. A faktoranalízissel alátámasztott faktorok az alábbiak: 1. az izomossággal való elégedetlenség; 2. az alacsony testzsír iránti vágy; 3. magassággal való elégedetlenség. Továbbá van egy 4. négy itemből álló kérdéscsoport, mely az általános testi attitúd köré szerveződik. Az első három faktor szerint a mérőeszköz alsókálaként használható. A 4. kérdéscsoport mindössze négy tételből áll, amit a szerzők példáját követve magunk sem vontuk be a további elemzésekbe. A belső megbízhatóság mutatója (Cronbach α) kifejezetten jónak bizonyult mindegyik alsókála esetében. Eredményeink szerint továbbá az MBAS megfelelő időbeli stabilitást is mutat.

Az eredmények azt mutatják, hogy az MBAS kérdőív érzékeny a testépítők és egyéb sportot űző férfiak közti különbségekre (H1). Főleg az izomosság

³⁷ CZEGLÉDI–CSIZMADIA–URBÁN 1993.

³⁸ BABUSA–URBÁN–CZEGLÉDI–TURY 2012.

³⁹ TYLKA–BERGERON–SCHWARTZ 2005.

alskála értékei esetében a harmadik vizsgálat első hipotézise igazolódott az eredmények tükrében. Azonban részletesebb elemzések érdekében szükséges lenne a kérdőív újra felvétele egy nagyobb mintán. Az eredmények az alacsony mintaszám miatt csak részben reprezentatívak, mivel néhány kategóriában túl kevés személyt volt besorolható. Ennek ellenére látható, hogy azoknál észlelhető egy nagyobb igény több izomzatra, ahol a sportolás is elvárja a magasabb izomosságot.

A második hipotézis (H2) esetében testtömegindex függvényében elemeztem a teljes MBAS kérdőívben és az alskálákban elért pontokat, ahol ugyancsak érzékenyen elkülöníti az MBAS kérdőív az egyes csoportokat. Az alacsony testtömeg-indexűek esetében észlelhető egy magasabb igény a nagyobb izomosságra, azonban nem vágnak alacsonyabb testsírra, vagyis míg a nők alacsony testsúlyuk ellenére még mindig alacsonyabb testsírra törekszenek, a férfiaknál nem észlelhető ebben a vizsgálati mintában ez a tendencia. A normális súlytól a túlsúlyos-felé eltérő férfiaknál megfigyelhető, hogy a pontszámaik a testsír alskála esetében jelentősen magasabb a normális és alacsony súlyúaknál, vagyis elégedetlenek testtömegükkel és alacsonyabb testsírra vágnak. A magasság esetében nem találtunk eltérést a csoportok közt.

A harmadik hipotézis (H3) eredményeiben különbséget találtunk a táplálék kiegészítő szert használók között, ahol a sosem, a múltban ill. a múltban és jelenleg szedők hasonló pontokat értek el, viszont a jelenleg szedők tőlük eltérőt. Ennek magyarázata az lehet, hogy aki a múltban használt valamiféle izomosság-ill. erőnövelőt, annak a mai napig megváltozott a saját testéhez való attitűdje, ami miatt nem érzi szükségét azok továbbszedésének. Ezzel szemben azok a személyek, akik jelenleg is rendszeresen használnak bármiféle kiegészítőket, elégedetlenek önmagukkal, amit a magasabb pontszámok tükröznek, és ezért érzik szükségesnek a szerek rendszeres szedését.

A negyedik hipotézisben (H4) igazolódott az a feltevés, hogy az alacsonyabb végzettségűek alacsonyabb önértékeléssel rendelkeznek, gyengébb az önbizalmuk, ami az MBAS kérdőívben szerzett pontszámokban tükröződik. A kérdőív tehát érzékeny a képzettségek közti különbségekre is.

Fontos megemlíteni, hogy a jelen tanulmány relatíve homogén mintán lett felvéve, mivel a kitöltők többsége egyetemista hallgató, akik képzettek és viszonylag stabil szociális háttérrel rendelkeznek. E mellett azonban fontos lenne megállapítani, hogy az MBAS más mintán is megbízható és érvényes-e, mint például homogén versenysportolók csoportjában és járóbetegill. fekvőbeteg testképzavarban szenvedő férfiak esetében. Továbbá fontos lenne a negyedik kérdéscsoportot, mely egyik faktorba sem sorolható, tisztázni. Mivel az itemek tartalmuk alapján a teljes testképpel való elégedettséget reprezentálják, érdemes lenne ezeket kibővíteni néhány tétellel, amelyek a maradék

kérdések által megtestesített dimenzióhoz tartoznak. Ez által bővíülhetne a férfi testi attitűd skála egy újabb aspektussal és eltűnne e kérdéscsoport műtermék jellege.

II. A szubklinikai vizsgálatok eredményei

A kérdőív gyakorlati alkalmazhatóságát két szubklinikai vizsgálat keretén belül ellenőriztük le a fejlődéslelektan és kognitív pszichológia területén. Először megnéztük az MBAS itemei és az agresszivitás közti összefüggést serdülőkorú fiúknál, majd a sportolók és az átlag férfiak testi attitűdjének különbségét az MBAS kérdőív és Szomatomorfikus mátrix tükrében.

A serdülőkorú fiúk testkép és agresszivitás közti összefüggése

A serdülőkor talán az egyik legbonyolultabb életszakasz. E periódus legfontosabb feladata az identitás meghatározása, a pályaválasztási döntések meghozatala és a szülőkről való fokozatos leválás. Mind e mellett megkérdőjeleződnek a határok és az értékek, megjelenik a tekintéllyel szembeni ellenállás, ami gyakran provokációkban nyilvánul meg. Az érzelmek és felindultságok fokozottak, nehezen kontrollálhatók. A hangulat végletekben nyilvánul meg, gyakoriak lehetnek az agresszív megnyilvánulások, depresszív jellegű lehangoltság, befelé fordulás. Az önértékelés ingadozó, sok szorongás forrása a többieknek való megfelelés kényszere.

A korábbi agresszió kutatások két tendenciát mutatnak. Vagy az alacsony önértékeléssel, vagy a magas önértékeléssel hozzák összefüggésbe az agresszivitás megjelenését. Jankauskiené és munkatársai⁴⁰ az izomossági iránti drive és az általános önértékelés közti összefüggést vizsgálva azt találták serdülő fiúknál, hogy akinél a nagyobb az izomosság iránti vágy, azoknál gyengébb az önértékelés és ezzel egy időben megjelennek a depresszió tünetei. Donnellan és munkatársai⁴¹ kutatásukban az általános önértékelés és az *externalizáló viselkedési* problémák (pl. agresszió, antiszociális magatartás, bűnözés) közti vitatott kapcsolatot vizsgálták. Eredményeik azt mutatják, hogy erőteljes a kapcsolat az alacsony önértékelés és az *externalizáló viselkedési* problémák között.

Jelen tanulmány az agresszió különféle megjelenési formái (fizikai agresszió, verbális agresszió, düh és hosztilitás) és a testi attitűd összefüggését

⁴⁰ JANKAUSKIENÉ–KAIRAITIS 2007.

⁴¹ DONNELLAN–TRZESNIEWSKI–ROBINS–MOFFITT–CASPI 2005.

vizsgálja serdülőkorú fiúknál. A fizikai agresszió során fizikai érintkezés jön létre, mely a támadott sérülésével jár, míg a verbális agresszióval pszichés fájdalmat szándékol a támadó nyelvi kifejezések által. A düh egy belső érzelmi állapot, ami általában annak a megnövekedett motivációjával jár, hogy bántsunk másokat, szemben az reaktív agresszió, mely egy adott eseményhez fűződik, melynek keretén belül bántalmazunk másokat. A hosztilitás pedig egy ellenséges viselkedésmód.

Feltételezésünk, hogy a testtel való elégedetlenség különféle agresszív megjelenéshez vezet. Míg azon egyének, akik magasabb izmosságra vágyanak, inkább hajlamosak a verbális agresszióra és hosztilis viselkedésre és azok, akik általánosan elégedettebbek megjelenésükkel, inkább fizikai agresszióra és dühre hajlamosak.

Vizsgálati személyek és eljárás

Felkértünk 78 (N = 78) 17 és 18 éves kor közti gimnazista fiút a vizsgálatban való részvételre. A szülői hozzájárulást passzív beleegyező nyilatkozat formájában kaptuk meg, melyet előzetesen egy szülői értekezlet keretében osztottunk ki. A kérdőívek kitöltése, ami körülbelül 15 percet igényelt, osztályfőnöki óra keretén belül történt.

A „Pszichológusok Szakmai Etikai Kódexe” összefoglalja, hogy a kutatásban résztvevők – kísérleti személyekill. azok gyámjai és a kutatócsoport tagjai – milyen feltételekkel vesznek részt a vizsgálatban, jogukat tiszteletben tartva a kísérlet egész időtartama alatt.

Alkalmazott mérőeszközök

1. Buss and Perry agresszió-kérdőív⁴²

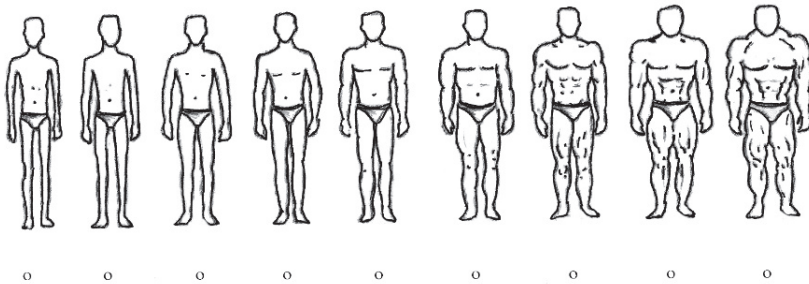
A Buss-Perry Agresszió Kérdőív egy 29 itemből álló kérdőív, ami az önbeszámolón alapuló agresszív érzéseket és viselkedéseket méri. Négy skálája van a kérdőívnek: fizikai agresszió, verbális agresszió, ellenségesség és düh. A skálák teszt-reteszt reliabilitása, továbbá belső validitása és konstruktum validitása kellően magasnak bizonyult. Az itemek egy 1-től 5-ig terjedő Likert-skálán mérik a válaszokat, az 1= ”Egyáltalán nem jellemző rám”, az 5= ”Teljesen jellemző rám” válaszokat jelöli. A kérdőívben két fordított tétel van, a tételek a kérdőívben belül véletlenszerűen követik egymást.

⁴² BUSS-PERRY 1992.

2. Male Body Attitude Scale (MBAS)⁴³

Figura-értékelési teszt

A Figura-értékelési teszt (7. ábra) kilenc képet mutat be, ahol az izmosság lineárisan növekszik. A vizsgálati személy feladata, hogy jelölje be, milyen izmosnak látja önmagát. Az izmosság balról jobbra úgy növekszik, hogy a legelső ábra izmossága megfelel a 10%-nak, 10%-onként növekedve a kilencedik ábra a 90%-nak. A teszt célja, az aktuális önészlelés pontosabb behatárolása az izmosság szempontjából.

7. ábra. Figura-értékelési teszt

A vizsgálatban alkalmazott alapstatisztikák

A folytonos változók eloszlását a Shapiro–Wilk-féle W -próba és normal probability plotok segítségével vizsgáltuk. A normalitás-vizsgálat a Gauss-görbére való illeszkedés eltérését tekinti nullhipotézisnek, tehát akkor tekinthető a változó normális eloszlásúnak, ha a szignifikanciaszint 5%-nál nagyobb. Ha p érték kevesebb, mint 0.05, ekkor függetlenül a minta nagyságától kimondható, hogy a minta nem normál eloszlású populációból származik. A statisztikai próbák értékelésének a $p < 0.05$ értéket vettük szignifikánsnak. Az MBAS kérdőív és alszkáláiill. a Buss & Perry kérdőív és alszkálái nem normális eloszlásúak.

Eredmények

Az MBAS és Buss & Perry kérdőív közti összefüggést az IBM SPSS 19 segítségével, a Spearman-féle korrelációs koefficiens statisztikával határoztuk meg. Ez a mutató a rendezett mintában elfoglalt rangsor alapján becsüli a kapcsó-

⁴³ TYLKA–BERGERON–SCHWARTZ 2005.

lat szorosságát és irányát. Az eredmények azt mutatják, hogy a Buss & Perry kérdőív összpontszáma nem korrelál az MBAS-ban elért összpontszámokkal és a többi változóval sem. Az agresszió kérdőív fizikai agresszivitás alskálája esetén sem találtunk szignifikáns összefüggést a többi változóval. A verbális agresszivitás alskála azonban szignifikánsan korrelál az MBAS kérdőív összpontszámával ($r_s = 0.390$; $p < 0,05$), az MBAS izmosság alskálájával ($r_s = 0.380$; $p < 0.05$) és a magasság alskálával ($r_s = 0.260$; $p < 0.05$). A düh alskála az MBAS összpontszáma közt tendencia szintű a korreláció ($r_s = -0.204$; $p = 0.073$). A düh alskála és az izmosság alskála közt negatív összefüggést találtunk ($r_s = -0.240$; $p < 0.05$). A hosztilitás esetén szignifikáns volt a korreláció az MBAS kérdőívvel ($r_s = 0.585$; $p < 0.05$) és az MBAS izmosság alskálájával ($r_s = 0.567$; $p < 0.05$).

Ezt követően az első lépésben összehasonlítottuk az MBAS kérdőívben elért pontszámokat a Buss & Perry kérdőív összpontszáma és annak alskáláiban elért pontszámokkal. Ennek érdekében a Buss & Perry kérdőívben szerzett pontszámokat a medián és szórás segítségével kategóriákba soroltuk. Majd az IBM SPSS 19 programmal lefutattuk az adatokat.

Az eredmények azt mutatják, hogy aki magasabb pontszámokat ért el a Buss & Perry kérdőívben, vagyis átlag feletti, az MBAS kérdőívben átlagosan 62.94 pontot (MD 56.00; SD = 15.74) ért el, míg az átlag alattiak csak 44.87 pontot (MD 42.00; SD 12.69) és az átlagos pontokat elérik 60.33 pontot (MD 62.00; SD 14.52).

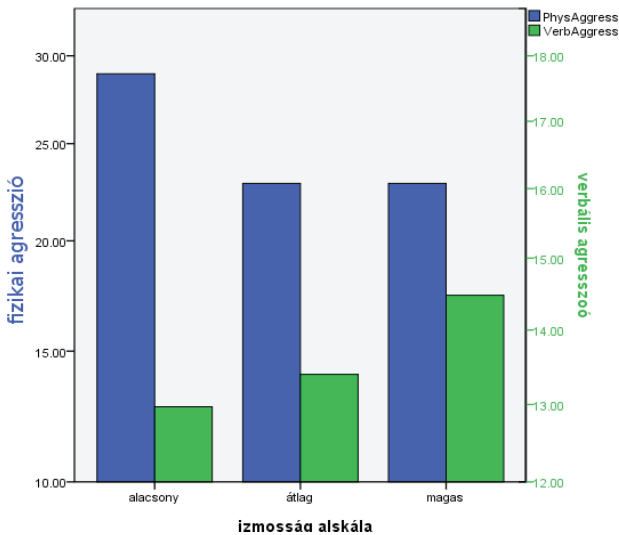
Az fizikális agresszió alskála esetén az átlagnál alacsonyabb pontokat elérik az MBAS kérdőívben átlag 59.48 (MD 60.00; SD 16.85), a magasabb pontokat elérik 56.28 (MD 56.00; SD 18.58) pontot szereztek, míg az átlagba soroltak 59.80-at (MD 59.50 SD 14.25). Akik a verbális agresszió alskálában alacsony pontokat értek el, azok az MBAS kérdőívben átlag 53.00 (MD 51.50; SD 13.63) pontot értek el. Az átlag pontszámot elérik 56.50 (MD 56.50; SD 13.53), a magas pontszámúak 65.28 (MD 59.50; SD 16.90).

Második lépésben összehasonlítottuk az MBAS kérdőív izmosság alskáláján elért pontokat a Buss & Perry kérdőívben elért pontokkal. Azok, akik a Buss & Perry kérdőívben magasabb pontokat értek el 31.63 pontszámot (MD 30.00; SD 8.47) szereztek, a fizikai agresszió alskálán magas pontokat elérik 29.00 pontot (MD 29.00; SD 9.72), a verbális agresszió alskálán átlag feletti pontokat elérik 32.03 (MD 32.00; SD 9.81), a düh alskálán magas pontokat elérik 33.00 (MD 33.00; SD 3.00) és a hosztilitás alskálán magas pontszámokat elérik 33.87 (MD 32.50 SD 7.51) pontot értek el az izmosság alskálán. Ezzel szemben az átlag és alacsony pontszámokat elérik az izmosság alskálán alacsonyabb pontszámokat értek el.

Harmadik lépésben kategóriákba soroltuk az MBAS izmossággal való elégedetlenség alskáláját, a szerint hogy az eredmény átlagos-e vagy attól eltérő.

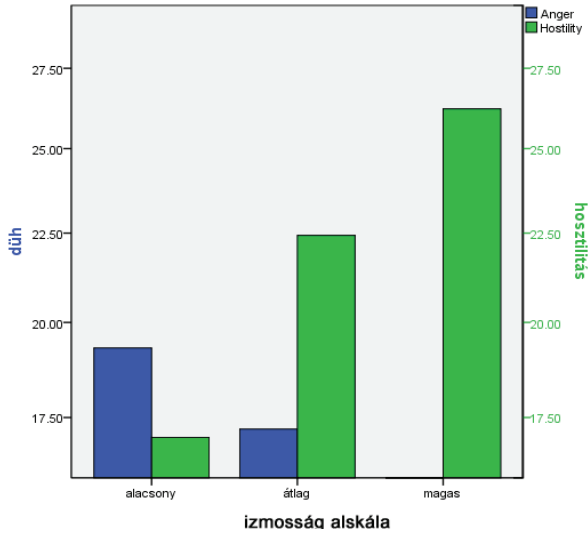
Ordinális változók esetében több független mintán a Kruskal-Wallis-próba alkalmas az eloszlások egyezésének vizsgálatára. Azt vizsgáltuk, hogy van-e különbség az MBAS kérdőív teljes pontszáma és izmosság alskála szempontjából a Buss & Perry kérdőívben elért pontszámokat illetően. A nullhipotézis szerint nincsen különbség a csoportok között.

A Kruskal-Wallis-próba alapján el kellett vetni a nullhipotézist, az esetben, ha az MBAS összpontszám függvényében néztük a Buss & Perry kérdőív összpontszámait, a verbális agresszivitást és a hosztilitást. Vagyis különbség van a csoportok közt e faktorok szempontjából. A Jonckheere-Terpstra-próba ugyanakkor megmutatta a sorrendi tendenciát, ami azt jelenti, minél magasabb valakinek az MBAS-ban elért pontszáma, annál inkább hajlamos arra, hogy magasabb pontszámokat ér el a Buss & Perry kérdőívben és a verbális agresszivitás (8. ábra) ill. hosztilitás és düh alskálákon (9. ábra).

8. ábra. *Izmosság iránti vágy és a fizikai ill. verbális agresszió közti összefüggés*

A Kruskal-Wallis-próba alapján el kellett vetni a nullhipotézist, az esetben, ha az MBAS izmosság alskála függvényében néztük a Buss & Perry kérdőív verbális agresszivitást, düh és a hosztilitást alskáláit. A fizikai agresszivitás esetén tendencia szintű a csoportok szintű különbség, míg a többi alskálánál szignifikáns. A Jonckheere-Terpstra-próba ugyanakkor sorrendi tendenciát mutatott ki, ami azt jelenti, minél magasabb valakinek az MBAS izmosság alskáláján elért pontszáma, annál inkább hajlamos arra, hogy ma-

9. ábra. Izomosság iránti vágy és a dühill. hosztilitás közti összefüggés

gasabb pontszámokat ér el a Buss & Perry fizikai és verbális agresszivitásill. düh és hosztilitás alskálákon.

Továbbá azt találtuk, hogy a magas pontszámokat elérők a Buss & Perry kérdőívben átlagosan magasabb pontokat, 82.55 (MD 77.00; SD 12.15), érték el. A fizikai agresszivitás esetén átlagos pontokat értek el (átlag 22.88; MD 25.00; SD 6.82), a verbális agresszió alskálán magas, 17.57 (MD 20.00; SD 2.83) pontokat, a düh alskálán átlag 16.00 (MD 15.00; SD 3.16) és a hosztilitás alskálán 26.22 (MD 28.00; SD 2.33) pontot értek el. Ezzel szemben az izomosság alskálán kevés pontokat elérők, azok az egyének, akik elégedettebbek izomosságukkal, a Buss & Perry kérdőívben 78.00 (MD 76.00; SD 10.34) pontot értek el, ami kis mértékben magasabb az izomosság alskálán átlagos (átlag 76.56; MD 73.00; SD 16.33) pontokat elérők eredményeinél. A fizikai agresszivitás alskálán a legmagasabb pontszámot (átlag 28.93; MD 27.50; SD 7.16) az izomosság alskálán alacsony pontokat elérők érték el. A verbális agresszivitás esetében az alacsony izomosság-pontszámokat elérők érték el az átlag legalacsonyabb pontokat (12.75; MD 12.00; SD 2.90). Az izomosságukkal elégedetlen, magas pontokat elérők, a verbális agresszivitás alskálán 17.44 (MD 17.00; SD 2.83) pontot értek el.

Negyedik lépésben a figura-értékelési teszt kilenc kategóriájának függvényében elemeztük a testtömegindex, az MBAS kérdőív és Buss & Perry

kérdőív eredményeit. Kilenc egymástól független csoportunk a saját észlelt izomosság szempontjából. Mivel az adataink nem normális eloszlásúak, nem használható a varianciaanalízis és ezért a Kruskal-Wallis próbát végezzük el. Az eredmények azt mutatják, hogy szignifikáns különbségek vannak a különböző csoportok között a testtömegindex, a fizikai agresszió és a verbális agresszió szempontjából. A fizikai agresszió esetén tendencia szintű a különbség ($\chi^2 = 12.00$; $p = 0.100$). A testtömegindex ($\chi^2 = 15.17$; $p = 0.034$) és verbális agresszió ($\chi^2 = 20.38$; $p = 0.005$) esetén szignifikáns a csoportok közti különbség.

Ezek után megnéztük, van-e összefüggés a figura-értékelési teszten bejelölt értékek és az MBASill. Buss & Perry kérdőívben elért pontszámok között. Majd megvizsgáltuk van-e kapcsolat a figura-teszt és a testsúly, testtömegindexill. magasság között. Azt találtuk, hogy szignifikáns korreláció van a figura-értékelési teszt és az MBAS testzsír alskálája közt ($r_s = 0.224$; $p < 0.05$), vagyis minél nagyobb izomosságú figurát jelölt be az egyén, annál inkább vágyik alacsony testzsírra. Azonban nem találtunk összefüggést a figura-értékelési teszt és a Buss & Perry kérdőív faktorai közt. A testtömegindex és figura-értékelési teszt eredményei közt szignifikáns a korreláció ($r_s = 0.369$; $p < 0.05$) ill. figura-teszt és testsúly ($r_s = 0.432$; $p < 0.05$) közt is.

A csoportok közti különbségek érdekében a kilenc csoportot három általános csoportra bontottuk. Azokat, akik 10–30%-ig jelölték be magukat az első ($N = 10$), a 40–60%-ig a második ($N = 35$) és 70–90% a harmadik ($N = 20$) kategóriába soroltuk. A teszt adatait a többi változóval (Buss & Perry kérdőív és alskálák, MBAS kérdőív és alskálák) összevetve azt találtuk, hogy a fizikális agresszivitás esetén az első csoportba soroltak magasabb (átlag 27.50; MD 30.00; SD 6.04) pontokat értek el, mint a harmadik csoport (átlag 25.65; MD 25.50; SD 8.10), akik magukat izmosabbnak ítélték meg. Az MBAS kérdőív esetén az első csoport az izomosság alskálán 31.20 (MD 31.00; SD 6.62), míg a harmadik (70–80%-ot megadó) csoport az izomosság alskálán 29.50 (MD 35.00; SD 11.96) pontot ért el.

Megvitatás

A serdülőkorú fiúk testkép és agresszivitás közti összefüggésének vizsgálatkor azt találtuk, hogy azok, akik magasabb pontszámokat értek el a Buss & Perry kérdőívben, az MBAS kérdőívben is átlagosan magasabb pontokat értek el. Az MBAS izomosság alskáláján magasabb pontokat értek el mind a fizikai, mind a verbális agresszió alskálákon magas pontokat elérők. Vagyis, azok, akik fizikai ill. verbális agresszióra hajlamosak, nagyobb mértékben

vágynak egy izmosabb testre. Amikor az izmosság alskálán elért pontokat az elért pontszámok alapján kategóriákba soroltuk és ennek függvényében vizsgáltuk a Buss & Perry agresszió kérdőívben szerzett pontokat azt figyeltük meg, hogy azok értek el magasabb pontszámokat a fizikai agresszió alskálán, akik az MBAS izmosság alskáláján átlagosan alacsonyabb pontokat értek el, vagyis elégedettebbek testük izmosságával, megjelenésükkel és magabiztosabbak, magasabb az önértékelésük. Míg azok, akik magas pontokat értek el az izmosság alskálán, azaz alacsony az önértékelésük e faktor mentén, hajlamosabbak a verbális agresszióra. A Jonckheere-Terpstra-próba megmutatta, hogy minél magasabb valakinek az MBAS-ban elért pontszáma, annál inkább hajlamos arra, hogy magasabb pontszámokat ér el a Buss & Perry kérdőívben és a verbális agresszivitásill. hosztilitás alskálákon. És minél magasabb valakinek az MBAS izmosság alskáláján elért pontszáma, annál inkább hajlamos arra, hogy magasabb pontszámokat ér el a Buss & Perry a verbális agresszivitás és hosztilitásill. a fizikai agresszió és düh alskálákon. A figura-értékelési teszt esetén az átlagosan elért pontszámok azt tükrözik, hogy a végletek, akik 10–30%ill. 70–90% izmosságot adtak meg hasonlóan magas pontszámokat értek el az MBAS teljes skálájánill. az izmosság és magasság iránti vágy alskálán. A harmadik csoportba soroltak ezek szerint annak ellenére, hogy izmosnak adták meg magukat, elégedetlenek megjelenésükkel és még izmosabbak szeretnének lenni, míg az első csoportba soroltak gyenge külső megjelenésük miatt kívánnak, vágyakoznak egy erősebb alkatra. Mindkét csoport hasonló magas pontokat ért el a Buss & Perry kérdőív teljes pontozásában és fizikai agresszió alskálán, inkább hajlamosak az agresszivitásra az alacsony önértékelésük miatt, mint az átlag minta.

Mind ebből arra lehet következtetni, hogy az önértékelés kulcsszerepet játszik a serdülőkorúak agresszivitásában. Azonban nem attól függ az agresszió megjelenése, hogy alacsony-e vagy magas-e az egyén önértékelése, mivel az agresszió egy komplex fogalom, melyet nem lehet általánosítani. Figyelembe kell venni különféle megjelenési formáit, mivel más agresszivitás jellemző egy alacsony önértékelésű egyénre, mint egy önbizalommal telire.

A jelen tanulmány egy új szemszögből világít rá a fiatalokú agresszivitás problematikájára, mely napjainkban az iskolák egy központi dilemmája. Egy többdimenziós kérdésről van szó, amit érdemes figyelembe venni az agressziókezelésben. Más készségeket kell elsajátítani egy alacsony önértékelésű fiatalnak, mint egy magas önértékelésűnek. Míg az egyiknek az önértékelését kell fejleszteni, a személyes hatékonyságát erősíteni és emberi kapcsolatait javítani, a másiknak az agresszív energia levezetését elsegítő módszereket kell elsajátítani.

A sportolók és az átlag férfiak testi attitűdjének különbsége az MBAS kérdőív és a Szomatomorfikus mátrix tükrében

Mivel az Adonisz-komplexus jellemzői között a két leghangsúlyosabb pont az edzett alkatill. a túlsúly elleni harc, így kézenfekvő a sportolási szokások vizsgálata, hiszen mind a választott sportág, mind a sportolási gyakoriság és az intenzitás befolyásolja a személy testének változását. Nem csak az izomzat kialakulásának gyorsasága, de a különböző izomcsoportok fontossága is eltérő, és ha a témához kapcsolódó testképzavarok jellegzetességét nézzük, az sem egyforma, hogy egy adott személy hogyan észleli a saját testét, és annak változásait. Így feltételezhetjük, hogy az említett változók hatással vannak a személy testi attitűdjére.

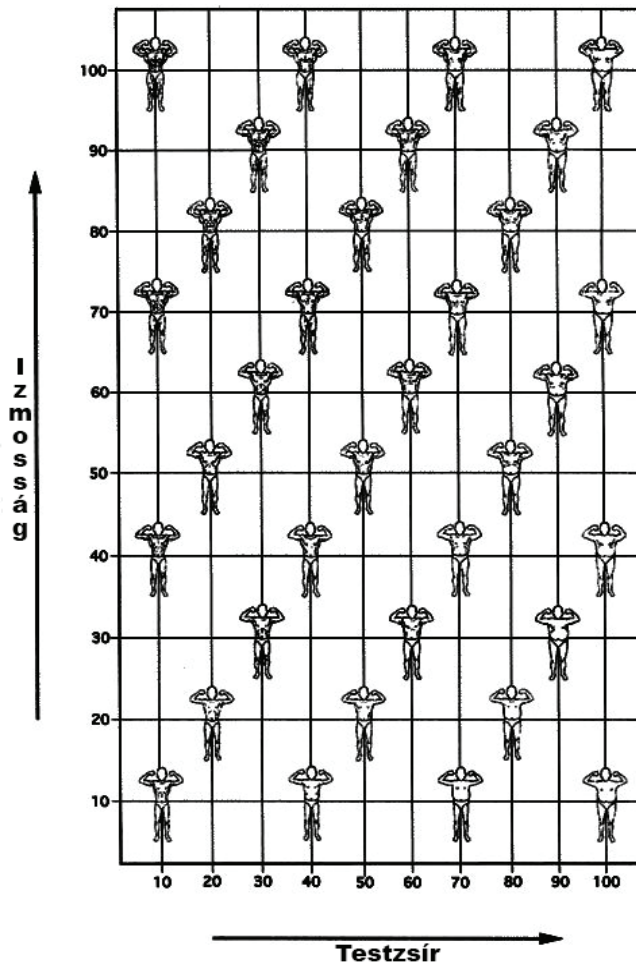
Vizsgálati személyek és eljárás

A kutatás során összesen 482 átlag férfi vett részt a vizsgálat egyes szakaszaiban. A legtöbbször egyetemista hallgató, átlag életkoruk 22,64 (min. 18, max. 50). A mintavétel elérhetőségi alapon zajlott két magyarországi egyetem több karán és szakán, valamint az interneten is, amelyekből származó adatok között nem volt különbség. Iskolai végzettségüket tekintve, a minta több mint 60%-ának legmagasabb végzettsége a gimnáziumi érettségi, majd 20%-uk rendelkezik már felsőfokú képzettséggel, és 16%-uk végzett szakközép vagy szakiskolát. Testömegindexük (BMI) 16,07–55,86 között mozog, átlaguk pedig 23,64. A BMI által alkotott csoportokat tekintve a minta 66%-át átlagos testsúlyú, 18%-át túlsúlyos, és több mint 10%-át alacsony testsúlyú egyének alkotják.

Alkalmazott mérőeszközök

A vizsgálat során a személyek első feladata volt a fentebb már említett szociodemografikus és antropometrikus adatok megadása, majd az MBAS kérdőív kitöltése, végül a Szomatomorfikus mátrix (SM) (10. ábra) négy feladatának elvégzése, melyet papír-ceruza formátumban kaptak meg.

Kutatásunk során feltételeztük, hogy a sportolási gyakoriság és intenzitás, ill. az üzőtt sport típusa befolyásolja mind az MBAS, mind pedig a Szomatomorfikus mátrixon mutatott értékeket.

10. ábra. Szomatomorfikus mátrix

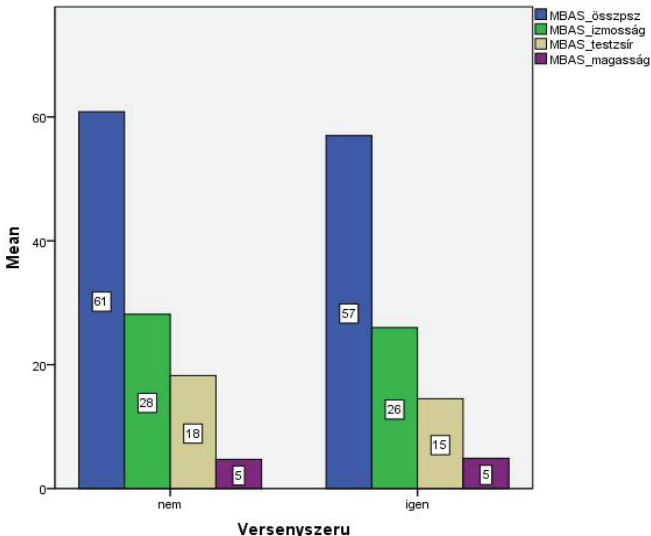
A vizsgálatban alkalmazott alapstatisztikák

Normál eloszlást a Shapiro–Wilk-féle W-próbával és normal probability plotokkal vizsgáltunk. A próbát elvégeztük mindkét teszt alskáláira, és elmondhatjuk, hogy egyik érték sem mutat normál eloszlást, így a kutatás összes vizsgálatát robusztus próbákkal kell végezni.

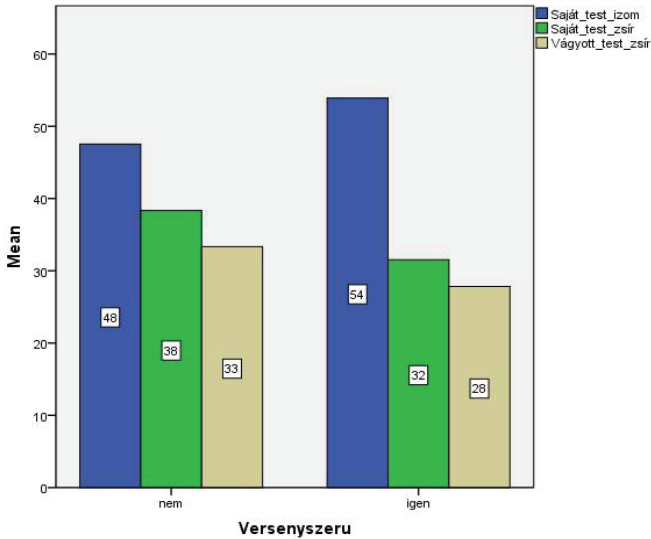
Eredmények

A vizsgálat során az IBM SPSS Statistics 19 programot használtuk. Először is megvizsgáltuk a két mérőeszköz közötti összefüggéseket, melyhez a Spearman-féle rangkorrelációs együtthatót számoltuk ki, mely megmutatja a változók közötti lineáris kapcsolat szorosságát és irányát. Az MBAS összpontszám korrelál a Szomatomorfikus mátrix (SM) saját testzsír értékével ($r_s = 0.138$; $p < 0.05$) és a vágyott izomzatéval is ($r_s = 0.135$; $p < 0.05$), valamint az MBAS izmosság alskála is szignifikánsan együttjár az SM saját izmosságra adott értékével ($r_s = -0.188$; $p < 0.01$), a vágyott izomzat értékével ($r_s = 0.22$; $p < 0.01$) ill. a nők által preferált izomzat mértékével ($r_s = 0.14$; $p < 0.05$). Ezen kívül az MBAS testzsír alskála is kapcsolatot mutat az SM saját testzsír értékével ($r_s = 0.518$; $p < 0.01$), viszont a magasság alskála nem mutat együttjárást egyik vizsgált változóval sem.

Hogy a versenyszerű sportolás hatását feltárjuk, Mann-Whitney próbát végeztünk, mely szignifikáns különbséget mutat az MBAS összpontszámában ($U = 19585.5$; $p < 0.01$), az izmosság alskálán ($U = 19935.5$; $p < 0.01$) és a testzsír alskálán is ($U = 16700$; $p < 0.01$). Mindhárom alskálán a nem versenyszerűen sportolók értek el magasabb pontot (11. ábra). A próbát lefutattuk az SM értékekre is, ahol a saját test izomzatánál ($U = 6469.5$; $p <$

11. ábra. A versenyszerű és nem versenyszerű sportolók különbségei az MBAS skáláin

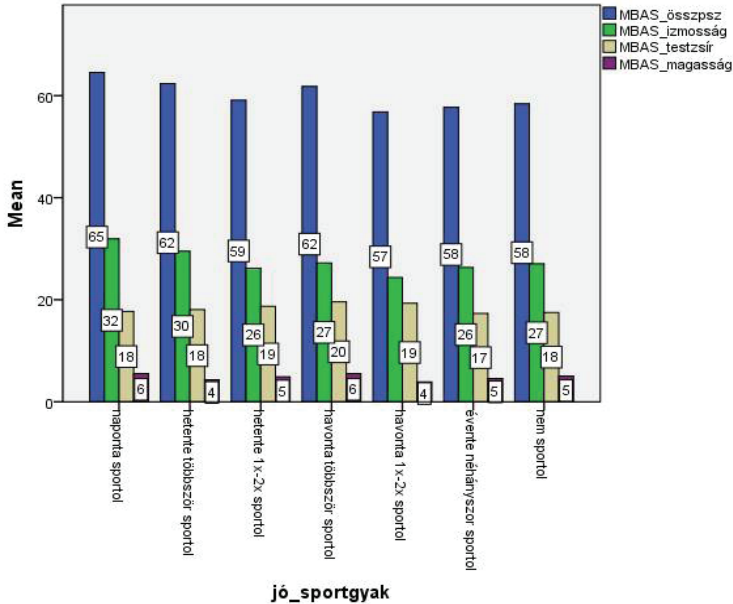

12. ábra. a versenyszerű és nem versenyszerű sportolók különbségei az SM értékeiben

0.01), testzsírjánál ($U = 6792.5$; $p < 0.05$) és a vágyott testalkat testzsírjánál ($U = 6565.5$; $p < 0.05$) van szignifikáns különbség a két csoport között (12. ábra).

A sportolási gyakoriságot vizsgálva Kruskal-Wallis próbát futtatunk az MBAS és a SM pontszámokra is. A teljes mintán egyedül az MBAS testzsír alkálán mutatkozik szignifikáns különbség ($\chi^2 = 25.234$; $p < 0.01$), mely a Jonckheere-Terpstra próba szerint sorrendi tendenciát mutat ($p < 0.01$), ezért a mintát két csoportra osztottuk aszerint, hogy a személy versenyszerűen sportol-e. A nem versenyszerűen sportolóknál szignifikáns különbség mutatkozik az MBAS izomosság alkálán ($\chi^2 = 14.98$; $p < 0.05$), és tendencia szintű különbség az MBAS összpontszámban ($\chi^2 = 10.948$; $p = 0.09$), valamint mindkettőnél megfigyelhető a Jonckheere-Terpstra próba által mutatott sorrendiség ($p < 0.01$; 13. ábra), viszont a versenyszerű sportolóknál egyedül az MBAS testzsír alkálán mutatkozik különbség ($\chi^2 = 9.791$; $p < 0.05$), ahol a Jonckheere-Terpstra próba szintén szignifikáns ($p < 0.01$), tehát a minta eloszlása nem egyenletes, hanem növekvő sorrendbe rendezhetők a részcsoportok.

Az SM értékeire futtatott próba a nyolcból hat értéknél mutatott szignifikáns, egynél pedig tendencia szintű eltérést a csoportok között a gyakoriság tekintetében (14. ábra).

13. ábra. A nem versenyszerű sportolók által elért pontszámok átlaga az MBAS skáláink a sportolási gyakoriság tekintetében

	chi ² érték	Sig.
Saját test – izomzat	44.19	p < 0.01
Saját test – testzsír	19.065	p < 0.01
Vágyott test – izomzat	42.421	p < 0.01
Vágyott test – testzsír	26.517	p < 0.01
Átlag férfi test – izomzat	15.656	p < 0.05
Átlag férfi test – testzsír	5.383	p > 0.05
Nők által preferált test – izomzat	10.795	p < 0.1
Nők által preferált test – testzsír	13.003	p < 0.05

14. ábra. Kruskal-Wallis próba

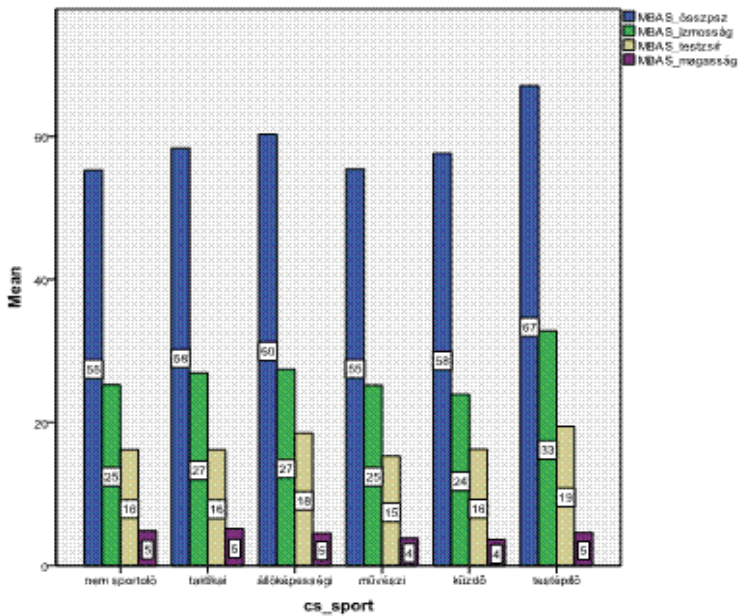
Különválasztva a versenyszerű és az amatőr sportolókat, utóbbiak hasonló mintázatot mutatnak, mint a teljes minta, míg a versenyszerű sportolóknál nincsen szignifikáns eltérés egyik változó esetében sem.

Megvizsgáltuk a sportolási intenzitás hatását is Kruskal-Wallis próbával, mely során szintén szétválasztottuk a versenyszerűen sportolókat a többi sze-

mélytől. Az amatőr sportolók között különbség van az MBAS izmosság alskálán ($\chi^2 = 9.865$; $p < 0.05$), az SM saját test ($\chi^2 = 19.746$; $p < 0.01$) és a vágyott testalkat ($\chi^2 = 19.039$; $p < 0.01$) izomzatának értékében, valamint a vágyott test testzsír pontszámában tendencia szintű eltérés mutatkozik ($\chi^2 = 9.311$; $p < 0.1$). A versenyszerű sportolók tendencia szintű különbséget mutatnak az MBAS testzsír alskáláján ($\chi^2 = 7.804$; $p < 0.1$), valamint szignifikáns eltérés van az SM értékeiknél, ahol a saját testalkatuk izmosságát ($\chi^2 = 8.043$; $p < 0.05$) és a vágyott testfelépítésük izomzatát ($\chi^2 = 10.255$; $p < 0.05$) adták meg.

Utoljára a különböző sporttípusok által alkotott mintázat feltárására futtattunk Kruskal-Wallis próbát, melyhez Budavári⁴⁴ sportági profiljait használtuk:

- taktikai gondolkodást igénylő sportágak (pl.: labdajátékok, vívás, sakk, curling)
- állóképességi sportágak (pl.: úszás, kajak-kenu, evezés, futás)
- művészi sportágak (pl.: torna, ritmikus gimnasztika, műkorcsolya, műugrás)
- küzdősportágak (pl.: cselgáncs, birkózás, ökölvívás)

15. ábra Az MBAS pontszámok átlaga a sportági profilok szerint

⁴⁴ BUDAVÁRI 2007.

Ezt a négy csoportot a téma specifikusság miatt két további kategóriával egészítettük ki:

- nem sportolók
- testépítő edzésfajták (pl.: konditermi edzés, testépítés, súlyzós edzés, TRX)

A profilok között az MBAS pontszámokat tekintve szignifikáns különbség van az összpontszámban ($\chi^2 = 25.798$; $p < 0.01$), az izmosság ($\chi^2 = 26.027$; $p < 0.01$) és a testzsír alskálán ($\chi^2 = 13.07$; $p < 0.05$), valamint tendencia szintű különbség mutatkozik a magasság alskálán ($\chi^2 = 9.457$; $p < 0.1$). Az SM értékeknél szignifikáns eltérést mutatnak a csoportok a saját ($\chi^2 = 21.504$; $p < 0.01$) és a vágyott testalkat izmosságát ($\chi^2 = 18.053$; $p < 0.01$), valamint a vágyott fizikum testzsírját ($\chi^2 = 19.186$; $p < 0.01$) tekintve. tendencia szintű különbség van az átlag férfi test izomzatának ($\chi^2 = 10.827$; $p < 0.1$) és testzsírjának ($\chi^2 = 9.358$; $p < 0.1$) pontszámaiban (15. ábra).

Megvitatás

Elmondhatjuk, hogy a testtel való általános, és ezen belül külön az izomzattal való elégedetlenség befolyásolja a vágyott testalkatról alkotott képet, valamint befolyásolja azt is, hogy az egyén milyennek képzei azt a testalkatot, amelyet a nők preferálnak.

Ezen kívül megállapíthatjuk azt is az eredmények alapján, hogy a versenyszerűen és nem versenyszerűen sportolók között különbség van, ami megjelenik abban, hogy teljesen más mintázatot mutatnak a versenyszerűen sportolók az MBAS pontszámokat tekintve, mint a nem versenyszerűen sportolók, akik jóval elégedetlenebbek testükkal, mint társaik, ami magyarázható azzal, hogy a versenyszerűen sportoló személy a versengésért és a eredményességért jár el edzeni, nem pedig azért, hogy a külseje megfeleljen az általa elképzeltnek, így ez a cél alárendelődik az adott sportág követelményeinek. Az SM értékeket nézve elmondhatjuk, hogy a versenyszerűen sportolók szignifikánsan izmosabbak és kevesebb testzsírral rendelkeznek, mint a nem versenyszerűen sportoló társaik, és a vágyott testalkat testzsír értékére is alacsonyabb pontot adtak, amelyre szintén azt a magyarázatot adhatjuk, hogy míg egy átlag sportoló minél izmosabb szeretne lenni a média és egyéb tömegkommunikációs eszközön át sugárzott atlétaideál miatt, addig a profi sportolót nem ez motiválja, nem ezt szeretné elérni.

Külön vizsgálva a két csoportot kiderül, hogy a sportolási gyakoriság is más MBAS alskálákat befolyásol. A versenyszerűen sportolóknál egyedül az alacsonyabb testzsír iránti váagnál van különbség, ahol a megmaradt négy csoportból (naponta sportol, hetente többször, hetente egyszer-kétszer, havonta többször) csak az első kettőt értelmezhetjük a kategóriákban lévő alacsony

darabszám miatt ($N = 7$; $N = 1$), ám ezek között szemmel látható különbség van, a nem naponta sportolók elégedetlenebbek a testzsírszázalékukkal (mean rank = 80.72), mint a naponta sportolók (mean rank = 59.16). A különbség oka lehet az, hogy a legtöbb sportágban nem is annyira az izmosság, mint inkább az alacsony testzsírszázalék az elvárt és az alkalmas, viszont a gyakoriságban mutatott különbségnek több oka is lehet: mivel egyik kategóriánál sem tudjuk a pontos számot (pl. a hétvégét beleszámolták-e, a hetente többször lehet három, de öt vagy hat alkalom is), így előfordulhat, hogy a naponta sportoló kétszer annyit edz egy héten, mint a másik csoport tagja, így előfordulhat a második csoportba tartozó személynél, hogy azt érzi, nem tesz meg mindent a kívánt teljesítményért, testalkatért, de érezhető különbség is lehet a tagok fejlődése között. A nem versenyszerűen sportolóknál az MBAS összpontszámánál és az izomzattal való elégedetlenségénél is a naponta sportolók érték el a legmagasabb pontszámot, és a Jonckheere-Terpstra próba alapján egy csökkenő sorrendet állíthatunk fel, mely magyarázható azzal, hogy minél kevésbé elégedett valaki a testével, annál gyakrabban jár el sportolni. Ha megnézzük azokat, akik az átlagnál magasabb (átlagtól való egy szórásnyinál nagyobb távolság) értéket érnek el akár az összpontszámot ($N = 67$), akár az izomzat alskálát ($N = 60$) tekintve, a leggyakrabban sportoló három csoportba az előbbi kategóriák 76%-a, illetőleg 83%-a tartozik, tehát aki elégedetlenebb a testével, az gyakrabban jár el sportolni, ezzel is a számára ideális alkat elérésén dolgozik. Az SM értékekre kapott eredmények szerint a sportolási gyakoriság szinte minden értéket befolyásol. Növekvő sorrendiség figyelhető meg a saját, a vágyott és a nők által preferált testalkat testzsír értékénél, valamint az átlag férfi test izomzatánál, ezzel szemben csökkenő rangsort mutat a saját és a vágyott testalkat izomzatának pontszáma. Tehát a gyakran sportolókra levetítve, aktuális és vágyott testalkatuk is izmosabb és soványabb, az átlagos férfit kevésbé tartják izmosnak, és a nők által preferált testalkat szerintük vékonyabb, mint a ritkán sportolók szerint. A saját testalkat meghatározásánál adódott különbség egyértelmű, hiszen ha nem is fogyási vagy izomfejlesztés célból sportol az egyén (pl. kikapcsolódás, versenyszerű sport), a rendszeres edzés akkor is eredményezi ezeket a folyamatokat. A vágyott testalkatnál mutatkozó különbség értelmezésekor a saját és a vágyott test izmosságának, ill. testzsírjának átlagát mutató grafikont megfigyelve megállapíthatjuk, hogy a csökkenő, ill. növekvő sorrend egyértelmű, de a különbség az aktuális és a vágyott fizikum között szinte mindenhol ugyanannyi, tehát elmondható, hogy gyakoriságtól függetlenül minden egyén hasonló mértékben változtatna alkatán, amelyet megerősít az erős korrelációs kapcsolat is. Annak okát, hogy az átlag férfi testet miért gondolják izmosabbnak azok, akik ritkábban járnak el sportolni azoknál, akik rendszeresen mozognak, több oldalról is megközelíthetjük, ám pontos választ nem adhatunk rá. Érvelhetünk

azzal, hogy azt tartjuk átlagosnak, amivel sűrűn találkozunk, gyakran látjuk, így ha valaki környezetében sok izmos, kisportolt egyént talál, akkor hiába is tudja, hogy a magyar felnőtt lakossága 2/3-a túlsúlyos (medicalonline)⁴⁵, akkor is elhajlik az ítélete a saját tapasztalata felé. Viszont az is lehet, hogy a különböző negatív vagy pozitív megjegyzések azok, melyek miatt kialakult ez a vélekedés. Hiszen sok pozitív megerősítés, dicséret elérheti azt, hogy valaki átlagon felülinek érzi magát, míg ennek ellenkezője fordított hatást érhet el. A pontos magyarázat további kutatásokat igényel. A versenyszerűen sportolók eredményeit megfigyelve, ugyanúgy csak a két leggyakrabban edző csoportot értelmezhetjük, mivel a másik kettőben nincs megfelelő elemszám ($N = 5$; $N = 1$). A megmaradt két kategória értékei azonban nem mutatnak eltérést egymástól, melynek oka lehet a viszonylag kicsi minta ($N = 54$; $N = 32$), valamint a korábban már említett módszertani kérdés, hogy pontos adataink nincsenek arról, hogy a személyek hányszor járnak edzeni. Ezen felül természetesen a hasonló gondolkodás és vélekedés is felmerülhet, viszont ez az eredmény némiképp ellentmond a korábbi feltevésünknek, miszerint az MBAS testszír alskálán a naponta sportolók ugyanebben a kategóriában szignifikánsan elégedetlenebbek voltak, de ennek szintén lehet oka a kisebb mintaelemszám.

A sportolási intenzitás is egyértelműen befolyásolja a két tesztben kapott pontértékeket. A nem versenyszerűen sportolók közül azok, akik intenzíven sportolnak, érték el magasabb pontszámot az izomosság iránti vágyat mérő alskálán, tehát feltételezhetjük, hogy azért sportolnak ilyen intenzíven, hogy még nagyobb és formásabb izomzatra tegyenek szert, mely eredményt megerősít az SM vágyott testalkat izomzatára adott pontszámánál mutatkozó különbség, melynél a csoportok értékei szintén a fentebb említett módon rendeződnek sorba. Ugyanilyen rangsort mutat az aktuális testalkat izomzatánál lévő különbség, tehát az intenzíven sportolók bevallásuk szerint több izomzattal rendelkeznek, mint azok, akik alacsonyabb értéket adtak meg az intenzitás skálán. Ezen felül a vágyott testszír mértékénél jelentkező tendencia szintű különbség fordított sorrendet mutat, tehát az intenzíven sportolók alacsonyabb testszír százalékra vágnak, mint azok, akik alacsonyabb pontot adtak a skálán. A versenyszerű sportolók tendencia szintű különbséget mutatnak az MBAS alacsony testszír iránti vágyat mérő alskáláján, ahol azok elégedettebbek a testükkel, akik intenzívebben edzenek. Az SM saját és a vágyott testalkat izomosságának értéke hasonlóképpen változik, mint a sportolási gyakoriságnál, tehát az intenzíven sportolók mindkét értéke magasabb, mint az a skálán alacsonyabb értéket megadóknak.

⁴⁵ Egyre súlyosabb a helyzet: ez már drága multság (http://www.medicalonline.hu/taplalkozas/cikk/egyre_sulyosabb_a_helyzet_ez_mar_draga_multság; 2012.12.15)

A sportági profilok alapján az MBAS összpontszám szerint a leginkább érzékeny lehet az Adonisz-komplexusra. leginkább elégedetlen a saját testével a testépítő csoport, és szinte azonos átlag értékkel a nem sportolók és a művészi sportágakat űzők vannak leginkább megelégedve magukkal. Hiszen a testépítő populáció a leginkább érintett az ilyesfajta testképzavarokban, így az eredmény alátámasztja ezt a fajta elvárásunkat, viszont az ok-okozati kapcsolat a mai napig sem tisztázott a témában, tehát hogy azért kezdenek el az izomfejlesztéssel ilyen intenzíven törődni, mert már megvan ez a hajlamuk, vagy a rendszeres edzések hatására erősödik fel ez a késztetésük. Az izomosság alskála átlagai is hasonló eredményt mutatnak, mint az összpontszámé, bár itt a küzdősportot űzők átlaga a legalacsonyabb, amely magyarázható a sportági profil jellemzőivel, miszerint a legtöbb ide tartozó sportág követelménye a jól kidolgozott izomzat. Az alacsony testzsír iránti vágyat mérő alskálán szintén a testépítőké a legmagasabb átlag, majd az állóképességet igénylő sportot űzők következnek, mely oka szintén a sportágak jellemzői között keresendő, hiszen például egy hosszútávfutó, de még egy úszó sem olyan izmos, mint például egy testépítő, ellenben sokkal fontosabb az energia megfelelő adagolása és a megfelelő testzsír százalék. Legalacsonyabb értékeket a művészi sportokat űzők adták, akik közül egyértelműen csak a megfelelő alkatú személyek lehetnek sikeresek és eredményesek. A magasság alskálán bár csak tendencia szintű különbség mutatkozik, itt a taktikai sportokat űzők érték el a legmagasabb átlagot, mely oka lehet a mintában szereplő nagy mennyiségű kosárlabdázó. Az SM pontszámokat tekintve az aktuális testalkat izomosságát nézve a testépítők vallják magukat a legizmosabbnak, akikhez nagyon hasonló pontot értek el a küzdősportot űzők és a művészi ágakban sportolók, majd őket követik a taktikai sportági profilba tartozók, és csak ezután az állóképességet igénylő sportkategória. A testépítők és a küzdősportolók magas átlaga mindenképp várt eredmény, de a további sorrend igen meglepő. Ennek magyarázataként meg kell említenünk azt, hogy a sportkategóriába soroláskor mindig a személy által megadott első sportágat vettük a szubjektív értékelés kizárása érdekében, így került a harmas kategóriába olyan táncos, aki mellette konditerembe is jár. A vágyott alkat izomzatának megadásakor szintén a testépítők adták a legmagasabb értékeket, de a maradék négy sportkategória szinte azonos átlagot ért el, amelynek oka szintén lehet az előbb említett besorolási eljárás. A vágyott fizikum testzsír értékének meghatározásánál a legsoványabbak a testépítők majd a küzdősportot űzők szeretnének lenni, majd a művészi sportágak, a nem sportolók, az állóképességet majd a taktikai gondolkodást igénylő csoportok jönnek, amely némiképp ellentmond az MBAS testzsír alskálán látható eredményeknek, de ha számba vesszük azt, hogy az általuk megadott értékek mennyire elérhetők, reálisakill. a szervezetnek mennyire megfelelők (egyik átlag érték sem éri el a skála középértékét), valamint hozzávesszük a

sportágak jellemzőit, követelményeit, valamint a kategorizálási folyamatot, akkor érthetővé válnak az eredmények.

Összegzés

Jelen tanulmány célja az MBAS magyar változatának a pszichometriai értékelése volt. Tekintettel arra, hogy kevés vizsgálatot végeztek az MBAS kérdőívvel az Egyesült Államokon kívül, megvizsgáltuk a kérdőív magyar változatának pszichometriai tulajdonságait magyar fiatal férfiakill. és egyetemi hallgatók körében.

Összességében, az első két vizsgálat eredménye alátámasztotta a feltételezett faktor-szerkezetet, a belső konzisztenciát, a teszt-reteszt reliabilitást és konstruktum validitását (azaz konvergens, párhuzamos, és diszkrimináns). Ezek az eredmények különösen fontosak, mivel nagy szükség van férfi testképet mérő eszközökre. Bár léteznek a magyar nyelvterületen is férfi testképpel foglalkozó mérőeszközök, mint például a BSQ-14⁴⁶ és MASS-HU,⁴⁷ azonban használhatóságuk korlátozott. A BSQ-14 elsősorban túlsúlyos célcsoportra lett kifejlesztve, a MASS-HU pedig már izomdiszmorfiás, klinikai csoportra alkalmazható.

Az eredmények azt mutatják, hogy az MBAS kérdőív érzékeny a testépítők és egyéb sportot űző férfiak közti különbségek kimutatására. Elsősorban az izomosság alszála értékei esetében a harmadik vizsgálat első hipotézise igazolódott az eredmények tükrében. Azonban részletesebb elemzések érdekében szükséges lenne a kérdőív újra felvétele egy nagyobb mintán. A második hipotézisben az izmok dinamikus és statikus komponensei mentén vizsgáltuk az összefüggéseket az MBAS kérdőívben elért pontok függvényében. Az eredmények az alacsony mintaszám miatt csak részben reprezentatívak, mivel néhány kategóriában túl kevés személyt tudtunk csak besorolni. Ennek ellenére látható, hogy azoknál észlelhető egy nagyobb igény több izomzatra, ahol a sportolás is elvárja a magasabb statikus izomosságot. A harmadik hipotézis esetében testtömegindex függvényében elemeztük a teljes MBAS kérdőívben és az alszálakban elért pontokat, ahol ugyancsak érzékenyen elkülöníti a kérdőívünk az egyes csoportokat. Az alacsony testtömegindexűek esetében észlelhető egy magasabb igény a nagyobb izomosságra, azonban nem vágnak alacsonyabb testzsírra, vagyis míg a nők alacsony testsúlyuk ellenére még mindig alacsonyabb testzsírra törekszenek, a férfiaknál nem észlelhető ebben a vizsgálati mintában ez a tendencia. A normális súlytól

⁴⁶ CZEGLÉDI–CSIZMADIA–URBÁN 2011.

⁴⁷ BABUSA–URBÁN–CZEGLÉDI–TURY 2012. 155–162.

a túlsúlyos felé eltérő férfiaknál megfigyelhető, hogy a pontszámaik a testzsír alskála esetében jelentősen magasabb a normális és alacsony súlyúaknál, vagyis elégedetlenek testtömegükkel és alacsonyabb testzsírra vágnak. A negyedik hipotézis eredményeinél azt találtuk, hogy aki a múltban használt valamiféle izmosság-ill. erőnövelőt, annak a mai napig megváltozott a saját testéhez való viszony, ami miatt nem érzi szükségét a kiegészítők további használatának. Azonban azok, akik jelenleg is rendszeresen használnak bármiféle készítményt, elégedetlenek önmagukkal, amit a magasabb pontszámok tükröznek, és ezért érzik szükségesnek a szerek rendszeres szedését. Az ötödik hipotézisben igazolódott, hogy az alacsonyabb végzettségűek alacsonyabb önértékeléssel rendelkeznek, gyengébb az önbizalmuk, ami az MBAS kérdőívben szerzett pontszámokban tükröződik. A kérdőív tehát érzékeny a képzettségek közti különbségekre is.

A kérdőív szubklinikai alkalmazhatóságának vizsgálatára két tanulmányt végeztünk el. A serdülőkorú fiúk agresszivitás és testkép közti összefüggésének vizsgálatakor azt vettük észre, hogy azok, akik magasabb pontszámokat értek el a Buss & Perry⁴⁸ kérdőívben, az MBAS kérdőívben is átlagosan magasabb pontokat értek el. Az MBAS izmosság alskáláján magasabb pontokat értek el mind a fizikai, mind a verbális agresszió alskálákon magas pontokat elérők. Akik fizikaiill. verbális agresszióra hajlamosak, nagyobb mértékben vágnak egy izmosabb testre. A Jonckheere-Terpstra-próba kimutatta, hogy minél magasabb valakinek az MBAS-ban elért pontszáma, annál inkább hajlamos arra, hogy magasabb pontszámokat ér el a Buss & Perry kérdőívben és a verbális agresszivitásill. hosztilitás alskálákon. És minél magasabb valakinek az MBAS izmosság alskáláján elért pontszáma, annál inkább hajlamos arra, hogy magasabb pontszámokat ér el a Buss & Perry a hosztilitás és verbális agresszivitásill. annál alacsonyabb pontokat ér el düh és fizikai agresszivitás alskálákon.

Mivel a sportolók és az átlag férfiak testi attitűdjének különbségének vizsgálata az MBAS kérdőív és a Szomatomorfikus mátrix tükrében az új mérőeszköz bevezetése miatt és a magyar átlag mintán való alkalmazás révén feltáró jellegűnek is mondható, az eredmények mindenképp előremutatóak, valamint megvilágítják azokat a pontokat, melyeket érdemes lenne újragondolni, esetleg más szisztéma szerint is megközelíteni.

A kérdőív első két vizsgálati eredménye alátámasztotta a feltételezett faktor-szerkezetet, a belső konzisztenciát, a teszt-reteszt reliabilitást és konstruktum validitását. Továbbá az MBAS érzékeny a sportolók közti differenciákra és jól elkülöníti a csoportokat a testtömegindex és táplálék kiegészítő használat függvényében.

⁴⁸ BUSS-PERRY 1992. 452–459.

Kitekintés

Az MBAS kérdőív kitekintést nyújt a modern kognitív pszichológia tanulmányai felé, az egyénre ható és az egyénen belüli attitűdrendszerek tanulmányozásának jelentőségére hívja fel a figyelmet a férfi testképzavarokban.

Az MBAS kérdőív segítséget nyújthat a testképzavarok korai, szubklinikai stádiumban megjelenő formájának észlelésében. Továbbá az idői stabilitása miatt segíthet egy terápia során változó testkép nyomon követésében, mely az agresszió testi attitűdre vonatkozó aspektusában lehet jelentős, továbbá az izomdiszmorfia és férfi evészavarok terápiájánál.

Felhasznált irodalom

- ANDERSEN–COHN–HOLBROOK 2000 ANDERSEN, Arnold–COHN, Leigh–HOLBROOK, Tom: Making weight: Men's conflicts with food, weight, shape and appearance. Carlsbad, 2000.
- BABUSA–URBÁN–CZEGLÉDI–TÚRY 2012 BABUSA Bernadett–URBÁN Róbert–CZEGLÉDI Edit–TÚRY Ferenc: Psychometric properties and construct validity of the Muscle Appearance Satisfaction Scale among Hungarian men. *Body Image* 9 (1) (2012) 155–162.
- BERGERON–TYLKA 2007 BERGERON, Derek–TYLKA, Tracy L.: Support for the uniqueness of body dissatisfaction from drive for muscularity among men. *Body Image* 4 (2007) 288–295.
- BUDAVÁRI 2007 BUDAVÁRI Ágota: Sportpszichológia. Bp., 2007.
- BUSS–PERRY 1992 BUSS, Arnold H. –PERRY, Mark P.: The aggression questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology* 63 (1992) 452–459.
- CAFRI–THOMPSON 2004 CAFRI, Guy–THOMPSON, J. Kevin: Measuring male body image: A review of the current methodology. *Psychology of Men and Masculinity* 5 (2004) 18–29.
- COLE–COLE 2006 COLE, Michael –COLE, Sheila R.: Fejlődéslektan. Bp., 2006. Osiris Kiadó.
- CZEGLÉDI–URBÁN–CSIZMADIA 2010 CZEGLÉDI Edit, URBÁN Róbert–CSIZMADIA Péter: A testkép mérése: A Testi Attitűdök Tesztjének (Body Attitude Test) pszichometriai vizsgálata. *Magyar Pszichológiai Szemle* 65 (2010) 431–461.
- CZEGLÉDI–CSIZMADIA–URBÁN 2011 CZEGLÉDI Edit–CSIZMADIA Péter–URBÁN Róbert: A testtel való elégedetlenség mérése és rizikótényezői: A Testforma Kérdőív rövidített formájának (Body Shape Questionnaire Short Form 14). *Psychiatria Hungarica* 26 (4) (2011) 241–249.
- ERNÄHRUNGSBERICHT 1992 DGE Deutsche Gesellschaft für Ernährung (Hrsg.): Ernährungsbericht 1992. Frankfurt/M, 1992.

- DONNELLAN–TRZESNIEWSKI–ROBINS–MOFFITT–CASPI 2005
FISHER 1990
GALLAGHER 2006
GALLAGHER–COLE 1995
GARVEY–FOGEL 2007
GROGAN 2006
HEAD–HOLMES 1912
HILDEBRANDT–LANGENBUCHER–SCHLUNDT 2004
JANKAUSKIENÉ–KAIRAITIS 2007
LUKÁCS–TŰRY–ARGALÁSZ–MURÁNYI 2006
MCCREARY–SASSE 2000
MERLEAU-PONTY 1964
MÉREI–BINET 2001
MYERS 2008
PETRIE–ROGERS–JOHNSON–DIEHL 1996
POPE–GRUBER–MANGWETH–BUREAU–DECOL–JOUVENT–HUDSON 2000
- DONNELLAN, M. Brent–TRZESNIEWSKI, Kali H–ROBINS, Richard W.–MOFFITT, Terrie Edith – CASPI, Avshalom: Low Self-Esteem is Related to Aggression, Antisocial Behavior, and Delinquency. *Psychological Science* 16 (4) (2005) 328–335.
- FISHER, Shirley: The evolution of psychological concepts about the body. In T. F. CASH–T. PRUZINSKY (Eds.), *Body images: Development, deviance, and change* (3–20). New York, 1990.
- GALLAGHER, Stephen: *How the Body Shapes the Mind*. Oxford, 2006.
- GALLAGHER, Stephen–COLE, Jonathan: Body Schema and Body Image in a Deafferented Subject. *Journal of Mind and Behavior* 16 (1995). 369–390.
- GARVEY, Andrea – FOGEL, Alan: Dialogical change processes, emotions and the early emergence of self. *International Journal for Dialogical Science*. Vol. 2 (2007), No. 1, 51–76.
- GROGAN, Sarah: Body image and health: Contemporary Perspectives. *Journal of Health Psychology*, 11 (2006). 523–530.
- HEAD, Henry–HOLMES, Gordon: Sensory disturbances from cerebral lesion. *Brain* 1912; 34:102–254
- HILDEBRANDT, Tom–LANGENBUCHER, Jim SCHLUNDT, David G.: Muscularity concerns among men: Development of attitudinal and perceptual measures. *Body Image* 1 (2004) 169–181.
- JANKAUSKIENÉ, Rasa–KAIRAITIS, Ramutis: The drive for muscularity among adolescent boys: its relationship with global self-esteem. *Education. Physical Training. Sport* (66) (2007) 19–24.
- LUKÁCS Liza–TŰRY Ferenc–ARGALÁSZ Attila–MURÁNYI Irén: A test-építés gyakoriságának és az evészavarok egyes háttértényezőinek preventív vizsgálata fiatal férfiakon. *LAM* 16 (3) (2006) 242–247.
- MCCREARY, Donald–SASSE, Doris: An exploration of the drive for muscularity in adolescent boys and girls. *Journal of American College Health* 48 (2000) 297–304.
- MERLEAU-PONTY, Maurice: *The Primacy of Perception: And Other Essays on Phenomenological Psychology, the Philosophy of Art, History and Politics*. Evanston IL (1964
- MÉREI Ferenc–BINET Ágnes: *Gyermeklélektan*. Bp., 2001.
- MYERS, David G.: *Psychologie*. Heidelberg, 2008.
- PETRIE, Trent–ROGERS Rebecca–JOHNSON, Courtney–DIEHL, Nancy: Development and validation of the revised Beliefs About Attractiveness Scale. Paper presented at the 104th Annual Convention of the American Psychological Association. Toronto, Ontario, Canada (1996).
- POPE, Harrison G.–GRUBER, Amanda J.–MANGWETH Barbara–BUREAU, Benjamin–DECOL, Christine–JOUVENT, Roland–HUDSON, James I.: Body image perception among men in three countries. *American Journal of Psychiatry* 157 (2000) 1297–1301.

- POPE–KATZ–HUDSON 1993 POPE, Harrison G.–KATZ, David L.–HUDSON, James I.: Anorexia nervosa and “reverse anorexia” among 108 male bodybuilders. *Compr Psych* 34 (1993) 406–409.
- POPE–PHILLIPS–OLIVARDIA 2000 POPE, Harrison G.–PHILLIPS, Katharine A.–OLIVARDIA, Roberto: The Adonis complex: How to identify, treat, and prevent body obsession in men and boys. New York, 2000.
- PROBST–PIETERS–VANDERLINDEN 2008 PROBST M.–PIETERS G.–VANDERLINDEN J.: Evaluation of body experience questionnaires in eating disorders in female patients (AN/BN) and nonclinical participants. *International Journal of Eating Disorders* 41 (2008) 657–665
- PRUZINSKY–CASH 2002 PRUZINSKY, Thomas–CASH, Thomas F.: Understanding body images: Historical and contemporary approaches. In T. F. CASH–T. PRUZINSKY (Eds.), *Body image: A handbook of theory, research, and clinical practice*. New York, 2002.
- RIZZOLATTI–FADIGA–GALLESE–FOGASSI 1996 RIZZOLATTI, Giacomo–FADIGA, Luciano–GALLESE, Vittorio–FOGASSI, Leonardo: Premotor cortex and the recognition of motor actions. *Brain Research Cognitive Brain Research* 3 (1996) 131–141.
- THOMPSON–GRAY 1995 THOMPSON, Marjorie A.–GRAY, James J.: Development and validation of a new body-image assessment scale. *Journal of Personality Assessment* 64 (1995) 258–269.
- THOMPSON–VAN DEN BERG 2002 THOMPSON, Joel Kevin–VAN DEN BERG, Peter: Measuring Body Image Attitudes among Adolescents and Adults. In T. F. CASH–T. PRUZINSKY (Eds.), *Body image: A handbook of theory, research, and clinical practice*. New York, 2002.
- TÚRY–BABUSA 2012 TÚRY Ferenc–BABUSA Bernadett: Adonisztól Schwarzeneggerig: Férfi-ideálok és civilizáció. Bp., 2012.
- TÚRY–SÁFRÁN, WILDMANN–LÁSZLÓ 1997 TÚRY Ferenc–SÁFRÁN Zsófia–WILDMANN Márta–LÁSZLÓ Zsuzsa: Az Evési Zavar Kérdőív (Eating Disorder Inventory) hazai adaptációja. *Szenvedélybetegségek* 5 (1997) 336–342.
- TÚRY–SZABÓ 2000 TÚRY Ferenc–SZABÓ Pál: A táplálkozási magatartás zavarai: az anorexia nervosa és a bulimia nervosa. Bp., 2000.
- TYLKA–BERGERON–SCHWARTZ 2005 TYLKA, Tracy L.–BERGERON, Derek–SCHWARTZ, Jonathan P.: Development and psychometric evaluation of the Male Body Attitudes Scale (MBAS). *Body Image* 2 (2005). 161–175.
- SZABÓ–TÚRY–CZEGLÉDI 2011 SZABÓ Kornélia–TÚRY Ferenc–CZEGLÉDI Edit: Evészavarok és a média – a magazinolvasási szokások és az evészavarok lehetséges kapcsolata. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* 12 (2011). 353–374.

Vágvölgyi Réka

Geometriai és nem-geometriai információk szerepe a gyerekek 2 és háromdimenziós téri tájékozódásában

The Role of Geometric and Non-Geometric Information in the Children's Two- and Three-Dimension Orientation

The object of my research is to detect the use of geometric and non-geometric information during 2D and 3D spatial reorientation. Three- and four-year-old children participated in the research task that included geometry, feature and cue trials in the 2D and geometry and feature trials in the 3D conditions. The children had to find the hidden object after disorientation and the reorientation in 45 or 180 degree of the array. I used animated (2D) and realistic (3D) design in a specific deltoid array. The results show that in the 2D array, the non-geometric pieces of information were non-useful, but the unique cues and the angle information supported the reorientation. In the 3D array, the non-geometric information proved to be helpful and the children were able to use the sense information too.

Elméleti háttér

A hatékony tájékozódás elengedhetetlen képesség, így a téri fejlődés megértése igen fontos. A tájékozódás egy ismeretlen környezetben minden faj számára nélkülözhetetlen képesség.

A tér és a geometria, viszonyítási keretek

A tér és a geometria közti szoros kapcsolat nem új keletű. Filozófusok és tudósok évezredek óta foglalkoznak az elvont numerikus és geometriai koncepciók természetével és eredetével.¹ Korai feltételezések szerint az összes geometriával kapcsolatos tudásunkat asszociációs képességeink fejlődésével vagy gyors, adaptív tanulással sajátítjuk el, és érzékszerveink segítségével alkalmazzuk a téri strukturális világ felfedezésére.² Az innátizmus képviselői ugyanakkor azt

¹ SPELKE 2011.

² SPELKE-LEE-IZARD 2010.

feltételezik, hogy az állatok és az emberek rendelkeznek egy velük született, univerzális képességgel, aminek segítségével alkalmazni tudják a geometriai tulajdonságokat külső tárgyakra és helyzetekre. Különösen hatékony helyváltoztató mozgás során a tárgyak térbeli helyének mentális úton történő megőrzése és felidézése egy a kiindulási ponttól távolabbi helyen.

A környezeti információk reprezentálódásának alapvetően kétféle vonatkoztatási kerete van, mely arra utal, hogy egy tárgy helyét a térben saját nézőpontunkból, vagy attól teljesen függetlenül definiáljuk:

Egocentrikus keret: amikor az egyén önmagához viszonyítva értelmezi a környezetét.

Allocentrikus keret: amikor az egyén a környezetet a benne található elemek egymáshoz való viszonyában értelmezi, külső viszonyítási keretre támaszkodik.³ Ennek két altípusa van, melyek közül az egyszerűbb a jelzőinger-tanulás, ami egy tereptárgyhoz (*cue*) köti a célhelyet és már fél éves kor előtt megfelelően működik. Összetettebb formája a helytanulás, amikor a célhely meghatározása a tereptárgyak viszonyában fejeződik ki. Ez 1 éves kor után jelenik meg⁴. A két rendszer együttesen, az aktuális környezet adta információk alapján alakítja ki az egyén téri reprezentációját és segíti a tájékozódást⁵. Ez a környezet központú téri tájékozódási rendszer két további téri információ típust különböztet meg a használat mentén: a geometriai és a nem-geometriai információkat. Az elrendezés formája tipikusan a geometriai tulajdonságok közé tartozik. Ide sorolható a falak egymáshoz viszonyított aránya (távolság, hosszúság), a szögek mérete és az oldalak irányultsága (oldaliliság). A nem-geometriai, más néven vonás típusú tulajdonságok közé például a szín, a mintázat/textúra tartozik.⁶

A téri tájékozódás és a geometria kapcsolatát vizsgáló kutatások hagyományosan egy téglalap alakú, zárt elrendezésben (kísérleti szobában) történnek, melynek 4 szögében elhelyezett egyforma konténerek valamelyikébe a kísérletvezető elrejt egy vágyott tárgyat (állatok esetén ételt, gyereknél játékot). A dezorientációt, tehát a kísérleti személy, vagy állat megzavarását követően kezdhetik meg az egyének a tárgy megkeresését. A kutatások két fő vizsgálati szempontot és ezek együttes használatát szokták megfigyelni, melyek a geometriai és nem-geometriai információk egymástól elkülönülő és kombinálódó használata.⁷

Az ehhez hasonló, allocentrikus téri képességekkel foglalkozó kutatások eredményei három szempontban egyeztek meg: a 3 évesek teljesítménye ala-

³ GALLISTEL 1990.

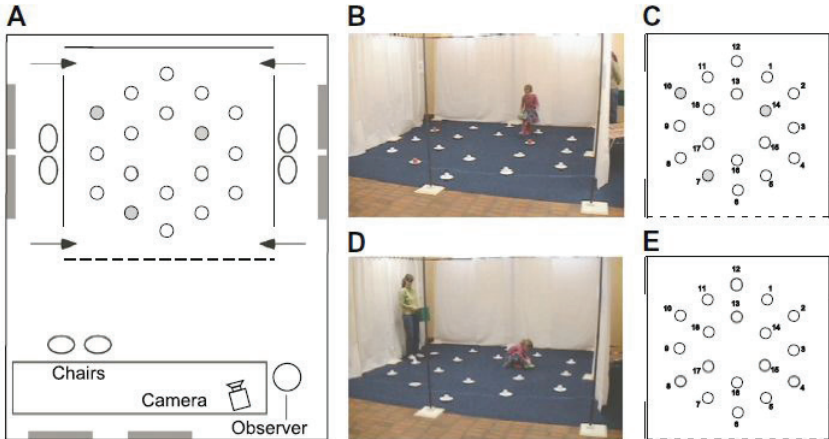
⁴ LÁBADI 2008.

⁵ LÁBADI–LEIPOLD–VARRÓ–HORVÁTH 2013.

⁶ RATLIFF–NEWCOMBE 2008a.

⁷ CHENG 1986; RATLIFF–NEWCOMBE 2008b; HERMER–SPELKE 1996.

csonyabb, mint az idősebb gyerekeké és a képesség 4 és 6 év között jelentős fejlődésen megy keresztül, majd 7 és 10 év között érik el a gyerekek a felnőttkéhez hasonló teljesítményt.⁸ Egy vizsgálatban 18 hónapostól 5 éves korig vizsgáltak gyerekeket reorientációs helyzetben, de a korábbiaktól eltérően nem teljesen zárt, egyik oldalon nyitott térben. 18 lokációt alkalmaztak, melyek egy kisebb (6 lokációból álló) és egy nagyobb (12 lokációból álló) hatszöget formáltak. Az elrendezésben 3 jutalmat aszimmetrikusan rejtettek el (1. ábra).

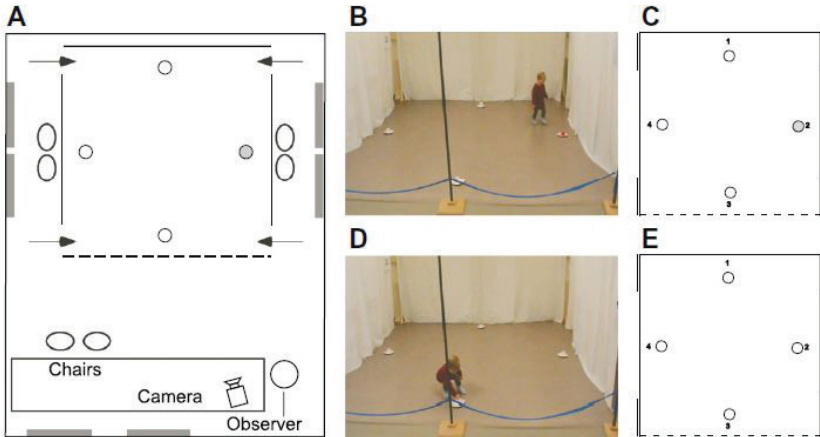
1. ábra. Négyzet alakú, egyik oldalon nyitott hatszögű elrendezés⁹

Pilóta vizsgálatukból érdekes következtetést vontak le. Az idősebb 48-60 hónapos (4-5 éves) gyerekek rosszabbul teljesítettek és bizonytalanságot éreztek abban az esetben, amikor nem kaptak instrukciót a feladathoz, míg a fiatalabbakat (30-45 hónaposak) ez egyáltalán nem zavarta, így is értették a feladat célját. Erre alapozva, hogy minden gyerek a legjobb teljesítményt tudja nyújtani, később minden esetben elhangoztak az instrukciók. Jelzőinger és allocentrikus jelzések feltételt alkalmaztak. Előbbinél a gyerekeknek asszociációs tanulással, a piros színt és a jutalmat kellett összekapcsolnia, mert a jutalom minden esetben az eltérő színnel kiemelt lokációkban volt elrejtve. Utóbbinál ezzel szemben a jutalmat takaró három lokáció semmiben sem különbözött a többi üres lokációtól, így a gyerekeknek itt az allocentrikus téri reprezentációs képességüket kellett használni. Az eredmények arról számolnak be, hogy 43 hónapos kortól a gyerekek már képesek megtanulni és

⁸ BULLENS-NARDINI-DOELLER-BRADDICK-POSTMA-BURGESS 2010.

⁹ RIBORDY-JABES-LAVENEX-LAVENEX 2013.

felidézni az allocentrikus téri jelzéseket. A 2. vizsgálati helyzetben az elrendezés nem változott, de a lokációk közül csak 4 maradt a térben és ezek az elrendezést alkotó falak közepén helyezkedtek el (2. ábra). Az eredmények alapján ebben az elrendezésben a gyerekek már 25 hónapos kortól sikeresen teljesítettek, mely megerősíti korábbi kutatásokat, miszerint a disztális jelzések azonosításának képessége 20 hónapos kor körül jelenik meg.¹⁰

2. ábra. Négyzet alakú, egyik oldalon nyitott elrendezés, ahol a 4 lokáció a határoló oldalak közepén helyezkedett el¹¹

A geometria szerepe a navigációban: állatokon végzett vizsgálatok, mint kiindulópont

A reorientációs vizsgálatok origójának tekinthető vizsgálatban az euklideszi geometria alkalmazását patkányokon végzett kísérlettel demonstrálták. Az állatnak a tér (homogén, téglalap alakú aréna) egyik sarkában elrejtett táplálékot kellett megkeresnie. A helyzetet dezorientációval nehezítették, vagyis miután az állat megtanulta hol található a célhely, kivették az arénából, ezáltal elveszítette a folyamatos, az adott térre vonatkozó frissítés lehetőségét.

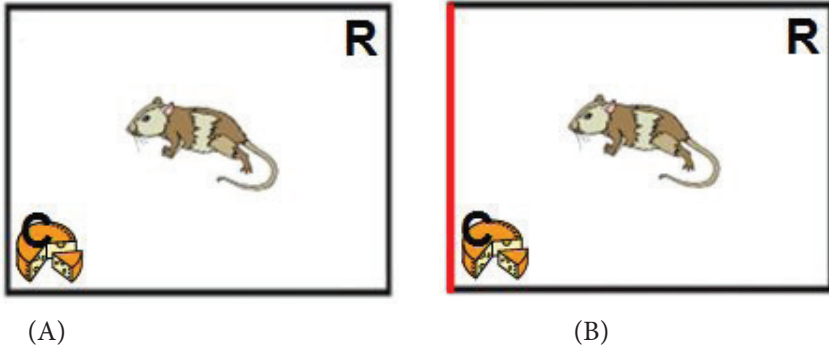
Kétféle kísérleti feltételt alkalmaztak:

1, geometriai feltételt, ami során az állat az étel megkeresésekor a szoba alakját (rövid és hosszú falak arányát), és ezek jobb és bal testfélhez viszonyított relációját tudta használni;

¹⁰ RIBORDY-JABES-LAVENEX-LAVENEX 2013.

¹¹ RIBORDY-JABES-LAVENEX-LAVENEX 2013.

2, nem-geometriai feltételt, amelynél az előző feltételeken kívül még további vizuális jelzések (a falak megkülönböztető színe) is segítettek az étel megtalálását (3. ábra).

3. ábra. Az elrendezés modellezése:
A: geometriai feltétel, B: nem geometriai feltétel.

Az eredeti elrendezés 3 fehér falból és egy fekete falból (itt piros) állt.
C=céllokáció, R=rotációs lokáció¹²

Az eredmények szerint a geometriai helyzetben az állatok a céllokációban és az azzal átlósan szemben lévő sarokban, (ami geometriai szempontból egyenértékű a céllokációval) keresték a táplálékot. A 2. feltételnél a vártakkal ellentétben az állat a tényleges céllokációt nem választotta nagyobb gyakorisággal, keresési stratégiáját a vizuális jelzés nem befolyásolta, többségük, tájékozódása során csak a geometriai tulajdonságokból származó információkra hagyatkozik. Cheng (1986) ennek magyarázatát a geometriai modulban és abban látja, hogy a geometriai információk kódolása automatikusabban történik, szemben a vonás típusú információkkal.¹³

Patkányokon kívül csirkéken,¹⁴ egereken¹⁵ is végeztek megfigyeléseket, melyek Cheng (1986) eredményét erősítették, bár akadnak olyan fajok (pl. halak¹⁶), melyek a geometriai és nem-geometriai információt képesek integráltan kezelni.

¹² CHENG 1986.

¹³ CHENG 1986; CHENG-NEWCOMBE 2005.

¹⁴ LEE-SPELKE-VALLORTIGARA (megjelenés alatt.).

¹⁵ TWYMAN-NEWCOMBE-GOULD 2009.

¹⁶ SOVRANO-BISAZZA-VALLORTIGARA 2006.

A geometria szerepe a háromdimenziós téri tájékozódásban: humán vizsgálatok

Fontos, de ez idáig megoldatlan kérdés: milyen mértékben képesek a felnőttek és főleg a gyerekek kivonni és használni a geometriai információkat a tájékozódás során? A gyerekek korlátozott képességekkel születnek, mely a mozgásukra és a tárgyakkal való manipulációjukra is érvényes. Lengetik kezüket, lábukat, de egy tárgy használatára, vagy egy adott célhoz való eljutásra még nem képesek. Hogyan történik a változás, mely végeredményeként már felnőttként képesek ismeretlen területeken is jól tájékozódni? Mint minden képességben, az egyéni különbségek itt is jelen vannak. Hogyan tudjuk maximalizálni téri képességeinket?¹⁷

A távolság (hosszúság), az oldaliság (irány) és a szöginformációk között tapasztalt aszimmetria kialakulása kisgyermekkorba nyúlhat vissza. Az elmúlt évtizedek vizsgálatai a gyerekek efféle szenzitivitását több esetben már néhány órával a születés után is demonstrálni tudták. Például a különböző alakzatok nézési idejének méréséből kiderült, hogy azokat a formákat, melyek szögeik méretében és/vagy az oldalak hosszúságában különböztek, hosszabb ideig nézték, tehát azokra sokkal érzékenyebben reagáltak.¹⁸ Cheng vizsgálatait adaptálta Hermer és Spelke (1994, 1996) 18–24 hónapos gyerekekre. A kísérlet során egy szabályos téglalap alakú szoba sarkaiban elhelyezett egyik konténer alá elrejtettek egy tárgyat úgy, hogy a vizsgált személy is megfigyelhesse. Ezután megzavarták (dezorientáció), majd megkezdődött a tárgy felkutatása (reorientáció). Mind a gyerekeknek, mind a későbbiekben vizsgált felnőtteknek a feladat teljesítéséhez a dezorientációt követően először a téri irányok és pozíciójuk újrakalibrálására volt szükségük, hogy tisztában legyenek saját téri helyzetükkel és így el tudjanak jutni a céllokációhoz, az elrejtett tárgyhoz. Az eredmények szerint a kísérleti személyek a megfelelő helyen és az ezzel átlósan szemben lévő sarokban egyenlő valószínűséggel keresték a tárgyat. Tehát Cheng (1986) eredményeihez hasonlóan a teljesítmény nem javult, a nem-geometriai feltételek mellett az emberek is rotációs hibát vétettek, nem voltak képesek a vonás típusú információk spontán alkalmazására, csak a geometriaira.¹⁹

A geometria téri megismerésben játszott szerepének tisztázásában fontos kérdés, hogy az euklideszi geometria térre vonatkozó tartalmi képezik-e az univerzális emberi térészlelés alapját? Milyen mértékben játszik szere-

¹⁷ NEWCOMBE–UTTAL–SAUTER 2012.

¹⁸ SLATER–MATTOCK–BROWN–BREMNER 1991.

¹⁹ HERMER–SPELKE 1996.

pet az euklideszi geometria a térrel kapcsolatos spontán intuícióinkban? Az univerzalitás vitájában Izard és mtsai (2011) véleménye szerint az euklideszi geometria alapelvei a téri intuíciókban tükröződnek és progresszív fejlődést mutatnak gyermekkorban, de továbbra is univerzálisnak tűnnek. Ez hogyan lehetséges? Az egyik potenciális válasz a kérdésre az, hogy a geometriai tudás egy olyan általános téri tapasztalatból származik, mellyel mindenki találkozik. A másik lehetséges válasz a mag ismeretekben gyökerezhet.²⁰ A vizsgálatok tükrében kijelenthető, hogy bár teljes dezorientációs helyzet ritkán adódik a valódi tájékozódás során, de kísérleti szempontból mégis érvényesnek tekinthetők, mert megmutatják azon környezeti információkat, melyeket a tájékozódó egyén kódolill. amelyekre automatikusan támaszkodik.²¹

Elmondható, hogy a kutatók a téri fejlődés fontos lépcsőfokának a 6. életévet nevezik megill. az előrelépésben a mozgásfejlődésnek²² és a tapasztalatszerzésnek tulajdonítanak fontos szerepet.²³ Bizonyított, hogy ezen életkor előtt a gyerekek teljesítménye még jóval gyengébb, az állatokhoz hasonlóan tipikus hibákat vétének (rotációs hiba), tehát a geometriai információkat igen, míg a nem-geometriai vizuális többletinformációk spontán alkalmazására sem téglalap,²⁴ sem rombusz,²⁵ sem háromszög²⁶ alakú elrendezésben nem képesek. Összességében progresszíven fejlődő, de veleszületett és mindemellett univerzális tulajdonságnak tekinthető a téri tájékozódás.²⁷

A geometria szerepe a kétdimenziós téri tájékozódásban: humán vizsgálatok

Gibson, Wilks és Kelly (2007) kísérletükben szintén a távolság (hosszúság), az oldaliság (irány) és a szög, vagyis a geometriai információk használatát kívánták vizsgálni az előzőektől eltérő kontextusban, így a háromdimenziós reprezentációt felváltotta a kétdimenziós téri ábrázolás. Egy kisgyerek még nem képes a térben megjelenő összes információt feldolgozni és jelen technika segítségével a vizsgálatvezetők sokkal könnyebben tudták befolyásolni az elrendezést és a megjelenő információkat.

²⁰ IZARD–PICA–DEHAENE–HINCHEY–SPELKE 2011.

²¹ LEE–SPELKE 2010a.

²² LÁBADI 2005.

²³ SPENCER–HUND 2003.

²⁴ CHENG 1986; HERMER–SPELKE 1996.

²⁵ HUPBACH–NADEL 2005.

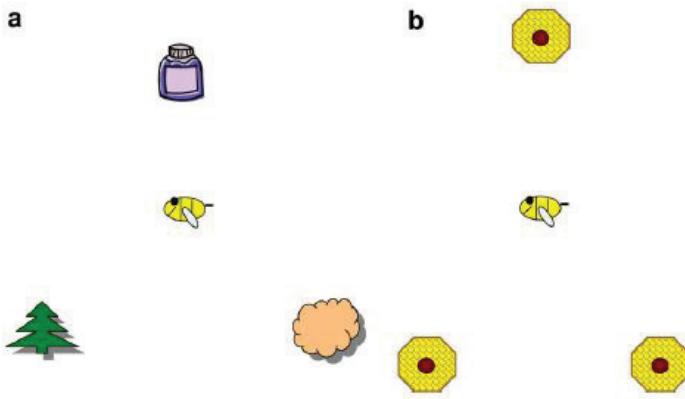
²⁶ VASILYEVA–BOWERS 2006; GOUTEUX–SPELKE 2001.

²⁷ IZARD–PICA–DEHAENE–HINCHEY–SPELKE 2011.

A vizsgált személyek (felnőttek és gyerekek) feladata hasonlóan a háromdimenziós vizsgálatokhoz, a dezorientációt követően az elrejtett figura megtalálása volt a cél. A kétdimenziós vizsgálatokban ez nem a kísérleti személy, hanem az elrendezés elfordulását, eltolását jelentette. A felnőttek majdnem tökéletesen oldották meg a feladatot, a 3 és 6 évesek viszont nem tudták megfelelően értelmezni az oldaliság (irány) információt, így teljesítményük rosszabb lett.²⁸ A vizsgálat továbbfejlesztése során Gibson és mtsai 3 variációt hoztak létre:

1) Egy egyenlő oldalú háromszög csúcsain *megkülönböztető vizuális jelzéseket* helyeztek el, melyek összekötő vonalak nélkül hozták létre az elrendezést. A kísérletben résztvevő gyerekek inkább ezeket a speciális jelöléseket használták, mint az elrendezés geometriai tulajdonságait a cél elérése érdekében (4a. ábra).

2) A *geometriai helyzetben* egyenlő szárú háromszög csúcsain azonos jelölések voltak, melyek szintén összekötő vonalak nélkül hozták létre az elrendezést. Ebben az esetben a kísérleti személy a geometriai tulajdonságok alapján tudta végrehajtani a feladatot (4b. ábra).

4. ábra. Gibson és mtsai (2009) *megkülönböztető vizuális jelzések (a) és geometriai helyzete (b)*²⁹

3) Amikor a *geometriai feltétel* mellett a csúcsokon elhelyezkedő diszkrét ábrákat összekötő *vonalak* is megjelennek, az elrendezés geometriai tulajdonságai körvonalat és nagyobb hangsúlyt kapnak.

²⁸ GIBSON–WILKS–KELLY 2007.

²⁹ GIBSON–LEICHTMAN–COSTA–BEMIS 2009.

Szignifikáns eredményt kaptak az életkor, az elrendezés mozgása és a jelzőinger típusa között. A 7–8 évesek már gyakorlottak, míg a 9–10 évesek már szinte tökéletesen oldották meg a feladatok mind a három esetben, viszont a 4 és 6 évesek még csak a 3. esetben szerepeltek jól, mert az oldaliság (irány) információt nem tudták megfelelően értelmezni.

Az céllokáció szempontjából a fiatalabb gyerekek az egyedi sarokban történő elrejtés esetén könnyebben boldogultak, de amikor a figura egy nem egyedi sarokba került, válaszaikat egyformán osztották el az elrendezés 3 sarka között, rotációs hibát vétettek. A 9–10 éveseknek már szinte semmi sem okozott problémát. A 4–6 évesek még csak a szög információ, míg az idősebbek már az oldaliság (irány) információ alapján is képesek voltak reorientálódni.³⁰

A bemutatott kutatások alapján elmondható, hogy a gyerekek a 2 és a háromdimenziós térben való tájékozódása a korábban említett 3 geometriai tulajdonság mentén eltérően alakul. Mindkét esetben a távolságból (hosszúságból) származó információ jól működik, viszont a szögekből nyert információt csak a kétdimenziós alakzatok felismerése, míg az oldaliságból (irányból) származót csak a háromdimenziós térben való tájékozódás során tudják alkalmazni (1. táblázat).³¹ A nem-geometriai információk kezelése az egyik fal beszínezése esetén 3 dimenzióban sem állatoknál³², sem a 6 év alatti gyerekeknél³³ nem működött megfelelően.

1. táblázat: A 2 és háromdimenziós térben megjelenő távolság (hosszúság), szög és oldaliság (irány) információk kezelése³⁴

	Távolság (hosszúság)	Szög	Oldaliság (irány)
3 dimenziós tájékozódás (Spelke 2011)	✓	✗	✓
2 dimenziós tájékozódás (Spelke 2011)	✓	✓	✗

³⁰ GIBSON–LEICHTMAN–COSTA–BEMIS 2009.

³¹ SPELKE 2011.

³² CHENG 1986; SOVRANO–BISAZZA–VALLORTIGARA 2006; LEE–SPELKE–VALLORTIGARA 2012.

³³ HERMER–SPELKE 1996; HUPBACH–NADEL 2005.

³⁴ SPELKE 2011.

A modularizus és a magrendszer

Mind az állatok mind az emberek esetén a téri tájékozódás során a tér geometriai tulajdonságainak fontosságát három rivális elmélet kísérli meg bizonyítani és magyarázni:

„*Snapshot*” *modell*: Cheng (2008) újabb felvetése szerint az állatok és a gyerekek egyszerűbben tájékozódnak, mint ahogy azt korábban feltételezték, ugyanis magát a vizuális látványt őrzik meg a memóriában és később a tájékozódás során ezt az emlékképet illesztik az aktuális vizuális szcénához. Gazdaságosság szempontjából is előnyös. Ezzel a mechanizmussal a fő irányokat képesek vagyunk meghatározni.³⁵

Adaptív kombináció modell: komputáción alapuló elképzelés, mely szerint a téri tájékozódás a reorientáció során a különböző forrásokból szerzett információk kombinációjából jön létre a környezeti és az egyéni feltételek függvényében.³⁶ Különböző elemeik legegyszerűbb adaptív komputációja történik, vagyis a több forrásból nyert információ közül a legvalószínűbb, hogy a legegyszerűbbet fogjuk használni. Ebből a adódik a geometriai információ előnye a vonás alapúval szemben.³⁷ Az adott térben megjelenő jelzések alkalmazása nagyban függ az adott szituációtól, tehát a helyzet befolyásolja, melyik tulajdonságoknak nagyobb a súlya. A helyzeten kívül ebben a folyamatban Cheng (2008) a tapasztalatoknak is fontos szerepet tulajdonít.³⁸

Geometriai modul elmélet: a tér geometriai tulajdonságokra való érzékenysége, melynek segítségével képesek vagyunk elkülöníteni a geometriai (pl. tér alakja) és nem geometriai (pl. szín) információkat.³⁹ Ezen nativista nézet szerint a patkányok a reorientációhoz az enkapszulált, modulárisan szerveződő geometriai információt használják, miközben a nem-geometriai jelzéseket nem képesek integrálni. A geometriai tulajdonságok használatának evolúciós alapjai vannak. A környezet évszakonként, sőt akár napi szinten is változik, így a természetes környezetben nem tekinthetőek biztos információforrásnak a vonás típusú jelzések, szemben az állandó geometriai tulajdonságokkal, melyek időben stabilak és megbízhatóak, így a környezet geometriai jelzései alapján végzett tájékozódás tekinthető adaptív stratégiának. Azonban kétségtelen, hogy ezek ritkán fordulnak elő a komplex természetes környezetben.⁴⁰

³⁵ CHENG 2008.

³⁶ HUTTENLOCHER–HEDGES–DUNCAN 1991.

³⁷ NEWCOMBE–RATLIFF 2007.

³⁸ CHENG 2008.

³⁹ CHENG 1986.

⁴⁰ GALLISTEL 1990.

Egy másik nagy rendszer megoldást kínál a problémákra. A modularista nézőpontot kétségbe vonja, és úgy tartja, az emberi kogníció 5 rendszerre osztható fel, melyek a tárgy, az akció, a szám, a tér és a szociális kapcsolatok reprezentációja. A rendszerek filogenetikailag ősi, innát és mély gyökerekkel bírnak, mely vezeti és formálja a felnőttek mentális életét. A rendszerek megértése állatoknál, különböző kultúrájú gyerekeknél és felnőtteknél is működött, univerzálisnak tekinthető. Ezeket összefoglalóan az ún. magvagy alapvető ismeretek rendszere névvel illetik (*core knowledge*⁴¹). Spelke és Kinzler (2007) véleménye szerint a modularista nézet nem jó, úgy tartják, az emberek mindössze néhány tagból álló különálló rendszerrel, a mag rendszerrel bírnak, melyre épülnek a későbbiekben az újabb, flexibilis képességek. A rendszerek jól szétválaszthatóak és a viselkedés egészére nézve következtetések vonhatóak le belőlük.⁴²

Fontos megemlíteni a *környezet geometriai reprezentációjának rendszerét* is, ami a távolság, a szög és az irány információk kapcsolatát írja le az elrendezéssel. A nem-geometriai tulajdonságok és a tárgyak mozgásának kezelésére nem képes a rendszer. Amikor emberek, vagy állatok dezorientálttá válnak (nincsenek tisztában helyzetükkel), a reorientációt (helyzet stabilizálását) az elrendezés geometriai tulajdonságai teszik lehetővé.⁴³ Amikor állatok és gyerekek reorientálódnak, keresésük két folyamattól függ: a geometriai tulajdonságokra való érzékenységtől és az elrendezésben jelen lévő tárgyaktól.⁴⁴ Piaget a 9–10. évre tette a gyerekek euklideszi geometriához kapcsolódó reprezentációját, melyet az 1980-as évek vizsgálatai már jóval korábban datálnak. Például vak gyerekeknél is már akár a 2. és a 4. életév között kialakul az euklideszi kapcsolatok értelmezése. A nativista megközelítés kiegészült a környezeti tudással, mely a korábban ismertett geometriai modul megjelenéséhez vezetett az 1990-es években.⁴⁵

Spelke (2011) elmélete szerint a geometriai magrendszert minimum két további releváns alrendszerre lehet felosztani:

A) a navigálható tér geometriai viszonyaiban megjelenő alrendszer, mely kiterjedt, háromdimenziós felületek és terek észlelésében jelenik meg. Jelentősége abban rejlik, hogy ezek a geometriai támpontok hosszútávon is invariánsak, tehát a környezet változása mellett is megbízhatóak maradnak (pl. egy szoba falai⁴⁶).⁴⁷ Ezen alrendszer a tér távolság (hosszúság), oldaliség

⁴¹ SPELKE 2011

⁴² SPELKE–KINZLER 2007.

⁴³ HERMER–SPELKE 1996

⁴⁴ CHENG 1986; SPELKE–KINZLER 2007.

⁴⁵ HERMER–SPELKE 1996; NEWCOMBE–UTTAL–SAUTER 2012.

⁴⁶ GALLISTEL 1990

⁴⁷ SPELKE–LEE–IZARD 2010

(irány) és szög információit használja a tájékozódó helyzetének azonosítására és meghatározására.

B) kisebb, mozgatható tárgyak alakjában szerepet játszó geometriai alrendszer, amelynek köszönhetően az állatok és az emberek képesek felmérni a környezetükben lévő tárgyak geometriai és vonás alapú információit, valamint a kétdimenziós mintázatokat, tehát kis kiterjedésű formák felismerésénél és kategorizálásánál használjuk.⁴⁸ Ezen két geometriai alrendszer funkciójában, specializációjában, valamint korlátaikban minőségileg eltérnek, viszont mindkét folyamat az euklideszi geometria törvényeit használja.

Vizsgálat: reorientáció kétdimenziós térben

A gibsoni (2009) kutatásra alapozva, egy a korábbiakban még humán kutatásban nem alkalmazott négyszög alakú elrendezésben (deltoid) feltételezésem szerint már a 3–4 éves gyerekek kétdimenziós tájékozódása során is megfigyelhetőek az elsősorban eddig idősebb gyerekeknél bizonyítást nyert különbségek. Tehát a kimutatott eredmények, melyek szerint a 4 és 6 éves gyerekek még csak egy feltételben jeleskednek,⁴⁹ megcáfolásra kerül, mely mellett Spelke (2011) geometriai információk kétdimenziós térre vonatkozó használata megtartott marad, így az elrendezés oldalainak elkülönítése nem, míg a szögek felismerése hatékonyan fog működni a deltoid alakú elrendezésben is.⁵⁰ Ezen felül a korábbi háromdimenziós elrendezésekben, de a gibsoniban nem alkalmazott nem-geometriai szín információ bevonásával egészítettem ki a kétdimenziós vizsgálatot, mely a gyerekek reorientációja során várhatóan a teljesítmény csökkenését fogja eredményezni.

Hipotézis

1. hipotézisem szerint deltoid alakú elrendezésben a 3–4 éves gyerekek kétdimenziós téri tájékozódási eredményeiből a geometriai és a szín+geometria feltételének összefüggéséből kimutatható, hogy a vizuális többletinformáció nem segíti, hanem nehezíti a tájékozódást, valamint a jelzőingerek alkalmazásakor várható a legmagasabb teljesítmény.

2. hipotézisem szerint a deltoid egyedi jól megkülönböztethető szögét a gyerekek mind a 3 feltételben magabiztosan képesek támpontként használni

⁴⁸ LEE–SPELKE 2010a

⁴⁹ GIBSON–LEICHTMAN–COSTA–BEMIS 2009.

⁵⁰ SPELKE 2011.

a reorientációhoz, ami arra utal, hogy a gyerekek képesek felhasználni a szög információt a téri kereséses feladatokban.

3. hipotézisem szerint a gyerekek nem lesznek képesek az oldaliság (irány) információ értelmezésére és használatára a kétdimenziós tájékozódásban.

Vizsgálati személyek

A vizsgálatban 3 és 4 éves gyerekek vettek részt. A megfelelő kutatási létszám eléréséhez két óvodával (Nyugati Városrészi Óvoda és Csiri-biri Óvoda) vettem fel a kapcsolatot. A gyerekekkel a szülők beleegyezését követően, az etikai szabályok betartásával kezdtem el foglalkozni. A vizsgálatot egyesével, az óvoda egy különálló szobájában, megegyező körülmények között végeztem el, személyenként körülbelül 8 percet vett igénybe. Összesen 48 gyerek vett részt a kutatásban, 25 fiú és 23 lány. Átlagéletkoruk 3.82 év, életkori szórásuk 0.53.

Módszer

A gyerekek kétdimenziós téri tájékozódásának felméréséhez a MS Office 2003 PowerPoint alkalmazásával szerkesztett animációkat használtam. Az elrendezés deltoid formájú volt, mert jól elkülönülő sarkai perceptuálisan jobban kiugróak, mint a korábbiakban használt háromszögeké.

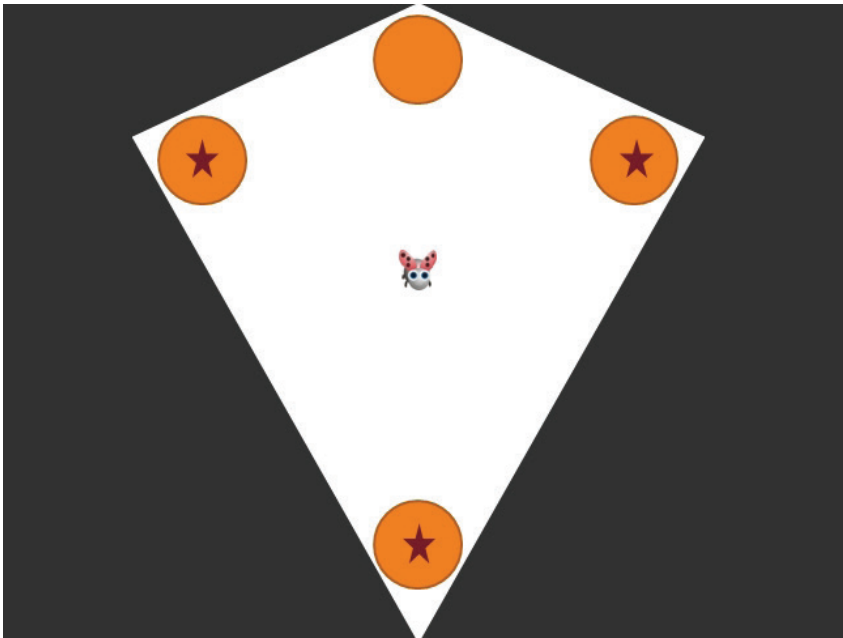
A vizsgálatnál két animációt alkalmaztam. Minden gyerek először ugyanazt a bemelegítő képsorozatot nézte végig, ahol sötét háttéren, egy fehér színű deltoid balra és jobbra fordult el 45 ill. 180 fokot úgy, hogy az elfordulást követően visszatért a kiindulási helyzetbe. A gyerekek az elfordulási mozgás folyamatát végigkövethették. Ezután megjelent egy figura (csiga), ami a középállású deltoid középpontjáról indulva a forma 4 szögébe „ment el”, majd „visszatért” a kiindulási helyre. Az utolsó szögnél a figura „elbújt”, majd az előzőek alapján elfordulás következett, amit az ábra „előbújása” követett. A deltoid 4 szögénél 1-1 egyforma, feltűnő színű kört helyeztem el. Ez a gyerekek számára kihangsúlyozta a bújócska játékban megszokott potenciális „rejtekhelyeket”. E bemelegítő animáció során a gyerekeknek a deltoid („papírsarkány”) forma mozgását és az „elbújt” figura „rejtekhelyét” kellett megfigyelniük, bemutattam, hogy a valódi vizsgálati helyzetben mi lesz a feladatuk.

A 2. animációban az előzőleg leírt formát alkalmaztam, azzal a változtatással, hogy a gyerekeket dezorientáltam, tehát nem látták az elforgatás folyamatát, helyette a középállású kép után egy sötét képkocka jelent meg néhány másodpercre, majd ezt követte a már elforgatott deltoid képe.

A figura elbújtatására a négyből három szöget (céllokációt) használtam: bal, jobb, alsó szögeket (5., 6., 7. ábra). A bal és jobb szögeket más néven nem egyedi szögeknek, míg az alsó szöget egyedi szögnek nevezzük.

Az animációt három feltételre bontottam: 1, geometriai jelzések-; 2, szín+geometriai információk-; és a 3, jelzőingerek feltételre.

Az 1. feltételben pusztán a geometriai információk segítségével (oldalak aránya, hossza, szögek nagysága, irány információ) kellett a gyerekek megmutatni, hogy az „elbújás” és az elforgatás után hol található a figura⁵¹ (5. ábra).

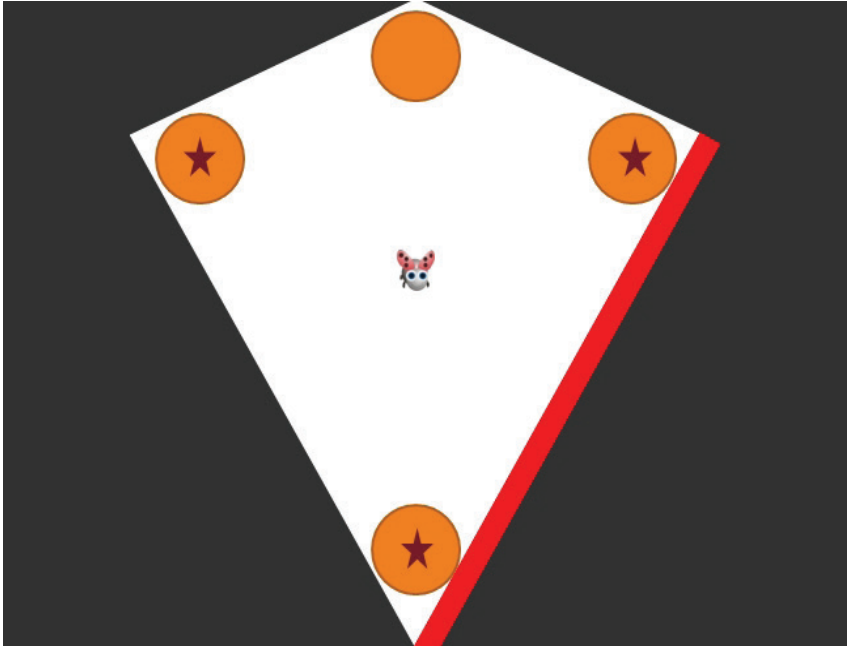

5. ábra. A céllokációk helye a geometriai feltételben

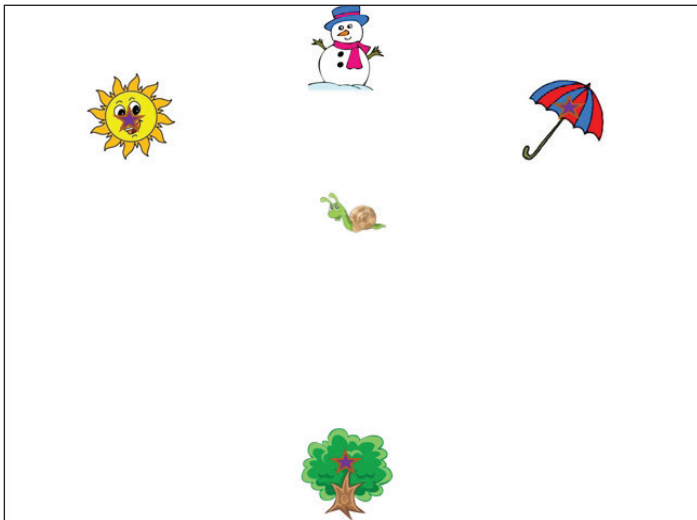
A 2. feltételben a geometriai információkon kívül segítségükre volt egy feltűnő vizuális jelzés (vastag piros vonal) (6. ábra). Ebből korábbi elméletekre⁵² alapozva a gyerekek plusz információt kapnak, ami az 1. esethez képest növelheti a figura megtalálási valószínűségét.

⁵¹ GIBSON–LEICHTMAN–COSTA–BEMIS 2009.

⁵² CHENG 1986; HERMER–SPELKE 1996; LÁBADI–LEIPOLD–VARRÓ–HORVÁTH 2013.

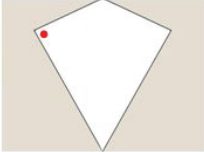
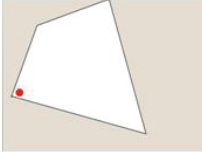
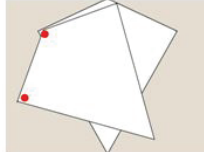
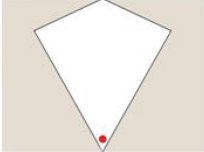
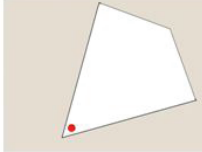
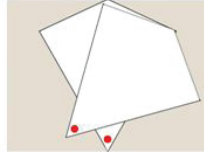
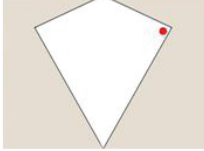
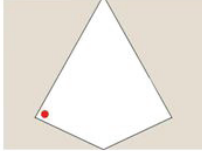
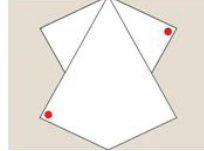
6. ábra. A céllokációk helye a szín+geometria feltételben

7. ábra. A céllokációk helye a jelzőingerek feltételben

A 3. feltételben az alakzat formáját mindössze a szögek helyén elhelyezett, egymáshoz vonallal nem kapcsolódó alakzatok adták (7. ábra). Itt a gyerekeket a feladat végrehajtásában csupán a jelzőingerek segítették. Ez a feltétel megfelel a gibsoni (2009) megkülönböztető vizuális jelzések helyzetnek.⁵³

Hogy a gyerekek ne unják meg a vizsgálatot, a 2. animációnál egy másik figurával (katica) folytatódott a játék, valamint a három feltétel közül csak egyet mutattam be nekik, amely alapjaiban ugyanazt a 9 kérdést tartalmazta (pl. 2. táblázat). A sorozathatás elkerülése végett randomizálással 4 különböző sorrendet hoztam létre. Az eredmények összesítésének egyszerűsítése miatt mind a három feltétel során ugyanezeket a sorrendeket használtam.

	Alaphelyzet	Elforgatott helyzet	A két állás egymásra helyezett képe
Céllokáció: bal Elforgatás mértéke: 45 fok			
Céllokáció: alsó Elforgatás mértéke: 45 fok			
Céllokáció: jobb Elforgatás mértéke: 180 fok			

2. táblázat. 3 feladat modellezése

Eredmények

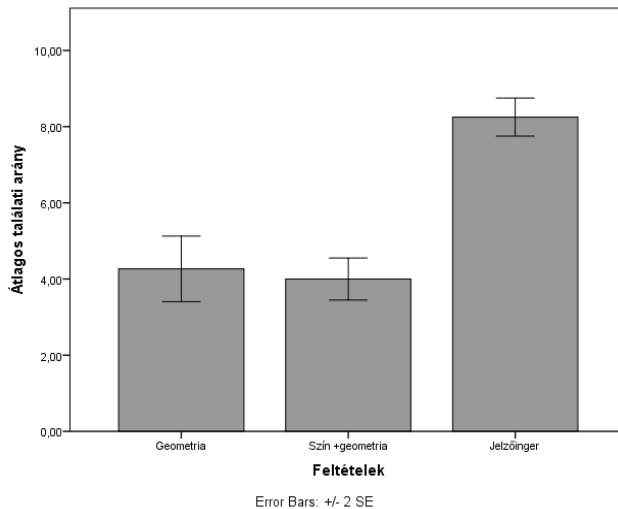
A szükséges statisztikai eljárásokat SPSS 17.0 segítségével végeztem el. Az elemzés során először megvizsgáltam a gyerekek teljesítménye alapján a feltételek között tapasztalható-e különbség, majd a válaszok megalapozottságát, választásainak véletlen valószínűségtől való eltérését ellenőriztem. Deskriptív eljárással a rotációs hiba lehetőségét mértem fel és a korrekt vá-

⁵³ GIBSON-LEICHTMAN-COSTA-BEMIS 2009.

laszokat összesítettem feltételenként és céllokációnként. Végül ezt követte a feltételek, a céllokációk és a forgatások mértéke közötti kapcsolat vizsgálata.

Az összesített eredmények alapján megvizsgáltam, hogy az alkalmazott feltételek (geometria, szín+geometria, jelzőingerek) között megjelenik-e különbség. Két gyerek eredményeit ki kellett vennem az adatok közül, mert figyelmetlenségükből, vagy motivátlanságükből fakadóan a 9 kérdésre mindössze 1-1 helyes választ adtak, mely nem közelíti meg a helyes válaszok átlag értékét.

Az egymintás varianciaanalízis alapján a feltételek között megjelenik a különbség ($F(2,45)=54.530, p=0.000$). A Bonferroni post-hoc teszt kimutatta a geometriai és a jelzőingerek (Átlagtól való eltérés (I-J) = $-0.98, p=0.000$) ill. a szín+geometriai és a jelzőingerek feltételek (Átlagtól való eltérés (I-J) = $-4.25, p=0.000$) közti eltérést (8. ábra). Ez arra utal, hogy az alkalmazott 3 feltétel közül a jelzőingerek feltétele másképp működik, mint a geometriai, vagy a szín+geometriai feltétel, mert a gyerekek teljesítménye szignifikánsan eltérően alakul.

8. ábra. A feltételek között megjelenő különbség ábrázolása

Bevett módszer a reorientációs vizsgálatok elemzésénél a választások ellenőrzése a véletlen valószínűségtől való eltérés alapján. Egymintás T-próbával megválasztottam, hogy a gyerekek helyes válaszai mögött milyen arányban áll megalapozott döntés és mennyi a véletlen valószínűség, vagy a próba-szerencse elvének hatása. A 4 céllokációból adódó 0.25-ös t-érték

mellett kimutatható mindhárom feltételben, hogy a gyermekek a véletlen valószínűség szintje felett választották a helyes lokációt (geometriai feltételben: $t(bal)=2.250$, $p=0.041$; $t(jobb)=2.843$, $p=0.013$; $t(alul)=4.321$, $p=0.001$; szín+geometria feltételben: $t(bal)=2.843$, $p=0.013$; $t(jobb)=2.505$, $p=0.025$; $t(alul)=3.329$, $p=0.005$; jelzőingerek feltételben: $t(bal)=16.189$, $p=0.000$; $t(jobb)=20.466$, $p=0.000$; $t(alul)=13.856$, $p=0.000$).

Deskriptív eljárással megvizsgáltam a feltételek mentén az adott céllokációk helyes találati arányát, melynek köszönhetően korábbi eredményeimet megerősítettem. További eredmény, hogy a reorientációs kísérletekben ismert rotációs hibát korábbi vizsgálatokkal⁵⁴ ellentétben nem tapasztaltam egyik feltételben sem. A gyerekek egyik esetben sem választották többször a céllokációval szemközti, megegyező méretű, de ellentétes állású szöveget (geometriai feltétel: *bal szög: korrekt: 35%, rotációs hiba: 31%, jobb szög: korrekt: 38%, rotációs hiba: 27%*; szín+geometria feltétel: *bal szög: korrekt: 38%, rotációs hiba: 17%, jobb szög: korrekt: 40%, rotációs hiba: 27%*; jelzőingerek feltétel: *bal szög: korrekt: 88%, rotációs hiba: 4%, jobb szög: korrekt: 94%, rotá-*

<i>Geometria feltétel</i>			
Korrekt	0.58	0.38	0.35
Rotációs hiba	0.13	0.27	0.31
Egyéb	0.29	0.35	0.33
<i>Szín+geometria feltétel</i>			
Korrekt	0.48	0.40	0.38
Rotációs hiba	0.29	0.27	0.17
Egyéb	0.21	0.33	0.44
<i>Jelzőinger feltétel</i>			
Korrekt	0.92	0.94	0.88
Rotációs hiba	0.02	0.00	0.04
Egyéb	0.06	0.06	0.08

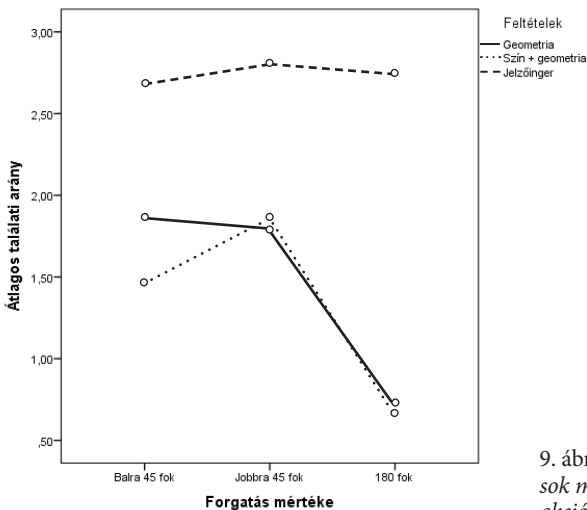
3. táblázat. Az egyes feladatokban mért összesített teljesítmények aránya

⁵⁴ HERMER-SPELKE 1996.

ciós hiba: 0%). Helytelen válaszaik megoszlának a lokációk között, tehát nem tudták megkülönböztetni az azonos állású, ellentétes irányú szögeket, miszerint az oldaliság (irány) információt nem tudták megfelelően alkalmazni (3. hipotézis, 3. táblázat).

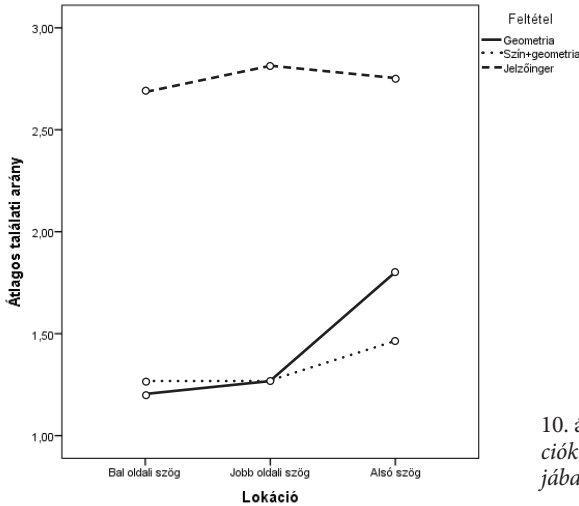
Az eredmények azt mutatják, hogy az egyedi szög találati aránya megközelítőleg minden feltételben a legmagasabb (2. hipotézis, 3. táblázat). Megfigyelhető, hogy a geometriai feltételhez képest a szín+geometriaiban a korrekt eredmények nagyjából megegyezően alakultak, ami a megkülönböztető vizuális jelzések figyelmen kívül hagyására utal. A jelzőingerek feltételben minden céllokációban a helyes válaszok megközelítik a maximális értéket, a gyerekek ebben a feltételben teljesítenek a legjobban (1. hipotézis, 3. táblázat).

Megvizsgáltam a 3 feltétel (független mintás változók: geometriai, szín+geometriai, jelzőingerek feltételek) ill. a 3 lehetséges céllokáció (összetartozó mintás változók: bal, jobb, egyedi hegyes szög) és a forgatások mértéke közötti kapcsolatot: vajon a forgatás mértékének eltérő hatása van-e a különböző feltételekben? Illetve a feltétel befolyásolja-e a lokációk meghatározását, tehát a gyerekek lokációra való érzékenysége változik-e feltételenként? Ezek elemzésére kevert mintás varianciaanalízist alkalmaztam. Az eredmények alapján különbséget találtam a forgatások mértéke ($F(2,86)=16.492, p=0.000$), valamint a forgatás mértéke és a feltételek interakciójában ($F(4,86)=4.532, p=0.002$), tehát a feltételekre eltérően hat a 45 ill. a 180 fokos forgatás. A jelzőinger feltételben nem tapasztalható differencia, de a geometria és a szín+geometria feltételekben a 180 fokos forgatás esetén a 45 fokoshoz képest gyenge teljesítmény mutatkozott meg (9. ábra).

9. ábra. A különbség a forgatások mértéke és a feltételek interakciójában

Ezzel szemben sem a lokációk helye ($F(2,86)=2.202, p=ns.$), sem a lokáció és a feltételek interakciójában nem kaptam szignifikáns eredményt ($F(4,86)=0.923, p=ns.$) (10. ábra). A páros összehasonlítás megerősítette ezt a szögek között, nem jelent meg különbség ($F(2,43)=54.530, p=ns.$). Tehát az, hogy melyik szög volt az adott esetben céllokáció nem befolyásolta a teljesítményt.

10. ábra. A különbség a lokációk és a feltételek interakciójában

Megvitatás

A gyerekek helyes válaszai mögötti megalapozott döntések arányának mértéke a próba-szerencse elve alapján történő kiválasztással szemben azt az eredményt hozta, hogy az elforgatás mértékétől függetlenül mind a 3 (geometriai, szín+geometriai és jelzőingerek) feltétel, minden céllokációja esetén a gyerekek a véletlen valószínűségénél nagyobb arányban, megalapozott döntés szerint választották ki a „rejtekhelyet”.

A reorientációs kísérletekben ismert rotációs hiba nem jelent meg egyik feltételben sem, de a gyerekek nem képesek az azonos méretű, ellentétes állású szögek elkülönítésére, még nem tudják az oldaliság (irány) információt megfelelően alkalmazni pusztán a geometriai információk segítségével. Gibson és mtsai (2009) eredményei is ebbe az irányba mutatnak. Harmadik, az oldaliságra (irányra) vonatkozó hipotézisemet így igazolni tudtam.⁵⁵

⁵⁵ GIBSON-LEICHTMAN-COSTA-BEMIS 2009.

A gyerekek teljesítményére a szín+geometria feltételben plusz információként felhasznált szín információ sincs a segítségükre a 3–4 éves gyerekek kétdimenziós tájékozódásában sem, ugyanúgy, ahogy korábbi háromdimenziós vizsgálatokban tapasztalták állatoknál, fiatalolt (18-24 hónapos) a 6 éves kor alatti gyerekekig.⁵⁶

Első hipotézisem második részét, mely feltételezi, hogy a gyerekek a jelzőingerek feltételben teljesítenek a legjobban, eredményeim alátámasztják, hiszen minden céllokáció esetén a korrekt szöget a gyerekek közel 90%-ban választották, mely a jelzőingerek által nyújtott segítségnek köszönhető (3. táblázat). Gibson (2009) tapasztalatai szerint a 4 és 6 éves gyerekek az általuk megkülönböztető vizuális jelzéseknek, esetünkben pedig jelzőingerek feltételnek nevezett szempontban még nem tudtak tájékozódni,⁵⁷ ezzel szemben vizsgálatom során a 3 feltételill. a 3 lehetséges céllokáció mentén csoportosítva az adatokat, a gyerekek jelzőingerek feltételében nyújtott teljesítménye eltért a feltételek és a céllokációk mentén is. Mindkét szempontból itt bizonyultak a legsikeresebbnek, eredményeik majdnem plafonhatást produkáltak. Ennek oka az lehetett, hogy a gyerekek a téri tájékozódás használata nélkül is meg tudták oldani a feladatot. Ez az eredmény már a vizsgálat felvétel során is tapasztalható volt, a gyerekek szinte minden esetben a deltoidforma sarkainak helyén elhelyezett ábra nevével azonosították az elrejtett figura helyét (pl. „A katica a hóember mögött van.”).

A céllokációk mentén történő csoportosítás esetén a gyerekek eredményei kiugróan jobbak voltak az egyedi szögben, tehát a 3–4 évesek kétdimenziós deltoid elrendezésben a dezorientációt követően jól tudták azonosítani az egyedi szögben elhelyezett céllokációt, a szög egyedisége miatt (10. ábra), így 2. hipotézisem beigazolódt. Gibson és mtsai (2009) 4 évesekkel az egyedi szögek tekintetében a megkülönböztető vizuális jelzések, a geometriai, és a geometriai+határoló vonalak feltételekben is megegyező eredményt kaptak.⁵⁸

A forgatás mértéke és a feltételek interakciójában, a jelzőingerek feltételben a gyerekek eredményei szinte plafonhatást mutattak, tehát a forgatás mértéke (45, 180 fok) ebben az esetben nem volt hatással, míg a másik két feltételben igen: a 180 fokos, tehát nagymértékű forgatás esetén a 45 fokos forgatáshoz képest gyenge teljesítmény mutatkozott meg mind a geometriai, mind a szín+geometriai feltételben (9. ábra). Spelke és mtsai (2010) kutatása szerint a kiindulási és az elforgatott kép illesztéséhez a mentális forgatás során használt templát egyeztetéssel is megoldható a feladat. Az irodalom szerint már 1 éves korban működik a mentális forgatás egyszerű

⁵⁶ CHENG 1986; HERMER–SPELKE 1996.

⁵⁷ GIBSON–LEICHTMAN–COSTA–BEMIS 2009.

⁵⁸ GIBSON–LEICHTMAN–COSTA–BEMIS 2009.

ábráknál, így valószínűsíthető, hogy a templát egyeztetés alkalmazásához a feladatok túl összetettek voltak a gyerekeknek. A 180 fokos tükörillesztés sokszor még a felnőtteknek is gondot okoz.⁵⁹

Összefoglalva elmondható, hogy 2 dimenzióban a gyerekek a jelzőingerek feltételben teljesítenek a legjobban, a szín információ pedig nincs sem segítő, sem gátló befolyással teljesítőképességükre a reorientáció során. Tehát Landau (2010) nyelvre vonatkoztatott, átmeneti interakció elméletéhez hasonlóan a szín információ se nem szükséges, se nem elégséges feltétele a sikeres teljesítésnek.⁶⁰ Az egyedi és nem egyedi szögek elkülönítésében már a 3–4 évesek is sikereseknek bizonyultak. Ezen kívül az oldaliság (irány) és a szög információk kétdimenziós téri navigáció használatában Spelke (2011) feltevése beigazolódott: a gyerekek a szög információt már ebben a korban is tudják használni, míg az oldaliságból (irány) származót nem (1. táblázat).⁶¹

Vizsgálat: reorientáció háromdimenziós térben

A háromdimenziós vizsgálat előzményének tekinthető Spelke (2011) két- és háromdimenziós téri reorientáció során történő információ használatának összegzése (1. táblázat)⁶², mely mintájára alkottam meg az általam használt kétdimenziós kísérleti elrendezést három dimenzióban is. Feltételezésem szerint ebben a speciális deltoid formában is beigazolódik, hogy a gyerekek a kétdimenziós térhez hasonlóan három dimenzióban sem lesznek képesek az oldaliság (irány) információ használatára, míg a szögire igen.⁶³ Ezen kívül feltételeztem, hogy a Hermer és Spelke (1996) vizsgálatában a 18–24 hónapos gyerekeken tapasztalt nem geometriai szín információ gátló hatása az életkor előrehaladtával csökkenni fog.⁶⁴

Hipotézis

1. hipotézisem szerint a 3–4 éves gyerekek háromdimenziós deltoid alakú elrendezésben képesek lesznek a színből származó többletinformáció meg-

⁵⁹ SPELKE–LEE–IZARD 2010.

⁶⁰ LANDAU–DESSALEGN–GOLDBERG 2010.

⁶¹ SPELKE 2011.

⁶² SPELKE 2011.

⁶³ SPELKE 2011.

⁶⁴ HERMER–SPELKE 1996.

felelő használatára, tehát a szín+geometria feltételben jobban fognak teljesíteni a geometriai feltételhez képest.

2. hipotézisem alapján a gyerekek az egyedi szögeket jól meg tudják különböztetni egymástól, míg a nem egyedi szögek közti különbségtételben nem lesznek sikeresek, tehát az oldaliság (irány) információ használatára nem lesznek képesek.

Vizsgálati személyek

3 és 4 éves gyerekek vettek részt a kutatásban (Budai Nagy Antal utcai Tagóvoda). A gyerekekkel a szülők beleegyezését követően, az etikai szabályok betartásával kezdtem el foglalkozni. A vizsgálatot egyesével, az óvoda egy különálló szobájában megegyező körülmények között végeztem el, mely személyenként körülbelül 10 percet vett igénybe. Összesen 37 gyerek vett részt a kutatásban, 20 fiú és 17 lány. Átlagéletkoruk 4.05 év, életkori szórásuk 0.50.

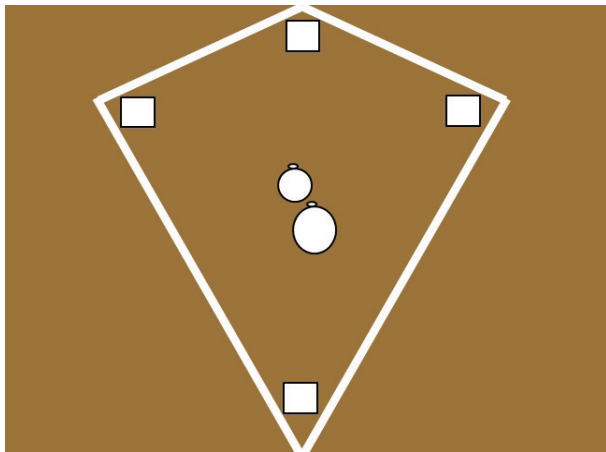
Módszer

Az előzőekhez hasonlóan deltoid alakú teret alkalmaztam, melynek rövidebb oldalai 120, míg a hosszabbak 180 cm hosszú elemekből álltak. A vizsgálatot a kétdimenziós vizsgálat mintájára ültettem át a háromdimenziós térbe, viszont csak két feltételben: 1, geometriai és 2, szín+geometriai információk feltételén végeztem el. Előbbinél a 4 fal egyszínű, fehér volt (11. ábra), míg utóbbinál vörös színt kapott ugyanaz az oldal, mely a kétdimenziós vizsgálat 2. feltételében is eltért (12. ábra). A tér 4 sarkában 1-1 egyforma konténert helyeztem el.

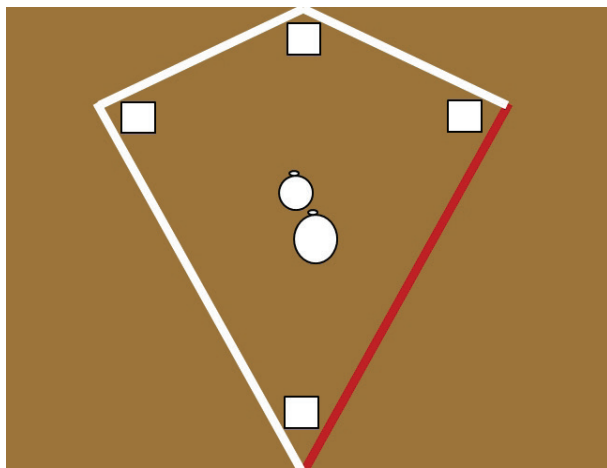
A vizsgálat során a gyerekek a tér közepére álltak, majd közösen egy plüss állatot rejtettünk a megfelelő helyen lévő konténerbe. Ezután következett a dezorientációs fázis, mely során a vizsgálati személy becsukta a szemét, majd néhányszor körbeforgattam és a négy oldal közül az előre meghatározottal szemben állítottam meg. Erre a sorozathatás elkerülése végett volt szükség. Ezt követte a reorientáció, mely során megkértem a gyereket, válassza ki azt a konténert, melyben véleménye szerint a plüss állat rejtőzhet.

A gyerekeket random módon két csoportra osztottam. Mindegyikük részt vett mindkét feltételben, csoportonként változtatva, hogy melyik feladatit kellett előbb teljesíteniük. Módszertani megfontolásból 1-1 gyereknél feltételenként 2-2 céllokációt duplán használtam fel, tehát csoportonként két randomizált sorrendet alkalmaztam. A dezorientációt követően változtattam, a gyerekek melyik határoló oldallal szemben kezdik meg a reorientációt, tehát az elforgatás mértékét variáltam a feltételenként előfor-

duló azonos céllokációk mentén. A vizsgálat során a deltoid mind a négy szögét alkalmaztam céllokációként, így a két nem egyedi (bal, jobb) és a két egyedi (hegyes és tompa) szöget.

11. ábra. háromdimenziós geometriai feltétel elrendezése

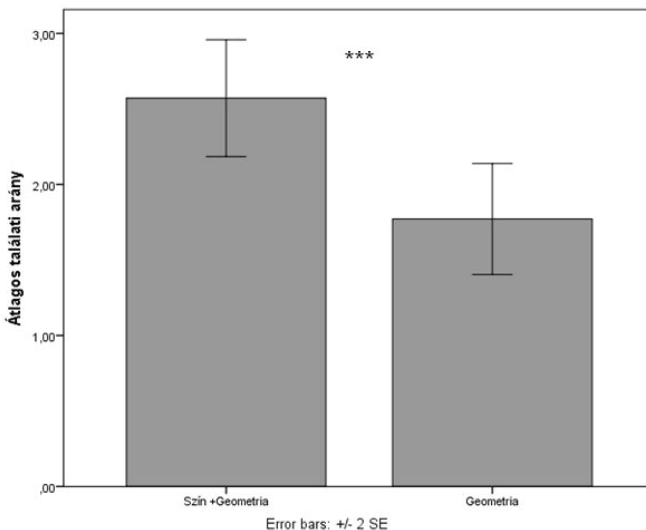
12. ábra. háromdimenziós szín+geometria feltétel elrendezése

Eredmények

Az elemzéshez szükséges statisztikai eljárásokat SPSS 17.0 segítségével végeztem el. Az elemzés során először megvizsgáltam az alkalmazott feltételek között tapasztalható-e különbség, majd a válaszok megalapozottságát, választásainak véletlen valószínűségtől való eltérését ellenőriztem. Deskriptív eljárással a rotációs hiba lehetőségét mértem fel és a korrekt válaszokat összesítettem feltételenként és céllokációnként. Végül ezt követte az egyedi és a nem egyedi csoportokba sorolt szög típusok vizsgálata a feltételek mentén.

A háromdimenziós vizsgálatokban a gyerekek elforgatására a dezorientáció miatt volt szükség, így a módszer részének tekinthető, hogy a két dimenzióhoz hasonlóan az elforgatás iránya nem befolyásolja az eredményeket.

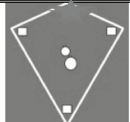
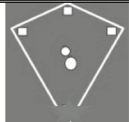
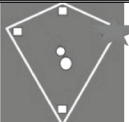
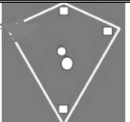

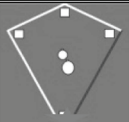
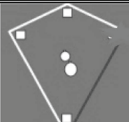

Az összesített eredmények alapján, a random csoportok figyelembevételével megvizsgáltam az alkalmazott feltételek (geometria, szín+geometria) között megjelenik-e különbség. A kevert mintás varianciaanalízis kimutatta, hogy a feltételek között tapasztalható a várt különbség ($F(1,31)=17.612$, $p=0.000$), a gyerekek a vonás típusú szín információ megjelenésekor jobban teljesítettek. A feltételek mentén a gyerekek csoportokba sorolása között a csoportosítás és a nem tekintetében sem tapasztaltam különbséget (F csoportosítás $(1,31)=2.742$, $p=0.108$) (F nem $(1,31)=1.791$, $p=0.190$) (13. ábra), a minta homogénnek tekinthető.

13. ábra. A feltételek között megjelenő különbség ábrázolása

A kétdimenziós vizsgálathoz hasonlóan ellenőriztem a választásokat a véletlen valószínűségtől való eltérés alapján. Az egymintás t-próba eredményeiből a 4 alkalmazott céllokációból adódó 0.25-ös t-érték mellett kimutatható mindkét feltételben, hogy a gyermekek a véletlen valószínűség felett választották a helyes lokációt (geometriai feltételben: $t=4.199$, $p=0.000$ és szín+geometria feltételben: $t=8.120$, $p=0.000$), döntéseik megalapozottak voltak.

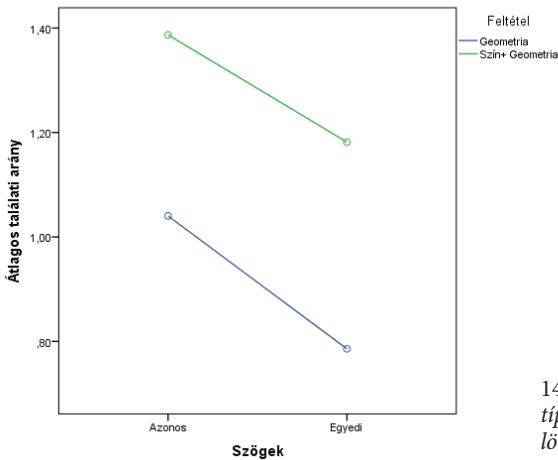
Deskriptív eljárással megvizsgáltam a feltételek mentén az adott céllokációk helyes találati arányát, mely megerősítette, hogy a gyerekek sikeresebben reorientálódtak a szín információt is tartalmazó helyzetben, mint a pusztán geometriai tartalommal bíróban (1. hipotézis). A céllokációk felénél legalább 35%-kal javult a teljesítmény. A céllokációval szemközti sarkot egyik esetben sem választották a gyermekek többször, mint magát a céllokációt, tehát a kétdimenziós vizsgálathoz hasonlóan nem vétettek rotációs hibát (geometriai feltétel: *bal szög: korrekt: 45%, rotációs hiba: 23%, jobb szög: korrekt: 53%, rotációs hiba: 19%*; szín+geometria feltétel: *bal szög: korrekt: 88%, rotációs hiba: 0%, jobb szög: korrekt: 58%, rotációs hiba: 10%*) (4. táblázat).

<i>Geometriai feltétel</i>				
Korrekt	0.48	0.31	0.53	0.45
Rotációs hiba	0.13	0.16	0.19	0.23
Egyéb	0.38	0.53	0.28	0.33
<i>Szín+geometria a feltétel</i>				
Korrekt	0.53	0.68	0.58	0.88
Rotációs hiba	0.13	0.13	0.10	0.00
Egyéb	0.34	0.20	0.33	0.13

4. táblázat. Az egyes feladatokban mért összesített teljesítmények aránya

Az egymintás T-próbát céllokációnként értelmezve is elvégeztem. Ebben az esetben is 0.25-ös t-értékkel dolgoztam. A geometriai feltétel alsó céllokációját kivéve minden esetben szignifikáns eredményt kaptam, mely az elrendezés tekintetében az egyedi szög (geometriai feltétel: *bal szög: $t=2.101$, $p=0.049$, jobb szög: $t=4.836$, $p=0.000$, alsó szög: $t=0.202$, $p=0.843$, felső szög: $t=2.979$, $p=0.008$, szín+geometria feltétel: *bal szög: $t=9.260$, $p=0.000$, jobb szög: $t=2.942$, $p=0.008$, alsó szög: $t=5.446$, $p=0.000$, felső szög: $t=3.697$, $p=0.002$).**

Az alkalmazott négy szöget a korábban említett egyedi és nem egyedi szögek felosztás alapján feltételenként összegeztem, így az egyenes állású deltoid felső, tompa és alsó, hegyes céllokációban nyújtott teljesítmény összege alkotta az egyedi szögeket, míg a bal és jobb azonos méretű, de ellentétes állású céllokációkban nyújtott teljesítmény összege pedig a nem egyedi szögeket. Ez alapján kevert mintás varianciaanalízist végeztem, hogy kiderüljön az egyedi szögek vajon tényleg jobban segítik-e a gyerekek reorientációját. Az eredmények szerint (feltételek x szög típusok) mind a feltételek ($F(1,31)=13.755, p=0.001$), mind a szög típusok között is megjelenik különbség ($F(1,31)=9.658, p=0.004$), tehát a gyerekek a szín+geometria feltételben, míg a szögek tekintetében az *azonos* szögek esetén teljesítettek jobban (14. ábra). Az oldaliság információ alkalmazására, tehát a bal és jobb azonos méretű, ellentétes állású szögek elkülönítésére a szín információ nélkül és annak jelenlétében egyaránt képesek voltak (2. hipotézis) (4. táblázat).

14. ábra. A feltételek és a szög típusok között megjelenő különbség ábrázolása

Megvitatás

A gyerekek a geometriai és a szín+geometria feltételek mentén választásaikban a véletlen valószínűségi szint felett döntöttek a helyes lokáció mellett. A reorientációs kísérletekben ismert rotációs hibát egyik feltételben sem tapasztaltam, tehát a céllokációval szemközti sarkot a gyerekek egyik esetben sem választották többször, mint magát a céllokációt (4. táblázat).

A geometria és a szín+geometria feltétel között tapasztalt eltérés megmutatta, hogy a 3–4 éves gyerekek utóbbi feltételben sikeresebben reorientálódtak a szín adta többlet információnak köszönhetően (13. ábra).

Ez többek között Hermer és Spelke (1996) kutatási eredményeit cáfolta.⁶⁵ A kutatásban alkalmazott 120 és 180 cm-es elemekből álló deltoid elrendezés megegyezik Hermer és Spelke (1996) és a Learmonth és mtsai (2008) által felhasznált kisebb szoba oldalainak hosszával.⁶⁶ Kutatásukban az elemek téglalap formát alkottak és a szín információ felhasználása és így a geometriai és nem-geometriai információ integrált alkalmazása nem működött, ellenben kutatásomban a gyerekek képesek voltak a színből származó többletinformáció megfelelő alkalmazására, mely a deltoid elrendezés különlegességéből adódhatott. 1. hipotézisem megerősítést nyert.

A leíró statisztika megmutatta, hogy az egyedi és azonos szögek elkülönítése egymástól jól működik (14. ábra) és a két azonos (bal és jobb) szögben mért eredményeket hangsúlyozva is jól szeparálódik a két feltétel: elkülönítésük a szín+geometria feltétel esetén sikeresebb (4. táblázat). A gyerekek a háromdimenziós téri tájékozódásuk során 3–4 éves korukban már képesek az oldaliság (irány) információt használni a tisztán geometriai és a szín+geometriai helyzetben egyaránt. Ennek értelmében Spelke (2011) oldaliságra vonatkozó eredményeivel egyetértek.⁶⁷

Érdekes, hogy a szín+geometriai helyzetben a két azonos méretű céllókáció helyes találati arányát megvizsgálva, a gyermekek nagyobb arányban találták meg az indirekten jelzett céllókációt (bal), mint a közvetlenül, a színes fal által jelzettet (jobb). Ebben az esetben 30%-os teljesítményjavulást tapasztalható. Ennek oka az lehet, hogy a szín információ indirekt hatása érvényesül, vagyis közvetlenül nem, de közvetetten segíti a gyereket a tájékozódásban. Tehát a gyerekek háromdimenziós térben a szín információ segítségével és a nélkül is képesek az oldaliság (irány) információ megfelelő használatára. Ezzel egyik részben igazoltam, másik részben cáfoltam 2. hipotézisemet, mely megegyezik Spelke (2011) megállapításaival (1. táblázat).⁶⁸

Összefoglalva elmondható, hogy háromdimenziós térben a gyerekek a szín+geometria feltételben jobban teljesítenek, vagyis a szín információ segíti a reorientációt. Az azonos és egyedi szögek elkülönítésében a 3–4 évesek sikeresnek bizonyultak. Ezáltal a szögek és az oldaliság (irány) információk háromdimenziós használatában Spelke (2011) kimutatása (1. táblázat)⁶⁹ beigazolódtott: a gyerekek a szögből származót csak részben, a szín információval együtt tudták alkalmazni, míg az oldaliságból (irány) származót mindkét esetben (5. táblázat).

⁶⁵ HERMER–SPELKE 1996.

⁶⁶ HERMER–SPELKE 1996; LEARMONTH–NEWCOMBE–SHERIDAN–JONES 2008.

⁶⁷ SPELKE 2011.

⁶⁸ SPELKE 2011.

⁶⁹ SPELKE 2011.

Összefoglalás

Összefoglalva elmondható, hogy míg a színinformáció két dimenzióban sem segítő, sem gátló hatású⁷⁰, addig három dimenzióban segítő tényezőként funkcionál a reorientáció során, mely ellentmond a korábbi kutatásoknak.⁷¹ Az egyedi és nem egyedi szögek elkülönítésében mindkét dimenzióban sikeresnek bizonyultak a 3–4 évesek, viszont az oldaliság (irány) információ használatában két dimenzióban nem bizonyultak annak, hasonlóan a gibsoni (2009) vizsgálatához,⁷² de három dimenzióban már igen. Az eredmények tükrében Izard és mtsai (2011) elképzeléséhez hasonlóan progresszíven fejlődő, de innát tulajdonságnak vélem a geometriai magrendszert,⁷³ hiszen bizonyos geometriai információk használatára képesek voltak a gyerekek, míg másokra még nem.

5. táblázat. Vizsgálatomban tapasztalt geometriai tulajdonságok használata 2 és 3 dimenzióban

	Szög		Oldaliság	
	Szín	Ø szín	Szín	Ø szín
2 dimenzió	✓	X	X	X
3 dimenzió	✓	X	✓	✓

Kitekintés

A továbbiakban érdemes lenne neurofiziológiai eljárások segítségével vizsgálatot végezni, mely a 2 és a háromdimenziós tájékozódás során aktíválódo agyi területek azonosítására szolgálna. Sok kutatás született hasonló témakörben, legtöbb megegyező aktivációs terület a PPA (parahippocampal place area), a RSC (retrosplenial cortex)⁷⁴, több hippocampális és striatális⁷⁵ ill.

⁷⁰ LANDAU–DESSALEGN–GOLDBERG 2010.

⁷¹ HERMER–SPELKE 1996; LEARMONTH–NEWCOMBE–SHERIDAN–JONES 2008.

⁷² GIBSON–LEICHTMAN–COSTA–BEMIS 2009.

⁷³ IZARD–PICA–DEHAENE–HINCHEY–SPELKE 2011.

⁷⁴ EPSTEIN 2008.

⁷⁵ DOELLER–KING–BURGESS 2007.

kérgi terület⁷⁶ involváltságát mutatja, azonban az eredmények nem egységesek. Véleményem szerint a kutatásokban alkalmazott tesztíngerek ugyan tartalmazzák a reorientáció során használatos információkat, de formájuk túlságosan művi képet állít elő, mely a szerteágazó eredményeket okozhatja.

A bemutatott vizsgálat egy további lépése lehetne a laboratóriumi körülményekből kiszakadva, a deltoid elrendezés és a valós környezet⁷⁷ tájékozdási pontjainak kapcsolatának vizsgálata. Ez realisabb és talán a korábbinál árnyaltabb képet festene a tájékozódásunk működési alapjairól.

Érdeemes volna foglalkozni deltoid elrendezésben hasonló korú gyerekek térképezési feladatokban nyújtott teljesítményével. Eredményeik vajon hogyan alakulnának, ha a két dimenziót összekapcsolva, kétdimenziós képből háromdimenziós konstruálása volna a feladatuk, és fordítva? Bluestein és Acredolo (1979) szerint a 3 évesek még nem látják az összefüggést⁷⁸, viszont 4 és 5 évesek már sikeresek az ilyen funkciót igénylő feladatokban, képesek tárgyakat a térben, egy kialakított belső modell segítségével alkalmazni a megkülönböztetésre.⁷⁹ Úgy vélem deltoid alakú elrendezésben már a fiatalabbak is sikeresebben teljesítenének.

Felhasznált irodalom

- BLUESTEIN–ACREDOLO 1979 BLUESTEIN, Neal–ACREDOLO, Linda: Developmental changes in map-reading skills. *Child Development* 50. (1979) 691–697.
- BULLENS–NARDINI–DOELLER–BRADDICK–POSTMA–BURGESS 2010 BULLENS, Jessie–NARDINI, Marko–DOELLER, Christian F.–BRADDICK, Oliver–POSTMA, Albert–BURGESS, Neal: The role of landmarks and boundaries in the development of spatial memory. *Developmental Science* 13 (1) (2010) 170–180.
- CHENG 1986 CHENG, Ken: A purely geometric module in the rat's spatial representation. *Cognition* 23 (1986) 149–178.
- CHENG 2008 CHENG, Ken: Whither geometry? Troubles of the geometric module. *Trends in Cognitive Sciences* 12. (2008) 355–361.
- CHENG–NEWCOMBE 2005 CHENG, Ken–NEWCOMBE, Nora S.: Is there a geometrical module for spatial orientation? Squaring theory and evidence. In: *Psychonomic Bulletin & Review* 12 (1) (2005) 1–23.
- DOELLER–KING–BURGESS 2007 DOELLER, Christian F.–KING, John A.–BURGESS, Neil: Parallel striatal and hippocampal system for landmarks and boundaries in spatial memory. *PNAS* 105 (15) (2007) 5915–5920.

⁷⁶ OHNISHI–MATSUDA–HIRAKATA–UGAWA 2006.

⁷⁷ SMITH–GILCHRIST–CATER–IKRAM–NOTT–HOOD 2008.

⁷⁸ BLUESTEIN–ACREDOLO 1979.

⁷⁹ LIBEN–YEKEL 1996.

- EPSTEIN 2008 EPSTEIN, Russel. A.: Parahippocampal and retrosplenial contributions to human spatial navigation. In: *Trends in Cognitive Science* 12 (10) (2008) 388–396.
- GALLISTEL 1990 GALLISTEL, Charles: The organization of learning. Cambridge, 1990.
- GIBSON–LEICHTMAN–GIBSON, Brett Mathew. –LEICHTMAN, Michelle D.–COSTA, Rachel–BEMIS, Rhyannon: The use of geometric properties of 2D arrays across development. *Learning and Motivation* 40 (2009) 95–108.
- COSTA–BEMIS 2009
- GIBSON–WILKS–GIBSON, Brett, Matthew–WILKS, Tyler–KELLY, D.: Rats learn to use geometry cues during search for a goal. In: *Journal of Comparative Psychology: General* 121. (2007) 130–144.
- KELLY 2007
- GOUTEUX–SPELKE GOUTEUX, Stéphane–SPELKE, Elizabeth S.: Children’s use of geometry and landmarks to reorient in an open space. *Cognition* 81 (2001) 119–148.
- 2001
- HERMER–SPELKE HERMER, Linda–SPELKE, Elizabeth S.: Modularity and development: the case of spatial reorientation. *Cognition* 61 (1996) 195–232.
- 1996
- HUPBACH–NADEL HUPBACH, Almut–NADEL, Lynn: Reorientation in a rhombic environment: No evidence for an encapsulated geometric module. *Cognitive Development* 20 (2005) 279–302.
- 2005
- HUTTENLOCHER–HUTTENLOCHER, Janellen–HEDGES, Larry–DUNCAN, Susan: Categories and particulars: Prototype effects in estimating spatial location. *Psychological Review* 98 (3) (1991) 352–376.
- HEDGES–DUNCAN 1991
- IZARD–PICA–IZARD, Véronique–PICA, Pierre–DEHAENE, Stanislas–HINCHEY, Danielle–SPELKE, Elizabeth S.: Geometry as a universal mental construction. In: BRANNON, Elizabeth–DEHAENE, Stanislas (Ed.): *Space, Time and Number in the Brain: Searching for the Foundations of Mathematical Thought* (pp. 319–332). *Attention & Performance XXIV*, Oxford University Press. (2011)
- DEHAENE–HINCHEY–SPELKE 2011
- LÁBADI 2005 LÁBADI Beatrix: A téri megismerés fejlődése csecsemőkorban. Ph.D. disszertáció. Pécs, 2005.
- LÁBADI 2008 LÁBADI Beatrix: A cselekvés szervező szerepe a téri megismerés kibontakozásában. In: Kiss, Enikő Gyöngyösiné Szerk. *Generációk tükrében. 80 éves a Magyar Pszichológia Társaság.* 2008. 119–150.
- LÁBADI–LEIPOLD–LÁBADI Beatrix–LEIPOLD Annamária, VARRÓ–HORVÁTH, Diána Ágnes: Gyermekek téri tájékozódása reorientációs helyzetben. in: *Pszichológiai Szemle* (2) (2013)
- VARRÓ–HORVÁTH 2013
- LANDAU–DESSALEGN–LANDAU, Barbara–DESSALEGN, Banchiamlack–GOLDBERG, Ariel Micah: Language and Space: Momentary Interactions. In: CHILTON, Paul–EVANS, Vyvyan. (Eds.): *Language, cognition and space: The state of the art and new directions.* London, 2010.
- GOLDBERG 2010
- LEARMONTH–LEARMONTH, Amy E.–NEWCOMBE, Nora S.–SHERIDAN, Natalie –NEWCOMBE–JONES, Meredith: Why size counts: children’s spatial reorientation in large and small enclosure. *Developmental Science* 11 (3) (2008) 414–426.
- SHERIDAN–JONES 2008
- LEE–SPELKE 2010 LEE, Sang Ah–SPELKE, Elizabeth S.: A modular geometric mechanism for reorientation in children. *Cognitive Psychology* 61 (2) (2010) 152–176.

- LEE-SPELKE-VALLORTIGARA LEE, Sang Ah-Spelke, Elizabeth S. -VALLORTIGARA, Giorgio: Spontaneous reorientation behavior in chicks: Evidence against imagematching processes underlying reorientation (megjelenés alatt)
- LEE-SPELKE-VALLORTIGARA 2012 LEE, Sang Ah-SPELKE, Elizabeth S.-VALLORTIGARA, Giorgio: Chicks, like children, spontaneously reorient by three-dimensional environmental geometry, not by image matching. *Biology letters* 8 (2012) 492-494.
- LIBEN-YEKEL 1996 LIBEN, Lynn-YEKEL, Candice: Preschooler's understanding of plan and oblique maps: the role of geometric and representational correspondence. *Child Psychology* 67 (1996) 2780-2796.
- NEWCOMBE-RATLIFF 2007 NEWCOMBE, Nora S.-RATLIFF, Kristin R: Explaining the development of spatial reorientation: Modularity-Plus-Language versus the Emergence of Adaptive Combination. In: PLUMERT, Jodie M.-SPENCER, John. P. (Ed.): *The Emerging Spatial Mind*. Oxford, 2007. 53-76.
- NEWCOMBE-UTTAL-SAUTER 2012 NEWCOMBE, Nora S.-UTTAL, David H.,-SAUTER, Megan: Spatial Development In. Zelazo, P. (Ed). *Oxford Handbook of developmental psychology*. New York, 2012.
- OHNISHI-MATSUDA-HIRAKATA-UGAWA 2006 OHNISHI, Takashi-MATSUDA, Hiroshi-HIRAKATA, Makiko-UGAWA, Yoshikazu: Navigation ability dependent neural activation in the human brain: An fMRI study. *Neuroscience Research* 55 (2006) 361-369.
- RATLIFF-NEWCOMBE 2008a RATLIFF, Kristin R.,-NEWCOMBE, Nora. S.: Is language necessary for human spatial reorientation? Reconsidering evidence from dual task paradigms. *Cognitive Psychology* 56 (2) (2008) 142-163.
- RATLIFF-NEWCOMBE 2008b RATLIFF, Kristin R.-NEWCOMBE, Nora S.: Reorienting When Cues Conflict. Evidence for an Adaptive-Combination view. *Psychological Science* 19 (12) (2008) 1301-1307.
- RIBORDY-JABES-LAVENEX-LAVENEX 2013 RIBORDY, Farfalla-JABES, Adeline-LAVENEX, Pamela Banta-LAVENEX, Pierre: Development of allocentric spatial memory abilities in children from 18 months to 5 years of age. *Cognitive Psychology* 66 (1) (2013) 1-29.
- SLATER-MATTOCK-BROWN-BREMNER 1991 SLATER, Alan-MATTOCK, Anne-BROWN, Elizabeth-BREMNER, J. Gavin: Form perception at birth: Cohen and Younger (1984) revisited. *Journal of Experimental Child Psychology* 51 (3) (1991) 395-406.
- SMITH-GILCHRIST-CATER-IKRAM-NOTT-HOOD 2008 SMITH, Alastair D.-GILCHRIST, Iain D.-CATER, Kirsten-IKRAM, Naimah-NOTT, Kylie-HOOD, Bruce M.: Reorientation in the real world: The development of landmark use and integration in a natural environment. *Cognition* 107 (2008) 1102-1111.
- SOVRANO-BISAZZA-VALLORTIGARA 2006 SOVRANO, Valeria-BISAZZA, Angelo-VALLORTIGARA, Giorgio: How fish do geometry in large and small spaces. *Animal Cognition* 10 (1) (2006) 47-54.
- SPELKE-KINZLER 2007 SPELKE, Elizabeth S.-KINZLER, Katherine D.: Core knowledge. *Developmental Science* 10 (1) (2007) 89-96.
- SPELKE 2011 SPELKE, Elizabeth S.: Natural number and natural geometry. In: BRANON, Elizabeth-DEHAENE, Stanislas (Ed.): *Space, Time and Number in the Brain: Searching for the Foundations of Mathematical Thought*. Attention & Performance XXIV, Oxford, 2011. 287-317)

- SPELKE–LEE–IZARD 2010 SPELKE, Elizabeth S.–LEE, Sang Ah–IZARD, Véronique: Beyond Core Knowledge: Natural Geometry. *Cognitive Science* (2010) 1–22.
- SPENCER–HUND 2003 SPENCER, John P.–HUND, Alycia M.: Developmental continuity in the processes that underlie spatial recall. *Cognitive Psychology* 47 (4) (2003) 432–480.
- TWYMAN–NEWCOMBE–GOULD 2009 TWYMAN, Alexandra D.–NEWCOMBE, Nora S.–GOULD, Thomas J.: Of mice (*Mus musculus*) and toddlers (*Homo sapiens*): evidence for species-general spatial reorientation. *Journal of Comparative Psychology* 123 (3) (2009) 342–345.
- TWYMAN–NEWCOMBE 2010 TWYMAN, Alexandra D.–NEWCOMBE, Nora S.: Five Reasons to Doubt the Existence of a Geometric Module. *Cognitive Science* 34 (2010) 1315–1356.
- VASILYEVA–BOWERS 2006 VASILYEVA, Marina–BOWERS, Edmond: Children's use of geometric information in mapping tasks. *Journal of Experimental Child Psychology* 95 (4) (2006) 255–277.

Fekete, Tamás

The Influence of Old Norse on English Inflectional Morphology and Syncretism

A contrastive investigation supported by a corpus based analysis

Az óészaki nyelv hatása az angol inflexiós morfológiára: korpuszalapú vizsgálattal támogatott kontrasztív elemzés

Dolgozatom célja megvizsgálni azt, hogy milyen hatással volt az óészaki nyelv az angol inflexiós morfológiára, és hogy ez a hatás hogyan járult hozzá az angol inflexiós morfológia egyszerűsödéséhez és az esetek későbbi egybeeséséhez. Thomason és Kaufman (1991) elméleti keretére és esettanulmányaira, Dawson (2003) koinéizálódási elméletére, valamint azon feltételezésre alapozva, miszerint az angol nyelvtani rendszer egyszerűsödése annak köszönhető, hogy az óangol és óészaki nyelvek beszélői a két nyelv között fennálló kölcsönös érthetőség miatt a nyelvek közös és hasonló elemeire (gyökökre) koncentráltak és elhagyták a végződéseket, megvizsgálom a különbségeket és hasonlóságokat valamint a lehetséges interferencia-pontokat, amelyek hozzájárulhattak az angol inflexiós morfológiai rendszer egyszerűsödéséhez. A dolgozat részét képezi még egy korpuszalapú vizsgálat is, annak megállapítására, hogy a gyakoriság, hasonlóság és morfológiai egyszerűsödés között milyen korreláció észlelhető.

Introduction

The aim of this paper is to address, examine and answer the following question and issue: to what extent can the simplification of the Old and Middle English grammatical system be attributed to the influence of Old Norse. Building on Thomason and Kaufman's¹ theoretical framework and case studies, as well as on Dawson's² theory of koinéization and on the theory that the simplification of this system came about through the propensity of speakers to concentrate on the shared and similar elements of the two languages (i.e. the roots), I will attempt to track down the contact induced changes in English through corpus analysis, more precisely through the analysis of the possible correlation between frequency, resemblance and morphological simplification.

¹ THOMASON-KAUFMAN 1991.

² DAWSON 2003.

Theoretical Framework

Language contact and contact induced language change are integral parts of language development, and traces of borrowing can be discovered from the earliest stages of certain languages. Languages and language families have been in contact with each other since their emergence, and of course genetic relation does not exclude the possibility of borrowing. Borrowing is an absolutely natural phenomenon of human languages. If a language falls short in describing a certain notion, the easiest way to remedy this situation is that of borrowing. It should also be noted that there are no simple or complex languages, and languages do not change to become more simple or more complex, thus they cannot be compared on such grounds. Languages do not deteriorate through borrowings and loanwords and they cannot be improved through conscious effort and linguistic purism.

Haugen³ defines borrowing as the “attempted reproduction in one language of patterns previously found in another”. Borrowing is, then, essentially a process, or at least an attempt of pattern reproduction: of phonemes, lexical items or even syntactical structures. Based on Haugen’s account, the following categories or types of borrowing can be distinguished: loanwords, loanblends and loanshifts.

Barðdal and Kulikov⁴ discuss case syncretism and the possible scenarios and phenomena that can lead to certain constructions falling out of use. They suggest that case syncretism and the type frequencies, and therefore the productivity of the individual constructions are correlated, and the case construction “lowest in type frequency is expected to disappear first [...] until only the productive case constructions are left”⁵. Furthermore, they also maintain that productive constructions can attract new verbs and contact situations which involve “massive replacement of the vocabulary” accelerate this process, which they exemplify with the contact situation between English and Norse.

Concerning linguistic interference, Thomason and Kaufman⁶ point out that the main determinant of the outcome of language contact is the speakers’ sociolinguistic history and not the structure of their language. They argue that the social factors determine the direction of the interference, i.e. which language borrows and which supplies the forms borrowed, also the extent of the interference, i.e. which layers are affected and how deeply, and finally

³ HAUGEN 1950. 212.

⁴ BARÐDAL–KULIKOV 2009.

⁵ BARÐDAL–KULIKOV 2009. 475.

⁶ THOMASON–KAUFMAN 1991. 34.

“to a considerable degree [...] the kinds of features transferred from one language to another”⁷.

Thomason and Kaufman⁸ also provide a definition of borrowing, namely that while maintaining their native language, speakers incorporate foreign features into their language, and these foreign features change the original language. They claim that words are the first to enter the language, and typically they are treated as stems. However, in prolonged contact situation with strong cultural pressure structural features can also enter the language.

The issues of the constraints of borrowing and questions of what can be borrowed have also been discussed by Thomason–Kaufman⁹, Haugen¹⁰ and Lass¹¹. In accordance with the previously described discussion by the first authors, they claim that linguistic and structural constraints all fail in favor of social and cultural factors conditioning the outcome of language contact. Lass¹² discusses the issue and raises awareness to the problem that there are no “protocols for ruling out particular kinds of borrowings” and that it is very difficult, if not impossible, to define absolute constraints on what can be borrowed¹³.

Regarding the English-Norse contact situation, Thomason–Kaufman¹⁴ provide a detailed case study in which they examine, analyze and evaluate the nature of this contact situation, its characteristics and outcomes. They conclude that the English-Norse linguistic contact was “pervasive, in the sense that its results are found in all parts of the language; but it was not deep”¹⁵. However Lutz¹⁶ and Millar¹⁷ level criticism against this approach. Lutz¹⁸ criticizes their approach because they “take insufficient note of the Old English evidence” and are therefore unaware of “the parallels between the influences of Old Norse and Old French”¹⁹. Millar²⁰ criticizes Thomason and Kaufman’s approach for being led by “the lack of a holistic view”, which seems to be in accordance with the Lutz’s criticism.

⁷ THOMASON–KAUFMAN 1991. 34.

⁸ THOMASON–KAUFMAN 1991. 37.

⁹ THOMASON–KAUFMAN 1991.

¹⁰ HAUGEN 1950.

¹¹ LASS 1997.

¹² LASS 1997. 185.

¹³ IBID.

¹⁴ THOMASON–KAUFMAN 1991. 275–304.

¹⁵ IBID. 302.

¹⁶ LUTZ 2012.

¹⁷ MILLAR 1997.

¹⁸ LUTZ 2012. 16.

¹⁹ LUTZ 2012. 24.

²⁰ MILLAR 1997. 24.

Finally, Lutz describes the OE-ON contact situation as special, since the two languages were genetically closely related which enabled easy transfer between them. Furthermore, many ON loans have basic meanings and even include function words (most importantly the third person plural personal pronouns) and the influence was somewhat localized, namely to the area of the Danelaw, from which it later spread out to the other areas and Standard English.

Questions of Creolization and Koinéization

If we were to give a very basic description of the notion of creolization and pidginization, we can say that they involve the elements of language contact and contact-induced simplification. Pidginization, which is the precursor of creolization, comes about when two languages, usually unrelated, come in contact with each other, from which a simplified, mixed language emerges. Later, when this newly emerged language is nativized can we speak about a creole language.

The hypothesis of Middle English being a creole of Old English and Old French was first put forward by Bailey and Maroldt²¹ who describe the creolization process in two stages. First, the OE-ON contact situation is described, which they claim to have resulted in a creole in the North, after which a second creole was formed under the influence of Old French. Bailey and Maroldt²² also suggest that Middle English “began with a heavy admixture of Anglo-Saxon elements into Old French”. Naturally, this theory received much attention and criticism since it was published, and Thomason and Kaufman²³ in their case study of the contact between Old English and Old Norse conclusively disprove Bailey and Maroldt’s theory.

Dawson²⁴ discusses the English–Norse contact situation in the light of the process of koinéization, whereby a standard language (i.e. koiné) emerges as a result of contact between two mutually intelligible varieties. Drawing on the works of Siegel²⁵ and Trudgill²⁶, she makes a convincing argument as to why this situation is to be considered one where a koiné emerges through three stages: the first stage is when leveling and mixing begins with some degree of reduction but without the emergence of new forms, the second is when a new compromise system, that is a stabilized

²¹ BAILEY–MAROLDT 1977.

²² BAILEY–MAROLDT 1977. 38.

²³ THOMASON–KAUFMAN 1991. 306–315.

²⁴ DAWSON 2003.

²⁵ SIEGEL 1985.

²⁶ TRUDGILL 1986.

koiné emerges, and finally the third is when an expanded koiné can appear with greater morphological complexity. The first stage of koineization corresponds to the early contact between English and Norse when words of English and Scandinavian origin were used side by side, the second stage can be identified with the era when “assimilation and adjustment was taking place socially and politically”²⁷, and finally the third stage corresponds to the time when Norse presence was nearing its end.

Linguistic Structure

What follows is a comparison of the Old English and Old Norse phonological and morphological structure with attention to the differences between these two systems and the possible points of interference between them.

Phonology

The Old English vowel system consists of seven short vowels: *a*, *æ*, *e*, *i*, *o*, *u* and *y*. The long pairs of these short vowels provide the seven long vowels, the length of which are indicated with a macron: *ā*, *ǣ*, *ē*, *ī*, *ō*, *ū* and *ȳ*. In each case, the individual vowels represent the regular sound that should be expected from their orthography. The system of Old English monophthongs can be arranged as follows:

		front		back
		unround.	rounded	
high	short	i [i]	y [y]	u [u]
	long	ī [i:]	ȳ [y:]	ū [u:]
mid	short	e [e]		o [o]
	long	ē [e:]		ō [o:]
low	short	æ [æ]		a [ɑ]
	long	ǣ [æ:]		ā [ɑ:]

Fig. 1. *The System of Old English Monophthongs*²⁸

²⁷ DAWSON 2003. 47.

²⁸ Based on SMITH 2009. 42.; HOGG 1992. 85.; HOGG 2002. 11. and LASS 2006. 53. QUIRK and WRENN 1958. 12–18. propose a somewhat different system of monophthongs for Old English, the difference being [i] for short i, [e] for short e, and [ɔ] for short o, however the consensus of the literature seems to be the system that is presented in this paper.

This system is very much symmetric since each vowel has its long pair and for every front vowel we can find a corresponding back one. Besides, these monophthongs there existed at least two pairs of diphthongs: *ea* [æə] and its long pair *ēa* [æ:ə], *eo* [eə] and its long pair *ēo* [e:ə]. Apart from these there are two more pairs: *io* [io] and *īo* [i:o] plus in the early texts *ie* [ie] and *īe* [i:e]. These latter two pairs are early Old English digraphs which have changed by the classical Old

English period: *ie* became *i* or *y*, *īe* became *ī* or *ȳ*, *io* changed into *eo* and finally *īo* into *ēo*.²⁹ The consonantal system can also be considered quite regular since the majority of the consonants are realized as one would expect. There are, however, a number of exceptions. As in many languages, the pronunciation of *g* is quite problematic in Old English, since perhaps only under two conditions is it pronounced as [g]: after *n* and if doubled; otherwise it is either [j] or [ɣ]. *G* is palatalized to [j] before front vowels, however those front vowels which are derived by umlaut (that is, they are secondary) do not bring about palatalization. Thus, for instance *geard* 'yard' is pronounced with a [j] as [jæərd] while *gǣt* 'goats' supposedly has a fricative [ɣ] (but definitely not a [j]) since it goes back to the form **gātiz* which contains the back vowel *a* from which the *ǣ* is derived.

In all other positions, as described by Robinson,³⁰ *g* was most probably pronounced as the fricative [ɣ]. Here we should mention that it is not quite clear whether *g* (if not palatalized) was always pronounced as [ɣ] or there existed certain other phonetic environments in which it was pronounced as a velar stop. As opposed to Robinson, Pyles suggests that "the symbol indicated the velar stop [g] before consonants, initially before back vowels and initially before [secondary] front vowels".³¹

There is one thing that can be said for sure: *g* was pronounced as a fricative before back vowels, since "a word such as *dagas* 'days' [...] undoubtedly contained a voiced velar fricative".³² Orthography may also provide us some evidence. In Old English, the letter yogh <3> was used to represent *g*, while the letter <g> was introduced in the post-Conquest era, which is after 1066. From this time on "insular <3> and Caroline <g> were often distinguished so that they represented different sounds [thus] generally insular <3> was used for the fricative [and] <g> for the stop".³³ We may conclude that *g* was most probably pronounced as a stop not only if it was doubled or stood before *n* but also in other position such as word-initially before back vowels.

²⁹ HUTTERER 1986. 182.

³⁰ ROBINSON 1992. 155.

³¹ PYLES 1984. 105.

³² HOGG 1992. 77.

³³ HOGG 1992. 77.

Word-initially *h* is realized as [h]; word-finally and after back vowels and diphthongs it was pronounced as [x] and after front vowels it became [ç]. The letter <k> is rarely found in Old English, since most frequently <c> is used for representing [k]. However, [k] is not the only possible way in which <c> can be realized, since before original front vowels it palatalizes and is pronounced as the affricate [tʃ].³⁴

F and *v*; *s* and *z* along with *þ* and *ð* were subject to the rule of medial voicing, that is in intervocalic positions *f* was pronounced as [v], *s* as [z] and *þ* [θ] as [ð]. Finally, we can mention that there existed two digraphs in Old English: *cg* and *sc*, of which *cg* was generally pronounced as [dʒ], as in *ecg* [edʒ] 'edge' and *sc* was, in the vast majority of the cases, realized as [ʃ] as in *scip* [ʃip] 'ship'.³⁵

Consisting of the five basic vowels *a*, *e*, *i*, *o* and *u* (each having a long counterpart), plus four umlaut ones (*y*, *o*, *æ*, *ø*, with only *y* and *ø* having their long counterparts), the Old Norse vocalic system can be considered very much regular. Besides these vowels, we can find three diphthongs in Old Norse, two of which are basic: *au* and *ei*, while the third one, *ey* is derived from *au* via umlaut. The vowels of Old Norse can be arranged in the following manner:

	front				back				
	unrounded		rounded		unrounded		rounded		
	short	long	short	long	short	long	short	long	
high	i [i]	í [i:]	y [y]	ý [y:]			u [u]	ú [u:]	n o n -
non-high	e [e]	é [e:]	ø [ø]	œ [ø:]			o [o]	ó [o:]	low
		æ [æ:]			a [a]	á [a:]	o [ɔ]		low

Fig. 2. *The System of Old Norse Monophthongs (based on Valfells–Cathey)*³⁶

In each case, the acute accents are markers of the length, thus they do not denote differences in quality. All three diphthongs bear the exact sound values as their constituents. In an earlier stage of the language, there used to exist a long pair for *o*, but by the early literary era this vowel merged with the long, low, back unrounded *á*. The original sound value of this short low back rounded *o* was [ɔ] but, still in the Old Norse period, as early as the 13th century, this has changed to [ø] and in Modern Norse orthography it is represented by an <ö>. Furthermore, before diphthongizing in the early Modern Norse

³⁴ PYLES 1984. 104.

³⁵ PYLES 1984. 104.

³⁶ VALFELLS–CATHEY 1981. 2.

era the letter <æ>, as Hutterer suggests, carried the value of [ɛ], rather than [æ] which would be expected from the orthography.³⁷ This, however, need not be true, as, for instance, there is no trace of [ɛ] in Árnason's account of Old Icelandic vowels, yet there is a long low [æ].³⁸ Besides these, there were no other exceptions concerning the representation of sounds by the vowels.

Concerning the consonant system, however, one can observe greater differences in the phonological representations. The Old Norse consonants can be arranged as follows:

	labials	oral cavity	
		front	back
stops:			
– voiced	p	t	k
– voiceless	b	d	g
continuants	f	þ	h
sibilant		s	
nasals	m	n	
liquids:			
– continuant		l	
– trilled		r	

Fig. 3. *The System of Old Norse Consonants (based on Valfell's–Cathey³⁹)*

The first thing we should note is that the pronunciation of *t*, *b* and *d* is regular in every position, and *p* is usually pronounced as [p], but it turns into a [f] if it stands before *t* or *s*, e.g. *skapt* [skaft] 'handle'. The realization of *k* and *g* is, however, a more complex issue, as front vowels have the capability of palatalizing these two consonants. But instead of completely replacing [k] and [g] with [j] or a [j]-like sound (as, for instance, in Old English), the presence of the original sound is maintained as in *gefa* [g'eva] 'to give' and *kenna* [k'enna] 'to recognize'.

Besides being subject to palatalization, *k* and *g* brought about a change in the pronunciation of *n* if it stood before *k* or *g*, namely that it was then pronounced a velar nasal [ŋ], much like the *n* in English [sin]. Furthermore, in intervocalic position [g] was pronounced [ɣ], as in *saga* [saɣa], and before front vowels or before a *j* this intervocalic [ɣ] could undergo 'real'

³⁷ Cf. HUTTERER 1986. 135, 137.

³⁸ Cf. ÁRNASON 1980. 98.

³⁹ VALFELLS–CATHEY 1981. 1.

palatalization. In this case by ‘real’ I mean real as opposed to the previously discussed palatalization of word initial *k* and *g*, where the original consonant is retained and the palatal [j] is only present additionally. In the case of palatalizing intervocalic [ɣ] the fricative really is replaced with a [j], e.g. *degi* [deji] ‘day (dat. sg.)’.

However, <g> was not the only letter to be pronounced in a different manner if surrounded by vowels. While *g* was subject to fricativization and palatalization, *f* and *þ* were subject to voicing if they stood between vowels. The question of voicing in intervocalic positions shall be further elaborated on in a later subchapter, so suffice it to say at this point that under given circumstances [f] and [θ] would voice to [v] and [ð].

Old Norse has only one sibilant consonant, a voiceless [s], which has no voiced pair, not even an allophone, thus *s* is never voiced, it remains a [s] in every position, even intervocalically. However, the letter <z> does exist, but (just like in Modern German) it is only a representation of the affricate [ts]. The consonant [v] probably derives ultimately from a Proto-Germanic [w], which was first transformed in Old Norse into a bilabial [b̥] that later (but still in the Old Norse period) changed into the fricative [v], now found in both the Old and Modern version of Icelandic.

One of the most peculiar features of the Old Norse consonant system is the presence of voiceless pairs for sonorants [m], [n], [l] and [r]. These voiceless sonorants can occur in word-final position and in clusters with [h] or voiceless plosives [p], [t] and [k]. Thus, for instance, *fara* ‘to go’ has a regular voiced [r] in it and is pronounced as [fara], while *fótr* ‘foot’ has a voiceless [r] and should have sounded as [fo:tr].⁴⁰ The voiceless [m], [n], [l], [r] sounds have all been preserved throughout the history of the language, and are still present in Modern Icelandic.

Finally, the pronunciation of [h] can also be considered quite regular, for in the majority of cases it sounded as a [h], but before *v* it was pronounced more like a [x]. Thus *hart* ‘hard’ contained a [h] and sounded as [hart̥], while *hvat* ‘what’ was realized as [xʷat].

Morphology

In what follows, a rather brief enumeration of the Old English and Old Norse nominal and verbal morphology will be presented, focusing on the inflectional markers and conjugational patterns of the individual classes of nouns and verbs, respectively.

⁴⁰ Cf. ROBINSON 1992. 84.

Nominal morphology

The classification of nouns

Old English and Old Norse nouns were divided into four classes of vocalic stems (*a-*, *ō-*, *i-*, *u-*) which constitute the strong declension, and three classes of consonantal stems *n-*, *r-*, *nd-* and a class of athematic nouns which together make up the weak declension. Just like in the case of Old English, the distribution of the individual nouns among these stem classes was not even and certain classes had a tendency to absorb elements from classes comprising fewer nouns.

Before discussing the individual paradigms, it might be relevant to point out that there is one universal feature common to every class of ON nouns: the dative plural, with one exception (*jō-*stem) is invariantly *-um* throughout the entire nominal system, including the vocal, consonantal and athematic classes. This is only partly true of OE, since in the *wa-* and *wō-*stems the thematic *w* surfaces before the *-um* ending, thus yielding *-wum*. Otherwise, the marker appears invariantly as *-um*. Furthermore, in the case of ON *a-*, *i-*, *u-*, *r-* and *nd-*stems the stem vowel or consonant surfaces in at least one of the plural forms.

The strong noun classes

Four categories constitute the Old English and Old Norse strong nouns: the *a-*, *ō-*, *i-* and *u-*stems, with *a-* and *ō-* further dividing into two subcategories each: *ja-* and *wa-* for the *a-*stem and *jō-* and *wō-* for the other. The category of *a-*stems consists of masculine and neuter nouns with no feminines, which is, by extension, true for both its subcategories. The *a-*stem masculine nouns in ON show a different form from their Old English counterparts which is due to the fact that while in OE the PGmc. nominative singular ending **-az* was lost completely, in ON this PGmc ending developed (through rhotacism) into *-r*.⁴¹

Concerning the ON neuter *a-*stems, their nominative and accusative forms are always identical in the same number and they have no endings in the nominative and accusative plural forms. However, these forms are not entirely unmarked, as they show a mutated vowel, *o*, created by the historical *-u* ending for nominative and accusative plurals. In the case of OE neuter *a-*stems, the plural nouns can take different endings in the nominative and

⁴¹ ROBINSON 1992. 88, 160; RINGE 2006. 269.

accusative, depending on the length of the root syllable. Namely, if the syllable is long, there are no endings in the nominative and accusative plurals, but if the syllable is short, then the noun takes a *-u* in both cases. If we disregard the syllable length issue, this marking is, in principle, exactly the same as in ON, with the only difference being the mutation triggered by the *-u* ending in ON that had no effect on the preceding vowel in OE.

Among the *ja*-stems, syllable length also plays quite an important role, as in the case of Old Norse short *ja*-stems, a *-j-* is inserted between the root and the ending for every plural form of the masculine nouns and the dative and genitive plurals for neuter nouns. However, this *-j-* is dropped between a long syllable and a back vowel, unless the *j* is preceded by *g* or *k*, in which case it is retained. In the case of Old English, syllable length is also an important factor, yet the medial *-j-* never appears in any of the paradigms.

Finally, in the case of the *wa*-stems, the PGmc. **w* transformed either into ON *v* or dropped altogether if it was preceded by a short stem or *g* or *k*, and at the same time followed by *a* or *i*. However, the outcomes of this regular and conditioned sound change were disrupted by analogy which restored the lost *v* in certain cases. Concerning the OE nouns of this subclass, the original *w* is retained, sometimes in the form of *u*, and it is always present in every case, both singular and plural.

The *ō*-stem class contains only feminine nouns, and they can generally be described as complementing the *a*-stem class from which such elements are completely absent, both in Old English and Old Norse. In the latter language, members of this class have a zero suffix, and occasional mutated forms, for their nominative, accusative and dative singulars. This derives from an earlier nominative and dative singular marker *-u* which caused umlaut and then disappeared, and the mutated vowel later analogically spread to the accusative singular from the nominative case. In the case of the dative plural (and occasionally in the singular as well) however, the mutation-inducing *-u* is still retained, either in its original form or as part of the universal dative plural marker *-um*. The analogical formation of the ON accusative singular can be evidenced by the corresponding forms in Old English, which have an *-u* in the nominative singular and *-e* in the accusative singular. Furthermore, in OE, as opposed to ON, syllable length is also a factor in the case of *ō*-stems, though it only causes one single form to be different, namely the singular and plural nominative, yet this also means that the entire paradigms of the *ō*- and *jō*-stems differ only in that form.

The *jō*- subcategory of this class in Old Norse is similar to the *ja*-stems in the way they retain or drop the medial *-j-*, and they have fairly regular patterns of declension. In Old English the medial *-j-* never surfaces in this subcategory, and with the exception of the previously discussed nominative

singular form, these paradigms are identical with the *ō*-stems. Finally, the *wō*- subclass of ON is a rather limited one, as it comprises only a handful of words, and exhibit similar phonological changes as the *wa*-stems. In OE the endings are the same as in the case of *ō*-stems, with the addition of a *w* in both numbers and all four cases apart from the nominative singular. Furthermore, in Old English there is a certain amount of variation in the plural endings of these nouns, namely that the nouns can take an *-e* in the nominative and accusative plurals and the weak ending *-ena* in the genitive plural alongside *-a*.⁴² Table 1 summarizes the *ō*-stem declensions:

	Old Norse						Old English					
	<i>ō</i> -		<i>jō</i> -		<i>wō</i> -		<i>ō</i> - (<i>short</i>)		<i>ō</i> - (<i>long</i>), <i>jō</i> -		<i>wō</i> -	
	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.
<i>nom</i>	- <i>ø</i>	- <i>ar</i>	- <i>ø</i>	- <i>jar</i>	- <i>ø</i>	- <i>var</i>	- <i>u</i>	- <i>a</i>	- <i>ø</i>	- <i>a</i>	- <i>u/-ø</i>	- <i>wa</i>
<i>acc</i>	- <i>ø</i>	- <i>ar</i>	- <i>ø</i>	- <i>jar</i>	- <i>ø</i>	- <i>var</i>	- <i>e</i>	- <i>a</i>	- <i>e</i>	- <i>a</i>	- <i>we</i>	- <i>wa</i>
<i>gen</i>	- <i>ar</i>	- <i>a</i>	- <i>jar</i>	- <i>ja</i>	- <i>var</i>	- <i>va</i>	- <i>e</i>	- <i>a</i>	- <i>e</i>	- <i>a</i>	- <i>we</i>	- <i>wa</i>
<i>dat</i>	- <i>ø/-u</i>	- <i>um</i>	- <i>ø/-ju</i>	- <i>jum</i>	- <i>ø/-u</i>	- <i>um</i>	- <i>e</i>	- <i>um</i>	- <i>e</i>	- <i>um</i>	- <i>we</i>	- <i>wum</i>

Table 1. *The ō-stem Declensions*

In ON, masculine and feminine nouns belong to the group of *i*-stems, while the *u*-stems comprise masculines only. In Old English, on the other hand, all three genders are represented among the *i*-stems, and the *u*-stem class contains feminine nouns along the masculines, but no neuters. In Old Norse, the *i*-stems show similarities with the declension patterns of the *a*- and *ō*-stems, including the zero markers for the feminine nominative, accusative and dative singulars which go back to a historical *-u* that triggered umlaut, and the *-r* marker of the masculine nominative singulars. Naturally, the *i*-stem nouns would show a different stem vowel in their plural forms (i.e. *i*) than the *a*-stem ones, which provides a way in which these two classes can be distinguished. In Old English, on the other hand, the stem vowel only surfaces in the masculine genitive plural, in the form of *-isa* as an alternative to the *-a* ending.

Finally, the *u*-stem declension in Old Norse is notable for the extensive breaking and umlaut that the stem vowel brought about. The umlaut in

⁴² MITCHELL-ROBINSON 2007. 27 §47.

this case works exactly like in the other paradigms, yet the phenomenon of breaking seems to be unparalleled. Breaking means that an *a* or *u* sound causes the *e* of the preceding syllable to change into (*ea* >) *ja* as in **skelda*- > *skjaldar* ‘shield (gen. sg.)’; or, in the case of *u*, *e* changes into (*eo* > *jo* >) *jo*, as in *skjoldr* > PGmc. **skelduz* ‘shield (nom. sg.)’. This breaking, however, did not occur if the stem vowel was preceded by *l*, *r*, or *v*. A third, and final, sound change is characteristic of *u*-stem nouns, and that is *i*-mutation, which affects the dative singular and nominative plural of a number of *u*-nouns. During *i*-umlaut, the *i* of the dat. sg. and nom. pl. markers transform the preceding original *a* in the affected nouns into *e*, as in *vellir* ‘field (nom. pl.)’ cf. *valla* ‘field (gen. pl.)’.

Since the *u* did not bring about any mutation in Old English, there are no traces of such phenomenon in the forms of the *u*-stem declensions either, nor are there any signs of breaking. It should be noted though that breaking did exist in Old English, but it was of a different nature than in Old Norse. The major difference in breaking in Old English and Old Norse lies in the fact that, while in English breaking was conditioned by consonants, in ON it was conditioned by vowels.

Regarding the genders of the nouns found in this class, in Old English masculine and feminine elements made up the group of *u*-stem nouns, while in ON it was only masculines that belonged here, however the masculine and feminine declensions were completely identical in Old English. Finally, length distinction is also relevant in the case of OE *u*-stem nouns, where the nominative and accusative singular is marked with an *-u* for short-stemmed nouns, which are disyllabic, and zero marker for long-stemmed ones, which are monosyllabic⁴³.

The weak nouns and the issues of their classification

Faarlund⁴⁴ describes Old Norse weak nouns as being bi- or trisyllabic and terminating in a vowel in every case in the singular. This statement is, in itself, true, however Faarlund’s categorization of nouns is problematic since he groups the nouns according to the way in which they form their plurals and not according to their original PGmc. stem vowel or consonant, giving rise to such groups as “*a*-class” and “*r*-class” which are not to be confused with *a*-stems and *r*-stems. This way of categorizing nouns according to plural formation or gender, however, is not unique, in fact it could even be considered the traditional way, as a great number of Old Norse and Old English grammars,

⁴³ Cf. MITCHELL–ROBINSON 2007. 30 §61.

⁴⁴ FAARLUND 2004. 42.

either written for the purpose of language education or for historical linguistics, employ this method (for ON cf. Sweet⁴⁵, Zoëga⁴⁶, Valfells–Cathey⁴⁷, or for a new perspective Barnes;⁴⁸ for OE cf. Mitchell–Robinson⁴⁹).

Nevertheless, the Old Norse weak nominal declensions contain less unique forms as compared to elements found in the strong declensions. In fact it is true of every *n*-stem noun that their singular oblique cases invariably employ the same suffix. However, this is only valid within the paradigms of the individual subgroups of the *n*-stem class, which are *an-*, *ōn-* and *īn-*, and not universally across the whole *n*-stem class in its entirety. In Old English, there are no subdivisions among the *n*-stem nouns, and generally this class comprises rather few elements, yet all three genders are represented in the class, and the stem consonant is present throughout the paradigms, except for the nominative singulars and dative plurals.

	Old Norse						Old English					
	<i>an-</i>		<i>ōn-</i>		<i>īn-</i>		<i>masc</i>		<i>fem</i>		<i>neut</i>	
	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.
nom	-i/-a	-ar/-u'	-a	-ur	-i	(-ar)	-a	-an	-e	-an	-e	-an
acc	-a	-a/-u	-u	-ur	-i	(-ar)	-an	-an	-an	-an	-e	-an
gen	-a	-a	-u	-a	-i	(-a)	-an	-ena	-an	-ena	-an	-ena
dat	-a	-um	-u	-um	-i	(-um)	-an	-um	-an	-um	-an	-um

Table 2. Declension patterns of the *n*-stem nouns

When two variants are given in the *an*-stem columns, the first one is valid for masculine nouns, while the second one is used for neuter nouns. The *an*-stem class consists of mostly masculine nouns along with a smaller number of neuters, while the *ōn*-stems are made up of chiefly feminine nouns with a few masculines. The small *īn*- subset of the *n*-stem class is a special case, as it contains only feminine nouns which usually lack the plural form and are indeclinable in the singular.

* Triggers u-umlaut on preceding a: a < o; the -um suffix also triggers umlaut.

⁴⁵ SWEET 1895.

⁴⁶ ZOËGA 1910.

⁴⁷ VALFELLS–CATHEY 1981.

⁴⁸ BARNES 2008.

⁴⁹ MITCHELL–ROBINSON 2007.

The classes of *r*- and *nd*-stem nouns are often categorized among the weak classes of nouns, but at times they are treated as independent groups because they do not fully conform to patterns of the *n*-class declensions, yet on the other hand they cannot be classified as strong nouns either. Furthermore, all the nouns of the *nd*-class are masculine both in Old English and Old Norse, and, more importantly, present participle stems, which means that they were derived through the addition of the present participle marker *-nd-*. The *r*-stem class constitutes another special case in both languages as it contains only nouns of kinship, i.e. *faðir* (ON), *fæder* (OE) *móðir* (ON), *mōdor* (OE) etc. (interestingly, ON *sonr* and OE *sunu* ‘son’ does not belong to this group, as it is an *u*-stem noun), and the gender of these nouns always matches the actual gender of what they denote. It should also be noted that members of this class exhibit a degree of irregularity in their markers and the phonological phenomenon they trigger, meaning that the *-u* markers do not always bring about umlaut in Old Norse. The markers of the *nd*- and *r*-stem classes can be represented as follows:

	Old Norse				Old English				
	<i>r</i> -		<i>nd</i> -		<i>r</i> -		<i>nd</i> -		
	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	
nom	-ir	-r	-i	-r	-or	-or	-ø	-as	
acc	-ur	-r	-a	-r	-or	-or	-ø	-as	
gen	-ur	-a	-a	-a	-or	-a	-es	-a	
dat	-r/-ur	-um	-a	-um	-or	-um	-e	-um	

Table 3. Declension Patterns of *r*- and *nd*-stem Nouns

Besides the *r*- and *nd*-stems there is a third class that is not always discussed among the weak or strong classes and that is the class of athematic nouns, sometimes referred to as root nouns or consonant stems. This latter naming, however, can be somewhat problematic since a primary way in which strong and weak nouns could be differentiated is whether they have a vowel or a consonant as their stem. Nevertheless, athematic nouns are either masculine or feminine and their nominative plurals, and through analogy also their accusative plurals, show the signs of *i*-mutation, brought about by the PGmc. **-iz* plural suffix, and therefore true for both Old English and Old

Norse. Another peculiar feature of this class of nouns, although only true in the case of ON, is the assimilation of the *-r* plural marker into stem-final *-l* and *-n*, as in, for instance *maðr* ‘man (nom. sg.)’ but *menn* ‘men (nom. pl.)’ instead of **mennr*. For the overview of the athematic declension see Table 4, *i*-mutated plurals in ON are indicated by boldface.

	Old Norse				Old English			
	<i>masc.</i>		<i>fem.</i>		<i>masc.</i>		<i>fem.</i>	
	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.
nom	-r	-r*	-ø	-r	-ø	<i>i</i> -mut	-ø	<i>i</i> -mut
acc	-ø	-r	-ø	-r	-ø	<i>i</i> -mut	-ø	<i>i</i> -mut
gen	-ar	-a	-ar	-a	-es	-a	<i>i</i> -mut	-a
dat	-i**	-um	-ø	-um	<i>i</i> -mut	-um	<i>i</i> -mut	-um

Table 4. Declension Patterns of Athematic Nouns

Finally, regarding the distribution of the nouns among the stem classes it can be briefly said that, just like in the case of Old English, the *a*- and *o*-stems provided most of the Old Norse noun stock, while the athematic and *r*-stem classes contained a limited amount of elements, yet these occurred very frequently in actual language use.

Verbal morphology

Old English and Old Norse verbs divide into weak and strong, and this opposition or categorization is based on the way in which the individual verbs form their preterites. If a verb forms its preterite through ablaut, then it is a strong verb, if it employs the dental suffix, then it is a weak one. This classification of verbs in Old English is exactly the same as in Old Norse, and, as matter of fact, in every other Germanic language. The dental suffix employed by the weak verbs shows up in Old English in its basic form as *-de* which can change to *-te* or *-d* depending on the phonological context. In Old Norse, the basic form is *-ði*, however the final *i* is often lost, depending on

* Derives from PGmc. *-iz* which causes *i*-umlaut and then drops, and **z* develops, through rhotacism, into *-r*

** Can trigger *i*-mutation but is still retained.

the additional endings or suffixes attached to the verb, and may surface as *d* or *t*, depending, again, on the phonological context.

In Old English there are three classes of weak and seven classes of strong verbs, which is also the case in Old Norse. Both languages have two tenses: present and preterite, and three moods: indicative, subjunctive and imperative, and perhaps the most striking peculiarity of the Old Norse verbal system is the middle voice of the weak nouns, which is unparalleled in Old English and is recognizable by a *-Vmk* or *-Vsk/-Vzk* ending present in every person, number, tense and mood.

Due to the rather convoluted nature and complexity of the verbal paradigms, with a large number of different forms and endings which can change if conditioned by phonological phenomena, what follows is a brief, one might call it somewhat sketchy, description of the most important features of the Old English and Old Norse system of verbal morphology concentrating on the principal parts. The additional peculiarities of the individual languages and the discrepancies arising from them shall be discussed in the Analysis section, should they ever appear.

The weak verbs

Old Norse weak verbs are divided into three classes: *i/j*-stems, *a*-stems and *i*-stems. The *i/j*-stems further subdivide into two categories: long and short, distinguished by the weight, or length, of the root syllable. Since the stem of these verbs are either *i* or *j*, both of which trigger *i*-mutation on the preceding vowel, the short *i/j*-stems have mutated forms in most of their paradigms, except for the preterite indicative and the past participle, while the long stems have mutated forms throughout their entire paradigms. Furthermore, in the case of short stems, the stem vowel appears in the form of *-j-* before a back vowel, while in the case of long stems it surfaces exclusively as *-i-*.

In the case of the *a*-stem weak verbs, there is no distinction between short and long stems, yet the stem vowel is also present through the paradigms, either in its original *a* form, or mutated to *o* due to the effect of the *u* in the ending. Finally the class of *i*-stem nouns is also subdivided into two categories, the first of which is notable for its relatively restricted amount of mutated forms, namely that only the preterite subjunctive forms show mutation. In contrast, the second subtype has mutation throughout its paradigms, save for the preterite indicative, and before back vowels the thematic *-i-* takes the form of *j* in the present indicative and subjunctive, and remains *i* in every other configuration in the present tense.

The strong verbs

Concerning the strong verbs, seven classes can be set up for both languages, and these seven categories are similar across every Germanic language, as they are based on patterns of vowel gradation which date back to the reconstructed Proto Indo-European language. All seven classes of strong verbs have distinct vowel gradation patterns in their four principal parts: the infinitive, the singular preterite, the plural preterite and the past participle.

Before further discussing the strong verbs, a few important phonological phenomena should be described which affect, among others, the strong verb vowel gradations. First and foremost that process should be discussed that has uniformly affected every Germanic language, and that is the phenomenon of *Grammatischer Wechsel*, i.e. grammatical alternation, brought about by Verner's Law and the different accent patterns of PIE. Basically, Verner's Law affects voiceless sounds in a preaccented position, and its outcome is the voicing of these sounds.

The issue at hand here lies in the nature of the PIE accent, which was mobile unlike Germanic stress which became fixed on the first syllable. In fact there were four types of mobile Indo-European accent, all of which comprised a weak and strong variant. Reconstructed PIE words are usually described as having a monosyllabic root with a CVC structure into which sonorants and semivowels may intervene, plus a suffix plus an ending, and it is the nature of the suffix that determines the stem class.

Furthermore, each root, suffix and ending can take three different forms, depending on its vowel: it can be *e*-grade, *o*-grade and zero-grade. This classification is very straightforward, since the *e*-grade forms have an *e* in the vowel slot, the *o*-grades have an *o*, while in the case of the zero-grades there is no vowel present. Basically, in the mobile accent system it is always the *e*-grade part that carries the accent, while the other constituents are usually, though not always, in the zero-grade⁵⁰. Due to the operation of Verner's Law being conditioned on the relative place of the accent to the sound in question, it can be seen here that this mobile IE accent coupled with the voicing created by Verner's Law brought about the phenomenon of grammatical alternation in forms such as *weorðan* 'to become (present)' and *worden* 'to become (past participle)'. However, it should be borne in mind that a number of these grammatical alternations have been wiped by analogy by the present day forms of the affected languages.

Moving on to language specific processes, breaking in Old English which has been previously mentioned in connection with the *u*-stem nouns, is also

⁵⁰ CLACKSON 2007. 80–81.

relevant in this case. Old English breaking was conditioned by consonants, namely *r* and *l*, and affected the front vowels if they stood before the fricative /x/ or before consonants clusters of *rC* and *lC*. Under these conditions, the front vowels changed into diphthongs, *æ* into *ea* and *e* into *eo*, however the *lC* cluster only brought about limited breaking⁵¹ as it did not affect *e*, only *æ*. Furthermore, the *hC* cluster caused *ī* to break into *eo*.

Another process, similar to breaking, also affected the Old English words and therefore, naturally, the strong verbs. This process is the palatal diphthongization whereby an initial *g* /*j*/, *sc* /*ʃ*/ and *c* /*tʃ*/ causes the following *e* and *æ* to become *ie* and *ea*. Finally, the two nasals, *m* and *n* also had their influence on neighboring sounds in Old English, namely in the case of class III strong verbs. These verbs have two consonants following their vowel, and if the first consonant is a *m* or *n*, then instead of *e*, *æ* and *o* we get *i*, *a* and *u*, respectively.

In the case of Old Norse strong verbs, on the other hand, the following characteristics can be observed. Firstly, in every class except for class I the preterite subjunctive has a fronted vowel throughout the paradigm. Secondly, the class III verbs show a similar form as seen in Old English, namely that they have two consonants following the root vowel. However, the similarity ends here, as Old Norse class III verbs show the signs of a different phonological process: sharpening, which is oddly enough more characteristic of the weak verbs. Nevertheless, sharpening affects PGmc. geminate clusters of *jj* and *ww*, which in Old Norse change to *ggj* and *ggv* respectively, as in *hoggva* ‘to hew, to strike’. Another characteristic feature of Old Norse is in connection with nasals, yet this is also different from the phenomena occurring with nasals in Old English. The *n* in Old Norse is given to assimilation to the following *k* in *nk* clusters, yielding *kk* which is characteristic of class III verbs, e.g. *drekkva* ‘to drink’ (cf. OE *drincan*), however it is also found among weak verbs.

A Brief Comparison of Old English and Old Norse

Generally speaking, the morphology, both verbal and nominal, of Old Norse can be considered quite conservative as compared to that of Old English. Concerning the issues of phonology, rhotacism, breaking and mutation should be mentioned as significant processes the outcomes of which differentiate these two languages. However, all three of these sound changes were present in Old English, their mechanism, input and conditions were somewhat different.

⁵¹ MITCHELL–ROBINSON 2007. 38 §97.

The effects of rhotacism can be seen in the case of the ON *a*-stem masculine nominative singular ending *-r* which is developed from PGmc. **-z > R > r* and was lost in the West Germanic languages. However, in medial position the *r* was retained in WGmc, as in *more* < OE *mara* < PGmc. **maizon*. Umlaut seems to have affected North Germanic to a greater extent, since *a-*, *i-*, and *u-*umlaut have all operated there, while in Old English the most prominent type of mutation was *i-*umlaut, though some slight traces of *u-*mutation may also be found. Finally, breaking in Old Norse was conditioned by vowels, and happened during the evolution of Old Norse from Proto-Germanic, while in Old English consonants brought about breaking which happened during the individual, isolated development of Old English. Isolated here, of course, means after it had separated from the North Sea Germanic languages, Old Saxon and Old Frisian.

Furthermore, two phonological features unique to Old English, in the sense of unparalleled in Old Norse, should also be mentioned, namely the Ingvaemonic nasal loss and Anglo-Frisian Brightening. The Ingvaemonic nasal loss affects Old Saxon, Old Frisian and Old English, and it is a process whereby Proto-Germanic **m* and **n* are dropped if they stand before the spirants **/f/*, **/s/* and **/θ/*. After the nasal has been dropped, the preceding vowel undergoes compensatory lengthening.

The Anglo-Frisian Brightening only affect Old Frisian and Old English, and the change affects the Proto-Germanic low back vowel **[a]*, which is fronted to *[æ]* in Old English and Frisian. There are, however, two exceptions from this rule: **[a]* is never fronted if it stands before a nasal, or a doubled consonant which is followed by a back vowel. It should be noted here, though, that *æ* was restored to the original *a* in Old English if the following syllable contained a back vowel.

Concerning the nominal morphology, generally it can be said that the stem classes of the nouns correspond to each other in the two languages examined, yet there are differences in the distribution of the genders within the classes. Two such cases are relevant here: the neuter *i*-stems are present in OE but absent from ON, and similarly only Old English contains feminine *u*-stems. Syllable length plays an important role in both languages, namely in the *o*-stem class, yet in OE it is also relevant in the case of *a*-stem nouns.

Finally, regarding verbal morphology the previously discussed sound changes are also of high importance. Mutation affects the paradigms of both OE and ON, and so does the grammatical alternation, however there are some specific sound changes, namely palatal diphthongization and assimilation of nasals that only affect OE or ON, respectively.

Conclusions

Based on the discussion of the Old English and Old Norse morphological systems, it can be seen that the Old English nominal inflections have fewer forms, even in the strong declensions which usually contain more varied endings in order to convey more grammatical information in one form. On the other hand, in Old Norse there a larger number of more varied endings, which bring about phonological changes in the roots. Furthermore, both languages exhibit a number of sound changes, three of which have corresponding phenomenon in the other language, yet the outcomes of these are different which contribute to the differences in the forms of Old English and Old Norse words, and perhaps this discrepancy also contributed to the disintegration and breakdown of the OE inflectional system.

Instruments and Data Collection

The underlying principle or idea behind the research was to find or create a sizable corpus of Old Norse and based on the frequency data gathered from there, search for evidence of influence in a corpus of Old English. The rationale behind this is if we establish, or at least arrive at a reasonable base for assuming, which parts of speech, and later more specifically which kinds of words (e.g. *a*-stem noun, *class VII* strong verb etc.) occur more frequently in Old Norse, then later we can search specifically for these elements in the corpus of English to see how their frequencies relate those of their Old Norse counterparts.

For the purposes of analysis, two corpora were used, one of Old English and one of Old Norse. The Old Norse corpus mostly comprises sagas and was collected by me, with a total word count of 499,587 words, which is made up from 56 texts, averaging about 8,900 words per text. The texts are analyzed with the freely available AntConc concordancer software (version 3.2.4.), developed by Laurence Anthony⁵². For the Old English part, I relied on Madden and Magoun's Grouped frequency word-list of Anglo-Saxon poetry⁵³ which comprises over 168,500 words, organized into one list of word frequencies. However, this list falls short of giving frequency data regarding the occurrences of the different forms each headword comprises. Still, in the rather limited circumstances of acquiring corpora, or gaining access to them, this is of much help.

⁵² Downloadable from <http://www.antlab.sci.waseda.ac.jp/antconc_index.html>.

⁵³ MADDEN-MAGOUN 1972.

Analysis

The corpus of Old Norse was fed into the AntConc concordancer and analyzed with the help of the Word List tool which produced the frequency list and the type and token count of the texts. After this, the first 300 words were collected and, where possible, lemmatized with the different word forms compiled into a lemma list, after which the concordancer reanalyzed the frequencies using the list of lemmas.

This was done incrementally, hundred words at a time, and the amount of 300 words were chosen because that is a manageable amount and it comprises the most important and most frequently occurring elements of the sample, furthermore after a given point, the frequency counts begin to stagnate and acquire a very slowly descending figure. The procedure of incremental lemmatization was necessary in order to obtain more reliable information about the distribution and occurrence of the words, since each word on average has about a dozen different forms and if they are analyzed individually for their frequencies it may present a distorted image about their occurrences.

From the first frequency list that was created, without any lemmatized forms, it emerged that the most frequent word was *ok* 'and' and among the first hundred words 74 were function words and only 26 content, but this ratio was almost reversed by the third set of hundred items, namely 38 were function and 62 were content words, and out of the hundred elements of the intervening second set, 43 were function words and 57 content ones. Before lemmatization the overall type count of the corpus was 37.733 and after lemmatization it was 37.268 which means a mere 1.2% decrease and this at first may seem insignificant. However, the image changes when it comes to the examination and interpretation of these figures in context.

From the 300 words, altogether 13 strong verbs, 9 weak verbs, 9 nouns and the irregular *vera* 'to be' were lemmatized which still does not seem to be too big a number. Yet the 13 strong verbs produced 18.338 tokens, the nine weak ones produced 19.268, and the nine nouns comprised 10.767 tokens, while the different forms of *vera* altogether amounted to 27.236 instances. This means, that these 32 lemmas produced 75.609 occurrences from which it can be calculated that they amount for the 15.2% of the 498.628 words found in the corpus. This last figure of the overall word count should require a bit of a commentary, as earlier it was mentioned that the corpus was made up of 499,587 words. The figure used for the calculation of the percentage does not take into account a number of proper nouns (names), which had a distorting effect on the frequency counts, therefore they were removed from analysis.

Concerning the contents of these categories, Class VI and VII strong verbs, *i*-stem weak verbs, and *a*-stem nouns, both masculine and feminine, were the most prominent. This latter figure is not surprising, since both in Old Norse and Old English this category of nouns comprises more elements, and has the tendency of absorbing nouns from other classes, especially in Old English.

The frequency count of these 300 words analyzed show a steep drop from the first to the tenth element (*vera, ok, hann, at, þá, í, en, til, á, konungr*) where the first content word, which is an *a*-stem masculine noun meaning 'king' appears. The frequencies in these first 10 items drop from 27,236 to 6,715 after which the decline in numbers acquires a more stable pace and a steady curve. In the case of Old English, similar tendencies can be observed. Out of the first 10 most frequent items, 8 are function words and the first five elements make up almost 30% of all the words. Concerning the distributions of nominal and verbal classes, it emerged that the most frequently occurring nominal class was the *a*-stem, while the most frequent verbal class was class III strong verbs.

In a language that has rich inflectional morphology it is not surprising that inflected forms occur more frequently than their base forms, since the number of different inflectional endings that can attach to a noun would dictate that they are bound to occur more frequently. Even though at times it may seem that, based only on its frequency count, the base form outnumbers the individual occurrences of the inflected forms. However, this is true only to a certain extent. If there are a larger number of inflected forms with a relatively low frequency count, they may still amount to more in total than the base form.

This is true, for instance in the case of *vera*, where the base form, in this case the infinitive, is only ranked fifth in the order of frequency, and furthermore the most frequent form in which this verb appears is *er* (3rd person singular) with 12,743 occurrences, which is outnumbered by the combined frequencies of the inflected forms, which is 14,493. For a similar example from among the nouns we can cite *maðr* 'man' (athematic, masc.) the base form of which is only ranked second, after the nominative plural *menn*.

In general it can be stated about the nouns and verbs occurring in this corpus after they have been lemmatized, that the nouns tend to occur quite frequently in their oblique cases and verbs tend to occur quite frequently in their conjugated forms. This means that there is more variation in their occurrence and the hearers are exposed to a wider variety of different forms. Although this difference is not very significant, it still brought about a discrepancy, since Old English employed less varied suffixes, even in the category of strong nouns which usually carry more endings, and if a speaker of a language that employs a limited number of endings in a limited

variation within a paradigm is confronted with a language which makes use of more varied suffixes than that speaker is more likely to concentrate more on conveying the message and less on the form.

Finally, as an interesting side-note in the discussion of nominal and verbal occurrences, it should be worth to take a quick look at one of the famous and oft-cited examples of OE borrowing from ON, namely the third person plural personal pronouns, all three of which rank quite high in the 300-word list. The first is *þeir* (nom. masc.), which is the 11th most frequent word in the corpus, with an occurrence of 6206, followed at the 33rd place with 1861 instances by *þeim* (dative, all genders) and *þeira* (genitive, all genders) comes 49th with 1144. Unfortunately Madden and Magoun's list is quite inadequate from this point of view, since all we can learn from that is that the personal pronouns are ranked first in the frequency list, yet the individual occurrences of the original OE plural pronouns (*hie, hira, him, hie*) are unlisted.

Conclusions

The analysis of the linguistic structure of Old English and Old Norse revealed what the major differences are between the phonological and morphological system of these two languages. Even though these processes have rendered the two languages dissimilar, surely there existed a level a mutual intelligibility which facilitated transfer and borrowing, and made the contact situation a non-code switching one, meaning that the two languages were genetically closely related and sufficiently similar so as not to bring about major disruptions in communication.

From the corpus analysis it emerged that the most frequent elements in both languages were function words, which is not at all surprising since words in a sentence require to be organized and often words in themselves are incapable of expressing and conveying the relations between agents, patients, objects and other constituents. Furthermore, it also emerged that nouns and verbs occur very frequently in their oblique cases and conjugated forms, respectively, and the combined number of such occurrences can, at times, surpass the frequency count of the base forms. This would mean that hearers would encounter more different forms of the same word, and if the language to which that given word belongs has a wider variety of endings than the language of the recipient, then this situation is likely to promote communication using a somewhat simplified version of the language. The corpus analysis was relevant for this investigation, as it enabled us to gain a little insight into how the individual paradigms discussed in the bulk of this paper are actually represented in real language.

Finally, in agreement with Lutz⁵⁴, and based on the examined paradigms and patterns of the weak and strong nouns and weak and strong verbs, coupled with the frequency analysis, it can be concluded that the discrepancies could have meant that speakers and hearers simply found it easiest to drop the interfering elements and concentrate on the communicative content. Lutz has convincingly shown in the case of the discrepancy between the available data from the late Northumbrian Lindisfarne Gospels gloss which shows a “strong tendency towards the simplified inflection of Northern Middle English”⁵⁵ and the available data for Old Norse which does not agree with the evidence from northern English. Therefore, Lutz concludes that the paradigms attested in the Lindisfarne gloss must have resulted from the concentration on the “lexical content of the root”⁵⁶.

References

- ÁRNASON 1980 ÁRNASON, Kristján: Quantity in Historical Phonology: Icelandic and Related Cases. Cambridge, 1980.
- BAILEY–MAROLDT 1977 BAILEY, Charles J.–MAROLDT Karl: The French lineage of English. In: Languages en contact – Pidgins – Creoles – Languages in Contact. Ed. by Meisel, Jürgen M. Tübingen, 1977. 21–53.
- BARÐDAL–KULIKOV 2009 BARÐDAL, Jóhanna–KULIKOV, Leonid: Case in Decline. In: The Oxford Handbook of Case. Ed. by Malchukov, Andrej & Spencer, Andrew. Oxford, 2009. 470–478.
- BARNES 2008 BARNES, Michael: A New Introduction to Old Norse, Part I: Grammar. London, 2008.
- CLACKSON 2007 CLACKSON, James: Indo-European Linguistics: An Introduction. Cambridge, 2007.
- DAWSON 2003 DAWSON, Hope C.: Defining the outcome of language contact: Old English and Old Norse. Ohio State University Working Papers in Linguistics 57 (2003) 40–57.
- FAARLUND 2004 FAARLUND, Jan Terje: The Syntax of Old Norse. Oxford, 2004.
- HAUGEN 1950 HAUGEN, Einar: The Analysis of Linguistic Borrowing. Language 26.2 (1950) 210–231.
- HOGG 1992 HOGG, Richard M. (ed.): The Cambridge History of English Language, Volume 1: The Beginnings. Cambridge, 1992.
- HOGG 2002 HOGG, Richard M.: An Introduction to Old English. Edinburgh, 2002.
- HUTTERER 1986 Hutterer Miklós: A germán nyelvek. Bp., 1986.

⁵⁴ LUTZ 2012.

⁵⁵ LUTZ 2012. 33.

⁵⁶ IBID.

- LASS 1997 LASS, Roger: *Historical Linguistics and Language Change*. Cambridge, 1997.
- LASS 2006 LASS, Roger: *Phonology and Morphology*. In: *A History of the English Language*. Ed. by Hogg, Richard & Denison, David. Cambridge, 2006. 43–109
- LUTZ 2012 LUTZ, Angelika: *Norse influence on English in the light of general contact linguistics*. In: *English Historical Linguistics 2010: Selected Papers From The Sixteenth International Conference on English Historical Linguistics (ICEHL 16)*, Pécs, 23–27 August 2010. Ed. by Hegedűs Irén & Fodor Alexandra. Amsterdam, 2012. 15–43
- MADDEN–MAGOUN 1972 MADDEN, John F.–Magoun, Francis P.: *A Grouped Frequency Word-list of Anglo-Saxon Poetry*. Cambridge MA, 1972.
- MILLAR 2003 MILLAR, Robert McColl: *English a Koinèoid? Some Suggestions for Reasons behind the Creoloid-like Features of a Language which is not a Creoloid*. *Vienna English Working Papers* 6.2 (2003) 19–49.
- MITCHELL–ROBINSON 2007 MITCHELL, Bruce – Robinson, Fred C.: *A Guide to Old English*, 7th edition. Oxford, 2007.
- PYLES 1984 PYLES, Thomas: *The Origins and Development of The English Language*. Chicago–New York, 1984.
- QUIRK–WRENN 1958 QUIRK, Randolph–Wrenn C. L.: *An Old English Grammar*. London, 1958.
- RINGE 2006 RINGE, Don: *A History of English: Volume I: From Proto-Indo-European to Proto-Germanic*. Oxford, 2006.
- ROBINSON 1992 ROBINSON, Orrin W.: *Old English and Its Closest Relatives: a Survey of the Earliest Germanic Languages*. Stanford, 1992.
- SIEGEL 1985 SIEGEL, Jeff: *Koines and koineization*. In: *Language in Society* 14.3 (1985) 57–78.
- SMITH 2009 SMITH, Jeremy J.: *Old English: A Linguistic Introduction*. Cambridge, 2009.
- SWEET 1895 SWEET, Henry: *An Icelandic Primer with Grammar, Notes and Glossary*. Oxford, 1895.
- THOMASON–KAUFMAN 1991 THOMASON, Sarah Grey–Kaufman, Terrence: *Language Contact, Creolization and Genetic Linguistics*. Berkeley, 1991.
- TRUDGILL 1986 TRUDGILL, Peter: *Dialects in Contact*. Oxford, 1986.
- VALFELLS–CATHEY 1981 VALFELLS, Sigrid–Cathey, James E.: *Old Icelandic: An Introductory Course*. Oxford, 1981.
- ZOËGA 1910 ZOËGA, Geir T.: *A Concise Dictionary of Old Icelandic*. Oxford, 1910.

Pulszter Zsuzsanna

Gazdasági stratégiák és értékpreferenciák egy ormánsági kistelepülésen¹

Economic strategies and value systems
in a small settlement of the Ormánság

My paper presents a view about the economic condition of Szaporca, a small village in the region Ormánság in the light of the economic decisions, world views and values. The primary framework of my examination was the Social Land Program, a centrally-funded 'productive social project', which had been created to mitigate the unemployment of rural areas and related social problems by supporting the self-employed, subsistence agricultural activities – implicitly this way of life appears as requirements of the project which had been once his own of the concerned rural settlements. In this context, archive documents, statistical series and economic indicators have been employed from the 1930s as a kind of reference point. I also gathered recent research data about economic attitudes and values of those households I tested, whose livelihood strategy appears self-sufficiency in household farming and where the farm work is done for their own purposes. Besides this, I intended to find the factors that determine the farming today.

A vizsgálat célja és relevanciája

A rurális térségek napjainkban tapasztalható problémáinak és gazdasági instabilitásának megoldása kormányzati programokon átívelő, folyamatosan aktuális szociálpolitikai kérdés, melyre az állam többek között az önellátásra törekvő gazdálkodás támogatásával törekszik felelni. Az ország szerte működő állami finanszírozású Szociális Földprogram,² amely egyfajta keretét

¹ Köszönöm a támogatást, a folyamatos útmutatást, a munkámhoz nyújtott sok segítséget és szakmai konzultációs irányítást Máté Gábornak és a tanulmánnyal kapcsolatos megjegyzéseket és észrevételeket Nagy Zsoltnak

² A Szociális Földprogram projekt célja *„a mezőgazdasági termelésre alkalmas környezetben élő, azonban mezőgazdasági termelésre alkalmas feltételekkel nem, vagy azzal nem elégséges mértékben rendelkező és azt hatékonyan kihasználni nem tudó, szociálisan hátrányos helyzetű emberek megélhetését segíteni, életminőségét javítani, önálló egzisztenciateremtési esélyeit*

jelentette vizsgálataimnak, a vidék munkanélküliségének enyhítésének érdekében az önfoglalkoztató, önellátásra termelő mezőgazdasági tevékenységeket igyekszik természetbeni támogatással segíteni³ – ez állatállományt és a gazdálkodás megkezdéséhez elegendő takarmánytill. vetőmagot jelent a háztáji gazdálkodást vállaló családok számára. Noha számos elemzés született már Szociális Földprogram projektek⁴ vagy más produktív szociálpolitikai támogatások⁵ kapcsán, melyek a helyi programok hatékonyságát gazdasági, statisztikai szempontok alapján tanulmányozták, kevésbé vizsgálták a program kedvezményezettjeinek életmódját, meglévő vagy hiányzó gazdálkodási ismereteit. Néprajzi-antropológiai szempontok érvényesítésével egy ormánsági falu, Szaporca jelenkori ökonómiai helyzetét igyekszem bemutatni (az 1930-as évekig visszatekintő történeti háttérrel) a gazdasági döntések, értékrendek tükrében.⁶ Érdeklődésemet a gazdasági stratégiák irányába a helyiekkel folytatott beszélgetések során folytonosan visszatérő megélhetési kérdések mellett az a feltételezésem vezette, hogy a gazdálkodási hajlandóságot, a gazdasági döntéseket, végső soron a gazdálkodás eredményességét az értékrend is befolyásolja. Vizsgálataim fókuszában az egyén, a gazdálkodó ember állt, s arra a kérdésre kerestem a választ, hogy milyen tényezők határozzák meg a sikeres vagy kevésbé sikeres gazdálkodást. Primer információkhoz olyan beszélgetések során jutottam, amelyek minden alkalommal félig strukturált szerkezetet követtek, s amelyek alapvetően a gazdálkodás és a megélhetés témája köré szerveződtek. Írott forrásként a témához kapcsolódó szakirodalmat, levéltári dokumentumokat, saját feltárásból származó anyagokat használtam.

növelni”, a munkára történő aktivizálás, az önellátásra és értékesítésre való termelés segítése, a helyi erőforrások hasznosítása, az öngondoskodási igény növelése. Vö. BARTAL 2001. 51–55.

³ A Szociális Földprogramok történeti előzményei az 1900-as évek elejére nyúlnak vissza, amikor ún. földprogramok keretében a kivándorlások sújtotta területeken a nagybirtokosoktól bérbe vett uradalmi birtokokat kincstári albérletben kiosztották az arra rászoruló parasztoknak, s kiegészítésként ún. állattámogatással, részletfizetési lehetőséggel segítettek a juttatottaknak. Mivel közös gondolati alapon jöttek létre, az akkori programok a mai produktív szociálpolitikai törekvések elődeinek tekinthetők. Vö. BARTAL 2001. 60.

⁴ BARTAL 2001; SZOBOSZLAI 2003; NAGYNÉ VARGA–LANDAU 2006.

⁵ HAVAS 2001.

⁶ Ezúton is köszönetet szeretnék mondani mindazoknak a szaporcaiaknak, akik érdeklődésemet szívesen fogadták és munkámhoz hozzájárultak. 2009. óta kísérem figyelemmel a falu gazdasági helyzetének alakulását, korábbi tapasztalataim és meglátásaim összefoglalása egy kutatásmináriummi dolgozat (PULSZTER 2009) és BA szakdolgozatom (PULSZTER 2012), melyek eredményeit jelen írásomhoz is felhasználtam.

Kistermelés, önellátás, háztáji gazdálkodás – a fogalmi keretek kijelölése⁷

Az önellátásra termelő háztartás modelljét elsősorban a paraszti gazdálkodáshoz és a hagyományain továbbélő, bár a történeti és gazdasági változások nyomán jócskán átalakult életmódhoz köthetjük – ahogy tette ezt Kovách Imre is az 1980-as évek, vagy Laki László az 1990-es évek végén. „Itt nem a közgazdaságtan háztartásfogalmára kell gondolnunk, amely az individuális döntéshozót modellezi, hanem egy együtt élő, együtt gazdálkodó családról vagy családszerű együttélési formáról van szó”,⁸ amely gazdasági potenciállal bírva önállóan szervezi meg munkamenetét és döntési mechanizmusait a saját értékrendje szerint alakítja. Hogy a továbbiakban gazdálkodási stratégiákról beszélhessünk, szükséges tisztázni a háztáji gazdálkodás fogalmának elméleti kereteit. A szocializmus éveiben a háztáji a „második gazdaság” alappillére volt. Az állatkihelyezések, a táppal való ellátás és a piacok biztosításának révén speciálisan a termelőszövetkezethez kapcsolódott, s „az önállóan gazdálkodó birtokos parasztok előtt igyekezett vonzóbbá tenni a szövetkezeti gazdálkodást.”⁹ Később, „bár ezt a gazdaságpolitikai vezetés nyíltan kevésbé hangsúlyozta, pótolnia kellett a megszűnt paraszti magángazdaságok termelésének egy részét”,¹⁰ Laki László szerint a háztájit a hagyományos gazdálkodás szellemisége (önellátás, több lábbon állás, ún. maradék-elv, amely a felesleg piacra vitelét jelenti) határozta meg kezdetben, majd a 80-as évekre önálló ágazattá nőtte ki magát és sokak számára meghatározó jövedelemmé vált. A háztáji integrációk működése, az árutermelés előtérbe kerülése és intenzívebbé válása érdekében bevezetett szakmai újdonságok alkalmazása vállalkozói mentalitás nélkül elképzelhetetlen lett volna,¹¹ a kistermelésben így egyszerre volt jelen az önellátás tradíciója és az árutermelővé válás lehetősége.

Kovách szerint „mezőgazdasági kisüzemek, egyéb ismerv hiányában, a nem állami és nem szövetkezeti mezőgazdasági termelési technikai egységeket tarthatjuk, amelyek döntő többsége egy-egy háztartáshoz kapcsolódik”,¹² a kistermelés okát és létjogosultságát pedig az önellátás kényszerével magyarázza.¹³ Két nagy csoportot különít el a termelés célja szerint, attól függően, hogy az önellátás és az értékesítés súlya miként alakul: tradicionális önel-

⁷ PULSZTER 2012.

⁸ SPÉDER 1993. 9.

⁹ KOVÁCH 1988. 40.

¹⁰ Uo. 41.

¹¹ LAKI 1997. 5.

¹² KOVÁCH 1988. 31.

¹³ Uo. 60–61.

látó kisüzem, szabadidős önellátó kisüzem, középparaszt vegyesgazdaságok mintájára szervezett paraszti típusú kisüzemill. az inkább értékesítésre termelő integrált félüzem, integrált vállalkozás és szabadpiaci vállalkozás.¹⁴ Az általam használt háztáji gazdálkodás fogalmába a Kovách-féle típusok közül a tradicionális és a paraszti típusú gazdaságok tartoznak bele, mivel mindkettőre jellemző az önellátás túlsúlya, s ebből fakadóan a piactól való viszonylagos függetlenség és a vegyes termékszerkezet.

A kistermelést folytatók gazdasági indítékairól Laki egy mezőgazdasági szakembert idézve úgy véli, hogy az önellátásra való berendezkedés hátrózza meg a magyar vidéki lakosság mezőgazdasági tevékenységét.¹⁵ Az általa vizsgált háztartások gazdálkodásának fontos jellemzője a vegyes termékszerkezet, amely mögött „felsejlik a falusi települések társadalmának, gazdaságának, megélhetési viszonyainak és léthelyzeteinek tarkasága, ha úgy tetszik, kuszasága: a földtelenek és a csak telekkel bírók; a »kényszer-tulajdonosok« és »nagyobb« birtokosok; a jelenleg munkában állók és tartósan munkanélküli jövedelemptőlók; a mezőgazdasághoz közelebb állók és az attól részben vagy teljesen elszakadók; a vagyonhoz jutók, a lecsúszók és a mindig alul levők, vagy a beruházni tudók és az erre képtelenek kisebb-nagyobb csoportjai.”¹⁶

Mivel ugyanazt a metódust takarják, a háztáji gazdálkodás, a kistermelés és az önellátásra törekvő gazdálkodás vagy önellátásra termelés kifejezéseket egyaránt arra a gazdálkodási formára fogom alkalmazni, melyet a háztartáshoz kötődő, saját fogyasztásra történő termelés határoz meg, s amelytől nem idegen az értékesítésre való termelés vagy feleslegének értékesítési gyakorlata sem. Miközben önellátásról beszélünk, tudnunk kell, hogy ez inkább „önellátásra való törekvés” értelemben szerepel, mert Laki Lászlóval egyetértve úgy vélem, hogy a falusi háztartások nem képesek saját élelmiszer-szükségleteik megtermelésére; egyrészt azért, mert a gazdálkodást folytatók többségénél igen „szerény és szegényes mezőgazdasági termelésről”¹⁷ van szó, másrészt a történelmi és gazdasági átalakulásokkal együttjáró életmódváltozás(ok) miatt mára a tényleges önellátás szinte megvalósíthatatlanná vált. A parasztgazdaság üzem típusait sorra véve¹⁸ is kitűnik, hogy az önellátás a hagyományosnak tekintett – és hallgatólagosan vagy nyíltan önellátónak vélt – paraszti gazdálkodásnak sem volt teljes mértékig sajátja.

A gazdálkodási döntéseket vizsgálva felvetődik a minták átörökítésének és ezzel összefüggően a habitusnak a kérdése. E témában máig meghatározó

¹⁴ Uo. 78–83.

¹⁵ LAKI 1997. 12.

¹⁶ Uo. 14.

¹⁷ LAKI 1997. 14.

¹⁸ MOLNÁR 2000. 494.

Pierre Bourdieu reprodukciós stratégiákról alkotott elmélete, amely a habitussal és az ethosszal magyarázza a racionális elveken túlmutató döntési mechanizmusok hátterét, s amely alapján a társadalmi rétegek újratermelődésében az átörökített (és szerzett) tőkefajták és a szocializációs folyamatok során kialakuló habitus játsszák a legfőbb szerepet.¹⁹ Bourdieu végeredményben (többek között) azt mondja ki, hogy a családi „örökségnek” és az intézményes szocializációnak döntő hatása van a későbbi életútra. Ezt a gondolatot hordozza Megyesi tanulmánya²⁰ is, amely a vidékkel kapcsolatos attitűdök milyenségét és eredetét vizsgálja hazai keretek között, s amely szerint a gyermekkori szocializációs környezet mintegy predesztinálja a későbbi beállítódásokat, s bizonyos értelemben magam is erre a következtetésre jutottam. Bourdieu fogalmait alkalmazva Kovách a gazdálkodói habitust olyan tényezőként írja le, amely a gazdálkodók gazdasági stratégiáinak kialakításában és a rendelkezésükre álló tőkék felhasználásában játszik szerepet.²¹

A vizsgálat helyszíne: Szaporca

Szaporca a Kelet-Orbánáság egyik hátrányos helyzetű kistelepülése²², 2011-es önkormányzati adatok szerint 272 lelket számlál és 87 család²³ lakik a faluban. Egykor az ártér menti területeken hagyományos gazdálkodással foglalkozó község volt,²⁴ a jelenben munkanélküli, segélyre szoruló, hátrányos helyzetű családok és nyugdíjas korúak alkotják a lakosság jelentős részét. 2001-es kistérségi adatok szerint Szaporcán a roma lakosság aránya 23%.²⁵ Óvodába és iskolába a szomszédos településre, Kémesre járnak a gyerekek, szüleik pedig vagy a közeli városokban vállalnak munkát, vagy a már említett munkanélküliséggel és a vele járó gondokkal küzdenek. A kistérségi és regionális központok autóval, motorral könnyen elérhetők, tömegközlekedéssel azonban az alacsony járatszám miatt nehézkes megszervezni egy-egy utat. A faluban két kocsmá működik, s az ivó gyakorlatilag a település egyetlen közösségi intézményévé vált. Az ingatlanárak a településen és a környező falvakban alacsonyak, emiatt a legközelebbi városokba való beköltözés, vagy a városi agglomerációban való letelepedés lehetősége

¹⁹ BOURDIEU 2003.

²⁰ MEGYESI 2007.

²¹ KOVÁCH 1988. 90–92.

²² A kistelepülés fogalmat alkalmazva csatlakozom ahhoz a szociológiai irodalomhoz, amely statisztikai és gazdasági fogalmi kereteket figyelembe véve alkalmazza. Vö. VÁRADI 2008.

²³ A polgármester és az alpolgármester közlése alapján.

²⁴ ANDRÁSFALVY 2007; KISS 1937; KISS Z. 1991; LIPP 1986; PJ.

²⁵ http://www.sikloskisterseg.hu/htmls/demografiai_adatok.html (2010. 01. 23.)

csekély. A statisztikai adatok alapján Szaporca tükrözi azt a képet, amelyet az elemzések általánosságban az Ormánságról festenek,²⁶ több mutató tekintetében viszont kedvezőbb viszonyok és arányszámok jellemzik. Így például az önkormányzatnak nincs hitelállománya, a munkanélküliek aránya viszonylag alacsony, s beszélgetőtársaim elmondása alapján nem jellemzőek etnikai jellegű konfliktusok. A településen 40 család részesül lakásfenntartási támogatásban, közmunka programban az éppen aktuális jogszabályi keretektől függően 25–35 főt foglalkoztat az önkormányzat. Általában 30 fő „segélyes” van, akik közül 5 roma származású. A helyben foglalkoztatottak száma nagyon alacsony, 2 főt alkalmaz az önkormányzatill. 4 önfoglalkoztató családi vállalkozás működik a faluban: a két kocsmá, s ezen felül két mezőgazdasági vállalkozás, amelyek legfeljebb a családi erőforrások szűkössége esetén idénymunkára szoktak 1–2 főnek munkát biztosítani.

Szaporca nem kínál a fiatalabb generáció számára vonzó életformát. Amit kínál, az elsősorban az önellátó háztáji gazdálkodás lehetősége, amelynek gyakorlása számos akadályba ütközik még akkor is, ha akadnak vállalkozó kedvű új gazdák. A gazdálkodási tudás öröklődésében a történelem alakulása folytán törés következett be, legalább két generációs hiány keletkezett az önellátó, konyhára termelő, feleslegét piacra vivő háztartás modelljében: „az ipar és a szolgáltatások térhódításával megváltoztak az életmód fontos elemei és a fogyasztási szokások, új értékrendek jelentek meg – például önkímélőbb, komfortosabb és kényelmesebb életvitelminták”.²⁷ A szaporcai mindennapokat az is nehezíti, hogy az infrastruktúra sok tekintetben fejlesztésre szorulill. kiépítésre vár. Ezen a helyzeten a helyi önkormányzat különféle pályázatok segítségével igyekszik a lehetőségekhez mérten javítani.²⁸

Történelmi, gazdasági és társadalmi változások hatása Szaporcán az 1930-as évektől napjainkig

A Szociális Földprogram, mint láttuk, az öngondoskodást igyekszik szorgalmazni, időben pedig a ,30-as évek gazdasági berendezkedése a legközelebbi képe az általánosan jellemző önellátásra termelő gazdálkodásnak. Az alábbi bekezdések nem idealizálni hivatottak a 30-as évek Szaporcáját és a rá jellemző gazdálkodási módot, sokkal inkább azt igyekszem bemutatni, miként volt a háztartáshoz kötődő mezőgazdasági termelésnek főszerepe egy korántsem homogén társadalomban. Levéltári források és statisztikai kimutatások alap-

²⁶ VÁRADI 2008. 70–193.; REMÉNYI–TÓTH 2009.

²⁷ LAKI 1997. 4.

²⁸ PULSZTER 2009.

ján szeretnék néhány jellemző adatot felvonultatni, amelyek az 1935–1939 közötti időintervallum társadalmi-gazdasági viszonyait tárják elénk.

1935-ben a falu állatállománya a következőképp alakult: 963 sertés, 231 szarvasmarha, 8815 baromfiféle, 25 méhcsalád.²⁹ 1965-ös adatok³⁰ alapján az állomány 528 sertés, 139 szarvasmarha és 2700 tyúkféle, míg a 2000. évre vonatkozó statisztika³¹ 177 sertést, 10 szarvasmarhát és 804 tyúkot jelez. Az állomány mennyiségi változásának bemutatása az adatsorok töredékessége miatt nem tud teljes lenni, az azonban érzékelhető, hogy a 2000-es év állatállománya a korábbi mennyiségekhez képest szignifikáns visszaesést mutat. Ezek a jelzőszámok napjainkban még kisebbek.

A társadalmi változások egyik fő markere a demográfiai mutatók alakulása: a lakosság korszerkezete az 1930-as és a 2000-es években szignifikáns különbséget mutat. Az aktív korúak és az idős korúak aránya gyakorlatilag megfordult, a keresőképes lakosság a település népességének csupán 18%-a volt 2001-ben. Az 1937. szociális helyzetkép³² szerint Szaporca lakosainak száma 552 fő volt, a 12 év alattiak számaránya 25%, 12–18 éves kor között 9%, a 18 és 60 év közöttiek aránya 51,63%, míg a 60 éven felüliek aránya 13,95% volt. Vallásuk alapján 183 római katolikus, 364 református, 5 ág. evangélikus, anyanyelv szerint 551 magyar, 1 német. Foglalkozásukat tekintve 14 iparos, 3 kereskedő, 7 gazdasági cseléd, 28 gazdasági munkás, 2 egyéb foglalkozású, a többi lakos a saját földjén gazdálkodik. Ez azt jelenti, hogy a lakosság több mint fele keresőképes volt és a keresőképesek zöme gazdálkodással foglalkozott. Az átlagos állatállomány a 100 hold alatti gazdaságok esetében 2 szarvasmarha, 2 ló és 7 sertés volt.

Az 1938. évre vonatkozó adattári dokumentumok³³ szerint a lakosok száma: 503 fő, ebből 134 római katolikus, 363 református, és 6 ág. evangélikus. Foglalkozás tekintetében 453 östermelő, 30 iparos, 8 kereskedő, 4 közlekedési alkalmazott, 5 közszolgálati alkalmazott, 3 egyéb foglalkozású.

Az 1939-es évből a Szociális Földprogramok előképéről is rendelkezésünkre áll szaporcai adat: gazdasági segítséget igényelt 20 család, ebből 11 család földpótlás, állat, eszköz formájában,³⁴ Ebben az évben lakosként 503 főt regisztráltak, amelyből 16 fő volt cigány – ez 3%-os arányt jelent. A szaporcaiak foglalkozásáról az alábbi idézet ad képet: „*a község lakói tiszta mezőgazdasági buza termelő és kapás növényeket termelő, gyümölcsstermelő,*

²⁹ KSH, Mezőgazdasági statisztikai adatgyűjtemény 1870–1970. Maurer Zsuzsanna 2009-ben végzett szemináriumi munkája alapján.

³⁰ BMSÉ 1966.

³¹ ÁMÖ 2000.

³² KSZF

³³ KA.

³⁴ KSZF.

állattenyésztő”, „*a községben van apró házi állat tenyésztés, konyhakertészet de ezek csak a háztartási szükségleteket elégítik ki, mert értékesítés nincsen megszervezve*”.³⁵

A harmincas évektől napjainkig végbemenő változások nem csak a foglalkozási szerkezet átstrukturálódását eredményezték. A községben 1959 februárjában alakult Termelő Szövetkezet, mely a paraszti hagyományban gyökerező korábbi megoldási stratégiák és minták végérvényes felülírását hozta. Bár a második gazdaság teret adott bizonyos mértékig a régi értékeknek, az új norma teljesen eltérő életmódot kínál és követelt, s az önálló gazdálkodási kompetenciákat nagymértékben leépítette. A rendszer az egyéni gazdálkodás lehetőségét minimalizálta a beadási kötelezettségek bevezetésével, tiltotta az önellátásra való termelést, s bár a paraszti értékrend nem könnyen engedett a nyomásnak, a hozzá kapcsolódó életvitel folytatása ellehetetlenült. A paraszti mentalitás mentsvárát a háztájítás jelentette, még akkor is, ha tudjuk, hogy ez a fajta gazdálkodás is a tervgazdálkodás részeként folyt.³⁶ A tervgazdálkodás a hagyományos gazdasági ütemezéstől eltért és az önálló döntések ellenében hatott.³⁷ „Az öntudatos, a döntéseit vállaló, a mezőgazdasági termelés minden szakaszához és területéhez egyformán jól értő paraszt nemkívánatossá és elfogadhatatlanná vált a kommunista hatalom számára. Éppen ezért a hatalom »átképezte« a parasztokat.”³⁸ Ez a rendszerváltást követően vált valójában érzékelhetővé, napjainkra pedig országos méretű problémává, mert „az emberek megszokták a központi irányítást, az állami támogatást, a központtól kapott terveket”,³⁹ s ennek következményeként „megszűnt a gazdasági önellátás, átalakult a társadalmi és a politikai szerkezet hierarchiája, és megingott a gazdasági, társadalmi és politikai szerkezetet újratermelő hagyományos értékrendszer”.⁴⁰ A remény-nyel kecsegtető rendszerváltás „minden eddiginél súlyosabban érintette a magyar falusi közösségeket: a falusi lakók jelentős része ugyanis egyszerűen

³⁵ Uo.

³⁶ KOVÁCH 1988. 40–41.

³⁷ Részletek a Szaporca Községi Tanács Végrehajtó Bizottságának és a Kémes Községi Közös Tanács üléseinek jegyzőkönyveiből: „(...) *hogy ő adig lenem szálít semit mert öneki a tavai évben semvolt meg a vető magja és a házi szükséglete sem és így nemhajlando levinni, hacsak karhatalom nemszálitasa el deő akorsem fogja.*” Rendes havi tanácsülés, 1953. augusztus 8. SZKT – „(...) *mindenki a saját földjét akarja elvetni, tehát a tagosítást fel kell bontani azért, hogy az őszi vetést meglehesen kezdeni.*” Rendes havi tanácsülés, 1953. szeptember 8. SZKT – „*A vetési határidőket nem tartja helyesnek, miért kell az hogy határidőket szabnak a parasztságnak, mikor az tudja, hogy mikor kell vetni és egyéb munkát elvégezni és a határidőbbe ugyis bele szól az időjárás.*” Drávapiski, 1954. március 24. Tanácsülés. KKKT

³⁸ SZABÓ 2002. 27.

³⁹ Uo.

⁴⁰ SZOMBATI 2008. 19.

kiesett a legalapvetőbb rendszermechanizmusból, a munkaviszonyból, mely a közösségek szétesését erőteljesen felgyorsította. Ez a folyamat ma odáig fajult, hogy a falu mint gazdasági és társadalmi egység teljesen felbomlóban van; atomizált egységei: lakosai – egymástól egyre inkább elidegenedve – a puszta túlélésért küzdenek.⁴¹

Látnunk kell azonban, hogy „a falu” sem a szocialista gazdaság bevezetése előtt, sem a rendszerváltás előtt nem volt sem gazdaságilag, sem társadalmilag egységes, ilyen értelemben véve egységről beszélni csak pontos feltételek mellett lehet(ne). A rurális problémák tekintetében meghatározóbbnak tartom a gazdálkodó, önellátásra termelő, önálló gazdasági stratégiát folytató norma érvényességének gyengülését, mely egy több évtizedes (évszázados) mentalitásbeli átalakulás vejejárója, s az új életmódokkal van inkább összefüggésben – vagyis az „atomizálódásnak” a megváltozott életmód az oka, nem pedig fordítva. Az önellátó mentalitás kikopása, eltűnése tendenciózus jelenséggé vált, s ez vezethetett oda, hogy ma a rurális térségek lakosságának jelentős része nem tud élni az öngondoskodás eszközeivel.

A jelenkutatás eredményei

A Szociális Földprogram Szaporcán (2008–2011)

A Földprogram keretében négy éven át nyílt lehetőség számos szaporcai család számára, hogy állatállományhoz, takarmányhoz, vetőmaghoz jussanak. A program indulásakor visszafogott érdeklődés fogadta a hírt, miszerint „ingyen és bérmentve” lehet állatokhoz és táphoz jutni. Az első évben 30 család kapott 40–40 darab csirkét és a kezdetekhez elegendő tápot, 18 család 2-2 darab süldő malacot és tápot, s a pályázati önrészt az önkormányzat finanszírozta. A második évtől látványosan emelkedett a támogatott családok száma: 2009-ben 70 család részesült csirke és táp támogatásban, ugyancsak térítésmentesen. 2010-től az önkormányzat az önrész bizonyos hányadát a juttatottakra hárította, így ebben az évben családonként összesen 3.000,- forint hozzájárulást kellett fizetniük a kedvezményezetteknek, akik egységesen 25 darab csirkét, 12,5 kg tápot és 1 q kukoricát kaptak. 2011-ben összesen 80 család részesült támogatásban, ebből 61 család nem csak csirkét és tápot, hanem kerti vetőmagokat is kapott.

A második évtől kezdődően 70–80 család részesült kedvezményes juttatásokban. A 2011-es év vetőmagprogramjában több mint 300.000 forint értékű juttatásban részesültek összesen az érintettek. A kiosztott élőállat

⁴¹ Uo. 20.

mennyisége évente mintegy 2000 db volt, a mellé adott táp évente közel 10 mázsát tett ki, 2010-ben az önkormányzat a saját földjén termelt kukoricából (80 mázsa kukoricát osztottak ki összesen) is térítésmentesen részesítette a családokat. Ez azonban nem érezhető a falu tényleges állatállományán és növénytermelésének intenzitásán. Beszélgetőtársaim elmondása alapján az állattartás néhány háztartás köré koncentrálódik, s a juttatások ellenére nem vált általánossá a gazdálkodás a településen. A tojáshasznáért folytatott kis volumenű baromfitartás a legjellemzőbb, ez összességében tekintve néhány száz tyúkot és néhány libát jelent, sertést legfeljebb tíz háznál tartanak, szarvasmarha nincs a faluban. Több háznál van kecske, birka, többnyire hobbiállatként. A méz viszonylag magas ára miatt a méhészkedés az elmúlt években új lendületet vett, több család is tart méheket – hozzávetőlegesen 60 méhcsalád gyűjti a virágport a falu határában. A vetőmagprogram a kedvezőtlen időjárás miatt nem volt igazán eredményesill. beszélgetőtársaim említettek olyan családokat is, akik el sem vetették a kapott magokat. Arról, hogy miért nem vált a négy éven keresztül nyújtott segítség ellenére sem általánossá Szaporcán a gazdálkodás, megoszlanak a vélemények. Egyesek szerint sokan nem is értenek hozzá, más vélemények szerint értenek ugyan hozzá, de nem szeretnek érte tenni – többnyire azon az állásponton voltak beszélgetőpartnereim, hogy vannak, akik egyszerűen nem akarnak termelni, nem akarnak dolgozni, az önkormányzattól várnak segítséget. Hogy e „nem akarás” mögött valójában milyen tényezők állhatnak, arról a későbbiekben szó lesz.

Szaporcai háztartások gazdasági stratégiái és a hozzájuk kapcsolódó értékrendek

A fentiekben vázolt adatok, dokumentumok és beszélgetések alapján olyan kérdések merültek fel bennem, melyek a Szociális Földprogram kereteit olykor túllépve, általánosságban véve a gazdálkodási stratégiák iránti érdeklődésemből fakadtak. Hogyan élnek az emberek a rurális környezet adta lehetőségekkel, milyen mögöttes tényezők játszanak szerepet a gazdálkodásban? Noha Balogh Balázs és a Fél–Hofer szerzőpáros munkái⁴² több vonatkozásban segítettek a téma megközelítésében és munkám felépítésében, nem a klasszikus gazdaság-leírás volt a célom és nem a termelési módok érdekelték, sokkal inkább az, hogyan élnek a szaporcaiak, milyen megélhetési stratégiák határozzák meg mindennapjaikat és a gazdálkodás milyen szerepet tölt be a családok/háztartások életében.

⁴² BALOGH 2002; FÉL–HOFER 1997.

N. háztartása

N. szaporcai születésű, vizsgálataim idején nyolcvanas évei végén járó asszony volt, elemi iskolát végzett, háziipari szövetkezetben és termelőszövetkezetben dolgozott, a háztáji gazdálkodás mindvégig meghatározó volt életében, haláláig⁴³ a református gyülekezet presbitereként teljesített harangozói szolgálatot, szövőasszonyként elismert és ismert lett. Az egyszemélyes háztartást vezető népművész, jóllehet a Népművészet Mestere címmel anyagi juttatás is járt, nem használta ki a plusz jövedelemből adódó előnyöket egy kényelmesebb életvitel érdekében, mindennapjait a háztáji gazdálkodás teendői töltötték be mindvégig, és az önellátás igénye meghatározó volt a legelemibb dolgokban is. A gazdálkodáshoz szükséges tudást gyermekkorától fogva, a családban sajátította el. A konyhára szükséges zöldségeket (cukorborsót, paradicsomot, paprikát, burgonyát stb.) általában véve maga termelte, de pótlásként szokott vásárolni is. Az önellátásra elegendő mennyiség feletti részt értékesítette a háztartás, a közeli városba hordták piacra eladni a felesleges tojást, paprikát, később a szótteseket. A Szociális Földprogram keretében kapott állomány a lecsökkent gazdálkodási tevékenység dacára is kipótlásra szorult. Aktív korában a rendszeres jövedelem és idős korában a nyugdíj lehetővé tette volna számára egy másfajta életmód kialakítását, mindennapjait mégis a háztáji termelésre épülő, önellátásra törekvő gazdálkodás határozta meg, s a földdel, az állatokkal való munkát tekintette csak valódi munkának. Amikor a kerti munkákat már nehezen, vagy egyáltalán nem tudta elvégezni, pénzért segítséget szokott kérni. Az új normákhoz kapcsolódó igényeket indokolatlannak tartotta: „*valamikor nem vót ekkora flanc, négy éves a bútorom, kidobom; az ennivalóba se válogattam, a fiatal együtt vót az öreggel, az unokának gondját tudnám viselni, főzni...*”. Érdekes ambivalencia, hogy saját unokái és dédunokái is elköltöztek a közeli városba, de a 60-as években fia és férje is szívesen mentek volna, csak az asszony miatt maradtak Szaporcán. Azokat az életvezetési módokat, amelyek nem a gazdálkodásra fektették a fő hangsúlyt, nem tekintette igazán hasznosnak, így például a városiakról nem volt hízelgő véleménye, azt tartotta, hogy „*elmennek panelba, akik nem akarnak dolgozni*”, „*a kutyátu is félnek, a tiktü is, nem ismerik őket*”.

J., a polgármester

J. ötvenes évei közepén járó férfi, Szaporcán nőtt fel, nőtlen, gyermeke nincs, édesanyja halála óta egyedül él, de párkapcsolatban van 12 éve egy helybéli asszonnyal, akivel nem lakik egy fedél alatt. Általános iskolát végzett, majd a

⁴³ 2011. júniusában hunyt el.

helyi termelőszövetkezetben dolgozott traktorosként, később növényvédelmi szakmunkás bizonyítványt is szerzett, ami a mezőgazdasági munkák során egyfajta presztízst jelentett neki. Elmondása szerint későbbi karrierjének alapja az a népszerűség volt, amelyet a kémesi futballcsapat tagjaként ill. egy időben edzőjeként, valamint az ivóban kötött barátságok nyomán szerzett. Úgy véli, ennek hozadékaként lett polgármester, s ennek köszönhetően választották meg őt először az emberek. A gazdálkodás szülei háztartásának is jellemzője volt, mindig volt kertjük, amit leginkább édesanyja művelt. Nem szükségszerűségről végez mezőgazdasági munkát, de idejéhez és erejéhez mérten igyekszik maga előteremteni a szükséges élelmiszereket (sárgarépa, petrezselyem, krumpli stb.), ahogy ő fogalmaz, az alapvetőket megtermeli. Gazdálkodásának alapját a saját munka képezi, emellett beteg fivérének is besegít, s élettársa gazdaságában is dolgozik, ha szükség van rá, valamint ellenszolgáltatás fejében mások kertjének gépimunka-igényét is kiszolgálja. Úgy véli, hogy „*az embereknek maguknak kell munkahelyet teremteni*”, a szaporcaiak megélhetésének zálogát az öngondoskodási arány javításában látja. A saját hatáskörébe tartozó döntések során igyekszik is ezt az elvet követni, így az önkormányzati földek megművelésénél előnyben részesíti az emberi munkát a gépek helyett, tudatosan teremtve ezzel munkalehetőséget. Az így előállított terményeket a helyiek önköltségi áron vásárolhatják meg az önkormányzattól. J. nem híve a kölcsönöknek, nem szívesen kér és nem is szívesen ad, híresen fukarul bánik a „segélyekkel” is, inkább munkalehetőségek teremtésével és pályázatokkal próbál segíteni az embereknek.

A., az alpolgármester és családja

Ötvenes éveiben járó házaspár, a férj szaporcai, a feleség az ormánsági Sámodról származik. Szakmunkás végzettségűek, korábban mindketten gyárban dolgoztak, 1991. óta közös vállalkozást üzemeltetnek: ital lerakattal kezdtek, mára övék a falu egyik kocsmája és az egyetlen bolt a településen. Két felnőtt gyermekük van, a fiú végzős a budapesti vállalkozási főiskolán (ÁVF), a lány szakács végzettségű, jelenleg cukrásznak tanul Pécssett. A gyerekek ritkán járnak haza, s jövőjüket tanulmányaik befejeztével sem Szaporcán képzelik el, s a szülők sem szorgalmazzák, hogy hazatérjenek, mert úgy vélik, fontosabb, hogy a megélhetésük biztosítva legyen. A település jövőjét illetően A. az egyedüli megoldásnak a munkahelyteremtést tartja, noha tisztában van vele, hogy ez milyen nehézségekbe ütközik, s nem sok esélyét látja a megvalósulásnak. A vállalkozás mellett háztáji gazdálkodást is folytatnak, amely leginkább a feleség munkaerejére épít: a saját kert teendői mellett ő látja el a férje szülei házánál tartott állatokat is. Az önellátás szerepét mégsem érzik igazán fontosnak: egyrészt kicsinek tartják az átlagosan 500

négyszögöles szaporcai kerteket, másrészt úgy vélik hogy az önellátásra való termelésből nem, csak az értékesítésre való termelésből lehet megélni, ha az eladást megfelelő kapcsolatok birtokában meg tudja az ember szervezni. Háztartásuk elsősorban tehát vendéglátó és kereskedelmi vállalkozásra támaszkodik, amellet rendszeresen folytat háztáji gazdálkodási tevékenységet is – konyhakertet művelnek, baromfit és sertést tartanak.

I. és családja

I., a férj, a szomszédos Kémesen született, felesége szaporcai. A harmincas évei közepén járó házaspár a feleség szülői házában lakik, három gyermekük van. A legkisebb gyermek 4 éves fiú, súlyos szívbeteg, rendszeres egészségügyi ellátásra szorul, ezért a család meghatározott időközönként Pécsre és Budapestre viszi őt kezelésre. A két nagyobb gyermek már részt vesz a háztartás munkáiban, 13 és 16 éves lányok, Kémesreill. Siklóra járnak iskolába. A családdal egy fedél alatt él a feleség idős nagynénje is. A házaspár mindkét tagja szakmunkás végzettségű, a férj építőiparban dolgozott korábban, s ott dolgozik ma is, ha adódik rá lehetőség. A feleség régebben a helyi kocsmában dolgozott, 4 éve azonban az állandó felügyeletet igénylő kisfiúval van otthon.

A férj elővigyázatos mind a beruházások, mind az újítások terén, ismeretlen gazdasági megoldásokat nem szívesen próbál ki. A feleség, noha sok tekintetben vállalkozó szelleműbbnek tűnik férjénél, partner az óvatos gazdasági szisztéma működtetésében, s döntéseiket, vállalásaikat a mindig a lehetőségeikhez szabják. Ennek megfelelően hitelt nem szoktak igénybe venni, s a hosszú távú anyagi elköteleződés helyett inkább más megoldást keresnek a felmerülő problémákra.

Állandó munka reményében és az orvosi ellátás közelsége miatt szeretnének Pécsre, vagy legalább a városhoz közelebb költözni, de elbeszéléseikben megjelenik a kímélőbb városi életmód is, mint motiváció: „*Hiába mondják azt, hogy falun sokkal könnyebb az embernek, nem könnyebb. Most te hiába termeled meg a zöldséget meg a satöbbit, (...) most egy városi bemegy a Tescobá és megveszi a krumplit, mert olcsóbban jön ki, mert nem kell neki vele dolgozni, hanem csak... jó, hát oda meg pénz kell... (...) ide is kell pénz, vetőmag, öntözés, dolgozol vele, meg satöbbi*”.

Az általuk vezetett gazdaság haszna kettős, termelnek önellátásra és értékesítésre egyaránt, a gazdálkodás jövedelemszerző és kiadáscsökkentő szerepe⁴⁴ egyaránt fontos. Próbálnak alkalmazkodni a piac elvárásaihoz, ezért az eladásra való termelés és tenyésztés változó (malac, méz, bab), míg a saját fogyasztás kielégítésére folytatott termelés (baromfi, paprika, paradicsom,

⁴⁴ SPÉDER 1997. 4–5.

zöldség, sárgarépa, burgonya, káposzta, uborka, stb.) állandóbb képet mutat.

Gazdálkodásuk fő pillére a családon belül végzett munka, a háztartásban hasznosított gazdasági ismeretek elsősorban a férj tudásán, az ő felmenőinek hagyományain alapulnak, de a feleség családjában is általános volt a gazdálkodás. I. az értékesítésre szánt termények előállításához szükséges szak tudást esetenként szakértőktől, más gazdálkodóktól sajátította el, s az így megszerzett ismereteket adta át azután a családjának – ahogy az a háztartás gazdálkodásában új keletű méhészkedés esetében is történt.

Sz. és családja

A férj 33, a feleség 29 éves, cigány származásúak, a 12 km-re fekvő Kórós-ról költöztek öt éve Szaporcára. Hitelből pótolták a házvásárláshoz hiányzó forrásaikat – a takarékoság azonban ennek a háztartásnak is lényegi vonása, hiszen jövedelmeik előrelátó beosztása nélkül nem tudnának pénzügyi egyensúlyt teremteni. Két fiúgyermekük van, 2,5 és 4,5 évesek. A feleség egészségügyi végzettségű, jelenleg masszörként dolgozik egy harkányi vállalkozásnál. A férj építészeti tanult, pályakezdőként kistérségi menedzserként dolgozott egy évig a Kelet-Ormánsági Társulásnál, majd az állás megszűntével sikertelenül próbált szakmájában elhelyezkedni. Építőipari segéd munkásként, később a határőrként vállalt munkát, jelenleg rendőrként dolgozik és vállalkozóként zeneszolgáltatással foglalkozik.

Ideköltözésük után az első két évben veteményeztek, a harmadik évben egyrészt a férj elfoglaltsága miatt, másrészt a kedvezőtlen időjárás miatt elmaradt a kertművelés, a rá következő évben pedig anyagi források hiánya miatt nem fogtak bele a háztáji termelésbe. A gyümölcsfákkal Sz. szívesen foglalkozik (cseresznye, barack, körte, alma, meggy, szilva, birs, szelídgesztenye, dió), a gyümölcsöst bővíteni szeretné. Három éve disznót is tartottak, de a gazdálkodás kontinuitását az elsősorban a tojáshasznuk miatt kis számban tartott tyúkok jelentik. Ebben a háztartásban a legnagyobb gazdasági szerepet a munkavállalással szerzett kereset játssza, s az élelmiszer beszerzés fő forrása a kereskedelem. A háztartás jövedelmeinek kiegészítésére a családfő egyszemélyes vállalkozása szolgál: munkája mellett rendezvényeken vállal zenészként fellépést. Kétkeresős családmodellt valósítanak meg, s gazdasági stratégiájukban fontos szerepe van a mobilitásnak is: *„ha van az embernek munkahelye, akkor mégsem éli át azt úgy, ezeket a hátrányos momentumokat, mintha nem lenne munkahelye, (...) akkor van (...) alapesetben autója, amivel eljár nap mint nap dolgozni, (...) akkor azért mégis sokkal-sokkal jobban él, (...) mert akkor bizonyos lehetőségei vannak az embernek mégis”*.

S. és családja

S. szaporcai születésű, felesége pécsi származású, 23 éve élnek együtt Szaporcán. S. szakmunkás végzettségű, parkettás a szakmája, de többnyire asztalos munkakörben szokott elhelyezkedni, jelenleg az önkormányzat foglalkoztatja a közmunka program kereteiben. Korábban különböző cégeknél, vállalkozásoknál dolgozott Pécsen, Siklóson. Neje egy betegség miatt csökkent munkaképességüként a szomszédos Tésenfán dolgozik egy rehabilitációs nonprofit vállalkozásnál. A negyvenes éveik közepén járó házaspárnak egy 21 éves lánya van, ő is a szülői házban lakik, s innen jár Pécsre iskolába, ahol diplomás ápolónak tanul.

Háztáji gazdálkodásuknak kettős haszna van: egyrészt az önellátás igénye motiválja a termelést, másrészt, ha alkalom nyílik rá, a felesleg piacra juttatása, vagy direkt módon a piacra termelés a cél. Jelenleg csak saját fogyasztásra termelnek, de volt idő, hogy eladásra termesztettek például paprikát és akkor is végeztek saját célra mezőgazdasági munkát, ha volt más bevételi forrása a családnak. Hitelt sosem vettek fel, *„mer ha egyszer bebukik az ember, akkor vége, akkor rosszabb, mint előtte.”* Ennek megfelelően alakították ki gazdasági stratégiájukat is, mely egy pluriaktív háztartás képét mutatja.

A saját célra történő termelést egyfajta minőségi garanciának is tekintik: *„amit mi nevelünk föl, drágábbra jön ki, de mégis, jobb. Sokkal jobb.”* A magasabb kvalitásnak munka és szabadidő az ára. Úgy gondolják, hogy a város több lehetőséget tartogat, S. maga is dolgozott otthonától távol, a városi életmóddal mégsem tudnának megbarátkozni: *„a panelba' én nem lettem volna ember, énnekem ott végem lett volna”.* Úgy véli, *„az lenne az igazi, ha az emberek tudnának vállalkozni, ha a saját lábukra tudnának állni. (...) Olyan emberek maradtak itt, nem inspirálja semmi őket, csak elvegetálnak. (...) jelen pillanatban meg tudjanak élni. Ők nem gondolnak a jövőre, hogy mi lesz.”* Lánya is megerősíti ezt a gondolatot: *„szerintem már megszokták a szegénységet, és mintha nem is akarnának azér' tenni, hogy ők ebből kijöjjenek.”* Némi reményt jelent a környezetvédelmi megfontolásokat és munkahelyteremtő projektet ötvöző Ős-Dráva Program, melynek megvalósulása folyamatban van: *„nagyon szép lenne, ha ez megvalósul, akkor valami csoda lesz majd itt, az valami csoda lesz”.*

M. és családja

M. a harmincas éveik végén járó asszony, elvált, egyedül nevelte két idősebb fiát, amikor öt éve házat vett Szaporcán. Jelenlegi élettársával és három éves közös kisfiukkal együtt összesen öten élnek most egy háztartásban. Szakképesítése nincs, párjával együtt közmunkásként dolgoznak, s nem látnak reá-

lisan elérhetőnek más munkalehetőséget. „...*Hiába megyek én Pécsre, hiába is vennének föl. De föl se vesznek. Megkérdezik, hol lakok, ennyi. (...) A bejárás miatt. De hiába is mondom, hogy nem kérek utiköltséget hogy térítsenek, akkor se. Mer Harkány-Siklós körzetében megoldják. Annyi munkanélküli van, mint a szemét, akkor nem éngem fognak innen fölvenni, hogyha jelentkezik egy harkányi. De hogyha azt nézem, nem térít utiköltséget, ott se marad semmivel se több pénzem, mint amit itt kapok. Ugyanott vagyok. (...) Most ha Pécsre föl is vesznek, eleve nem tudok bejárni. Mert nincs úgy közlekedés. Mert oda, hogyha el is tudnák menni, műszakozni. Mivel jövök haza? Vagy mivel megyek be hatra mondjuk? Saját házunk mellett menjünk be albérletbe? De akkor se biztos, hogy el tudunk helyezkedni. Most még, ami volt, az Elcotech, az is megszűnt. Úgyhogy itt, ez az alvidék, ez teljesen meg van löve. Közmunka.”*

M. korábban gazdálkodott, voltak lovaik, disznóik, és teheneket tartottak a tejhaszonért: „*akkor még vót értelme csinálni, vót a csarnok, kivittük a tejet, többet megkerestem otthol a tehenekkel, mint a volt párom a munkahelyen.*” Az értékesítési hálózatok megszűnése miatt nehéz piacra juttatni akár az állatot, akár a hozzá kapcsolódó termékeket, ezért ebben az értelemben az állat nem beruházás, hanem kiadás, amely a költségeket növeli. Az a háztáji gazdaság, amely elsődlegesen piacra termelt, nem tudta magát fenntartani a megváltozott körülmények között, s M. családja is közéjük tartozott. „...*A gazdálkodás, hát, annak sincs értelme, mer hogyha nincsen földed hogy megtermeld a takarmányt, akkor nem tudod fölnevelni a jószágot se, meg fölhizlalni a disznót, vagy legyen az akármi, akár marha, akár disznó. Hogyha venni kell a takarmányt, akkó ki vagy löve. (...) Van kert, de annyit nem tudunk rajta termelni, hogy egész évbe elég legyen.*” A családnak van egy 900 négyszögöles kertje, de nem folytatnak jelentős termelést, szükségleteiket javarészt a boltból fedezik.

A korábban lakásfelújításra felvett hitel törlesztése a bevételek nagy részét elviszi a családi kasszából, gyakran ténylegesen veszélyben forog a mindennapos megélhetés. A családnak jelenleg két kecskéje és egy lova van hobbiállatként. két disznót tartanak haszonállatként, levágásra – süldőként kapták őket két mázsa terménnyel együtt egy rokontól. A Szociális Földprogram rövid távon jelentett segítséget számukra, „*hát annyira, hogy volt mit az asztalra tenni*”. A nehéz megélhetési viszonyok közt a szociális juttatások és kedvezmények nagy jelentőséggel bírnak a család életében, azonban összeségében véve M. kilátástalannak látja helyzetét.

É. és családja

É. a harmincas évei közepén jár, háromgyermekes édesanya. 15 éve banki kölcsön segítségével vásároltak házat tésenfai származású férjével Szaporcán, s azóta élnek itt. É. Drávacsehiben nőtt fel, egészségügyi tanulmányai

és munkahelye kapcsán Siklósra, majd Pécsre került, ideköltözésükkor nem ismert itt senkit, s az azóta eltelt időben sem kötött sokakkal barátságot. 15 éve nem volt munkaviszonya, anyja és feleség, a háztartást vezeti. A férj szakmája kőműves, de a saját területén nem tud elhelyezkedni. Régebben a MATÁV-nál dolgozott, miután az megszűnt, közmunkásként foglalkoztatja az önkormányzat. A családnak három gyermeke van, egy pályaválasztás előtt álló 15 éves lány, egy 11 éves és egy 3 éves fiú. É. is háromgyermekes családban nőtt fel, édesanyja egyedül nevelte őket. A mezőgazdasági munka nem játszott nagy szerepet, inkább a munkavállalással keresett pénzből éltek, ezért É. Szaporcára kerülve sok új helyzettel került szembe, mivel férje mindig szorgalmazta az állattartást. Kertet nem művelnek, egyrészt azért, mert gabonának kicsi a kert, másrészt pedig *„ezeket a konyhakerti dolgokat meg rakjam bele, de minnek, többre kerül a leves, mint a hús, mire megműveltetném, meg egy kis talajfertőtlenítő, egy kis műtrágya, egy kis ez, egy kis az, mindenből, addigra pont ott vagyok veled, hogy ha éppen kifogok egy jó kis akciót, akkor hatvan forintért veszek egy kiló krumplit, vagy dolgozok érte én, és akkor cserébe kapok érte egy kis krumplit, én ilyenbe is belemegyek.”* A saját célra történő termelésnek az is gátja, hogy nincs megfelelő tároló helyiség, ahol el tudná a család raktározni a megtermelt növényeket. Így a gazdálkodás haszonállatok nevelését jelenti, esetükben ez általában kecske, birka, disznó, kacska, tyúk. Az etetéshez szükséges terményt vagy vásárolják, vagy munka fejében kapják.

A munkaerő-piaci lehetőségeket tekintve É. a közmunka program által nyújtott lehetőséget tekinti reálisnak: *„én meg hogyha lejár a gyese, hm, egyedyre sejtelnem sincs, hát biztos közmunkás leszek, mer hova bírok menni máshova dolgozni.”* Életkörülményeik javulásához az infrastrukturális fejlődést, a közlekedési viszonyok javítását tartja a legfontosabbnak.

Sikeres gazdasági stratégiák

Az általam vizsgált háztartások egy része (hat háztartás) sikeres gazdasági stratégiák alapján szervezi/szervezte a mindennapjait. Az önellátásra való termelés akkor is megjelenik a mindennapi praxisukban, ha a megélhetéshez elegendő más bevételi forrása is van a háztartásnak. A vizsgáltak csoportja heterogén összetételű: kor tekintetében 29 és 88 év közöttiek, iskolai végzettségüket illetően általános/elemi iskolát végzett, vendéglátó és építőipari szakmunkás, egészségügyi képzéssel rendelkező és építész szakközépiskolát végzett egyaránt volt beszélgetőtársaim között. Többféle családszerkezet is megjelenik a vizsgált mintában: egyedül élő idős asszony, egyedül élő, de más háztartásban is besegítő középkorú férfi, harmincas éveie elején járó

kétgyermekes pár, harmincas évei végén járó háromgyermekes házaspár, negyvenes éveiben járó egy gyermekes ill. kétgyermekes házaspár. Felekezeti és etnikai szempontból sem egységes a csoport, reformátusok, katolikusok, magyar és cigány nemzetiségűek egyaránt vannak köztük.

Ugyanakkor számos közös pontot találhatunk, melyek nem csak a lokális által meghatározott tényezők, hanem az értékrendek hasonlóságára, azonosságaira vezethetők vissza. A sikeres gazdasági szisztémát folytató háztartások értékrendjének közös alapja egyértelműen az „*addig lehet nyújtózkodni, amíg a takaró ér*”⁴⁵-elv. Nem szívesen vállalnak olyan kockázatot, amelyben a rajtuk kívül álló tényezők is nagy szerepet játszhatnak. Valamennyiük háztartására jellemző a „több lábon állás”, függetlenül attól, hogy mekkora szerepe van ebben a gazdálkodásnak. A sikeres stratégiával élő háztartások tagjai nem dohányoznak és nem fogyasztanak rendszeresen alkoholt. Közös vonás még, hogy a gazdálkodási tudásanyag alapvetően a családon belül átörökített tudást jelenti, s erre épül esetenként a felnőtt korban szakértőktől, más gazdálkodóktól szerzett ismeretek rendszere.

Az önkormányzat gazdasági stratégiája

A polgármester és az alpolgármester privát megélhetési stratégiáját követi az önkormányzat gazdasági berendezkedése, s ezáltal a település sikeresnek mondható gazdálkodást folytat. E tekintetben is az „addig nyújtózkodj” elv érvényesül: a képviselők 2011 májusától lemondtak a tiszteletdíjról, s a polgármester is lemondott bizonyos juttatásokról, hogy a szűkebb költségvetés ellenére se kelljen hitelhez folyamodni.

A helyi vezetők gazdasági stratégiájában speciálisan, egyfajta eszközként jelenhet meg a Szociális Földprogram. Ormánsági társadalmi képet festő tanulmányában Tamás Pált idézve Ragadics Tamás tesz róla említést, hogy a szociális juttatások feletti rendelkezés segít megszilárdítani a helyi vezetők pozícióját⁴⁶, s Bartal Anna Mária is szóba hozza ugyanezt a jelenséget a Szociális Földprogramok működése kapcsán: „egy-egy jól működő program erkölcsi és politikai tőkét is jelent a programvezető-polgármester számára”⁴⁷. Amíg az előjáróságnak anyagi vonzata is volt, valószínűleg könnyebben lehetett az erkölcsi-politikai tőkét pénztőkére váltani⁴⁸, a jelenben és a jövőben ez azonban nem feltétlen jelent anyagi hasznot is, hiszen mint láttuk, a

⁴⁵ Az alpolgármester meg is fogalmazta ezt egy interjúban.

⁴⁶ RAGADICS 2010. 4.

⁴⁷ BARTAL 2001. 129.

⁴⁸ BOURDIEU 2003.

képviselők díjazás nélkül vesznek részt az önkormányzat munkájában, s a polgármester juttatásairól részben lemondva végzi feladatait.

Bizonytalan egzisztenciát eredményező stratégiák

A vizsgált háztartások közül bizonytalan egzisztenciával rendelkezők közös jellemzője, hogy alacsony jövedelemszintjük következtében többnyire csak rövid távra tudnak tervezni, ezért a szociális vagy más jellegű támogatások haszna is pillanatnyi számukra. Míg a sikeresebb gazdasági stratégiát folytatók között az állandó tényezőként jelen lévő önellátási igény mellett gyakorta megjelenik a vállalkozói hajlandóság a mezőgazdasági tevékenységekkel kapcsolatban is, ezek a családok jellemzően nem, vagy csak kis mértékben élnek az öngondoskodás eszközeivel, s csekély mértékben figyelhető meg gazdasági döntéseikben több lábbon állás elve. Közös vonásuk, hogy az önellátásra termelés, a saját célú mezőgazdasági munka szüleik életében sem volt döntő jelentőségű, s hogy magasabb kockázatvállalási hajlandóság, a munkaerőpiactól és a kereskedelemtől való erősebb függés jellemzi ezeket a háztartásokat. Saját helyzetüket kilátástalannak, jövőjüket bizonytalanak látják.

A vizsgálat tapasztalatai és eredményei

Összességében nézve a sikeres gazdasági stratégiák bázisát az otthonról hozott tudásanyag, a forrásokkal való takarékos gazdálkodás és a több lábbon állás alkotja, s ezekben a gazdaságokban a Szociális Földprogram nyújtotta segítség is ezeknek köszönhetően hasznosult. Hogy a szegényebb körülmények között élők, a tényleges rászorulóknak hogyan élnek a Szociális Földprogram lehetőségeivel, azt meghatározza az a tény, hogy ezek a háztartások rákényszerülnek a rövid távú problémamegoldás metódusaira, azaz nem a távlati célok dominálnak, hanem a hétköznapi boldogulás a tét. Mindezek következtében pillanatnyi segítséget jelentett számukra a juttatás, nem váltak gazdálkodóvá. A sikeres stratégiát folytatók közül többen arról számoltak be, hogy a faluban vannak, akik idejekorán levágták a kapott állatokat, vagy pénzzé tették a kapott jószágot, vetőmagot, miközben azok, akiknek gazdasági szisztémájában hangsúlyos a háztáji gazdálkodás, a juttatott mennyiség többszörösét termelik meg segítség nélkül is. Ez nem jelenti azt, hogy a rosszabb körülmények között élők ne folytatnának kisebb volumenben, vagy ideiglenesen önellátásra irányuló termelést, az azonban jól látszik, hogy kiszolgáltatottabbak a körülményeknek és az esetleges segítségnek, akár a gazdálkodási tudás, akár a termelés anyagi vonzatainak tekintetében. Ennek

nyilvánvalóan több oka és összetevője van: az anyagi források hiánya, a gazdálkodási ismeretek hiánya és a gazdálkodói habitus hiánya egyaránt oka lehet a kudarcba fulladt vagy el sem kezdett gazdálkodási próbálkozásoknak, s ugyanezek a tényezők határozzák meg a termelés volumenét is.

A Szociális Földprogramok kapcsán az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete több vizsgálatot is végzett, s egy 2002-es elemzés a következőkben jelöli meg a programok (társadalmi) hasznát: „a szociális földprogram valódi jelentősége (...) abban rejlik, hogy pozitívan befolyásolja a kedvezményezettek későbbi munkaerő-piaci esélyeit. Egyrészt rendszeres aktív tevékenységre ösztönzi a résztvevőket, valamint a munkavégzéssel kapcsolatos morális elemeket is »visszacsempészi« az életükbe. Az egyik legfontosabb hozzáadéka a programnak, hogy a kedvezményezett családok – amennyiben lelkiismeretesen vesznek részt a földprogramban – östermelővé válásuk révén támogatás igénybevétele nélkül is képessé válnak megélhetésük biztosítására”.⁴⁹ Bartal Anna Mária szerint „általánosságban nem jellemző a programokra a kedvezményezettek folyamatos képzésének és oktatásának megszervezése, amely némileg emelné a résztvevők munkaerő-piaci esélyeit”.⁵⁰ Bartal ez alapján a programmal kapcsolatos képzések hiányát látja a munkaerő-piacon való sikeresebb szereplés gátjának. Szaporcai tapasztalataim azt mutatták, hogy a sikeres gazdálkodás az előzetes tudáson, a gazdálkodási ismeretek meglétéén is múlik. Vizsgálataim nyomán kevésbé látszik, hogy a program miként tudná elősegíteni az érintettek sikeres munkaerő-piaci szereplését, mivel a munkavállalásnak a munkaerő-piaci kereslet, azaz a munkahelyek megléte is szükséges feltétele. A sikeres gazdálkodás ezért nem elsősorban a munkaerő-piaci esélyeket, hanem a családok öngondoskodási és önellátó képességét javítja, amihez azonban elengedhetetlennek tűnik a már sokszor emlegetett tudásbázis. A gazdálkodási ismeretek meglétének és átadásának kontinuitása meghatározó tényezőnek bizonyult a vizsgált háztartások esetében is, de feltételezhető, hogy ez jelentette a referenciapontként bemutatott ,30-as évekbeli gazdaság alapjait is. Ezt a vélekedésemet olyan recens törekvések látszanak igazolni, amelyek a rurális térség mezőgazdasági támogatását, a produktív szociális programokat képzésekkel párhuzamosan képzelik el⁵¹ – noha jól tudjuk, hogy a Szociális Földprogramok keretében eddig is volt (elvi) lehetőség gazdasági képzésben való részvételre, s a településen pillanatnyilag a Közmunka Program keretében folyik is mezőgazdasági tárgyú oktatás. Az

⁴⁹ JÁSZ-SZARVÁK-SZOBOSZLAI 2003. 142.

⁵⁰ BARTAL 2001. 107.

⁵¹ A Kossuth Rádió *Ütköző délben* című műsorának 2012. március 14-én 12:30-kor elhangzott adása a szociális szövetkezetekről és a velük kapcsolatosan felmerülő kérdésekről. Köszönet Máté Gábornak az információért. On-line: <http://hangtar.radio.hu/kossuth#/#2012-03-14> (2012.03.14.)

1990-es évek végén zajlottak azonban olyan hazai kutatások, amelyek óvatosságra intik az önellátás általánossá válásában és gazdasági felemelő erejében reménykedőket: „...az intenzív önellátás nem a hátrányos helyzetben lévők háztartásgazdaságait jellemzi. Ha a legszegényebbek végeznek is otthon fizetetlen munkát, az kevésbé kiterjedt, mint a jómódú háztartások esetében”.⁵²

A hozott tudás jelentőségét mind Bourdieu, mind a hazai kutatók gondolatai megerősítik: a felnőttkori attitűdöket a szocializáció sok vonatkozásban meghatározza.⁵³ Az értékpreferenciák kialakítása mellett a család nem csak a felnőttkori, vidékkel és gazdálkodással kapcsolatos attitűdöket határozhatja meg, de döntő szerepet játszik a minták, a megoldási készletek átadásában, melyeknek részét képezi a tényleges gazdálkodási ismeretanyag is. Ez önmagában nem elég a mezőgazdasági tevékenységek sikerességéhez, de elemét képezi azon tényezők halmazának, amelyek az eredményes gazdálkodást meghatározzák – azok a családok tudtak a Szociális Földprogram nyújtotta segítséggel élni, akiktől korábban sem volt idegen az önellátó célú gazdálkodás, s akiknek megfelelő tudásuk és tapasztalatuk volt hozzá. Esetükben ez a tudás a családban öröklődő gazdasági és gazdálkodási ismeretek korpuszát jelentette. Ez alapján a „jó” fogalmának minden relativitásával együtt, az él jól, vagy jobban, aki önmaga tud tevőlegesen tenni a megélhetéséért, gazdálkodóként, vállalkozóként vagy akár munkavállalóként. A tényleges rászorulóknak nem, vagy nagyon csekély eséllyel látnak kitörési pontot helyzetükből. Az önellátás kényszere nehézséget, szinte megoldhatatlan feladatot jelent számukra. Minden napjaikat azzal a függéssel lehet jellemezni, amely a szociális ellátó rendszer és az önkormányzat kötelékébe fűzi őket – ez a függés gyakran kiszolgáltatottságot is jelent, hiszen (többek között a gazdasági potenciál hiánya miatt) gyenge az érdekérvényesítő erejük a rossz körülmények között élőknek.

A sikeres és a kevésbé sikeres stratégiát folytatók esetében is elmondható, hogy a döntési mechanizmusok alapvetően a családi mintákat követik, a gazdálkodói habitus, az öngondoskodó attitűd és a kockázatkezelési módszerek főként a szocializáció által meghatározottak, s nagyban befolyásolják az egyéni döntéseket és a háztartás gazdasági stratégiáját. Ennek a felismerésnek abból a szempontból van nagy jelentősége, hogy beláthassuk: ha a mai, szociális jellegű problémákkal, önfenntartási gondokkal küszködő vidéki lakosság gyermekeinek, fiataljainak nem sikerül a bizonytalan egzisztenciát eredményező családi minták mellett más alternatívákat is megismerniük, a rurális problémák folyamatosan újratermelődnék mindaddig, amíg az elsajátítható probléma-megoldási készletek, megoldási stratégiák köre ki nem bővül.

⁵² SPÉDER 1997. 20.

⁵³ MEGYESI 2007.

Felhasznált irodalom

- ANDRÁSFALVY 2007 ANDRÁSFALVY Bertalan: A Duna mente népének ártéri gazdálkodása. Ártéri gazdálkodás Tolna és Baranya megyében az ártéri munkák befejezése előtt. Ekvilibrium, Bp., 2007.
- BALOGH 2002 BALOGH Balázs: Gazdák és zsellérek. Gazdálkodási stratégiák Tápon. Akadémiai Kiadó, Bp., 2002.
- BARTAL 2001 BARTAL Anna Mária: A szociális földprogramok, avagy az aktív foglalkoztatás- és szociálpolitika alternatívái a rurális térségekben. Bp., 2001.
- BOURDIEU 2003 BOURDIEU, Pierre: Vagyoni struktúrák és reprodukciós stratégiák. In: Iskola és társadalom I. Szerk. Meleg Csilla. Bp. – Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2003. 73–87.
- FÉL–HOFER 1997 FÉL Edit – HOFER Tamás: Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban. Bp., 1997.
- HAVAS 2001 HAVAS Gábor: Gazdálkodó cigányok. Bp., 2001.
- JÁSZ–SZARVÁK–SZOBOSZLAI 2003 JÁSZ Krisztina – SZARVÁK Tibor – SZOBOSZLAI Zsolt: A szociális földprogram társadalomfejlesztési hatásai. In: A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején. Kutatási gyorsjelentések. Szerk. Kállai Ernő. Bp., 2003. 139–145.
- KISS 1937 KISS Géza: Ormánység. Bp., 1937.
- KISS Z. 1991 KISS Z. Géza: Ormánysági változások. Fejezetek a 18–19. századi társadalom történetéből. Bp., 1991.
- KOVACSICS 2003 KOVACSICS József: Baranya Megyei Népességtörténeti Lexikon. Bp., 2003.
- KOVÁCH 1988 KOVÁCH Imre: Termelők és vállalkozók – Mezőgazdasági kistermelők a magyar társadalomban. Bp., 1988.
- LAKI 1997 LAKI László: A „háztájizás” tegnap és ma. In: Szociológiai Szemle, 1997/1., 39–63. On-line: <http://www.szociologia.hu/dynamic/9701laki.htm> (2012.03.10) 1–16.
- LIPP 1986 LIPP Tamás: Kemse. Részletek az Elsüllyedt falu a Dunántúlon c. könyvből. Bp., 1986.
- MÁRKUSZ–TÓTH 2008 MÁRKUSZ Péter–TÓTH Erzsébet: A szociális földprogramok jellemzői és tapasztalatai. Bp., 2008. On-line: http://www.eselyfk.hu/downloads/szocfp/kiadvanyok/szfp_2008_aki.pdf (2012.11.21.)
- MÁRKUSZ–TÓTH 2010 MÁRKUSZ Péter–TÓTH Erzsébet: A szociális földprogramok szerepe a hátrányos helyzetű vidéki népesség megélhetésében. Kertgazdaság 42/1. (2010) 76–85.
- MEGYESI 2007 MEGYESI Boldizsár: A magyar lakosság vidékkel kapcsolatos attitűdjei. In: Vidékiek és városiak. A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon. Szerk. Kovách Imre. Bp., 2007. 27–43.
- MOLNÁR 2000 MOLNÁR Mária: Társadalmi tagozódás. In: Magyar Néprajz nyolc kötetben VIII. Társadalomnéprajz. Főszerk. Paládi Kovács Attila. Bp., 484–531.

- NAGYNÉ VARGA-LANDAU 2006 NAGYNÉ VARGA Ilona-LANDAU Edit (szerk.): Szociális földprogram modellek. Szolnok, 2006.
- PULSZTER 2009 PULSZTER Zsuzsanna: Művészet és túlélőművészet Szaporcán, avagy a népművész, a helyi közösség és a kezdő néprajzos találkozása az Ormánságban. Szemináriumi dolgozat kéziratban, PTE BTK Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, Pécs, 2009.
- PULSZTER 2012 PULSZTER Zsuzsanna: Gazdasági stratégiák, értékrendek és a Szociális Földprogram összefüggései egy ormánsági faluban. Szakdolgozat, Pécs, PTE BTK Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, 2012.
- RAGADICS 2010 RAGADICS Tamás: Ormánsági értékek - a kistelepülési társadalmak konfliktusainak tükrében. Acta Sociologica, 2010/tavaszi III/1. (2010) 170–179.
On-line: [http://szociologus.btk.pte.hu/images/stories/ACTA/Ragadics Tamás - Ormánsági értékek.pdf](http://szociologus.btk.pte.hu/images/stories/ACTA/Ragadics_Tamas_-_Ormansagi_ertekek.pdf) (2011.11.23.) 1–11.
- REMÉNYI-TÓTH 2009 REMÉNYI Péter-TÓTH József (szerk.): Az Ormánság helye és lehetőségei: Az Ormánság társadalmi-gazdasági viszonyainak komplex feltárása. Pécs, 2009.
- SPÉDER 1993 SPÉDER Zsolt: Érvék egy módosított gazdaság szemlélet mellett. In: A mindennapi élet ökonómiaja. Szerk. Spéder Zsolt. Bp., 1993.
- SPÉDER 1997 SPÉDER Zsolt: Háztartások egy kistérségben. In: Szociológiai Szemle 1997/1, 6–37.
On-line: <http://www.szociologia.hu/dynamic/9701speder.htm> (2012.03.12.) 1–25.
- SZABÓ 2002 SZABÓ Á. Töhötöm: Közösség és Intézmény. Stratégiák a lónai hagyományos gazdálkodásban. Kolozsvár, 2002.
- SZOBOSZLAI 2003 SZOBOSZLAI Zsolt (szerk.): Cigányok a szociális földprogramban. Bp., 2003.
- SZOMBATI 2008 SZOMBATI Kristóf: A vidékfejlesztés ellentmondásai a Zselicében. A Zselica Szövetség és a Bánya Panoráma Egyesület tevékenységének elemzése. Kovász XII (2008) 17–46.
- VÁRADI 2008 VÁRADI Mónika Mária (szerk.): Kistelepülések lépéskényszerben. Bp., 2008.

Források

- BMSÉ Baranya Megye Statisztikai Évkönyve 1965, KSH Baranya Megyei Igazgatósága, Pécs, 1966
- ÁMÖ Általános Mezőgazdasági Összeírás 2000, Magyarország állatállománya 2000. március 31-én, Településsoros adatok, Bp., 2000
- KSZF Községi szociális felmérés: Szaporca, Baranya Megyei Levéltár, IV.410.S.
- KA Közsgétörténeti adattár Szaporca községre vonatkozó cédulái, Baranya Megyei Levéltár

- SZKT Szaporca Községi Tanács iratai 1951–1961, Baranya Megyei Levéltár, XXIII. 925
- KKKT Kémes Községi Közös Tanács iratai 1950–1960, Baranya Megyei Levéltár, XXIII. 811
- PJ „Az Eklézsiái igazgatás minémüségét mutató könyv 1836-889.” A szaporcai egyházközség presbiteri jegyzőkönyve, a református parókia tulajdonában.

Vásárhelyi Ágnes

Szintér és/vagy szubkultúra?
*Egy paradigmaváltás elméletei a magyar hardcore punk és
Straight Edge tükrében*

Scene and/ or Subculture? Theories of a Paradigm Shift in the Mirror of
Hungarian Hardcore Punk and Straight Edge

The so-called post-subcultural turn has brought significant changes concerning the way social sciences examine the phenomena formerly known as subcultures. According to the post-subcultural theories, features of the postmodern era have entailed the definitive alternation of the factors and mechanisms that used to serve as a basis for creation of identity and communities, and these general changes also query the adequacy of theoretical frames applied in the field of subcultural studies. Consequently, several new terms have been introduced to replace the “worn-out” term of subculture, among which ‘scene’ has become the most widespread and popular. The new designations and the variety of their meaning tend to render the definition of the research subjects rather complicated. The aim of my paper is to share the results and conclusions of an anthropological fieldwork that, by means of presenting the organisation and functioning of Hungarian hard-core punk and Straight Edge, may add some supplementary nuances to the polemics and doubts encompassing the use of the term ‘subculture’ and ‘scene’.

Bevezetés

Jelen tanulmány két, egymáshoz szorosan kapcsolódó jelenséggel foglalkozik: a magyar hardcore punkkal és Straight Edge-dzsel.¹ Írásomban elsősorban szerveződésük, működési logikájuk, összefonódásuk, valamint képviselőik interpretációi kapnak főszerepet. Azon túl azonban, hogy önmagukban is izgalmas jelenségekről van szó, sajátosságaik lehetőséget adnak arra is, hogy valamelyest tovább árnyaljuk azt az identitás- és közösségképet, ame-

¹ A megnevezés a hardcore punkhoz kötődő absztinens életformátill. annak képviselőit is jelöli. Bevett írásbeli rövidítése a következő: sXe. A jelenséggel foglalkozó szakirodalom előszeretettel használja ezt a rövidítést, így a továbbiakban magam is ezt fogom alkalmazni. A nagybetűkkel írt változat (Straight Edge) magára a jelenségre vonatkozik, a kisbetűs változat (straight edge) egyénekre, az sXe megjelölés mindkettőre.

lyen a szubkultúrakutatás recens elméletei alapulnak. Tanulmányom célja mindezek tükrében az, hogy egy antropológiai terepmunka² során született anyag ismertetése révén (és annak tanulságaira támaszkodva) azokkal az elméletei kérdésekkel is foglalkozzon, amelyek az ún. poszt-szubkulturális fordulat nyomán kerültek megfogalmazásra. Ennek megfelelően a tanulmány első egységében az paradigmaváltás kerül bemutatásra, amelynek során a *szubkultúra* mint elméleti keret adekvátsága erősen megkérdőjeleződött, és amely új koncepciók egész sorának létrejöttét vonta maga után.³

A poszt-szubkulturális fordulat

A paradigmaváltáshoz vezető elméletek kiindulópontja az a gondolat volt, hogy a posztmodern korban nem csak a közösségformálódás mechanizmusai, hanem az ifjúsági identitás is új alapokra helyeződött: az egymást egyre feszesebb tempóban követő kulturális, gazdasági, és társadalmi változások hatására ezek töredezettebbé, reflexívebbé, képlékenyebbé váltak.⁴ Ebből az alapgondolatból több olyan kulskonceptió bontakozott ki, amely később a *szubkultúra* fogalmát igyekezett új, az aktuális körülményeknek megfelelőbb, kevésbé „elhasznált” kifejezésekkel helyettesíteni.

A paradigmaváltás megnevezésében szereplő *poszt-szubkultúra* kifejezést Steve Redhead vezette be a tudományosságba.⁵ A fogalmat David Muggleton

² Közel másfél éves terepmunkám során Budapest, Veszprém, Pécs, Siklós és Eger városaiban készítettem többnyire félig strukturált interjúkat (szám szerint 20 fővel 25 darabot) 18 és 39 év közötti férfiakkalill. egyetlen hölgygel. Beszélgetőtársaim nemi megoszlása híven tükrözi a magyar hardcore punk közegben megszokott nemi arányokat. Jelen tanulmány nem foglalkozik részletekbe menően azzal, hogy mi az oka a nők látványos hiányának, maga a kutatás azonban – már csak módszertani okokból is – ezzel a kérdéskörrel is foglalkozott. Az interjúzást résztvevő megfigyelés egészítette ki: igyekeztem minél több koncerten és fesztiválon részt venni (vidéken és Budapesten egyaránt), hiszen elsősorban ezen alkalmakkor válik megfoghatóvá a hardcore punk közösségi jellege. Beszélgetőtársaim rendkívül sokféleek voltak, és sokféleség jellemezte a hardcore punkról és a sXe-ről alkotott meglátásaikat is: voltak közöttük magukat sXe-ként definiáló személyek, a címkét nem vállaló, de sXe normák szerint élő személyek, nem sXe hardcore punkokill. olyanok is, akiknek egy korábbi életszakaszában játszott fontos szerepet a hardcore punk – és ahányan voltak, annyiféleképpen értelmezték azt a közeget, amely életük szerves részét képezi vagy képezte. Ez a sokféleség a terepmunka elején nehézségnek tűnt, a későbbiekben azonban a kutatás egyik fókuszává vált.

³ A terminusokat övező polémia eredményeként napjainkra általánossá (sőt, szinte kötelezővé) vált az, hogy a kutató „állást foglaljon”, és a kutatót jelenség definiálása során fogalomhasználatát is megindokolja. Az itt következő rövid összefoglaló ezúttal kizárólag a *szubkultúra* és *színtér* terminusokra koncentrálna.

⁴ BENNETT 2011. 1.

⁵ BENNETT 2011. 2.

gondolta tovább, aki a nyolcvanas-kilencvenes évekre teszi azt az átmeneti időszakot, amely az ún. poszt-szubkultúrák létrejöttéhez vezetett.⁶ Ezt a korszakot a szubkulturális széttöredezés korának nevezi, és egy olyasfajta posztmodern érzékenység kialakulását köti hozzá, amely a kollektivitás ellenében sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonít az individualizmusnak. Muggleton szerint a posztmodern szubkulturárésztevők számára a szubkulturális hitelességnek és elkötelezettségnek nincs különösebb jelentősége, hiszen valósággal „lubickolnak a rendelkezésükre álló szubkulturális választékban”,⁷ és tetszőlegesen vegyítik különböző korok és szubkultúrák stílusait. A posztmodern szubkulturális identitás véleménye szerint már nem az osztály, a társadalmi nem, vagy az etnikum függvényében konstruálódik, ahogyan azt a szubkulturakutatás alapjait lefektető birminghami iskola állította. Emiatt a *szubkultúra* megnevezés – amelynek fogalmi kereteit a fent említett tényezők alkották – szerinte egyszerűen nem alkalmas a posztmodern közösségi lét keretbe foglalására.⁸

Andy Bennett, a terminus másik jelentős kritikusa szerint mindezekon felül a *szubkultúra* túlságosan átfogó megnevezés, hiszen tetszőlegesen használható a társadalmi élet bármely olyan aspektusára, amely egyesíti magában a fiatalságot, a stílust és a zenét, így a mindennapi nyelvezetben való térnyerése és a használat sokfélesége miatt elvesztette koherenciáját.⁹ Bennett azt is nehezményezi, hogy a megnevezés egységesség érzetét kelti, holott azok a közösségek, melyeket a *szubkultúra* megnevezéssel illetünk, a legkevésbé sem rögzítettek és homogének.¹⁰ Szerinte inkább instabil, változó kötődésekről beszélhetünk, a kollektivitásban pedig választott, ideiglenes szerepek és identitások élhetnek meg.

A paradigmaváltás során használatba vett új terminusok közül a Barry Shank nevéhez kapcsolódó, de főként Will Straw által népszerűsített *színtér* megnevezés örvend a legszélesebb körű használatnak. Alkalmazói szintén a *szubkultúra* fogalmában rejlő rögzítettséget kifogásolják. A *szubkultúrával* szemben a *színtér* ugyanis olyan – imaginárius és valóságos – kulturális teret tulajdonít a közösségszerveződésnek, amelynek alapja a zenei ízlés és a hozzá kapcsolódó esztétikai preferenciák, és amelynek keretei között különböző, de egymással interakcióba lépő és egymásra megtermékenyítően ható gyakorlatok sora fér meg egymás mellett.¹¹ A fogalom tehát nem egy rögzültnek tekintett közösség már fennálló szerveződését és jellemzőit helyezi előtérbe, hanem a szerveződés folyamatát, emellett pedig rendelkezik azzal az előny-

⁶ MUGGLETON 2005. 122.

⁷ MUGGLETON 2005. 122.

⁸ MUGGLETON 2005. 123.

⁹ BENNETT 2011. 5.

¹⁰ BENNETT 2005. 133.

¹¹ STRAW 2005. 469.

nyel, hogy a legtöbb közösségben émikus terminusként él, így használata kizárja azt, hogy egy „felülről” és kívülről származó akadémiai kifejezéssel nevezzük meg vizsgálataink tárgyát.¹²

A poszt-szubkulturalista elméleteket az évek során meglehetősen sokféle kritika érte. Andy Bennett az elméleti fordulat hozadékait végiggondoló tanulmányában¹³ maga foglalja össze a poszt-szubkulturalista állásponttal kapcsolatos főbb ellenvetéseket, amelyek – a teljesség igénye nélkül és a tanulmány szempontjainak szem előtt tartásával – a következők: (i) elméleti szempontból túl laza ahhoz, hogy képes legyen koherens módszertani és empirikus koncepciók létrehozására; (ii) túlhangsúlyozza a reflexív individualizmust; (iii) látóköréből kiesnek mindazok a példák, amelyek nem felelnek meg a képlékenység és az ideiglenesség törvényének.

Az explicit kritikákon kívül születtek olyan munkák is, amelyek inkább eredményeik révén kérdőjelezték meg a poszt-szubkulturalista diskurzus állításait. Az egyik legjobb példa Paul Hodkinson munkája a *goth*-ról.¹⁴ Hodkinson szerint azért jelenthet problémát az új terminusok sokasága, mert – azt leszámítva, hogy tudjuk, hogy mindegyik a *szubkultúra* ellenében született – nem igazán tisztázódott az, hogy egymáshoz képest miféle újdonságértékkel bírnak.¹⁵ Úgy véli, hogy érdemesebb volna olyan fogalmakat használni, amelyek kevésbé átfogók, ugyanakkor pontosabban definiáltak, ezek ugyanis segítségünkre lehetnének abban, hogy elkülöníthessük a valóban tisztavirág életű csoportosulásokat azoktól, amelyek nagyobb fokú elkötelezettséget követelnek a résztvevők részéről – vagyis amelyek *szubsztanciával*, lényegiséggel bírnak. Hodkinson szerint a szubsztancia meglétét négy mutató jelzi: következetes jellegzetesség, identitás, elkötelezettség és autonómia.¹⁶ Ezek együttes jelenléte növeli annak az esélyét, hogy adekvát megnevezésként használjuk a *szubkultúra* terminust.¹⁷

A terminusok kritikáján kívül megszületett az őket övező polémia kritikája is: a Tracy Greener és Robert Hollands által alkotott szerzőpáros a

¹² TÓFALVY 2011. 16.

¹³ BENNETT 2011.

¹⁴ HODKINSON 2002.

¹⁵ HODKINSON 2002. 23.

¹⁶ A *következetes jellegzetesség* azt jelenti, hogy az adott csoportosulás bír egy olyan közös érték- és ízléshalmazzal, amely apróbb eltéréseket leszámítva viszonylagos állandóságot mutat. Az *identitás* fogalma arra vonatkozik, hogy az egyén milyen mértékben azonosítja magát a csoportosulás tagjaként. Az *elkötelezettség* azt jelzi, hogy az egyén milyen mélységig szervezi mindennapi életét a csoportosulás köré, milyen mértékben involválódik annak tevékenységébe. Az *autonómia*, vagyis az, hogy rendelkezik-e a csoportosulás saját kommunikációs hálóval, infrastruktúrával, a csoport szerveződésében, fennmaradásában játszik szerepet. HODKINSON 2002. 28–32.

¹⁷ HODKINSON 2002. 28–32.

psytrance virtuális szubkultúrájának példáján keresztül bizonyította,¹⁸ hogy körültekintő empirikus kutatások híján kevés értelme van a szinte szintisz-tán elméleti síkon folyó, kritikák és ellenkritikák alkotta vitának. Greener és Hollands egyszerre nyújtja a két legmarkánsabb diskurzus (*szubkultúra* és *poszt-szubkultúra*) és ezek dichotomikus szembeállításának kritikáját. Kutatásuk kapcsán felmerül a kérdés, hogy szükség van-e egyáltalán arra, hogy egyetlen, mindent átfogó keret kialakítására törekedjünk, miközben a való-ság rendre megcáfolja az elméleteket.

Elmélet és gyakorlat – terminusok és hardcore punk

A tanulmány gondolatmenetének tisztázásához feltétlenül szükséges néhány önreflexív kutatói vallomás. Kutatásom kezdetén igyekeztem minél tüzetesebben áttanulmányozni a vonatkozó szakirodalmat. Miután megismerkedtem az előzőekben bemutatott paradigmaváltás szakirodalmi korpuszával, felmerült a kérdés: mindezek ismeretében hogyan definiálhatnám kutatásom tárgyát? A terepmunka megkezdésével a kérdések száma egyre csak nőtt. Tapasztalataim sok tekintetben arra mutattak, hogy gyakran áll fenn szétartás az olvasottak és a valóság között. A *szubkultúra* fogalmával kapcsolatos kritikák egy ideig távol tartottak a terminus használatától, és valóban láttam jeleit mindannak, amiről a poszt-szubkulturalista álláspont képviselői beszélnek, azonban állandó kételkedésre adott okot az, hogy a hardcore punk-ra mégsem tűnt érvényesnek utóbbi „frakció” minden állítása, és sok esetben a vita súlypontjait sem éreztem feltétlenül igazoltnak. A helyzetet még bonyolultabbá tette az, hogy kezdetben kizárólag a sXe érdekelt. Hamar rá kellett azonban jönnöm arra, hogy hazánkban azt felesleges volna „kibocsátó” közegétől, a hardcore punktól független entitásként vizsgálni, esetünkben ugyanis két olyan jelenségről beszélhetünk, amelyek sajátos viszonyban állnak egymással, hiszen voltaképpen egymást definiálják – ez pedig több elméleti természetű kérdésre és kétségre is választ adott. Az adatközlőimmel folytatott beszélgetések nyomán arra jutottam, hogy célravezetőbb és tanulságosabb az, ha megfigyelem, hogy ők maguk hogyan definiálják a szóban forgó jelenségeket. Azzal, hogy ez milyen módon és végeredménnyel történik, a tanulmány további fejezetei foglalkoznak.

Tracy Greener és Robert Hollands kritikájával¹⁹ összhangban (amely szerint empíria útján szerzett információk híján a terminusok ütköztetésének nem lehet különösebb hozadéka) tanulmányom David Muggleton útmutatá-

¹⁸ GREENER–HOLLANDS 2008.

¹⁹ GREENER–HOLLANDS 2008.

sát követi, aki szerint produktív lehetne „egy olyan megközelítés, amelyben az elemzés első, kitüntetett szintjét maguk a szubkulturalisták szubjektív szándékai/értelemadásai és percepciói alkotják. Ideális esetben ezeket az adatokat a létező elméletek tesztelésére kéne felhasználni, valamint további hipotézisek létrehozására, amelyek aztán újból empirikus vizsgálat tárgyává válnak.”²⁰

A magyar hardcore punk és Straight Edge komplex összefüggéseinek, valamint a hozzájuk kapcsolódó színtér gyakorlatainak vizsgálata a kutatott jelenségek természetéből fakadóan lehetőséget nyújt arra, hogy rámutasson a paradigmaváltás során felmerült elméletek és terminusok alkalmazhatóságára és korlátaira is, elsősorban ami a *szubkultúra* és a *színtér* megnevezéseket illeti. Vizsgálatuk emellett – és ezzel szoros összefüggésben – a poszt-szubkulturalista „elméleti triász”, vagyis a képlékenység, a multiplicitás és az ideiglenesség²¹ fogalmait is árnyalhatja. Ezen a ponton fontosnak tartom leszögezni azt is, hogy tanulmányom nem feltétlenül igazolni vagy cáfolni kívánja az elméleteket, és nem törekszik arra sem, hogy általános igazságokat állapítson meg. Céлом sokkal inkább az, hogy egy lokális példa empirikus kutatásának tanulságait ismertessem úgy, hogy a tárgyalt jelenségeket egyúttal a tudományosság kontextusában is elhelyezem.

A hardcore punk és a Straight Edge közös története

Ahogy az fentebb már említésre került, a hardcore punk és a sXe esetében két olyan jelenségről van szó, amelyek szoros kötelékben állnak egymással, és ilyen módon kölcsönösen definiálják is egymást. A sXe a hardcore punkból bontakozott ki, és bár az Egyesült Államokban – amely mindkét jelenség szülőhelye – már nem áll fenn közöttük kizárólagossági viszony, hazánkban a sXe továbbra is csak a hardcore punk kontextusában létezik. Ha a két jelenség globális történetéről beszélünk, azt mondhatjuk, hogy a sXe egyfajta katalizátor-szerepet töltött be a hardcore punk szellemiség formálódásában. Ezt azonban nem tehetne volna meg, ha a hardcore punk közeg nem lett volna fogékony arra, hogy egyéb sajátosságok mellett integrálja az absztinenciát is. A két jelenség kapcsolódási pontjainak és párhuzamos fejlődésének beható ismerete így előfeltétele mibenlétük megértésének.

A hardcore punk mint szubkultúra és színtér története nem különíthető el a hardcore punk mint zenei műfaj történetétől. A műfaj alakulásának története ugyanis felvonultatja mindazokat az ideákat, amelyek meghatározó módon járultak hozzá a hardcore punk szubkultúra kereteinek (szubkulturális

²⁰ MUGGLETON 2005. 125.

²¹ BENNETT 2011. 11.

tőkénének²²) létrejöttéhezill. azon mechanizmusok kialakulásához, amelyek a műfajhoz tartozó szintér működését irányítják.

A nyolcvanas évek elejére tartalmának és jelentésének átalakulása miatt a „klasszikus” punk mintegy kiábrándult önmagából.²³ A hardcore punk létrejött erre a kiábrándultságérzetre válaszolt: a punk „eredeti” jelentéséhez, a gyökerekhez igyekezett visszatérni, és mind a mai napig ebben a viszonyrendszerben gondolkodik, ha a punkkal hasonlítja össze magát: „lehet nekem huszonöt színű tarajam, ha nincs mögötte mondanivaló” (Áron, 2011). Már ebben az időszakban – szinte egy időben azzal, hogy megkülönböztető jelzőként a *punk* megjelölés elé került a *hardcore* szó – színre lépett a sXe. Egy bizonyos Ian MacKaye,²⁴ aki nem volt híve a mértéktelen alkohol- és drogfogyasztásnakill. a közegben szintén szokványos promiszkuitásnak, ug-ratások állandó célpontja volt. Úgy döntött, hogy dalszövegben fogalmazza meg ellenvéleményét, és megszülettek a „*Straight Edge*” és „*Out of Step*” című dalok, amelyekkel – bár nem állt szándékában – nagy hatást gyakorolt a korabeli hardcore punk közönségre. A dalszövegekben felszólalt az alkohol- és drogfogyasztás, valamint a promiszkuitás ellen, személyes gondolatai pedig nem várt sikert arattak, az egyik dalcím felhasználásával ugyanis egyre többen nevezték magukat sXe-nek.

Ross Haenfler az 1986 és 1991 közé eső időszakra helyezi a hardcore punk és a sXe fejlődésének második számottevőbb történeti szakaszát,²⁵ amelyet *youth crew* éráként szokás emlegetni.²⁶ A korszak kiemelt jelentőségnek örvend, hiszen ekkoriban kezd komolyabb – és elkötelezett! – közösség szerveződni a hardcore punk köré, és maga a zene is ekkor kezd műfaji vonásainak tekintetében definiáltabbá válni. Nem véletlen, hogy a korabeli dalszövegekben már kimondottan nagy hangsúlyt kap a kollektivitás, vagyis a hardcore és a sXe mint *közösség* gondolata, és hogy ekkor válnak a hardcore punk szóhasználat szerves részévé olyasféle kifejezések, mint például *brotherhood* (testvériség) és *unity* (egység). Utóbbi ideák a későbbiekben is szerepet játszanak a hardcore szellemiség meghatározásában – elérendő célként, megvalósult jelenként, vagy éppenséggel egy idealizált szubkulturális múlt ve-

²² A szubkulturális töke fogalmát tágabb értelemben használom, mint az azt megalkotó Sarah Thornton (2005). Thornton az egyénileg birtokolt szubkulturális jártasságokat és az azokból fakadó státuszt érti alatta (KACSUK 2007), én viszont mindazon ideák, tudás, gyakorlatok stb. összességét, amelyek a résztvevők szerint egyezményes módon a szubkultúra esszenciáját képezik, és amelyeknek elsajátítása révén egyéni szubkulturális tőkét lehetséges felhalmozni.

²³ MILENKOVIC 2007. 67–69.

²⁴ A Minor Threat nevű washingtoni hardcore punk együttes frontembere.

²⁵ HAENFLER 2006. 12–14.

²⁶ A periódus megnevezése a Youth of Today nevű ikonikus együttes „*Youth Crew*” című dalára vezethető vissza.

zényszavaként. Szintén ebben az időszakban és ismét elsősorban a Youth of Today hatására vált a hardcore punk szerves részévé az állati jogok iránti érdeklődésill. ehhez kapcsolódóan a vegetáriánus és vegán életmód.²⁷

A kilencvenes évek második felében a hardcore punk újfent megújuláson és jelentésbővülésen ment keresztül. A korszak egyik legnagyobb hatású együttese az Earth Crisis volt, amelynek tevékenysége markáns változásokat idézett elő a hardcore punk belső szerkezetében, a sXe jelenésében, és ezutóbbi megítélésében is. Hatására az eddiginél is intenzívebben jelentek meg a hardcore punk érdeklődési körében olyan témák, mint például az állati jogok védelme, a környezettudatosság, a fogyasztás- és globalizációellenességill. mindaz, amit ezeknek ügyében az ember tehet, vagyis az aktivizmus mint téma és mint elv. Dalszövegeikben²⁸ cselekvésre, „ellentámadásra” buzdítottak a természet kizsákmányolása ellen, ez a nyílt és harcias hangvételű véleménynyilvánítás azonban ellentmondásos következményekkel járt. Az Egyesült Államok egyes részein sXe erőszakos cselekedetek kiindulópontjává vált,²⁹ és valóságos morális pánikot keltett az amerikai társadalomban. A radikalitás és a militantizmus megjelenése, valamint az ezekhez köthető események kihatással voltak a hardcore punk és a sXe émikus definícióira is: közhasználatba kerültek a *hardline* és *softline* kifejezések, amelyek az egyes személyek állásfoglalását jelzi azt illetően, hogy mi a célja a hardcore-nak és a sXe-nek, és milyen eszközökkel lehet (vagy kell) azt megvalósítani. Az elhatárolódásra irányuló törekvések következtében jelent meg a hardcore punk szókészletben a *pozitív* (positive) megjelölés. A pozitív hardcore punk és sXe a militáns hozzáállástól eltérően kifejezetten ellenzi bármiféle elv másokra való erőszakos kiterjesztését (mind verbális, mind fizikai értelemben). Inkább úgy határozza meg magát, mint egyfajta pozitív (elfogadó, biztató, igenlő) atmoszférájú közeget, amely előremutató gondolatokat közvetít, szabályok helyett pedig példát nyújt.

A kétezres évekre a hardcore punk népszerűsége érezhetően csökkent. Bár a szó hagyományos értelmében sosem volt látványos jelenség,

²⁷ Az együttes „No More” című dala, amely a húsfogyasztás ellen szól, sokakat győzött meg a húsmentes étkezés morális indoklásáról.

²⁸ „Firestorm” című daluk „háborús” szókészletével, a „Destroy the Machines” pedig a felvetett témák miatt lehet számunkra különösen érdekes.

²⁹ A következő linkeken egy-egy újságcikk található különféle, sXe-ek által elkövetett bűncselekményekről: http://weeklywire.com/ww/09-21-98/slc_cb_a.html; http://www.denverpost.com/news/ci_4084079 (hozzáférés: 2011. 03. 14.). A következő videóban pedig – http://www.youtube.com/watch?v=KB75U_29r-I (hozzáférés: 2011. 03. 14.) – egy országos híradásban beszél egy apa a fiát ért támadásról. A riport érdekessége – azon kívül, hogy kellőképpen reprezentálja a sXe-et övező feszültséget – az, hogy a sXe képviselőiben az Earth Crisis frontembere, Karl Buechner is megszólal benne.

manapság méginkább megmarad saját köreibben – aminek élvezi előnyeit és elszenvedi hátrányait, és aminek (ahogyan az a későbbiekben kiderül) megvannak a maga okai. Néhány népszerűbb, fősodorbeli együttes ugyan nagy létszámú közönséget képes megmozgatni, de a hardcore punk alapvetően nem kelt különösebb köz- és médiafigyelmet, és beszélgetőtársaim szerint jelen pillanatban a sXe sem örvend akkora népszerűségnek, mint a kilencvenes években. Mindazonáltal szívósan tartja magát – többek között hazánkban is.

A magyar hardcore punk rövid története³⁰

Hazánkba már a nyolcvanas évek végén eljutott a hardcore punk. Kezdetben a magyar közönség számára újszerű zenei műfajként szivárgott be egy meglehetősen szűk réteg köztudatába, kis idő elteltével azonban a zenéhez kapcsolódó ethosz is megjelent.

A kilencvenes évek elején hazánkban még abszolút rétegműfaj volt a hardcore, de – főleg baráti társaságok formájában – a későbbi lokális színtereket megalapozva már ebben az időszakban elkezdtek kisebb-nagyobb közösségek szerveződni a zene köré. Kialakult szubkulturális infrastruktúra híján ill. az internet hazai hőskorát megelőzően ekkoriban meglehetősen nehéz volt hardcore punk zenéhez ill. a jelenségről szóló információkhoz jutni. Aki mégis komolyan érdeklődött iránta, annak egy-két jobban értesült személy tudásáira ill. nagylelkűségére kellett hagyatkoznia, a zene beszerzése ekkoriban ugyanis főleg kazettamásolás útján történt.³¹

Az évtized közepére már több olyan zenekar tevékenykedett hazánkban, amely kimondottan hardcore punk zenét játszott, és létrejöttükkel párhuzamosan elkezdett kialakulni egy olyan közeg is, amely fogékony volt mind zenéjükre, mind mondanivalójukra, és amelynek tagjait vonzotta az a hardcore punkban rejlő újszerűség, amely az „úttörőség” érzetével ruházta fel őket.³²

³⁰ A témával foglalkozó szakirodalom hiányában a fejezet megírásához kizárólag a magam gyűjtötte anyagot, beszélgetőtársaim „történeti tudását” ill. szubjektív meglátásait használtam fel. Ebből kifolyólag inkább összképet nyújt (így a tanulmány általános törekvéseinek is jobban megfelel), és nem feltétlenül él a teljesség igényével.

³¹ A kereslet olyannyira kicsi volt, hogy még a specifikusan rockkal, punkkal, metálal foglalkozó üzletek sem árusítottak hardcore punk hanganyagot, és a zenei magazinok is csak utalások szintjén foglalkoztak hardcore punk zenével.

³² „A hardcore, az nem a gazdag gyerekeknek a zenéje volt. [...] A zene visszaadta azt, hogy azok az emberek hogy élnek. [...] Mi utcáztunk, belekeveredtünk bajba, kaptunk pofonokat, adtunk pofonokat, satöbbi, tehát velünk is történtek olyan dolgok, amire azt mondtuk, hogy hardcore, és ezt bele tudtuk vinni a zenébe, és ezt úgy is gondoltuk. [...] Mi voltunk az amerikai hardcore gyerekek, és ez nekünk egy klikk volt. [...] És mi mindent átvettünk ide Magyarországra.”

Azokban az első generációkban, akikkel beszélgettem, mind a mai napig él a kivételesség, az eredetiség érzete. Az elsőség jogán sokan kritikusan szemlélik a jelenlegi hardcore punk közeget; ők azt a fajta hardcore-t tartják őszintének, valódinak, amelyet ők műveltek. Ezt olyan sajátosságokkal azonosítják, mint például a saját erőből, különféle nehézségek árán megszerzett szubkulturális tudás (azaz ismeretek a zenéről, a szellemiségről), az a múltbeli tevékenység, amelyet a közösségiség, egység, együttműködés jellemezett ill. a közvetlen, személyes kapcsolatok („akkoriban nem csak egymás nicknevét ismerték az emberek”; István, 2010). További pozitívumként – és a mai színtér hiányosságaként – emelik ki az akkori hardcore sallangmentességét, egyértelműségét. Úgy tartják, hogy a kevés információnak megvolt a maga haszna; ők nem vesztek el úgy a különféle címkék tengerében, mint azok a fiatalok, akiknek az internet a szubkulturális ismeretek gyors elsajátításának lehetőségét kínálja, személyes iránymutatást viszont kevésbé.

A hardcore punk időszemléletét a múlt idealizálása, referenciapontként és főképp *hitelesként*, *autentikusként* való meghatározása jellemzi: nem csak az idősebbek, hanem a fiatalabbak is rendszerint a korábbi korszakokat hozták fel példaként, amikor a hardcore punk ideális működéséről faggattam őket. Az ideális, vagyis hiteles működést legtöbbször a vidéki szinterekhez kapcsolja, csakúgy, mint annak az „undergroundabb” és – ebben a kontextusban kissé talán szokatlan, mégis helytálló kifejezéssel élve – archaikusabb hardcore punknak a fennmaradását, amelyik még személyközi kapcsolatokon alapul, és amelyben intenzív gyakorlatként él a *do it yourself*, azaz ’csináld magad’ szellemiség.

A kilencvenes évek végéig tartó periódusban a hardcore punk ismertsége egyre fokozódott, és a különböző lokális színterek tevékenységének köszönhetően országszerte egyre élénkebb szubkulturális élet bontakozott ki: a hazai együttesek koncertjei rendszeresebbé váltak, ismert külföldi együttesek is ellátogattak Magyarországra, és fanzine-ek,³³ kiadók indultak útjukra, vagyis a magyar hardcore punk elkezdett többé-kevésbé papírforma szerint működni. Szintén a kilencvenes évek végére ill. a kétezres évek elejére tehető a vegetáriánus életmód és a sXe szélesebb körű elterjedése. Néhány vidéki színtér különösen megerősödött, hiszen a budapesti színtér ekkor már nem dominált olyan egyértelműen.³⁴

(András, 2010.)

³³ A fanzine kifejezés a *fan* (rajongó) és *magazine* (magazin) angol szavak összevonásából született, és kis körben terjesztett, önköltségen gyártott non-profit szubkulturális sajtóterméket jelöl. A hardcore punk fanzine-ek többnyire interjúkat, lemezkritikákat, koncertajánlókat ill. hosszabb-rövidebb írásokat tartalmaznak olyan témákról, amelyek az egy-két fős szerkesztői gárda érdeklődési körébe tartoznak.

³⁴ Beszélgetőtársaim ezek közül a szombathelyi, az egri és a szentesi színteret emelték ki.

Napjainkban – összhangban a nemzetközi tendenciákkal – a helyzet változott: az a fajta pezsgés, amely a kilencvenes évek végét és a kétezres évek elejét jellemezte, csillapodott, és manapság már a sXe sem vonz olyan sok hardcore punkot. Sokféle jövőt szokás jósolni a hardcore-nak, egy azonban biztos: a legtöbb vidéki nagyvárosban és Budapesten egyaránt léteznek olyan közösségek, amelyek szilárd bázisként tovább éltetik azt.

A magyar hardcore punk szerveződésének és működésének sajátosságai

Szinterek

A hardcore punk közösségi élet keretét elsősorban a lokális szinterek biztosítják. Gyűjtőfogalomként „a magyar szintér” megnevezést használhatjuk rájuk (amely egyébiránt émikus terminus); ez a fogalom mindent és mindenkit magában foglal, aminek vagy akinek Magyarországon köze van a hardcore punkhoz. A közösségi élet működésében azonban a legfontosabb szerepet – csakúgy, mint külföldön – a lokális szinterek játsszák. A lokalitásnak a hardcore punkban meghatározó szerepe van: az egyes együttesek, kiadók, fanzine-ek, de még az egyének is mutatnak egyfajta lojalitást saját színterükkel szemben, és hardcore punk identitásuknak meghatározó részét képezheti (a szintér hatóerejétől függően), hogy melyik város közösségének sorait erősítik. Bizonyos szinterek saját megnevezéssel is bírnak, amely sok esetben szinte „márkajelzőként” működik: lehetővé teszi az azonosítást, elhelyezést, és természetesen prekoncepciókat is előhívhat.³⁵

A hardcore punk működésének mozgatórugóját jelentő szintérközi kapcsolatokon kívül észrevehetően léteznek azért ellentétek is. Ez legerősebben a budapesti és a vidéki szinterek között érzékelhető, amelyeknek kapcsolatában voltaképpen a Magyarországon általánosan tapasztalható Budapest-vidék ellentét képeződik le. Bizonyos lokális szinterek között – elsősorban a személyközi kapcsolatok miatt – intenzívebb a kapcsolat, Budapest azonban legtöbb beszélgetőtársam szerint sokáig megőrizte különállását és központi jellegét. A fővárosi szintér manapság már nem játszik tudatos szervezői sze-

³⁵ Ilyesféle megnevezés például a szombathelyiek esetében a *Savaria Colonia Hardcore*, vagy a veszprémiéknél a *Queens' City Hardcore*. A szombathelyi és az egi szintér a megnevezésen kívül abban is követi a globális hardcore punk közösség-szervezési modellt, hogy ruházattal is azonosíthatóvá teszi résztvevőit: nagyobb koncerteken mindig több olyan személyt lehet felfedezni a közönség soraiban, aki valamilyen ruhadarabon, vagy tetoválás formájában viseli színterének logóját.

repet – vagyis a hardcore hazai formálódását az „erőviszonyok” változása is leköveti.³⁶

A színtereknek mindig van néhány olyan, aktívabban tevékenykedő szereplője, akiknek jelenléte nélkülözhetetlen a fennmaradás szempontjából. Gyakran az idősebb korosztályba tartozó hardcore punkokról van szó, akik ott voltak a kezdetekkor, és akiket elkötelezettségük – aminek egyértelmű bizonyítéka a színtéren eltöltött idő – és az évek során felhalmozott ismereteik presztízzsel ruháznak fel. Más esetekben éppen fiatalabbak képezik a szervezőerőt; őket gyakran az motiválja, hogy aktivitásában, esetleg szellemiségében is a múltbéli hardcore punk közegehez hasonlóvá formálják színterüket.

Közösségi élet

A hardcore punk közösségi aspektusai elsősorban a koncertek alkalmával kerülnek előtérbe. A koncertszervezés meghívásos alapon zajlik, és a kölcsönösség elvén alapul: meghívásért cserébe meghívás jár. Budapesten léteznek bevett koncerthelyszínek, amelyek nagyobb közönség befogadására is alkalmasak, és hivatalos „beugró” összeget kérnek a koncertlátogatóktól. Vidéken a lehetőségek szűkösebbek, de kreatív megoldások születnek: tartanak koncerteket próbatermekben, vagy akár raktárépületekben is. Ezek általában minimális összeg ellenében látogathatók, a szervezők gyakran csupán becsületkasszával fedezik a költségeket. Ezeket a rendezvényeket viszonylag kevesen látogatják (a színtér nagyságától függően 20–100 fő), a szervezők célja pedig az, hogy nagyobb veszteség nélkül hozzanak létre egy olyan eseményt, ahol mindenki jól érzi magát. Gyakran saját forrásaikból rendeznek koncerteket, anyagi nyereségük pedig nem származik ebből: a bevétel általában a fellépők között kerül szétosztásra. Sokak szerint ezek a koncertek őrzik leginkább az underground jellegét, és – valószínűleg ugyanezen okból – ezeket tartják a legélvezetesebbeknek is.³⁷

³⁶ „A magyar színtér szintén klikkesedett. A vidéki és budapesti csoportok nem nyitottak egymás felé. Régen, 2000 körül vízféjű volt a magyar színtér, abszolút budapesti központú. Lehet, hogy ez így nem jó, de mindenki ismert mindenkit. [...] Budapesten zajlott az egész. Néha volt valami Győrben, Szombathelyen... elmentünk oda. Most viszont mindenhol van valami. Tudjuk, hogy van egy közösség Debrecenben, saját hardcore koncertjeik vannak, meg vannak saját hardcore zenekaraik, de nincs meg a kapcsolat.” (Bálint, 2011.)

³⁷ Az ilyen koncertekhez a hardcore punk ethoszban központi szerepet betöltő őszinteséget, hitelességet társítják: „A vidéki színterek sokkal őszintébbek és sokkal barátságosabbak, mint a budapesti színtér. Budapesten mindenki távolságtartó, mindenki karba tett kézzel, a legszebb ruhájában jön koncertre, szúrják egymást, méregetik egymást, meg fikázzák egymást.” (Álmos, 2011.) Léteznek alkalomhoz kötött koncertek is, például a *Free Fest* hardcore és punk fesztivállal. rendeznek koncerteket olyan célok érdekében is, mint például egy-egy állatmenhely

A koncertek promóciójához nagyrészt saját készítésű plakátokat használnak. élnek a közösségi média adta lehetőségekkel is, vagyis fórumokon, közösségi oldalakon hirdetik az eseményeket. Az információterjesztésnek léteznek olyan alternatív csatornái is, amelyek csak az érintettekhez juttatják el az információkat. Egy hardcore punk koncertről az átlagosnál jóval nehezebb „csak úgy” értesülni, mert viszonylag gyengén és szűk körben promotált eseményekről van szó, amelyeket leginkább az adott színtér tagjai látogatnak, hiszen csak ők értesülnek róluk.³⁸

A szubkulturális javak terjesztése és fogyasztása

A koncertek alkalmával a közönségnek általában lehetősége nyílik különféle áruk vásárlására is: a nézőtér közelében felállított distroban³⁹ a fellépőkhöz köthető pólókat, matricákat, saját gyártású hanganyagot, időnként bakeliteket és fanzine-eket árulnak.⁴⁰ A distrok működtetői időnként árut cserélnek egymással, így egymás holmiját is terjesztik, az ebből befolyó összeget pedig visszajuttatják a zenekarhoz, a szervezőhöz vagy a kiadóhoz.

Mivel egy zenei műfajhoz erősen kötődő jelenségről van szó, az áruk közül a legfontosabb a hardcore punk zene. A distrokban forgalmazott hanganyag nem hivatalos zenei kiadók gondozásában jelenik meg, amelyek kimondottan hardcore punk zenekarok hanganyagait forgalmazzák. Ez többféle módon is történhet, attól függően, hogy a kiadó és a zenekar miben állapodik meg.⁴¹ Általában az együttes intézi a hanganyag stúdiófelvételét, a kiadó pedig vállalja a hanghordozó legyártását, amiben gyakran benne foglalja a borítótervezés és a szöveggönyv elkészítése is.⁴² A kiadó a hanganyag promotálásában szintén részt vesz: az interneten hardcore punk portálokon és fórumokon reklámozza, elküldi azt distrokba, és más kiadókkal is cserél-

megsegítése. A hardcore punktól nem áll távol a jótékonyági kocert műfaja sem. Veszprém megyében rendeztek koncertet a vörösiszap-károsultak megsegítésére is, Budapesten pedig már többször is előfordult, hogy egy segítségre szoruló társuk javára rendeztek koncerttel összekötött gyűjtést.

³⁸ Színtér-honlapok, Facebook-események, fórumok, és természetesen személyes ismeretségek révén.

³⁹ A kifejezés az angol *distribution*, azaz 'elosztás, szétosztás' szóból származik, és a koncertek alkalmával felállított árusító standot jelöli (hozzá kell tenni, hogy ez a jelenség nem csak a hardcore punkhoz köthető).

⁴⁰ Ez csupa olyan termék, amelyet gyakorlatilag csak itt és ilyenkor lehetséges személyesen megvásárolni – a személyesség pedig előkelő helyet foglal el a hardcore punk ethoszban.

⁴¹ Szóbeli – vagy interneten kötetett kapcsolat esetében nem hivatalos írásbeli – megállapodásról van szó; szerződéskötés nem történik.

⁴² Mindez házilag, kis példányszámban és *do it yourself* módon történik.

get, ezért cserébe pedig részesedést kap. A kiadókat általában egy-két ember működteti, és személyes preferenciáikon múlik, hogy milyen zenét adnak ki. A hanganyag formátuma lehet cd, vagy újabban kazetta, ami ismét jó példa arra, hogy a hardcore punk hogyan igyekszik visszanyúlni a gyökökhez. A legnagyobb presztízse azonban a bakeliten kiadott zenének van. Erre a hanghordozóra egész gyűjtői hálózat épül: sokan nem kevés pénzt fordítanak arra, hogy kiadóktól, boltoktól vagy internetes fórumokról – akár külföldről is – megrendeljék maguknak kedvenc zenekaraik lemezeit, vagy egy-egy ritkább, különlegesebb darabot.⁴³

Az információátadás és a gyűjtés témájához egyaránt kapcsolódik a *fanzine* műfaja. A *fanzine*-eket szintén distrokban és interneten keresztül forgalmazzák; tartalmukat a szerkesztők gyakran letölthetővé teszik, és sokan ezekből is egész gyűjteményeket halmoznak fel.

Underground és hardcore punk

A hardcore punk előző fejezetekben tárgyalt vonásai – az ethoszt alkotó társadalomkritikus attitűd és a *do it yourself* mottó által vezérelt gyakorlatok – meglehetősen konzekvens módon kapcsolódnak egymáshoz. A hardcore punk belső logikájának⁴⁴ alapköve az, hogy a kezdetektől fogva undergroundként definiálja önmagát, hiszen a mainstreammé vált és közfigyelmet élvező punk ellenpólusaként jött létre, és mind ideáltípusait, mind pedig gyakorlatait ennek jegyében építi fel. Ennek megfelelően ahhoz, hogy valakit hiteles hardcore punknak tartsanak, tartózkodnia kell a mainstreamként számon tartott viselkedésmódoktól, eszméktől, javaktól, és tartania kell magát ahhoz az „ős-hardcore” szellemiséghez, amelynek lényege az *underground* gyűjtőfogalommal fejezhető ki leginkább.⁴⁵

A hiteles hardcore punk ideáltípusát olyan képzetek alkotják tehát, amelyeket az underground fogalmához rendelnek hozzá, a hitelesség legfontosabb mércéje pedig ilyen módon az, hogy az adott egyénill. a színtér aktuális állapota mennyire igazodik ezekhez az elgondolásokhoz, vagyis mennyire underground. Minél mélyebb tudást birtokol egy adott személy a műfajról, annak történetéről, minél több és fontosabb részletet ismer a szubkulturális tőkét kitevő információhalmazból, annál inkább tekinthető beavatottnak. A beavatottság ugyanakkor önmagában nem feltétlenül elegendő: hitelességgel

⁴³ A bakelitgyűjtéshez l. pl. VÁLYI 2007.

⁴⁴ A logika fogalmához l. STRAW 1991.

⁴⁵ Mindezek természetesen nem a szó szoros értelmében vett szabályok; a fejezet a terepmunka során tett megfigyeléseimet összegzi.

kell társulnia, vagyis *mások* szemében is beavatottnak kell látszani. A *megfelelő* információkat, kapcsolati tőkét szükséges birtokolni. azzal jól kell sáfárkodni. Az egymást feltételező hitelesség és beavatottság mértéke több fokmérő⁴⁶ alapján ítéltetik meg.

Mindebből fakadóan fontos kérdés az, hogy mit értenek a hitelesill. a nem hiteles hardcore punk ideáltípusát definiáló *underground* ill. *mainstream* fogalmak alatt, és miféle képzeteket kapcsolnak azokhoz. Az *underground* gyűjtőfogalom kapcsán beszélgetőtársaim egy olyan hardcore punk körvonalait rajzolták meg, amely elsősorban a vidéki szinterek keretei között működik (ezeket ugyanis szerintük még nem „rontotta meg” a nagyvárosi üzletiesség), amelyet a személyes kapcsolatok közvetlensége jellemez és a ‘csináld magad’ szellemiség ural, amelynek szerveződése spontán, természete pedig inkább – a szó pozitív értelmében – egyszerű. Ideális esetben egy olyan közegnek kellene létrejönnie, ahol a saját erőből szerzett szubkulturális tudást nagy becsben tartják, amely aktív és fejlődőképes, amelynek középpontjában a zene és annak mondanivalója áll, és amelynek tagjai egységet alkotva, a rájuk aggatott címkéket elutasítva, tudatos – de nem polgárpukkasztó és feltűnést kereső! – lázadással, elkötelezetten vesznek részt az adott szintér életében. A nem hiteles hardcore punk ideáltípusát mindezzel szemben a *mainstream* fogalmához társított ideák segítségével írják körül. A hitelesség fontosságának csökkenését és a súlypontok elmozdulását a nagyvárosi közeghez kapcsolják.⁴⁷ Ezt a hardcore punkot az üzletiesség és a megtervezettség irányítja, felszínes és ideiglenes ismeretéseken alapul, passzív és stagnáló jellegű. A stílus és a külsőségek központi szerepe, a gyorsan változó trendek naprakész nyomonkövetése uralja, képviselői pedig könnyen (főként interneten keresztül) szerzett tudásukkal kérkedve és saját érdekeiket az *egység* elé helyezve gyakran kerülnek egymással konfliktusba. Ezeket a kritériumokként funkcionáló képzettársításokat akkor használják, amikor egy adott egyén vagy egy adott szintér működésének hitelessége kerül mérlegelésre.⁴⁸

⁴⁶ Az egyénileg birtokolt szubkulturális tőke, az ahhoz való hozzájárulás módja, a személyközi kapcsolatok, a szubkultúra tagjaként eltöltött időmennyiség, a szintér életének szervezésében mutatott aktivitás, és számos egyéb faktor.

⁴⁷ Hazánkban ez esteben – gyakran még a budapestiek is – főleg a fővárost hozzák negatív példának.

⁴⁸ Természetesen nem arról van szó, hogy a hardcore punkok minden társukat egyértelműen egyik vagy másik kategóriába helyeznék, hiszen tisztában vannak azzal, hogy a két ideáltípus különböző elemei egyaránt jellemezhetik egy adott egyén viselkedését. A hitelesség mérlegelésekor sokkal inkább azt állapítják meg, hogy az ideáltípusok által felállított kritériumok alapján a hiteles *underground* és a nem hiteles *mainstream* között húzódo skálán hol helyezkedik el az illető (mindenkori viselkedésének függvényében megítélése el is mozdulhat egyik vagy másik végpont felé, tehát cseppet sem statikus). A kritériumokat a magyar szintér történetére is ki szokták vetíteni: amennyiben távlatokban beszélnek

Abban a legtöbben egyetértenek, hogy a hitelesség megőrzésének érdekében a hardcore punknak ragaszkodnia kell az underground működéshez, ugyanakkor érzékelik azt is, hogy ez a törekvés bonyolult viszonyban áll annak társadalomkritikus céljaival: „Undergroundban megtartani a hardcore-t... az maga a hardcore. Ebben is van egy kettősség. Hogyha a hardcore kifejezetten a társadalom ellen akar küzdeni, akkor nem kéne undergroundnak maradnia. A másik oldalon meg azt mondják, hogy azért maradjon underground a hardcore, mert ugyanakkor van egy elve, hogy *don't sell out*. Ami meg azt jelenti, hogy hogyha te nem magad miatt csinálsz, hanem egy lemezcéget, akik megmondják, hogy miről írd a szöveget, akkor ott elveszett az egésznek a spiritusza. És akkor ott már nincsen lázadás.” (András, 2012)

Az, hogy az undergorundság kitételeinek teljesítése ennyire fontosnak bizonyul, két dolgot eredményez. Az egyik az, hogy a hardcore punk igyekezete nem hiábavaló, és megmarad saját köreibben, ami viszont azzal a hátránnyal jár, hogy „utánpótlás” híján a színtér hajlamos a stagnálásra, kevésbé tekint kifelé, ez pedig legalább olyan veszélyes a megmaradásra nézve, mint az, ha túl nagy figyelem irányul rá. Másrészt a kitételek létezése konfliktusokra ad okot. Ez ugyan szűrőként működik, hiszen a konfliktusok újra meg újra leképezik és igazolják a hitelesség kritériumait, ugyanakkor azok számára, akik nem tudnak vagy nem akarnak ezeknek megfelelni, frusztráló közeggé is teheti a hardcore punkot. Mindez kettős dinamikát kölcsönöz a jelenségnek: folytonos fluktuációt okoz a „személyi állományban”, ugyanakkor biztosítja egy olyan sztenderd létezését, amely mégis egyben tartja az egészet.

A magyar hardcore punkot tehát erősen áthatja az arra irányuló törekvés, hogy szerveződése és működése eszmei és gyakorlati ill. egyéni és közösségi síkon is a lehető legjobban illeszkedjék ahhoz a belső logikához, amelyet az underground fogalmával körülírható képzetek határoznak meg. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy minden egyes hardcore punk viselkedése, gondolkodásmódja és egyéni gyakorlatai teljes mértékben megfelelnek a normáknak, hiszen – ahogyan az általában lenni szokott – az ideáltípusok és a gyakorlat ez esetben sem fedik egymást minden esetben és teljes mértékben. Mindazonáltal a fentebb körvonalazott ideáltípusok központi jelentősége, és az azok dichotomikus szembeállításából következő underground logika a hardcore punk esszenciáját képezi, és ilyen módon szokatlanul erős kihatással bír az identitásformálódásra és az ahhoz kapcsolódó gyakorlatokra.

hiteles, underground szerveződésről és működésről, akkor azt a múltbéli magyar színtérhez kapcsolják, míg a jelenhez – a már említett depressziós időszemlélet jegyében – a mainstream, tehát nem hiteles ideáltípus sajátosságainak térnyerését kötik.

A Straight Edge Magyarországon

A sXe „kötőanyaga” az absztinencia – a szó minden lehetséges értelmében. A sXe-ek elviekben nem csak az alkoholfogyasztástól tartózkodnak, hanem a dohányzástól, a drogfogyasztástól, az alkalmi szexuális együttlétektől. jó részük a húsfogyasztástól, vagy bárminemű állati eredetű termék – legyen az élelmiszer, ruházati cikk vagy használati tárgy – fogyasztásától is. Ezen kívül vannak, akik a koffein, a csokoládé, és más stimuláló, ezért a drogokhoz hasonlóan tudatmódosító hatásúnak tartott készítmények fogyasztását is elutasítják. Főbb vonásait tekintve a magyar sXe⁴⁹ alapvetően megfelel ennek a képnek. Vannak azonban olyan sajátosságai is, amelyek megkülönböztetik az amerikai változattól. Ahogyan az már említésre került, Magyarországon a sXe-ek nem alkotnak a hardcore punktól egyértelműen elkülöníthető csoportot, valós közösséget pedig talán még annyira sem. SXe-ségük ugyan összeköti őket, de elsősorban mindannyian hardcore punknak vallják magukat, a sXe pedig másodlagos és opcionális identitás szerepét játssza. A két jelenség szétválasztása ellen szól továbbá az is, hogy megfigyeléseim alapján a hardcore punk közegben általában véve sem jellemző a túlzott alkoholfogyasztás, és meglehetősen elterjedt a vegetárianizmus és a vegánizmus, vagyis nem mindig állnak olyan éles határok hardcore punk és sXe között. A különbség gyakran mindössze abban rejlik, hogy az adott egyén megfelel-e a sXe-ség összes kritériumának, sXe-nek vallja-e magát, és környezete sXe-nek tartja-e.

A sXe-ség kritériumai

Az elvek közül az alkohol, a dohányzás és a drogok elutasítása minden esetben kötelező érvényű, ezt pedig a már említett „*Straight Edge*” és „*Out of Step*” című dalok tartalmára vezetik vissza. Beszélgetőtársaim mindegyike egyetértett abban, hogy a fenti „normahármas” vállalása nélkül senki sem mondhatja magát sXe-nek, ezek tehát a sXe-ség abszolút kritériumai.⁵⁰ Az

⁴⁹ SXe-ek szinte minden szintéren jelen vannak; adatközlőim saját becslései szerint számuk Magyarországon jelenleg körülbelül 100–200 főre tehető.

⁵⁰ Érdekes módon a promiskuitás kérdése ritkábban merül fel, pedig az „*Out of Step*” szövegében például ez is bennefoglaltatik. Egyik beszélgetőtársam szerint ennek az az oka, hogy ez a kérdéskör értelmezési problémákat okoz, a dalszövegben szereplő megfogalmazás ugyanis nem egyértelmű. Azok a beszélgetőtársaim, akikkel szót váltottam erről a kérdéstről, mindannyian monogám beállítottságúnak vallották magukat, de ezt semmilyen formában nem kötötték sXe-ségükhöz; sokkal inkább neveltetésükettől, egyéni preferenciáikat nevezték meg indokként. A szöveg erre vonatkozó sorát többféleképpen lehetséges értelmezni: van, aki monogámiára sarkalló mondanivalót érez benne, és van olyan is, aki úgy gondolja, hogy a nők

abszolút kritériumokon túl az absztinencia többi formája úgymond szabadon választható; ezt azzal indokolják, hogy ami nem szerepelt Ian MacKaye dalszövegeiben, az nem kötelező érvényű.⁵¹

Mivel a hardcore punk „köztudatnak” eleve részét képezi a sXe, sokakhoz az anélkül jut el, hogy különösebben tudatosan érdeklődnének iránta. Fontos tényező lehet a személyes kontaktus: vannak, akik egy olyan – már a sXe szerint élő – ismerősük révén ismerkednek meg a hardcore punk absztinenciával, aki „tanítómesterként” bevezeti őket az életformába. Az újdonsült sXe-ek becsatornázásában időnként a dalszövegeknek is szerepe lehet (ne feledjük, hogy maga a jelenség is két dalszöveg nyomán született). Az internet jelentősége szintén számottevő, hiszen széleskörű hozzáférést ad a sXe-ről szóló információkhoz, ismerkedési lehetőségeket nyújt, a fórumok pedig tájékozódásra, kapcsolatok fenntartására, a normák megvitatására adnak lehetőséget.⁵²

Az esetek többségében olyan személyek válnak sXe-dzse, akik számára egyébként is ismerős közeg a hardcore punk, hiszen a hardcore-on kívül eső „külvilág” kevéssé tud a jelenség létezéséről. Nem véletlen, hogy a sXe rejtve marad az avatatlan szemek elől, hiszen ugyanaz az underground logika irányítja, mint a szélesebb halmazt alkotó hardcore punkot: a sXe-ségnek az absztinencia normáin kívül egyéb kritériumai is vannak, ezek pedig tökéletesen illeszkednek mindazon kitételek sorába, amelyek már a hardcore punk esetében is a hitelesség (azaz az underground logikának való megfelelés) mércéjéül szolgáltak. A hiteles sXe ideáltípusának megközelítéséhez nem elegendő az, ha valaki kijelenti magáról, hogy sXe lett. A sXe-dzse válás az ideáltípus iratlan szabályai szerint nem lehet hirtelen és átgondolatlan döntés; sokkal inkább egy folyamat, amelynek egyfajta egyéni fejlődés következtében kell megvalósulnia:

„V.Á.: *Sose kacérkodtál a gondolattal, hogy sXe legyél?*

Szilárd: Többször megfordult már a fejemben, viszont én úgy érzem, hogy a sXe az nem egy műfaj, nem egy olyan dolog, ami lesz valaki, hanem egy olyan dolog, amit elér az ember. [...] Ha azt mondom, hogy mától nem iszok, és megtiltom magamnak, mert sXe akarok lenni, az

„szextárgyként” kezelésének elutasítását tartalmazza ill. utalást arra, hogy a szexuális aktust nem pusztán közösülésnek, hanem annál sokkal intimebb dolognak kellene tekinteni.

⁵¹ Ennek ellenére sokan úgy tartják, hogy az absztinenciának mindenképpen ki kell egészülnie a vegetáriánus vagy vegán életmóddal is.

⁵² Az internet megítélése ellentmondásos. Beszélgetőtársaim közül sokan gondolják úgy, hogy az internet ellehetetleníti a hagyományos *do it yourself*-jellegű, és hogy felszínességet termel azzal, hogy mindent azonnal elérhetővé tesz, így pedig nem kell „megküzdeni” az információkért. Mások szerint az internet nagyban megkönnyíti a közösségszervezést, ezáltal pedig hozzájárul a hardcore punk kapcsolathálóinak fenntartásához, és segíti a szinterek tevékenységét.

szerintem nem sXe. Az, akinek tényleg már az vált szükségévé, hogy a szervezetének, hogy ne fogyasszon alkoholt, onnantól tudom sXe-nek nevezni az illetőt.” (Szilárd, 2011)

A sXe-ség egyik elsődleges kritériuma tehát az, hogy az absztinenciát egyéni indíttatásból kell vállalni. A belső igénynek ezen kívül hosszú távú elkötelezettséggel kell társulnia, az átmeneti sXe-eket ugyanis nem ismerik el hiteles sXe-ként. A sXe-ség állhatatosságot követel meg, és egy olyan viselkedésmód, amely gyorsan váltakozó preferenciákat követ, ellentmond a hitelességről alkotott elképzeléseknek. Vannak, akik úgy gondolják, hogy ha a sXe ismertebb volna, talán többek számára szolgálna követendő példaként, ugyanakkor többségük a hitelesség fenntartásának szempontjából előnyösebbnek tartja azt, ha a sXe underground jelenség marad:

„Most jobb lenne, ha olyan srácok lennének sXe-ek, akik három hónap múlva meggondolják magukat? Szerintem undergroundban őszintébb ez az egész, mert így azért csinálják az emberek, mert ők így szeretnék élni. Hogyha már tömegeket akarsz megmozgatni, ott már a külsőségekre mennek a dolgok. És akkor már csak egy divathullám lesz.” (Álmos, 2011)

Az undergroundság megőrzését az az általános elvárás is segíti, hogy egy hiteles sXe nem hirdetheti úton-útfélen az elveit, nem „prédikálhat”, nézeteit nem erőltetheti rá másokra, hiszen ez ütközne a sXe *egyéni* természetével.⁵³ A magamutogató sXe-ség negatív megítélést kap.⁵⁴

Az ideáltípus tehát az absztinenciára irányuló belső késztetést követeli meg. Van, akiben ez valóban megvan, és sXe-sége a lényé részévé válik. Ez volna az optimális eset, de kevés „tökéletes” sXe van. A legtöbben nem természetükből fakadóan absztinensek, hanem életüknek egy szakaszában olyan vonzónak találják a sXe ideáltípust, hogy elkezdik magukat ahhoz formálni; ez elegendő elkötelezettség révén vezethet az azzal való tényleges azonosuláshoz. Amennyiben mindezt sikerül úgy csinálniuk, hogy önazonosak maradnak és megfelelnek a kritériumoknak, a közvélemény elismeri őket sXe-nek; ha nem sikerül, akkor nem fogják őket hitelesnek látni (ami – ahogyan az már kiderülhetett – negatív megítéléssel jár). Tény, hogy a sXe exk-

⁵³ A sXe-et érintő egyik leggyakoribb kritika az, hogy amögött, hogy mindenáron exkluzív és underground akar maradni, inkább csak egyfajta elitizmus áll.

⁵⁴ Hazánkban – legalábbis a szűk értelemben vett hardcore punk közegben – kevésbé alakult ki olyan militáns jellegű irányzat, amely szerint a sXe-et terjeszteni kell. Ez a fajta mentalitás nálunk inkább a magát nemzetiszocialistaként definiáló sXe-et jellemzi, amely igyekszik ugyan promotálni ezt az életmódot, de csak meghatározott körökben.

luzív jellege is sokakat vonz. Ha valaki emiatt lesz sXe (mert ilyen is van), az általában hamar kiderül, hiszen ezek a személyek hajlamosak vetélkedni a hitelesség látszatáért. Ebből időnként konfliktusok származnak, ez pedig általában gyors továbbállásra készteti azokat, akik nem az életmód iránti elkötelezettség miatt lettek sXe-ek. A valóság tehát ez esetben sem felel meg minden esetben az ideáltípusnak, de mivel a sXe-et a normái teszik azzá, ami, mindenki törekedik valamilyen formában a megtartásukra, így a normák erősen meghatározzák a sXe-ek viselkedését.

Ahogy arra már történt utalás, a sXe kialakulásakor tulajdonképpen egy személyes „hitvallás” kollektivizálódása történt meg. Talán pont ez a nyitja annak, hogy miért ennyire kétséges a sXe csoportjellege: tagadhatatlanul összeköti őket az, hogy kollektíven osztoznak normáikon, mégis úgy tűnik, hogy erősen törekednek arra, hogy a sXe különálló egyének csupán névleges összessége legyen. A sXe közösséggé, vagyis a gyakorlatban is *kollektív* alakítására mutató törekvések hazánkban rendszerint elbuknak, de ezt alapvetően nem sokan sajnálják. Ennek oka talán az, hogy valójában nincs is szükségük arra, hogy a kollektívan vallott normákon kívül kollektív és kizárólagosan sXe élményeik legyenek, ilyen célokra ugyanis ott van a hardcore punk, amelyet sokkal fontosabb összekötő kapocsnak tartanak, mint a sXe-et:

„Ez szerintem egy életstílus. Igazából szubkultúrának is kevésbé nevezném. Ez a szubkultúrának egy életstílusa. Nincsen saját közössége. Nyilván összeköt, de nem ez az elsődleges kapocs a barátságánál. Nincsenek igazi sXe csapatok, akik kizárják... vagy nem is kizárják, de úgy száz százalékban egy sXe baráti kör. Nem nagyon találkozok ilyenekkel. Hardcore van. Az a közösség.” (Bálint, 2011)

Úgy tűnik tehát, hogy a *közösségi* természetű hardcore punkkal szemben az *individualista* sajátosságokat mutató sXe voltaképpen egy lehetőség arra, hogy az az egyén, akinek erre a megszokottnál nagyobb igénye van, individualitását is kiélhesse mindamellet, hogy tagja egy közösségnek, vagyis a hardcore punknak.

SXe-nek maradni – örökre?

Absztinens életmódként a sXe nagymértékű elkötelezettséget kíván meg. Az absztinencia megtörése (*edgebreak*) egyszeri, végleges, és bizonyos esetekben akár komoly presztízvesztést is okozhat⁵⁵ – azt mindenestre sem-

⁵⁵ Nemzetközi felzúdulást keltett például az a hír, hogy maga Ray Cappo, a Youth of Today

miképpen sem tartják helyénvalónak, ha az illető továbbra is sXe-ként határozza meg magát:

„V.Á.: *Edgebrokead volt?*

Bálint: Az egyszerűen van egy embernek.

V.Á.: *Utána nincs visszatérés szerinted?*

Bálint: Az életformához van, de újra felvállalni ezt a címkét, az elvileg nem szabályos. Vannak, akik megteszik ám, de hát ez azért furcsa. [...] Van, ami földhöz tudja vágni az embert. Én viszonylag megértő vagyok... mindenkinek tudnia kell, és el kell fogadnia azt, amikor felvállalja azt, hogy ő sXe, hogy ez egy olyan klub, ahol nem kér senki bizonyítványt, amikor belépsz; amikor kilépsz, akkor vesszőfutás van. Akkor minden szart rád fognak dobálni a barátaid is, de ez az élet rendje. Te is ugyanígy osztottad az előtted kilépőket, az utánad jövők is osztani fognak téged, hogy kiszállsz... hát na és, nehogy már valakinek ez keresztbevágja az életét! Most tettél egy olyan lépést, hogy te mostantól inni fogsz, és vidám fiú leszel.” (Bálint, 2011)

Mint ahogyan az az előző fejezetben már megállapításra került, a sXe az *individuum* életében kíván változást hozni, és nem tartozik céljai közé az, hogy „megváltsa a világot.” Ennek következtében gyakran kettős mérce szerint ítél: a nem-absztinens külvilággal szemben meglehetősen toleráns,⁵⁶ saját körein belül azonban nem ilyen megengedő. Bár beszélgetőtársaim egyöntetűen állították, hogy barátságok nem szakadnak meg azért, mert az egyik fél feladja a sXe-et, de azért számon tartják, hogy ki az, aki még absztinens, és ki az, aki már nem az.⁵⁷

énekese követett el *edgebreaket*, amikor egy utazás során megivott egy pohár bort. Sokan ezt a sXe szimbolikus meghasonulásaként élték meg – annak ellenére, hogy Ray Cappo már jó ideje nem nevezi magát sXe-nek. A pletyka természetére jellemzően egy-egy jelentősebb *edgebreak* több verzióban és hosszabb ideig kering a sXe köztudatban. Magam is találkoztam a terepmunka során olyan történettel, amelynek összesen négyféle változatát volt szerencsém diktafonon rögzíteni.

⁵⁶ „Nem kell erőfeszítést tennem, hogy ne igyak és drogozzak, nem kell küzdenem ezek ellen a szerek ellen, és ez kellene, hogy legyen egy természetes állapot mindenkinek, de legfőképpen szülőknak, tanároknak, politikai vezetőknek, vagyis olyan személyeknek, akiknek gyerekek, vagy fiatalabb nemzedékek példaképeinek kellene lenniük. Ugyanakkor, ítélkezni, vagy lenézni másokat a legkönnyebb. És a legbutább dolog. A legtöbb barátom fogyaszt alkoholt. Én nem, de ennek ellenére nem cserélném el őket semmi pénzért.” (Gábor, 2012)

⁵⁷ Felmerülhet a kérdés, hogy vajon honnan tudják, hogy valaki feladta az absztinenciát: erre mindössze azt a választ kaptam, hogy „előbb-utóbb úgyis mindig kiderül,” ehhez pedig nyilván az is hozzájárul, hogy kevés emberről van szó. Időnként elég lehet egy félreérthető megjegyzés, vagy egy meggondolatlan kijelentés is ahhoz, hogy meginduljon a szóbeszéd arról, hogy az

Fontos kérdés ebben a tekintetben az, hogy mi számít egyáltalán *edgebreak*nek. Az *edgebreak* fogalma csak az absztinencia Ian MacKaye által meghatározott tárgyaira vonatkozik, tehát az alkoholfogyasztásra, a dohányzásra ill. a drogokra. A vegetarianizmus elhagyása például – bár negatívan ítélik meg – nem vonja maga után az *edgebreak* bélyegét: „Ha valaki a vegetarianizmust töri meg, attól még ugyanúgy *edge* marad, bár aki sXe, az inkább ne egyen húst. Én így vagyok vele.” (Álmos, 2011)

Az *edgebreak*et sokan a személyes fejlődés – ha nem is szükségszerű, de természetes – velejárójának tartják:

„István: Mert én úgy vagyok ezzel a sXe dologgal, hogy most azt mondom, hogy nincs szükségem semmire, dohányozni biztos, hogy nem fogok soha életemben, de nem mondhatom azt, hogy negyven éves koromban nem fogok esetleg egy vacsora után meginni egy pohár vörösbort. [...] Részeg soha életemben nem leszek, ebben száz százalékgig biztos vagyok. [...] De abban, hogy negyven éves koromban nem iszom meg egy pohár vörösbort, ebben nem lehetek biztos.

András: Huszonévesen azért már illene fejlődni egy embernek. És talán ha harminc fölött járva valaki még mindig ebben van leragadva, tudod... *get a fuckin' life!*” (András és István, 2010)

A normák fontosságának csökkenése – ami nem jelent egyet az életmód feladásával – párhuzamos azzal, ahogyan az egyén sXe-ként töltött életrajza „kifut.” Megfigyelhető, hogy ennek során a sXe különböző értelmezései váltják egymást: az ifjabb generáció számára még nagyobb jelentősége van az exkluzivitásnak és a különlegességnek, a későbbiekben azonban ez megváltozik (már csak azért is, mert az ideáltípus is ezt követeli meg), és az absztinencia egyre inkább az élet természetes, magától értetődő részévé válik, amely nem szorul bizonyításra, magyarázatra. Az identitásalkotás folyama-

illető már nem absztinens. Ahogyan a kutató nem tudja megítélni, hogy beszélgetőtársai valójában mennyire tartják magukat az absztinencia normájához (hiszen nem láthatja őket életük minden pillanatában), úgy természetesen maguk a sXe-ek sem tudják a szó szoros értelmében ellenőrizni azt, hogy ki az, aki megszegte a normákat. A legtöbb esetben addig, amíg az illető ténylegesen a hardcore közeg részét képezi (vagyis aktívan részt is vesz annak életében), csak akkor derül fény az absztinencia feladására, ha az szándékos és nyilvánosan vállalt (ezt leszámítva mindössze pletykák terjedhetnek arról, hogy ki az, aki kevésbé tűnik állhatatosnak – a pletykák hatására azonban előfordulhat, hogy valaki végül tényleg nem kívánja magát sXe-nek nevezni). Azokban az esetekben, amikor konkrét személyek által elkövetett *edgebreak*ről hallottam, legtöbbször olyanokra használták a kifejezést, akik már magától a hardcore punk közegtől is eltávolodtak. Számukra a hardcore punkhoz való visszatérés lehetséges, a normaszegés köztudomásúvá válásával azonban többé már nem mondhatják magukat sXe-nek.

taira a sXe ekkor már kevesebb hatással bír; inkább csak fundamentumként funkcionál, és egyre inkább a személyesség, az *egyéni* dominál benne.

A sXe interpretációi⁵⁸

NSsXe

A magát nemzetiszocialista sXe-ként definiáló irányzat alapvetően nem újkeletű jelenség, de hazánkban csak az elmúlt évtizedben kezdett el teret hódítani. Annak ellenére, hogy maga a sXe amerikai „találmány”, ez a változat épp az ellenkező irányból érkezett, hiszen beszélgetőtársaim szerint Ukrajnában és Oroszországban már régebb óta nagy népszerűségnek örvend. Magyarországon az NSsXe kettős kötődéssel bír: sokak hardcore punkként határozzák meg magukat, ugyanakkor erős kötelékek fűzik őket a skinheadhez is.

A megnevezésben szereplő NS előtag a *nemzetiszocialista* jelző rövidítése. Bár a terepmunka során nem kaptam igazán pontos képet arról, hogy a magukat NS-nek vallók hogyan definiálják a fogalmat, az bebizonyosodott, hogy a német nemzetiszocialista eszmeiség előkelő helyet foglal el referenciarendszerükben. Nem feltétlenül egy az egyben átvett ideológiáról van szó, már csak azért sem, mert az egyéni értelmezések között nyilvánvalóan vannak különbségek. A nemzetiszocializmus olyan elemeit emelik be saját ideáik közé, amelyeket alkalmazhatónak vélnek a magyarság aktuális helyzetére is: központi gondolatuk például az, hogy a nemzet jóléte és jólléte visszaállításra, a nemzeti integritás pedig tudatosabb megőrzésre szorul. Eszmeiségük erősen múltorientált, egy olyan (az ő szóhasználatukkal élve) konzervatív értékrendet kívánnak képviselni, amelynek vezérelvei a becsület és a tisztesség, és általában véve bevallottan antiliberalista attitűd jellemzi őket.

Törekvései szintjén az NSsXe az (underground logikából fakadóan) introvertáltabb hardcore punkhoz és individualista sXe-hez képest extrovertáltabb, gyakorlataiban pedig közösségibb természetű.⁵⁹ Az NSsXe ugyanis

⁵⁸ Az a sXe, amely az előzőekben került bemutatásra, nem az egyetlen interpretációja annak a normaegyüttesnek, amelynek összetevőit a sXe-ség abszolút kritériumainak neveztem – bár hazánkban kétségkívül ez a legelterjedtebb. A következő fejezetekben két kevesebb képviselővel bírok, de a hardcore punkhoz különböző okok miatt szorosan kapcsolódó értelmezési alternatívát ismertetek.

⁵⁹ Az NSsXe-ek sokat tesznek azért, hogy aktív közösséget alkossanak: rendszeresen szerveznek közös programokat, például sportnapokat és tábortokat, filmvetítéseket és koncerteket. Igyekeznek tenni arról, hogy NS-körökben minél többen tudjanak arról, hogy létezik egy ilyen alternatíva is: programjaikat (és magát a jelenséget) szórólapokon hirdetve próbálnak

nem csak az individuumon kíván változtatni, hanem bevallottan szélesebb körű változást szeretne elérni;⁶⁰ élenken foglalkoztatják az aktuális gazdasági, társadalmi és politikai történések, és véleményét is elmondja ezekről. Vannak, akik úgy gondolják, hogy az NS eszmék rehabilitálásának kiváló eszköze lehet az NSsXe, amely „tisztaságával” bizonyíthatja azt, hogy a közhiedelmekkel ellentétben az konstruktív tettekre is képes:

„Ha azt látják, hogy ez az ember ugyanúgy néz ki, mint én, egyáltalán nem kirívó, egyáltalán nem polgárpukkasztó, vagy teszem azt félelemkeltő, nem az jön le belőle, hogy ez egy buta ember, mert hallottam már a szövegeit, és mellette még csak nem is az van, hogy minden hétvégén berúg és összever randomban embereket, hanem próbál egy pozitív értékrendet képviselni, akkor lehet, hogy elkezd szimpatikus lenni neki ez az egész.” (Kornél, 2011)

Az NSsXe egyik fontos sajátossága, hogy szelektál a pán-sXe elvek között, és bár sokuk alapvetően arra törekszik, hogy környezettudatos életmódot éljen, valamint az állatvédelem is foglalkoztatja őket, nem jellemző rájuk a vegetáriánus és vegán táplálkozás. A húsfogyasztást leginkább az egészség érveivel és az ember alapvető biológiai sajátosságaival indokolják. Az egészség – mind mentális, mind fizikai értelemben – gyakran kap helyet az absztinencia mellett szóló érvek sorában. A fizikai állapotra való tudatos odafigyelés és a test karbantartása a legtöbb NSsXe életében szintén központi szerepet játszik. Ennek egyik oka az „ép testben ép lélek” mottó, másrészt pedig az, hogy a testedzés szorosan kapcsolódik az eszmei és a szó szoros értelmében vett „harc” motívumához.⁶¹ A testi és lelki egészséget az NSsXe az absztinenciához köti, és úgy tartja, hogy csak az absztinens életmódból származhat olyan fegyelmeztség és tudatosság, ami valódi változást indíthat el.⁶²

Az NSsXe megítélése mind NS, mind hardcore punk közegben sajátos: előbbiben különc dolognak tartják, utóbbiban pedig többnyire elutasítják.⁶³

szimpatizánsokat „toborozni.”

⁶⁰ Egyrészt a nem-absztinens NS közegben, másrészt – az NS eszmék jegyében – elviekben nemzeti szinten is. Szándékosan használom az eszme szót, ezt ugyanis ők maguk is émikus terminusként alkalmazzák. Az NSsXe szóhasználata – amely az amerikai militáns sXe-dzsel rokonítja azt – kiemelt figyelmet érdemel, és további kutatás tárgyát képezhetné. Az NS-t és az NSsXe-et *mozgalomként* definiálják, értékrendjükre az *eszme* megnevezést használják, tevékenységüket pedig gyakran *harc*ként nevezik meg, amelynek eszköze a sXe *propagálása*.

⁶¹ Főleg, ha figyelembe vesszük, hogy a legtöbben különféle küzdősportokat űznek.

⁶² Ernest Gellner (2004. 66–68.) szerint a nemzetiszocialista embereszmény középpontjában az egészségesség, a vitalitás, a közösségi szellem, az energikus tevékenykedés és a fegyelem áll – a sXe-dzsel pedig mindez könnyedén összefésülhető.

⁶³ Az elutasítás olyannyira erős, hogy időnként komoly konfliktusok is származnak belőle, sok

Az NSsXe példamutató szándékát saját közege nem minden esetben veszi jó néven (valószínűleg azért, mert az NSsXe-ek gyakran élnek kritikával az NS-sel szemben):

„V.Á.: *Annak, hogyha valaki NS vonalon belül sXe, annak van presztízse?*

Kornél: Na ez a durva, hogy igazából egy adott közegben ez pozitív, viszont az átlag közegnél ez negatív. És ezt azért nem értem, mert igazából szerintem eléggé pozitív mintát próbálunk átadni az ifúságnak. [...] És volt olyan beszólás is NS közegből, hogy rád nem hallgatunk, mert olyan emberben, aki nem iszik, abban nem tudok megbízni. Merthogy aki nem iszik, az nem őszinte, mert az alkohol befolyása alatt mindenki őszinte lesz.” (Kornél, 2011)

A hardcore punk közeg alapvetően elítélően vélekedik az NSsXe-ről. Az elutasítást általában azzal indokolják, hogy a hardcore punk hagyományosan liberális, toleráns és diszkrimináció-ellenes hozzáállást képvisel, és mivel a sXe-et is ebből a mentalitásból származtatják, úgy gondolják, hogy az egyszerűen nem kompatibilis az NS eszmékkal.

Krishnacore

A krishnacore irányzat a kilencvenes években jelent meg, az elnevezés pedig elsősorban olyan hardcore punk zenét fed, amelyet Krisna-tudatúak játszanak, és amelynek gyakran tartalmát is vallási mondanivaló határozza meg. A krishnacore elterjedése Ray Cappo⁶⁴ nevéhez fűződik, aki személyes útkeresése részeként alapította meg a Shelter nevű, kimondottan krisnás mondanivalót közvetítő együttest. Karizmatikus személyisége révén sokakat győzött meg a spiritualitás fontosságáról: „olyan prédikációt nyújtott az embereknek, hogy hardcore srácok ezrei vonultak be krisnás templomba és lettek bhakták” (András, 2012). Tevékenységének nyomán rövid időn belül nem csak Amerikában, hanem Európában is látványosan megszaporodtak a krisnás zenekarok. Ezen felül azonban egyéb okai is voltak annak, hogy a Krisna-tudat összekapcsolódhatott a hardcore punkkal:

hardcore punk együttes nem tűri meg koncertjén a láthatóan NS beállítottságú személyeket, és igyekszik általában véve is kerülni mindenfajta kapcsolatot az NS közeggel (néha az is elég ahhoz, hogy egy együttes vagy egy személy negatív megítélést kapjon, ha fény derül arra, hogy rendelkezik NS ismeretséggel).

⁶⁴ Ismétlésképpen: Ray Cappo a már sokat emlegetett Youth of Today frontembere.

„Az, hogy krisnásnak lenni, ami keletről jövő és gyakorlatilag egy olyan filozófiát közvetítő kultúra – nem is nevezném vallásnak – ami kifejezetten választ tud neked adni arra, hogy mi a probléma ezzel a világgal, mi a probléma ezzel a fogyasztói társadalommal, mi a probléma azzal, ha valaki húst eszik, tönkreteszi a szervezetét alkohollal, drogokkal, satöbbi... Ezek a dolgok ott ugyanúgy jelen vannak, hiszen a Krisna-tudatnak a fő elveiben benne van, amikor egy tanítványt elfogad egy lelki tanítómester, a tanítvány fogadalmat tesz, hogy ő nem mérgezi a testét alkohollal, cigarettával, hússal, drogokkal. És akkor hoppá, ott van a sXe alapelv. Tehát ez a kettő így nagyon együtt mozog.” (András, 2012)

A sXe tehát a hindu vallási elvekkel való összhangja miatt vált adekvát – és automatikus – megjelölésévé minden olyan Krisna-tudatú személynek, aki a hardcore punk színtéren tevékenykedik.⁶⁵

Magyar hardcore punkok a kilencvenes évek elején-közepén találkozhattak először a Krisna-tudattal. Ez volt az az időszak a magyar Krisna-mozgalom történetében, amikor az immár szabadabb és élénkebb tevékenységnek köszönhetően⁶⁶ nagyobb figyelem hárult a krisnásokra, és – bár kezdetben a nem túl hízelgő „szekta” kifejezéssel illették őket – a médiában hamarosan nyilvánosságot, a magyar köztudatban pedig állandó helyet kaptak. A Krisna-mozgalom egyre látványosabb aktivitásai az amerikai hardcore punk sémák követésére irányuló törekvés folytán a magyar színtéren is sokan kezdtek el érdeklődni a Krisna-tudat iránt, és hazánkban is megalakultak olyan együttesek, amelyekben már krisnások is játszottak.

A krishnacore – bár egy adott periódusban viszonylag nagy érdeklődést keltett – hazánkban sosem honosodott meg igazán. Voltak olyan hardcore punkok, akik Krisna-hívók lettek, és léteztek/léteznek olyan hardcore punk zenekarok, amelyekben játszanak krisnások, de a jelenség megmaradt inkább csak érdeklődést keltő és szívesen fogadott kuriózumnak.⁶⁷

⁶⁵ Ez annak ellenére is így van, hogy a krisnás hardcore punkok nem sXe-ként, hanem elsősorban krisnásként határozzák meg magukat.

⁶⁶ Például fesztiválok, utcai könyvadás, „nyílt napok”; l. FARKAS 2009. 29–33.

⁶⁷ Mindeztáig egyetlen olyan példával találkoztam, amely arra utal, hogy napjainkban is létezik szorosabb, és gyakorlati sikon is aktív kapcsolat krishnacore és krisnás egyház között: „Mostanra annyira átította az életem a Krisna-tudat, hogy ha akarnék sem tudnék már nélküle élni, de nem vagyok már egy sadana-bajnok [sadana: lelki gyakorlat – V.Á.]; a drogok nélküli élet megmaradt, vegetáriánus vagyok, [...] részt veszek az egyház prédikálásában, a koncerteken csináljuk a food for life-ot, ami az egyház ételosztó programja. [...] A bhakták itt Magyarországon örülnek nekünk, jó dolognak tartják és rengeteg segítséget kapunk az elejétől fogva, amit igyekszünk mi is viszonzni. Mindig adunk egy csomó cd-t, amit a könyvosztók ki is osztanak az utcán, a bevételt pedig az egyháznak adjuk adományba.” (Gábor, 2012).

Következtetések

Hogyan definiálja egymást a hardcore punk és a sXe?

Az előzőekben megismerhettük a hardcore punk és a sXe történetét, kapcsolódási pontjait, szerveződésüknek és működésüknek logikáját, amelynek középpontjában az *underground* fogalma állt. Megállapításra került, hogy a két jelenség egymástól elválaszthatatlan, hiszen a sXe az amerikai hardcore punkból „hajtott ki”, amely fogékony közegnek bizonyult arra, hogy befogadja szubkulturális tökéjébe az absztinenciát. A sXe számos új aspektussal gazdagította ugyanezt a szubkulturális tőkét, és ma már számos olyan hardcore punk létezik, aki az absztinencia egyes aspektusait (vagy sXe-ként az összeset) be is emeli saját életébe. Kiemelt jelentősége van annak, hogy a sXe kizárólagosan a hardcore punkhoz köthető jelenség: egyáltalán nem jellemző az, hogy valaki nem hardcore punk, és mégis sXe-nek vallja magát. Ez egyrészt az *underground* logika következménye (hiszen eleve csak egy viszonylag szűk réteg tud a jelenség létezéséről), másrészt pedig annak köszönhető, hogy maguk a hardcore punkok is a saját közegből érkezőket fogadják el sXe-nek. Mindebben a két jelenség közötti hierarchikus viszony is tetten érhető: elsődleges identitásnak a hardcore punk számít, a sXe pedig egyértelműen másodlagos szerepet játszik mellette. A sXe voltaképpen olyan opcionális identitás, amely a hardcore punk identitás mellé – és csakis amellé – választható.⁶⁸

A poszt-szubkulturalista teóriák szerint a nyolcvanas-kilencvenes évek során azok a jelenségek, amelyeket a tudományosság az ezt megelőző időszakban a szubkulturakutatás keretein belül tárgyalt, a közösségformálódás mechanizmusainak módosulása és a kulturális javak áramlásának eddig sosem látott mértékű felgyorsulása következtében jelentős változáson mentek át: a szilárdabb körvalakkal bíró közösségek helyét olyan instabil mikrocsoportok vették át, amelyekben benne foglaltatik ugyan a társas lét iránti igény, de az előbbiekhöz képest már más tényezők függvényében alakulnak. A poszt-szubkulturalista elméletek szerint mindezek következtében a szubkulturák korának vége: a hitelesség kérdése és az elkötelezettség már nem igazán fontos; jellemzőbb az, hogy a fiatalok gyors egymásutánban, pil-

⁶⁸ A hálózati társadalom identitásteremtő módozatai közül a sXe a projektidentitás kategóriájába sorolható, hiszen – bár nem az átfogó társadalmi struktúra átalakítására törekszik – a maga szintjén (ifjúsági kultúra) tükröként funkcionál, benne rejlik a szűkebb körű változtatás potenciálja, és *alanyokat* teremt, „akikben él a kívánság, hogy individuumként, egyéniségként létezzenek” (CASTELLS 2006. 32.). Ilyen módon a sXe-re igaznak bizonyul az a megállapítás, miszerint „az individualizmus [...] lehet a 'kollektív identitás' egyik formája”. Ez magyarázatot ad arra, hogy hogyan lehetséges az, hogy az individualista sXe egyben csoportidentitásként is funkcionál.

lanatnyi kedvük és igényeik szerint váltogatják kötődéseiket, így kérdésessé vált az, hogy a megváltozott jelenségekre lehetséges-e továbbra is a *szubkultúra* megnevezést használni.

Ezek a megállapítások sok izgalmas kérdést vetnek fel. Lekövethetők és mérhetők-e ezek a változások? Nem lehetséges-e az, hogy azok a jól körülhatárolható entitások, amelyeket *szubkultúra* névvel illetett a tudományosság, valójában *sosem* voltak annyira stabilak és homogének, hanem egyszerűen csak a tudományosság gondolkodott róluk másként? Lehetséges, hogy a kutatás hőskorát követő paradigmaváltás következtében – amely cizelláltabb és átgondoltabb hozzáállást követel a kutatótól is – eleve nagyobb hangsúlyt kap a komplexitás, a töredezettség vizsgálata, és ez rányomja a bélyegét arra is, hogy milyen elméleti keret használatát preferáljuk. Ez viszont felveti a kérdést: valóban a terminust kell-e elvetni ahelyett, hogy annak jelentés-tartalmán pontosítanánk? A közösségszervezés mechanizmusai valóban számottevő változáson mentek keresztül, és ez kétségkívül kihatással bír az identitásformálódásra is, de ennek elismerése mellett érdemes ezt a kérdéskört más szemszögből is megvizsgálni, hiszen a tudományos kutatás fókuszváltásai értelemszerűen kihatással bírnak a kutatott jelenségekről való gondolkodásra is. A fókuszváltás miatt tűnik úgy, hogy a jelenségek alapjaikban változtak meg, vagy inkább csak olyan, eddig negligált vonásaik kerültek előtérbe, amelyekről (az egyébként szükségszerűen bekövetkező) változások nagyobbak és véglegesebbnek tűnnek?⁶⁹

A harmadik fejezetben amellet foglaltam állást, hogy egy hasonló vizsgálat során a kutatók szubjektív értelemadásainak és percepcióinak kell középpontba kerülniük. A terepmunka során nyilvánvalóvá vált, hogy az émikusz nézőpont feltérképezése – amellet, hogy ez minden antropológiai szemléletű kutatásnak alapvető követelménye – ebben az esetben talán a szokásosnál is többet segíthet a vizsgált jelenségek definiálásában. Az, hogy írásomban mind a *szubkultúra*, mind pedig a *színtér* terminust alkalmaztam a hardcore punkra, nem véletlen, véleményem szerint ugyanis esetünkben lehetséges –

⁶⁹ A tudományosság nézőpontjainak átalakulását érdemes akkor is figyelembe venni, ha nem a jelenségek, hanem a terminusok változásáról van szó. A *szubkultúra* fogalmát például gyakran éri az a kritika, hogy nem teszi lehetővé az objektivitást, hiszen túlságosan köznapis és zavaróan tág jelentésű kifejezéssé vált, ebből fakadóan pedig tudományos alkalmazása is konfúz. Nem gondolom, hogy a kifejezés köznapivá válása feltétlenül befolyásolja annak tudományos használatát, és azt sem, hogy amennyiben mégis így van, akkor azt csak zavaró behatásként lehetne értelmezni. Nem szabad megfelekedezni arról sem, hogy a *szubkultúra* terminust a tudományosság alkotta, ahogyan sokat kritizált jelentésével is a tudományosság ruházta fel. Ugyanennek a tudományosságnak módjában áll az, hogy a *jelentésen* változtasson, és ne a terminuson – ez talán azért volna hasznosabb megoldás, mert kevesebb kárt okozna a már birtokában lévő információk rendezésében.

és érdemes – ezeket szimultán módon használni. Beszélgetőtársaim mindkét kifejezést émikus terminusként használták, ez pedig arra készítetett, hogy nagyobb figyelmet fordítsak arra, hogy ők maguk mit értenek alattuk. A kutatás során készített interjúk, valamint azok a beszélgetések, amelyeket résztvevő megfigyelés során kísérhettem figyelemmel, arra mutattak, hogy a szóhasználatlaltal implicit módon két ugyanarra a jelenségre vonatkozó, de súlypontjaiban különböző értelmezési perspektíva között tesznek különbséget. A *szubkultúra* szót leginkább akkor használták, amikor a hardcore punk elvont aspektusairól beszéltek – azokról az alkotóelemekről, amelyek a hardcore punk szellemiség ideáltipikus eszmé- és elvrendszerétill. szubkulturális tökéjét alkotják –, vagyis a hardcore punkról, mint történetileg többé-kevésbé állandó entitásról. A *szintér* terminust ezzel szemben inkább akkor használták, amikor ennek az absztrakt referenciakeretnek a kivetüléséről, megvalósulásáról, gyakorlati aspektusairól beszéltek; például arról, hogy egy adott városban – vagy teszem azt Magyarországon – hogyan szerveződik, hogyan működik a konkrét személyek alkotta hardcore punk közösség.

Elképzelhetőnek tartom, hogy a kutatói jelenlét, ill. a kutatómunka céljainak ismerete is hozzájárult ehhez a fogalomhasználathoz. Ugyanakkor azt gondolom, hogy még ezzel együtt is elgondolkodtató az, hogy amennyiben egy beszélgetés során mindkét terminust használják, akkor azok segítségével – anélkül, hogy mélyebb tudással rendelkeznének akadémiai jelentésükről – igen érzékletesen és nagyfokú következetességgel képesek elkülöníteni egymástól a hardcore punk azon aspektusait, amelyek e két (elméleti keretként működő) terminus „szemüvegén” keresztül a tudományosság fókuszában álltak és állnak. Véleményem szerint ezért hasonló esetekben a kutatónak nem feltétlenül szükséges kizárólagosan egy terminus mellett állást foglalnia. Megteheti ehelyett azt, hogy az émikus fogalomhasználat tudományos fogalomhasználatba való átültetésével maga is szimultán módon alkalmazza a két terminust, és ilyen módon igyekszik kutatásának javára fordítani azoknak minden olyan dimenzióját, amely hozzájárulhat ahhoz, hogy átfogó képet nyújtson a kutatók szubjektív és kollektív értelemadásairól.

Mindezek tükrében úgy vélem, hogy a *szubkultúra* terminus használatát nem kell mindenképp elvetni. Paul Hodkinson szubsztancia-elmélete például olyan jól követhető elemzési sémát adott, amelyet minden bizonnyal lehetne még finomítani, de amely képes arra, hogy úgy oldja fel a terminológiai problémákat, hogy „a kecske is jóllakik, a káposzta is megmarad”: szükségtelenné teszi azt, hogy új terminusok rengetegében bolyongjunk, és lehetővé teszi azoknak az aspektusoknak a vizsgálatát is, amelyeket a poszt-szubkulturalista diskurzus hiányolt. Hodkinson kritériumai a hardcore punk és a sXe esetében is kiválóan hasznosíthatók, és mankót nyújtanak ahhoz, hogy megértsük a két jelenség egymáshoz való viszonyát.

Következetes jellegzetességen Hodgkinson egy viszonylagos állandóságot mutató érték- és ízléshalmazt ért. A hardcore punk esetében egyértelműen kiderült, hogy léteznek olyan kollektív preferenciák mind az ízlés, mind pedig az értékek terén, amelyek kimondottan ehhez a jelenséghez köthetők: ez az, amit tanulmányomban a hardcore punk szubkulturális tőkájének neveztem, és amelynek birtoklása és felhasználása meghatározza az egyén hardcore punk közegben betöltött státuszát (beavatott és hiteles-e). Aki nem az underground logikának megfelelő módon részesül ebből a tőkéből, az *nem-hardcore punk* kategóriába kerül. Az, hogy a hardcore punkságnak kritériumai vannak, hogy elkülönítik egymástól *hardcore punk* és *nem-hardcore punk* kategóriáját, arra utal, hogy létezik egy olyan hardcore punk *identitás*, amely a kritériumoknak való megfelelés alapján egy 'mi' csoportot hoz létre. A hardcore punk működésének logikája *elkötelezettséget* kíván meg: azt, hogy a benne résztvevők aktívan, hosszan, változatos módokon bizonyítsák a hardcore punk iránti lojalitásukat (nem véletlen, hogy a szintéren gyakran 30-as, 40-es éveikben járó személyek is tevékenykednek, például koncertszervezőként vagy egy kiadó üzemeltetőjeként). Az underground logika nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a hardcore punk mindeközben *autonóm* maradjon, hiszen megköveteli, hogy saját, független és exkluzív információs, terjesztési és fogyasztási hálózatai és stratégiái legyenek, amelyek tudatosan elhatárolódnak a mainstream hálózatok és stratégiák nagy részétől.

A sXe-et beszélgetőtársaim egyike sem nevezte szubkulturának, és ezzel ismét lényeges dologra tapintottak rá. Amennyiben ugyanis Hodgkinson szubsztancia-elméletét megkíséreljük a sXe-re alkalmazni, hamar kiderül, hogy az nem rendelkezik minden kritériummal, amely alapján szubkulturának nevezhetnénk. Rendelkezik következetes jellegzetességgel (absztinencia), identitásteremtő természetű, és alapja a hosszútávú elkötelezettség. A sXe azonban nem autonóm: a hardcore punk keretein belül működik, annak gyakorlataihoz és stratégiáihoz (sőt, szerveződési és működési logikájához) igazodik, így nem alkot a hardcore punktól elkülönülő közösséget. A sXe tulajdonképpen a hardcore punk *következetes jellegzetessége*: a kezdetektől fogva fontos (és konstruktív) részét képezi a hardcore punk szubkulturális tőkájének, és kizárólagos viszonyukból fakadóan speciálissá, felismerhetővé teszi azt.

A sXe és a hardcore punk szimbiotikus kettőse egyszerre ad lehetőséget a közösségi lét és a posztmodern individualizmus megélésére. Az elméletek tükrében a sXe tulajdonképpen a hardcore punk egyetlen olyan vonása, amely „benne foglaltan” rendelkezik posztmodernnek nevezhető sajátosságokkal, hiszen individualista, többféle interpretációja létezik, és az egyéni igényeknek megfelelő szelektálásra is lehetőséget biztosít. Ugyanakkor olyan posztmodernséget hordoz, amelynek mindenki által ismert határai vannak: a sXe – az underground logika megkötéseinek köszönhetően – a posztmo-

dern viselkedésmódnak csak a fentebb felsorolt jellegzetességeit engedi érvényre jutni, és azokat is csak meghatározott formában.

Tanulmányomban a hardcore punk és a Straight Edge példáján keresztül igyekeztem bemutatni, hogy ténylegesen megvalósul-e mindaz – és ha igen, milyen mértékben és feltételekkel – amit a poszt-szubkulturalista diskurzus a közösség- és identitásformálódás új módozatairól mond. A kutatás során kiderült, hogy állításai ugyanúgy korlátozott érvényességűek, mint a szubkulturalista diskurzuséi: rátapintanak a korunkat jellemző folyamatok lényegére, és fontos kérdések megfogalmazására inspirálnak, bonyolultságukban azonban mégis gyakran túlegyszerűsítenek. Ennek kivédésére hatékony eszköz lehet a közösség- és identitásformálódás módozatainak etnográfiai módszerekkel való vizsgálata, ami lehetőséget adhat arra, hogy a realitás talaján, az emberi interakciók közelében maradvá gondoljuk újra a kutatás elméleti apparátusát.

Felhasznált irodalom

- ATKINSON 2003 ATKINSON, Michael: The Civilising of Resistance. Straightedge Tattooing. *Deviant Behavior: An Interdisciplinary Journal* 24 (2003) 197–220.
- BENNETT 2005 BENNETT, Andy: Szubkultúrák vagy neo-törzsek? A fiatalok, a stílus és a zenei ízlés közötti kapcsolat újragondolása. *Replika* 53 (2005) 127–143.
- BENNETT 2011 BENNETT, Andy: Post-subcultural Turn: Some Reflections 10 Years On. *Journal of Youth Studies*, Volume 14, Issue 5 (2011) 493–506.
- CASTELLS 2006 CASTELLS, Manuel: Közösségi mennyországok: identitás és életcélok a hálózati társadalomban. In: *Uő: Az identitás hatalma. (Az információ kora, II. kötet)* Bp., Gondolat 2006. 27–102.
- FARKAS 2009 FARKAS Judit: Ardzsuna dilemmája. Reszocializáció és legitimáció egy magyar Krisna-hitű közösségben. Bp., 2009. (Kultúrák keresztútján 11., szerk. Vargyas Gábor)
- GELLNER 2004 GELLNER, Ernest: A nacionalizmus kialakulása. A nemzet és az osztály mítoszai. In: *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény.* Szerk. Kántor Zoltán. Bp., 2004. 45–78.
- GREENER-HOLLANDS 2008 GREENER, Tracy-HOLLANDS, Robert: Túl a szubkultúrán és a poszt-szubkultúrán? A virtuális psytrance esete. *Replika* 65 (2008) 193–216.
- HAENFLER 2006 HAENFLER, Ross: *Straight Edge: Clean-living Youth, Hardcore Punk and Social Change.* New Brunswick, New Jersey and London, 2006.
- HODKINSON 2002 HODKINSON, Paul: *Goth. Identity, Style and Subculture.* Oxford, 2002.
- KACSUK 2007 KACSUK Zoltán: Szubkultúrák, poszt-szubkultúrák és neo-törzsek. A (látványos) ifjúsági (szub)kultúrák brit kutatásának legújabb hulláma. In: *Csoportok és kultúrák. Tanulmányok a szubkultúrákról.* Szerk. Jakab Albert Zsolt – Keszeg Vilmos. Kolozsvár, 2007 (Kriza Könyvek 29.) 19–50.

- MILENKOVIĆ 2007 MILENKOVIĆ, Dario: The Subcultural Group of Hardcorepunk. Sociological Research of the Group Members' Social Origin and their Attitudes to Nation, Religion and the Consumer Society Values. *Philosophy, Sociology and Psychology* Vol. 6 No 1 (2007) 67–80.
- MUGGLETON 2005 MUGGLETON, David: A poszt-szubkulturalista. *Replika* 53 (2005) 111–126.
- STRAW 1991 Straw, Will: Systems of Articulation, Logics of Change: Scenes and Communities in Popular Music. *Cultural Studies*, Vol. 5, No. 3 (1991) 361–375.
- STRAW 2005 STRAW, Will: Communities and Scenes in Popular Music. In: *The Subcultures Reader*. Ed. Gelder, Ken. London, 2005. 469–478.
- THORNTON 2005 THORNTON, Sarah: The Social Logic of Subcultural Capital. In: Gelder, Ken (ed.): *The Subcultures Reader*. Ed. Gelder, Ken. London, 2005. 184–192.
- TÓFALVY 2011 TÓFALVY Tamás: Zenei közösségek és online közösségi média. In: *Zenei hálózatok. Zene, műfajok és közösségek az online hálózatok és az átalakuló zeneipar korában*. Szerk. Tófalvy Tamás – Kacsuk Zoltán – Vályi Gábor. Bp., 2011 (*Új Média Re:Mix*, 5.) 11–39.
- VÁLYI 2007 VÁLYI Gábor: Recsegő ütemek nyomában. Egy lemezgyűjtő szubkultúra változó „játékszabályai”. In: *Csoportok és kultúrák. Tanulmányok szubkultúrákról*. Szerk. Jakab Albert Zsolt – Keszeg Vilmos. Kolozsvár, 2007 (*Kriza Könyvek*, 29.) 51–74.

Bozsoki Petra

Ecsetre komponált sorok

Mediális párbeszéd Weöres Sándor Csontváry-vásznak című versciklusában

Paintbrush, music and pen. Medial dialogue
in the Cycle Titled Csontváry-vásznak Composed by Sándor Weöres

The two poems written by Sándor Weöres (*Fughetta* and *A megállt idő*) are in a cycle titled *Csontváry-vásznak*. The title of the cycle makes the impression that the poems refer to the existing, generally known paintings of Tivadar Csontváry Kosztka but there is no stylistic or motivic connection between them. Ironically, the poems refer to other works of art as well, such as to Jan Vermeer's paintings, avant-garde-montages and to musical fugue structures. In my paper, I deal with a striking feature of these poems: mixing media. I analyse the interlacement of painting, poetry and music.

A vizualitás és a zene folyamatos játéka, a különböző médiumok egymásra vetítése Weöres Sándor költészetének egyik markáns vonása. A Weöres-recepcióban hangsúlyos a versek zeneiségének, hangzóságának értelmezése akár a ritmuskombinációk és a verstechnika, akár a zenei struktúrákkal való játék szempontjából.¹ A retorikai értelemben vett képesség, a szövegei által teremtett képek és a kép mint másik médium költészeti tárggyá tétele

¹ Tamás Attila monográfiájában egész fejezetet szentel „Zenei-iparművészeti” nyelvi alkotástípusok címmel a zenei témájú versek elemzésének, külön figyelmet fordítva a motivikus ismétlődésekre és a hangzásban megmutató zeneiségre (TAMÁS 1978. 148–167). Bata Imre az egyes versekhez kapcsolódva foglalkozik a zenei jellegzetességekkel, különös tekintettel a zenei szerkezetek strukturáló szerepére, az ismétlődések, az arányos tagolás, a szimmetria – aszimmetria kérdésére (BATA 1979). Kenyeres Zoltán a ritmusnak szentel kitért figyelmet az általa játékversnek nevezett verstípus (*Rongyszőnyeg, Magyar etűdök*) vizsgálatakor (KENYERES 1983. 85–109.). Hajdú András a weöresi költészet jellegzetességét abban látja, hogy verseiben sajátosan vegyül az időmértékes és a magyaros lüktetés, ami eddig nem hallott tagolást tesz lehetővé (HAJDÚ 1964. 55.). Schein Gábor Weöres egész költészetét zenei jellegűnek titulálja, akinél a nyelv zeneisége „megelőzi a gondolatilag megragadható tartalmakat” (SCHEIN 2001. 6.). Pethő Ildikó 2006-os doktori disszertációjában pedig nagy gondot fordít annak feltárására és rendszerezésére, hogy a versekben pontosan mely poétikai eszközök idézik elő a zenei szerkezetekkel, kompozíciós eljárásokkal, a ritmussal, hangzással és a csenddel való kísérletezést (PETHŐ 2006. 41).

azonban – néhány kivételtől eltekintve – méltatlanul kevés figyelmet kap az elemzésekben.

Hogy maga Weöres számára milyen fontos szerepet kapott a líra és a képzőművészet, a versei és az illusztrációk, a verbalitás és a vizualitás párbeszéde, mi sem mutatja látványosabban, mint a *Magyar etüdök* című, saját illusztrációival kísért kötete vagy az 1955-ben Hincz Gyula rajzaival megjelent *Bóbita*. Művészettörténeti képzettsége is ismert: Weörest Pécssett a filozófia-esztétika szakon Fülep Lajos tanította.² A képzőművészet iránti érdeklődéséről többször is nyilatkozott, Illés Árpádhoz írott levelében például így fogalmaz: „[ú]gy hiszem, a füstészethez is, zenéhez is közelebb állok, mint az irodalomhoz. Voltaképpen: bármelyik is csak kifejezőeszköz a belső lélekzajlásokhoz, kráter a lávához. De én a füstészet kifejezőeszközét mindig teljesebbnek éreztem, mint az irodalomét... Úgy érzem, ha rajzolni tudnék (...) sokkal több és magamat-kifejezettebb volnék, mint így, a versekkel.”³

Az életműben a szöveg-kép viszonya számtalan módon megjelenik: a versek és az illusztrációk párbeszédével a *Szó és kép* című posztumusz kötetben⁴ vagy a tipográfia szintjén a képversekben (*Tapéta és árnyék, Egérrágtá mese, Néma zene, Keresztöltés, Dob és tánc, Keresztárnykép*). Költészetének egyik legspecifikusabb jellegzetessége pedig a médiumok keveredése, kölcsönhatása, hangzás és látvány egymást közvetítő, fokozó vagy éppen ellensúlyozó szerepe (főként a *Grádicsok éneke* és *A hallgatás tornya* című kötetében).⁵

Tanulmányomban Weöres Sándor egyik képzőművészeti témájú versciklusában, a *Csontváry-vásznakban* vizsgálom a különböző médiumok egymáshoz való viszonyát. Kérdésem, hogy e versekben milyen poétikai hozadéka van a képzőművészet megidőzésének, a festészeti ihletetség hogyan válik a képalkotási stratégia, a poétikai technika alapjává. E szövegek egyedi módon közelítenek a festészet és költészet kapcsolatához: a hangsúlyos zenei utalásokkalill. azáltal, hogy rájátszanak a líra hangzós és a zene strukturális jellegére, új elemmel egészítik ki a klasszikus ekphrasziszok hagyományát. A versek megjelenítésmódjukban reflektálnak a költészet mibenlétére, azokat a komponenseket (látvány és hangzás, képiség és zeneiség kettőse), amelyeket a lírai szövegek létmódjukból adódóan magukban hordoznak, Weöres Csontváry-vásznai hangsúlyossá, reflektálttá, problémává teszik a poétikai eszközökkel.

A *Csontváry-vásznakból* elsősorban két darabot elemzek részletesen: a *Fughettát* és *A megállt időt*.⁶ A ciklusban – számos egyéb lehetséges szempont

² SCHEIN 2001. 28.

³ WEÖRES 1998. 231.

⁴ WEÖRES–SZÁNTÓ 1993.

⁵ Hangzás és vizualitás egymást közvetítő szerepével Weöres lírájában Harmath Artemisz foglalkozik igen értő és érző módon. Vö. HARMATH 2008. 145–164., ill. HARMATH 2010. 81–87.

⁶ A dolgozatban Weöres verseit az alábbi kötetből veszem: WEÖRES 2008. Teljes sorok vagy

mellett⁷ – a médiumkeveredést, a versek által konstruált képeket, „Weöres-vásznakat” és a kép – szöveg – zene összefonódását vizsgálom, így e szempont alapján emelem ki az imént megnevezett két verset. A második részben arra térek ki, hogy e versekkel milyen módon jönnek létre olyan szövegek, amelyek hangsúlyossá és reflektálttá teszik a líra alapvetően heterogén, egyszerű nyelvi, képi és zenei jellegét (*Ecset – betű – hangjegy*).

Csontváry-vásznak?

Vajon mi lehet a kapcsolódási pont Csontváry festményei és Weöres költeményei között, és milyen párbeszéd vázolható fel közöttük? Meglátásom szerint nem sok. Nem is csoda, hiszen a huszonegy verset Weöres csak jóval később válogatta egymás mellé, így a cikluscím is csak később került a szövegek élére. Az utólagos munkálatnak, a tevékenység sorrendjének azonban csupán abból a szempontból van jelentősége, hogy rávilágít, a *Csontváry-vásznak* darabjai nem Csontváry festményeire írt költemények. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy ne tulajdonítsunk neki jelentést, és ne nézzük meg azt, hogy ha kerek egészként tekintünk a ciklusra, a cím hogyan irányítja, befolyásolja vagy éppen módosítja a versek értelmezését.

A cím ekphrasztikus olvasatot indít be, vagyis olyan utasítás vagy javaslat hordozója, hogy a verseket olvassuk úgy, mintha azok Csontváry-festmények lennének. Ehhez képest azonban a szövegek nem úgy viselkednek, mint a hagyományos ekphrasziszok,⁸ a képi felajánlás mögött nincs megbízható

versszakok idézésekor az oldalszámot zárójelben jelzem a főszövegben az idézet mellett. A *Csontváry-vásznak* versei a II. kötetben szerepelnek, így a megadott oldalszámok is az adott kötetre vonatkoznak.

⁷ Termékeny például e tekintetben a ciklus mitikus alakverseinek vizsgálata a képalkotás szempontjából. Vagy érdekes néhány olyan *Csontváry-vásznak*beli szöveg értelmezése is, amelyeknek visszatérő szemantikai motívuma az álom, így az álom és képszerűség, a vetítívásvon és a benső külsővé tételének összefonódásával nyer jelentőséget a képzőművészet. Erről l. HARMATH 2008. 145–164., ill. a mitikus képalkotással kapcsolatban Vö. BARTAL 2009. 200–242., HARMATH 2009. 74–93.

⁸ Az ekphraszisz fogalma körül természetesen igen nagy a definíciós zűrzavar, én W. J. T. Mitchell meghatározását veszem alapul, így ekphraszisznak a vizuális reprezentáció verbális reprezentációját tekintem (Vö. MITCHELL 2008. 194.). A tanulmányában Mitchell nem saját definíciót alkot, hanem James Heffernan meghatározását alapul véve (Vö. HEFFERNAN 1991. 297–316.) vezet be új szempontokat az ekphrasziszról szóló diskurzusba. Egyetértek Milián Orsolyával abban, hogy e definíció sem problémamentes, a dolgozatomban azonban csupán eszközként használom a fogalmat, nem pedig annak precízebb körbejárása a cél. Emellett termékenynek tartom Milián azon elgondolását, hogy az ekphrasziszra nem műfajként, hanem alakzatként kell tekinteni, tehát elsősorban retorikai természetű, alapvető jellemzője a bemutató, leíró jelleg, a közlés verbális kötöttsége, ill. az, hogy jellegzetes módon reflektál a

analógia, a versek és a képek kapcsolata csak nagyon távoli, így valójában inkább az ekphraszisz kiforgatása, sőt felborítása jelenik meg. (Még karakteresebben látszik ez akkor, ha a *Csontváry-vásznak* darabjait összevetjük olyan egyéb, Csontváry-festményekre írt ekphrasziszokkal, mint Kovács András Ferenc *Csontváry-elégia* vagy *Tárlatvezetés* című költeménye. De markáns a különbség Weöres más képzőművészeti ihletettséggű verse mellett is: *Dalok NaConxypan-ból* című verse a Gulácsy Lajos képei és szövegei által teremtett Na'Conxypan-világot idézi. Az utalás azonban egyszerre újraalkotás is: a *Dalok NaConxypan-ból* számos ponton kapcsolódik Gulácsy képeihez, a vers nemcsak megidézi, hanem ki is forgatja a festő művészi magatartását és a gulácsys stilisztikai eszközöket. Ennek bővebb kifejtésére most terjedelmi okokból nincs lehetőség.)

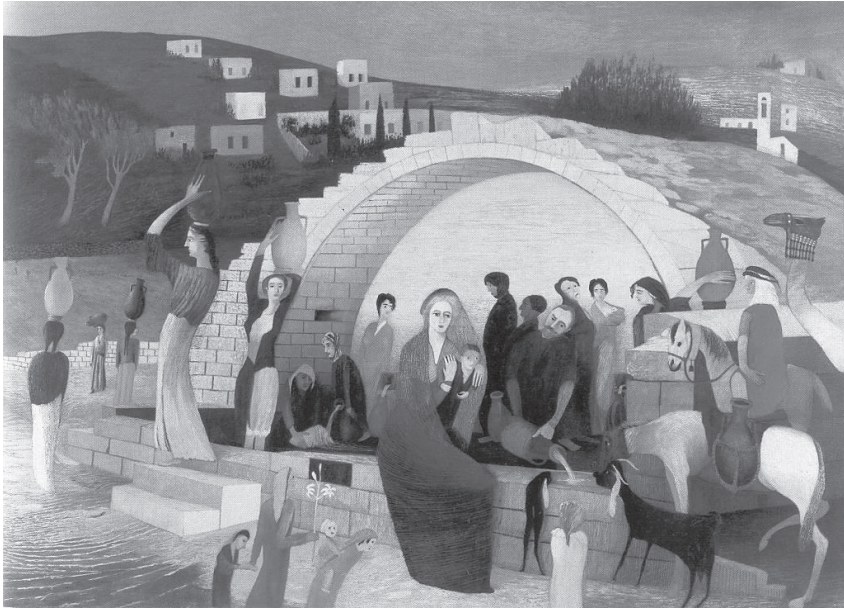
A *Csontváry-vásznakban* a festmények és a szövegek közötti kapcsolódási pontok inkább hasonlóságnak tekinthetők, mint rájátszásnak. Ilyen hasonló elem például a színek sokasága: a *Fughetta* „piros csörgők tündökölnek,” „kék tojások énekelnek,” „tarka csigaszarvak lengnek” (130.) sorairól Csontváry művészetének jellegzetes vonására, az erőteljes, merész színkezelésre asszociálhatunk. Hasonló analógia lehet a szigorú kompozíciós szerkesztettség is: a *Hetedik szimfónia* és a *Fughetta* nagyon pontos logikával zenei struktúrát képez le (ezt bővebben is részletezem az *Ecset – betű – hangjegy* című fejezetben), amely szintén hasonlóságot mutathat a Csontváry festészetére jellemző szigorú szerkesztésmóddal (ennek leghíresebb példája a *Baalbek* című képe). De mivel ezek a weöresi költészet alapvető jellemzői, nem gondolom megalapozottnak, hogy ezeket a csontvárys jegyek átvételének, megidézésének tekintsük.

Harmath Artemisz szerint a kapcsolódás átteleesebb, a közös pontot elsősorban a cikluscím mottójában kell keresnünk, amely egy Csontváry-idézet: „Nem szólok magamról, - akinek egész / élete egy láthatatlan Teremtő / erőnek van ki-szolgáltatva...” (79.). A ciklus mítoszi verseit tartja fontosnak, a *Médeia* és a *Minotauros* többszólamúságából ill. a mítosz mint emlékező médium jellegéből vezeti le, hogy a versekben a „távollevő jelenlévővé tételének” kísérlete és egyben kudarca jelenik meg, ami egybecseng Csontváry esztétikai szemléletével: a műalkotáshoz szükséges transzcendens ihlettel.⁹ Az értelmezést nem cáfolom, mégis úgy gondolom, e kérdésben nem annyira az a hangsúlyos, hogy a cím által kinek a festményeihez és világához kapcsolódnak a szövegek, sokkal inkább az, hogy milyen médiumot idéznek meg.

Meglátásom szerint a *Csontváry-vásznak* esetében elsősorban a képzőművészet mint másik művészeti ág, nem pedig Csontváry festészetnyelve jelenti

közvetítés aktusára és médiumára (Vö. MILIÁN 2009. 29.).

⁹ HARMATH 2008. 163–164.

1. kép. Csontváry Kosztká Tivadar: *Mária kútja Názáretben* (1908)
(Csontváry Kosztká Tivadar. Vál., előszó: Németh Lajos. Bp., 1980.)

az inspirációs forrást, a középpontban az intermedialis vonatkozás¹⁰ áll, maga a másik médium mint rendszer és mint matéria kap hangsúlyt. Jó példa erre *A megállt idő* című vers, amely már a címében is a képzőművészet ugyan nem inherens, de jellemző tulajdonságára, a statikusságra, a kimerevített időpillanatra utal.¹¹ Harmath Artemisz találóan világít rá arra, hogy a ciklus azt a

¹⁰ Az intermedialitás jelensége számtalanszor körbejárt, de megnyugtató konszenzus nélküli téma az egyes tudományágakban. Az „intermedialis vonatkozás” (*intermedial references*) fogalom használatakor Irina O. Rajewsky terminusára támaszkodom, aki az intermedialitás gyűjtőfogalmán belül speciális jelenségként kezeli azt, amiről a Weöres-versek kapcsán is beszélhetünk: egy irodalmi szöveg, festmény, film vonatkozása egy másik médium termékére vagy a másik médiumra mint rendszerre, mint ahogyan például az ekphraszisz esetében megjelenik (RAJEWSKY 2005. 52.).

¹¹ A képzőművészet tulajdonságain hangsúlyozottan nem a klasszikus lessingi paradigmát értem, amely a képzőművészet és irodalom kettőséhez – élesen elkülönítve – a térbeliség-időbeliség, statikusság-dinamizmus oppozíciókat rendeli (LESSING 1999. 9.). Ehelyett a vizuális művészetek – ahogyan Mitchell hangsúlyozza – nem inherens módon térbeliek, statikusak, materiálisak; a festmények is elbeszélhetnek történeteket, a szavak pedig térbeli állapotokat is leírhatnak? (MITCHELL 2008. 201–203.). A jellegzetességek emlegetésekor tehát nem kizárólagos oppozíciókra, hanem *domináns tulajdonságokra* gondolok.

deleuze-i koncepciót tükrözi, miszerint a művészetben egy médium tulajdonságait egy másik médiumon keresztül lehet kifejezni.¹² Ezt *A megállt időben* a „*csipi-tik csepi-tak*” grammatikai hapax legomenon értelmezésével szemlélteti, amelyben rámutat, hogy a címbe szereplő idő fogalmisága a hangzás által válik anyagszerűvé: az idő ritmusát kimérő csapcseppegés filozófiai komplexitást nyer. Az óra ingájának, mutatójának mozgása és hangja a két ikerszó összevegyítésével szó szerint is a vízcsapcseppegés hangjára íródik rá, így a hétköznapi hangeffektus és a mozgás többletjelentést nyer az óra szimbolikájától.¹³ A deleuze-i gondolat a *Csontváry-vásznak* egy másik darabjában, *A megmozdult szótár* című versben nemcsak a megjelenítés módjában tükröződik, hanem a megfogalmazás szintjén is érvényesül: „*csillag és rózsza násza csilrólagzsa /.../ egymásból mintázódnak / egymáson kirajzolódnak / egymásba vetkőznek / hulláimok*” (kiemelés az eredetiben) (108).

Weöres-vásznak

Ha nem Csontváry-festmények leírását, megszóllaltatását vagy elképzeltetését szolgálják a versek – mint ahogyan azt bármely klasszikus ekphraszisz teszi – akkor vajon milyen képek bomlanak ki a szövegekből? Milyenek lehetnek azok a fiktív vásznak, amelyeket költészeti tárgyként választanak?

A *Fughetta* egyedüli változatlan, „*egy gerenda legurul*” (130.) sora szövegtérbeli mozgásával a többi sor fokozatos értékvesztését idézi elő: az első versszak „*tündökölnek*,” „*énekelnek*,” „*lengnek*” értékhordozó igei állítmányait az utolsó verszakra az „*összetörnek*,” „*szétfeccsennek*,” „*tűnnek*” értékhiányos igék váltják fel. A fokozatos változás szigorú logikával valósul meg: a gerenda-sor versszakról-verszakra egy-egy sorral később fordul elő, ennek megfelelően azok az igék változnak meg, amely sorokkal az adott versszakban helyet cserél.

Egyrészt az egyes versszakok *piros csörgő*, *kék tojás*, *tarka csigaszarv* motívuma értelmezhető metaforikus szinten, a gyermekkor vagy egy idilli állapot képi megjelenítőjeként. Ez esetben nem a motívumok külön álló volta fontos, nem az a hangsúlyos, hogy szám szerint mindegyikből négy-négy jelenik meg a versben, hanem az, ami az általuk – és a gerenda „esése” által – valamiféle egységességgel megragadható a versben: a rombolás képze. Azáltal, hogy a gerendához – a többi motívumtól eltérően – sem jelző, sem többes szám nem társul, kemény, póre, szikár, dísztelen jellegével, szövegtérbeli és metaforikus értelemben vett mozgásával a főnevekhez kapcsolódó igék értékvesztését, így a motívumok által hordozott gyermeki báj, vidám-

¹² DELEUZE–GUATTARI 1991., HARMATH 2008. 147.

¹³ HARMATH 2008. 152–153.

ság, szépség, törekenység pusztítását fejezi ki. A gerenda mozgásának oka és célja meghatározatlan, a gurulás által bekövetkező pusztítás-képzet tehát nemcsak megrendítő, de ok és cél, eredet és vég ismeretének hiányában szorongást keltő is. Bár mindamellet, hogy a gerenda célirányos, lefelé irányuló mozgása és „megérkezése” a linearitás, a célelvőség hordozója, a megegyező első és utolsó sorral a vers szerkezete egyben körré zárul, végtelen ismétlődést érzékeltetve ezáltal.

Másrészt értelmezhetjük a motívumokat kevésbé absztrakt szinten is, tekinthetjük őket különállónak, ez esetben fontossá válik, hogy mindegyik négyszer szerepel a szövegben. Az ebben az értelmezésben megalkotott képen konkrétan is megjelenik négyszer a csörgő, a csigaszarv, a tojás és a gerendaill. annak mozgása. Ezáltal olyan fiktív festmény konstruálódik, amely „narratív”¹⁴, vagy más szóval „elbeszélő festményre”¹⁵ emlékeztet, hiszen az egyes versszakok egy adott folyamat négy eltérő időpillanatát ragadják meg úgy, hogy mindeközben azonos marad a szubjektum.

A *megállt idő* „fiktív vászna” részben holland festmények szobabelsőt idézi. A versben megjelennek olyan megalkotott képek, amelyek mind a motívikájukban, mind a képkezelésükben hasonlóságot mutatnak Jan Vermeer festményeinek témájával, kompozícióival és megjelenítésmódjával. A legszembeütőbb egyezés a hétköznapi elemek költészetbe emeléseill. a szoba, az ablak, a fény motívuma, amely már a vers felütésében is kirajzolódik: „*ablakkereszt mögött zöld lomb imbolyog / ablakpárkány előtt mosdó-állvány / kinn sincs senki / benn sincs senki / nyári napfény szobába merül.*” (131.) A tér otthonosságát hordozzák a *falióra*, a *csipketerítő* mint szobai, és a *borotvaszappan*, a *mosdókancsó*, a *fogkefenyél*, a *fésűtartó*, a *körömolló* mint fürdőszobai kellékek. Vermeer szobabelsőt ábrázoló festményein is gyakoriak a mindennapi elemek, hasonlóság továbbá, hogy szinte kivétel nélkül ablak húzódik végig a kép baloldalán, amelyből puha, meleg fény árad. Amikor az ablak nem látszik, jelenléte akkor is megidéződik, mert a fény nagyon hangsúlyosan vetül a kép központi alakjaira, elemeire, erőteljesen irányítva ezáltal a tekintetet.

A vers egyes képrészletei és Vermeer festményei nemcsak motívikájukban, hanem a kép építkezésének módjában is hasonlítanak. Vermeer művészetében – és egyébként más 17. századi holland képzőművészek, például Gabriel Metsu, Gerard Dou, Rembrandt van Rijn, Dirck Hals, Gerard Terbroch festményein is – gyakori a levelet/könyvet olvasó nő alakja, ahol a fény hangsú-

¹⁴ Wendy Steiner terminusa, Vö. STEINER 1988. <http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mediatar/vir/szovegyujtemeny/steiner/index.html> [2013.01.21.]

¹⁵ E. H. Gombrich terminusa, Vö. GOMBRICH 1972. 125.

lyosan mindig az olvasót és a levelet világítja meg.¹⁶ Az ábrázolt nők azonban olyan levelek olvasásában mélyednek el, amelyeknek tartalma rejtve marad előttünk. Svetlana Alpers értelmezésében a képek nem a levelek tartalmára utalnak, hanem a levélre mint a vizuális figyelem tárgyára, mint olyan felületre, amelyet valaki néz.¹⁷ Az a figyelem, amelyen Terbroch vagy Vermeer képeinek nőalakjai tanulmányozzák a leveleket, pontosan azt a fajta figyelmet sugallja, amellyel nekünk, a kép szemlélőinek kell megfigyelnünk a háttérben húzódó elemek részleteit, kimunkálását. Mindemellett pedig azáttal, hogy a levél (vagyis valami megismerhetetlen) és az olvasó kerül középpontba, a látvány centrumában vákuum keletkezik.¹⁸ A fény tehát amellet, hogy bizonyos értelmezési eljárásra, befogadói mechanizmusra hívja fel a figyelmet, egyben „üres helyre” irányítja a tekintetet.

De hasonlóképpen a fény irányító szerepe dominál Vermeer *Gyöngymérő nő* (1665) című festményén is, amelyen a falon függő *Utolsó ítélet* című kép melletti megvilágított szegnyomról rendkívül érzékeny elemzéssel állapítja meg Mieke Bal, hogy azt a festőnek nyilván nem kellett volna megfestenie, még akkor sem, ha műtermének felállítása közben ténylegesen elmozdíthatta is az *Utolsó ítéletet*. Így a lyuk „a bemutatott festmény megfelelő elhelyezésére irányuló első kísérlet sikertelenségét” és az azt megelőző próbálkozást jelzi. Vagyis azt sugallja, hogy „az *Utolsó ítélet* kezdetben nem volt bemérve, holott központi témája a mérlegelés.”¹⁹

A *megállt idő* című versben a fény ugyancsak a tekintetet irányítja, a második versszak szobába merülő nyári napfénye után finom, apró motívumok villannak fel: „*cukorhab- csipketerítő / (...) tortaszelet-borotvaszappan / (...) cirkuszmenet-árnyék / (...) üveglapon sugár sikál / zománcon kis csillag kúszik / repedésben árnyék bujkál / (...) körömmöllé énekel.*” (131–132.) A fény olyan mikroelemeket „világít meg”, amelyek apró, leheletnyi finomságukkal szintén a holland szobabelsők aprólékos kidolgozottságával vonhatók párhuzamba. Vermeer festményei olyannyira megmunkáltak, hogy különleges részletességgel látszanak a nők fülbevalóinak gyöngyszemei, a terítők, ruhaszegélyek hímzése, a szőnyegek rojtja vagy a már említett szegnyom és a közelében található árnyék a *Gyöngymérő nőn*.²⁰

¹⁶ Például: Gerard Dou: *Rembrandt anyja*; Rembrandt van Rijn: *Öregasszony*; Gerard Terbroch: *Levelet író hölgy*, *Levelet olvasó hölgy*; Gabriel Metsu: *Levelet író férfi*, *Levelet olvasó nő* (1658), *Levél közben meglepett nő*; Jan Vermeer: *Levelet olvasó nő* (Drezda, 1656), *Levelet olvasó nő* (Amsterdam, 1664).

¹⁷ ALPERS 2000. 214, 220.

¹⁸ ALPERS 2000. 221.

¹⁹ BAL 1998. 156–157.

²⁰ Hollandiában a század közepén a festészet általános jegye a tökéletes kivitelezés és a részletes kidolgozás. A finoman megmunkált holmik visszaadására összpontosított figyelem nemcsak a

2. kép Jan Vermeer:
Gyöngymérő nő (1665)
 (Vermeer. Bev.: Menzel,
 Gerhard W. Ford. Hárs Endre.
 Bp.1980.)

A motivikán és a fény szerepén túl hasonlóságot mutat a vers és a Vermeer-festmények diszharmoníája is. Vermeer szobabelsői a gondosan megmunkált bútorokkal, a békésen olvasó, beszélgető, zenélő, festő alakokkal, az ablakon beáradó, nyugalmat hordozó fénnel látszólag harmóniát,

mozdulatlanságot tükröznek. A képek kompozíciója azonban minduntalan megbontja ezt. Vermeer számos képén (például a *Katona és a nevető lány*, a *festőművészet*, a *Levelet olvasó nő*, a *Zenelecke*, a *Nő vizeskanccsóval* (1663), a *Koncert* (1662) című képeken) a háttérben térkép vagy festmény függ a falon, ezek azonban sohasem teljes terjedelmükben szerepelnek, hanem vagy elvágja őket a kép széle, vagy a felét eltakarja valamelyik alak, bútor, függöny. A „leveles” festményekre jellemző felszíni jelenlét és belső elérhetetlenség közti kapcsolatot a képeken belüli feszültségek is jelzik, a *Levelet olvasó nő* (Drezda) című festményen például a gondosan megszerkesztett előtér – a részben félrehúzott függöny, a szőnyeg választóvonal, az asztal a gyümölcstállal – elzárja a kép világába vezető utat, még ha meg is erősíti jelenlétüket.²¹ De ugyanilyen diszharmoníának tekinthető az is, hogy a *Gyöngymérő nő* látszólag minden narrativitásnak ellenáll, a szög és a lyuk azonban olyan jel, amely megzavarja a passzív tekintetet, dinamizálja a képnéző tevékenységét, hiszen a befogadó automatikusan eljátszik a kép visszailllesztésének aktusával.²²

képzőművészek virtuozitásának „fitogtatását” jelentette, hanem egyben közvetítő szerepük is volt, ők szolgáltatták a mintákat a mesterembereknek ALPERS 2000. 136.

²¹ ALPERS 2000. 228.

²² BAL 1998. 157.

3. kép Jan Vermeer: *Levelet író hölgy a szobalányával* (1658)
(Vermeer. Bev.: Menzel, Gerhard
W. Ford. Hárs Endre. Bp.1980.)

A *megállt idő* című Weöres-versben szintén hangsúlyos a kettősség, de hasonlóképpen finom, rejtett eszközökkel: a külső és belső tér ellentétének egyszerre való megidézésével ill. a mozgás mögött rejlő mozdulatlansággal, a mozdulatlanság mögötti mozgással jelenik meg. A második versszak nominalitása statikusságot hordoz, a főnevek azonban nem

vesszővel elválasztva, felsorolásszerűen kerülnek egymás mellé, hanem összetett szóvá válnak („*cukorhab-csipketerítő / királykisasszony-mosdókancsó / tortaszélet-borotvaszappan / halkocsonya-fogkefenyél / buzatarló-fésütartó / holdsarló-körömmolló / cirkuszenet-árnyék*” (131.)), egymás felé mozdulnak, vagyis az igehiány sugallta mozdulatlanság mögött, folyamatos mozgás rejlik.

Emellett jelentéstanilag is erőteljes a mozgás. A vers olyan otthonképzetet jelenít meg, amelyben gyors egymásutánban villannak fel az egyes helyiségek képei: az összetett szavakon belül is váltják egymást a szobai (*csipketerítő, falióra, királykisasszony*), a konyhai (*cukorhab, halkocsonya*), a fürdőszobai (*mosdókancsó, borotvaszappan, fogkefenyél, fésütartó, körömmolló*) és az udvari, kültéri elemek (*buzatarló, holdsarló, csillagkoszorú, holdsugár, mennyvihar*). Ezzel szemben a hatodik versszakban éppen ellentétes mechanizmus lép működésbe. Az igék hordozta dinamizmus, az akusztikai hatás („*üveglapon sugár sikál /.../ csipketerítő hárfát penget / mosdókancsó zongorázik / borotvaszappan dobol / fogkefenyél hegedül*” (132.)) egyben monotonitást, statikusságot fejez ki. A szavak ugyanis nemcsak a szótári jelentésük alapján zeneiek, hanem az ismétlődésből adódó monoton ritmikájuk által is, időtlenséget és mozdulatlanságot érzékeltetve. A kettősséget pedig igen tömören fejezik ki a vers olyan paradoxonai, mint az „*egyhelyben mérföldeket*” (131.) vagy a „*háromévesen mindörökké*” (133.) sorok.

Az eddig felsorolt hasonlóságok ellenére nem állítom, hogy *A megállt idő* kifejezetten Vermeer festményeinek ekphraszisa lenne, hiszen az egybeesés nem egészen pontos. Ha a 17. századi holland festmények tükrében vizsgáljuk a verset, a mosdóállvány képe, a csapcsepegés anakronizmusként hat. Emellett lényeges különbség, hogy Vermeer festményein sosem lát a befogadó az ablak mögé, a szobabelső hangsúlyozottan zárt, míg a Weöres-vers felütése így szól: „*ablakkereszt mögött zöld lomb imbolyog*” (131.). Vermeernél elengedhetetlen a személyábrázolás, *A megállt idő*ben azonban „*kinn sincs senki / benn sincs senki*” (131.). Sőt, az imént idézett összetett szóvá váló főnevek másként is értelmezhetők: a szervetlenül egymás mellé kerülő szavak kubista, montázsolt festmények dinamizmusát idézhetik. *A megállt idő* tehát *nem teljes egészében* Vermeer képeinek ekphraszisa, hanem a vers által teremtett képek egyes darabjai tekinthetők annak. Vermeer képei – Louis Aragon terminológiáját követve – kollázsszerűen illeszkednek a szövegbe.²³

Mindezzel azt kívántam szemléltetni, hogy a lényeg nem az, hogy pontosan mely képekre íródnak a versek, hanem sokkal inkább az elfordulás gesztusa. A *Csontvály-vásznak* sorai által konstruált képek nem annyira csontvályak, hanem inkább olyan fiktív „Weöres-vásznakat” hoznak létre, amelyek vagy teljesen újak (*Fughetta*), vagy pedig ironikus módon más képzőművészek vásznaival esnek egybe (*A megállt idő* – Vermeer, modern, avantgárd festmények).

Ecset – betű – hangjegy

A *Csontvály-vásznak* igazi különlegessége, hogy a képzőművészet költészeti tárggyá emelése zenével kombinálódik, a versek nemcsak ecsetre íródnak, hanem ecsetre komponálódnak. Sőt, mindezt a zene különböző aspektusainak (hangzósság, tiszta struktúra) kijátszásával valósítják meg. Így Weöres e verseiben a festészeti téma egyik (s talán legfontosabb) szerepe és jelentése az, hogy segítségével a szövegek a líra alapvetően heterogén (egyszerre képi és zenei) jellegére játszanak rá.

A *Fughetta* és *A megállt idő*²⁴ képiségére az előző fejezetben láttuk a példákat. A klasszikus ekphrasziszokhoz képest a képi aspektust elsősorban nem előzetes konstrukció hívja elő, hanem a szövegek által konstruált, azokból

²³ Ha egy szövegbe – legyen az vers vagy próza – másvalaki gondolata vagy másik művész képe illeszkedik, a részletet Louis Aragon nem idézetnek, hanem *kollázsnak* nevezi, ugyanis a tükrözési funkció helyett azok tudatos cselekedet, szándékos eljárás lenyomatai, ami az avantgárd kollázs technika eljárására hasonlít (Vö. ARAGON 1965. 71–75.).

²⁴ E fejezetben a *Csontvály-vásznakról* tett megállapításaim már nem a ciklus egészére, hanem a részletezett versekre vonatkoznak.

kibomló képek; a versekben az önálló és más képzőművészeti alkotásokkal is kapcsolatba hozható „Weöres-vásznak” kapnak jelentésképző szerepet. A képpalkotás mellett hangsúlyos a nyelvi folyamat megidézése is: a gerenda-sor versszakról versszakra a szemünk láttára „gurul le,” a strófákon belüli konkrét mozgással töri össze a csörgőket, tojásokat, csigákat. Így tehát maga a folyamat konkrétan is megjelenik, Tamás Attila megfogalmazásában „a nyelvi alkotás itt érzékelhetően, mondhatni tárgyszerűen *van*.” (kiemelés az eredetiben).²⁵ Az ismételések hangsúlyos jelenléte e nyelvi megalkotottság szempontjából is kulcsfontosságú, hiszen ha egy szövegben egy jel többször ismétlődik, akkor az olvasó figyelme a jelentettről automatikusan a jelentőre helyeződik át.²⁶ Vagyis nem az válik fontossá, hogy az egyes képek mit jelölnek, nem (vagy nem csak) az a kérdés, hogy a csörgőkhöz, tojásokhoz, csigaszarvakhoz milyen jelentések társíthatók, hanem maga a jelölő, a nyelvi alkotás folyamata jut kulcsszerephez a versben.

A zenei aspektust az akusztikai hatások („*csip-csep csengeti léptét*”, „*víz-csap-csepegés / csengő lépte siet*” (132.)) és a zene tematikus áttemelése hordozza („*mosdókancsó zongorázik / borotvaszappan dobol / fogkefenyél hegedül / fésűtartó trombitál / körömmolló énekel*” (A megállt idő, 132.)). A legnagyobb szerephez pedig a zenei struktúra leképezése jut.²⁷ A *Fughetta* Pethő Ildikó értelmezésében fúgaexpozíciónak tekinthető, amelyben a szólamok külön-külön bemutatják a témát. A négy sor a négy szólam (szoprán, alt, tenor, basszus) partitúrasorba illesztése. A téma („*egy gerenda legurul*” (130.)) az első versszakban a szoprán, a másodikban az alt, a harmadikban a tenor, a negyedikben a basszus szólamban jelenik meg. A nem témát bemutató sorok egymást és a témát is imitálják mondatszerkezetükkel: jelző – alany – állítmány, értelmi ellentétükre fordulás pedig transzformált témát, tartalmi tükörfordítást hoz létre annak hatására, hogy a téma szólama üldözi az alatta lévő szólamokat. Azáltal, hogy a téma alatt és fölött is van egy transzformált téma, kettős ellenpont jön létre.²⁸

De meglátásom szerint, ha az egyes sorokat másképpen osztjuk fel, akkor a vers nemcsak a fúga-, hanem a duplafúga szerkezetének nyelvi megvalósítására is kísérletet tesz. Az első strófában az első sor tekinthető az első témának, együtt a második-harmadik-negyedik sor pedig a második témának.

²⁵ TAMÁS 1978. 149.

²⁶ SZEGEDY-MASZÁK 1980. 371.

²⁷ Maga Weöres így fogalmaz egyik Babits Mihályhoz írt levelében 1933-ban, több mint tizenöt évvel a *Fughetta* megírása előtt: „Mostanában kevés verset írok, de annál több vázlatot és mindenféle törmeléklet. Zenei műfajokat próbálok behozni a költészetbe, a szívet már meg is valószínűsítem gyakorlatilag. (...) A szimfónia elméletével is kész vagyok. (...) A fúga, invenció, szonáta stb. poétikai párhuzamát még nem találtam meg” (WEÖRES 1998. 34.).

²⁸ PETHŐ 2006. 41.

A következő versszakok sorai a második téma három olyan variációjának tekinthetők, amelyek ellenpontozó technikával tükörfordítást hoznak létre. Ezt pedig az idézi elő, hogy az első téma elkezd kergetni – sőt pontosabban keresztülvágni – a másodikat. Hasonló poétikai eljárást valósít meg a *Csontváry-vásznak* egy másik darabja, a *Hetedik szimfónia*, amely a klasszikus szimfónia szerkezetét ülteti át a költészetbe.²⁹

A fuga zenei struktúrájának költészetbe emelése – legyen szó akár fuga-expozícióról, akár duplafúgáról – azért is jelentős, mert ezáltal Weöres verse kijátssza a zene és az irodalom azon alapvető különbségét, hogy a zenével ellentétben az irodalomból hiányzik a többszólamúság, legalábbis olyan formában mindenképpen (több különböző zenehang *egyidejű* megszólalása), mint a zenében. Ha a fúgaszerkezet átemeléséről beszélünk, akkor az „*egy gerenda legurul*” (130.) sor mint téma az egyes versszakokban mindig a négy szólam valamelyikében szólal meg, miközben a többi szólam kíséri azt. Ha pedig a duplafuga zenei struktúra nyelvi megvalósításának tekintjük a szöveget, akkor a gerenda-sor mint első téma keresztülvágja a másodikat, s ezáltal valósul meg a többszólamúság. A vers mindkét esetben az ellentétes párhuzamosság (antitézis) zenei megfelelőjével él, azaz ugyanazon dallam más hangnembe transzponálást jeleníti meg nyelviileg. A zenében teljesen természetes e szólamok egyidejű megszólalása, a versben pedig nyilvánvaló ennek lehetetlensége. A zenei struktúra költészetbe emelése tehát egyszerre tükrözi a két művészeti ágra jellemző különbségek elfedésének kísérletét és egyben annak lehetetlenségét is.

A zenei utalás természetesen nemcsak a *Fughetta* sajátossága, a zenei szerkezet és a versszerkezet egymásba játszatásával Celan *Halálfúgájában* is találkozunk. De Weöres egész költészetét oly nagymértékben hatja át a zeneiség, hogy az túlmutat a díszítőjellegen. Számos más – nem *Csontváry-vásznak*beli – verse is megvalósítja a zenei kompozíciós eljárások szövegbeli átültetését (például a *Fuga*, a *Négy korál* vagy a tizenkét „szimfóniája”). A *Fughetta* esetében mégis az az egyedülálló, hogy *a zene a festészet megidézésére felel*. Ily módon Weöres e festészeti témájú verseiben a zene más megvilágítást kap azáltal, hogy e szövegekben kifejezetten a festészet az, amelyre felel a zene. De a megállapítás fordítva, más hangsúllyal is érvényes: *a festészet megidézésére zene felel*. Ez teszi e festészeti ihletettséggű verseket sajátosan weöresivé a klasszikus ekphrasziszokhoz vagy más képzőművészeti témájú szövegekhez képest. A hangzás és a zenei struktúra itt úgy válik eszközzé, hogy a versek nemcsak a nyelvről és a líráról, de a képekről is a zene segítségével beszélnek.

Csakhogy Weöres *Csontváry-vásznai* a festészeti témára nem is csupán a zene költészetbe emelésének technikájával mint *eseménnyel* felelnek, ha-

²⁹ A *Hetedik szimfónia* és a szimfóniaszerkezet kapcsolatáról l. ÚJVÁRI 2003. 58–69.

nem a zene különféle aspektusainak kijátszásával. A zene érzéki és gondolati, intellektuális szinten is megjelenik. Az érzékiségre játszanak rá *A megállt időben* a hangzósságra utaló hangutánzó szavak. A zene elvontabb, tudati szinten létező aspektusa *A megállt időben* a fogalmi tematizálással és főként a *Fughettában* a fúga-, a *Hetedik szimfóniában* a szimfóniaszerkezet átemelésével érvényesül azáltal, hogy a versek a zenei struktúrát emelik ki a zenéből mint másik művészeti ágból.

A médiumok alapvetően kevert jellegére számtalan teoretikus utalt már. Marshall McLuhan egyenesen az irodalom specifikus létmódjának tartja, hogy az önmegjelenítésében fokozottan rá van utalva azon médiumok teljesítményére, amelyek rögzítik: a hangra, valamint az írásos létmód vizuális közegére. Egy adott közeg tehát nem állhat önmagában.³⁰ Derrida a „textuális zenével” mutat rá arra, hogy nincs tiszta zene, nincs tiszta irodalom, hanem ezek már kezdettől fogva hanggal, írással, szöveggel fertőzöttek.³¹ Mitchell pedig a „képszöveg” fogalmával fejezi ki azt, hogy nincs tisztán képi és tisztán nyelvi reprezentáció.³² Weöres versei a képzőművészet – irodalom – zene hármasságát, azok különböző komponenseit (megidézett festmények, a versek képisége, hangzás, zeneiség, zenei struktúra, szöveg, tipográfia) nemcsak felvillantják, hanem elemeiben is hangsúlyozottan kifejezik, hol az egymásra vetítéssel, hol az „elemek” szétválasztásával és folyamatos párbeszédével. Így olyan alkotások jönnek létre, amelyek nemcsak kép és szöveg, hanem kép – szöveg – zene határán helyezkednek el, és képivé – nyelvivé – zeneivé válnak egyszere.

A jelenség árnyalásához hasznos kontextust kínál Renate Lachmann *szinkretizmus*-fogalma. A szinkretizmust – azaz a médiumok, a szemantikai és kulturális tapasztalatok „összekeverés”-ét – olyan műveletként értelmezi, amely „miközben a különbségeket – amelynek létét köszönheti, nem leplezi el – létrehozza a heterogént mint önálló minőséget.”³³ Történeti vizsgálódás alapján ún. „archaikus” és „másodlagos” szinkretizmust különböztet meg. Az archaikus, elsődleges szinkretizmus a rítusokban valósult meg, összekötött hangot (zene), gesztust (tánc), szót (költészet), olyan harmonikus teljesség kifejezője volt, amely több médiumot foglal magába. A másodlagos szinkretizmus esetében az összeadódó egymásmelletti helyett az egymásra hatás a hangsúlyos, amelynek dinamikus volta az „idegenségek” egymásnak feszülése révén keletkezik, így diszharmoniót okoz.³⁴

A ciklusban a mediális heterogenitás többféle szinten is megvalósul. Egyrészt abban az alapvető aspektusban, amely minden lírai alkotásra jellem-

³⁰ McLuhan 1964. 57–63., ill. Vö. Kulcsár-Szabó 2007. 33.

³¹ Derrida 1987. 98.

³² Mitchell 1994. 5.

³³ Lachmann 1995. 267.

³⁴ Lachmann 1995. 72.

zó, miszerint az egyszerre képi és nyelvi, egyszerre hangzós és vizuális. Ezt Kulcsár-Szabó Zoltán a következőképpen fogalmazza meg *Metapoétika* című könyvében: „Az, hogy a líra, vagy, szűkebb s tágabb értelemben, a költőiség lírai modellje, akárcsak a képiséget, a zeneiséget is önprezentációjának egyik aspektusaként vagy akár médiumaként képes szimulálni (...) magyarázatot nyújthat arra, hogy – mint médiaelméletileg alighanem minden művészet – valójában kevert vagy heterogén médium.”³⁵ Másrészt a versek a formai megoldások, a konkrét látvány és hangzás szintjén is képiek – nyelvek – zeneiek egyszerre. A *Fughetta* akár képversnek is tekinthető, *A megállt idő* hangzásvilága pedig a verseknek a fül számára is hallható zeneiségét közvetíti. Végül e versek kevert jellege elvontabb szinten is érvényesül: a ciklus festészeti tárgyat idéz, de a versek nem ecsettel, hanem szóval festenek. A klasszikus ekphraszisokhoz képest pedig szokatlan, meglepő, hogy mindezt partitúrába illesztve, zenére komponálva teszik.

Így e versek a líra (önmagában is) kevert jellegét fejezik ki, méghozzá hangsúlyos rájátszással. Megjelenítés-módjukban reflektálnak a költészet mibenlétére, azokat a komponenseket (látvány és hangzás, kép és zene kettőse), amelyeket a lírai szövegek létmódjukból adódóan magukban hordoznak, Weöres Csontváry-vásznai reflektálttá, problémává teszik a lírai eszközökkel.

Felhasznált irodalom

- ALPERS 2000 ALPERS, Svetlana: Hű képet alkotni. Holland művészet a XVII. században. Ford. Várady Szabolcs. Bp., 2000.
- ARAGON 1965 ARAGON, Louis: A kollázs. Ford. Bajomi Lázár Endre. Bp., 1965.
- BAL 1998 BAL, Mieke: Látvány és narratíva egyensúlya. Ford. Hartvig Gabriella. In: Narratívák 1. Képleírás. Szerk. Thomka Beáta. Bp., 1998. 155–180.
- BARTAL 2009 BARTAL Mária: Mítosztöredékek újraírása Weöres Sándor Médeia című költeményében. Irodalomtörténet 2 (2009) 200–242.
- BATA 1979 BATA Imre: Weöres Sándor közelében. Bp., 1979.
- DELEUZE–GUATTARI 1991 DELEUZE, Gilles – GUATTARI, Félix: Qu'est-ce que la philosophie? Paris, 1991.
- DERRIDA 1987 DERRIDA, Jacques: Ce qui reste á force de musique. In: Jacques: Psyché. Invention de l'autre. Paris, 1987. 95--105.
- GOMBRICH, 1972 GOMBRICH, E. H.: Művészet és illúzió. A képi ábrázolás pszichológiája. Ford. Szabó Árpád. Bp., 1972.
- HAJDÚ 1964 HAJDÚ András: Még egyszer a „Bóbita” ritmikájáról. Magyar Műhely 7–8. (1964) 44–56.
- HARMATH 2008 HARMATH Artemisz: Hulláimok. Studia Caroliensia 3–4. (2008) 145–164.

³⁵ KULCSÁR-SZABÓ 2007. 53.

- HARMATH 2009 HARMATH Artemisz: Mítosz, emlékezet, kockázat. Weöres Sándor mítoszi versei. *Alföld* 7 (2009) 74–93.
- HARMATH 2010 HARMATH Artemisz: Variációk hangadásra. Hang és kép kölcsönös medialitása Weöres Sándor és Marno János költészetében. *Alföld* 4 (2010) 81–87.
- HEFFERNAN 1991 HEFFERNAN, James: Ekphrasis and Representation. *New Literary History* 2 (1991) 297–316.
- KENYERES 1983 KENYERES Zoltán: Tündérsíp. Bp., 1983.
- KULCSÁR-SZABÓ 2007 KULCSÁR-SZABÓ Zoltán: Irodalmiság és medialitás a költészetben. In: *Metapoétika. Önprezentáció és nyelvszemlélet a modern költészetben*. Bp., 2007. 13–54.
- LACHMANN 1995 LACHMANN, Renate: A szinkretizmus mint a stílus provokációja. Ford. Nemes Péter. *Helikon* 3 (1995) 266–277.
- LESSING 1999 LESSING, Gotthold Ephraim: Laokoón. Hamburgi dramaturgia. Ford. Vajda György Mihály, Tímár Ilona. Bp., 1999.
- MCLUHAN 1964 MCLUHAN, Marshall: *Understanding Media. The Extensions of Man*. London, 1964.
- MILIÁN 2009 MILIÁN Orsolya: Az ekphraszisz fikciói. Doktori disszertáció. Szeged, 2009. http://doktori.bibl.uszeged.hu/986/1/orsi_disszertacio_oldalszamokkal.pdf. [2012-10-10]
- MITCHELL 1994 MITCHELL, W. J. T.: *Picture Theory*. Chicago–London, 1994.
- MITCHELL 2008 MITCHELL, W. J. T.: Az ekphraszisz és a Másik. Ford. MILIÁN Orsolya. In: *A képek politikája. Válogatott írásai*. Szerk. Szőnyi György Endre – Szauder Dóra. Szeged, 2008. 193–222.
- PETHŐ 2006 PETHŐ Ildikó: A zenei elv, zenei műfajok és kompozíciós technikák Weöres Sándor költészetében. Doktori disszertáció. Szeged, 2006. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/270/1/de_2852.pdf [2012-10-18]
- RAJEWSKY 2005 RAJEWSKY, Irina, O.: Intermediality, Intertextuality and Remediation. *A Literary Perspective on Intermediality*. *Intermedialitás* 6 (2005) 43–64.
- SCHEIN 2007 SCHEIN Gábor: Weöres Sándor. Bp., 2007.
- STEINER 1988 STEINER, Wendy: Narrativitás a festészetben. Ford. Milián Orsolya In: *Vizuális és irodalmi narráció. Szöveggyűjtemény*. Szerk. Füzi Izabella. <http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mediatar/vir/szoveggyujtemeny/steiner/index.html> [2012-10-03]
- SZEGEDY-MASZÁK 1980 SZEGEDY-MASZÁK Mihály: Az ismétlés művészete. In: *Világkép és stílus. Történeti poétikai tanulmányok*. Bp., 1980. 367–465.
- TAMÁS 1978 TAMÁS Attila: Weöres Sándor. Bp., 1978.
- ÚJVÁRI 2003 ÚJVÁRI Edit: Weöres Sándor mariológija. A Hetedik szimfónia értelmezése a Szűz Mária-tisztelet szemszögéből. *Tiszatáj* 6 (2003) 58–69.
- WEÖRES 2008 WEÖRES Sándor: Egybegyűjtött költemények I-III. Bp., 2008.
- WEÖRES 1998 WEÖRES Sándor: Levél Illés Árpádnak. 154. In: *Egybegyűjtött levelek I-II*. Bp., 1998. 231–233.
- WEÖRES-SZÁNTÓ 1993 WEÖRES Sándor: Szó és kép. Tervezte Szántó Tibor. Bp., 1993.

Melléklet

A tanulmányban elemzett versek

Weöres Sándor: Fughetta

egy gerenda legurul
piros csörgők tündökölnek
kék tojások énekelnek
tarka csigaszarvak lengnek

piros csörgők összetörnek
egy gerenda legurul
kék tojások énekelnek
tarka csigaszarvak lengnek

piros csörgők összetörnek
kék tojások szétfreccsennek
egy gerenda legurul
tarka csigaszarvak lengnek

piros csörgők összetörnek
kék tojások szétfreccsennek
tarka csigaszarvak tűnnek
egy gerenda legurul

Weöres Sándor: A megállt idő

ablakkereszt mögött zöld lomb imbolyog
ablakpárkány előtt mosdóállvány
kinn sincs senki
benn sincs senki

nyári napfény szobába merül
cukorhab-csipketerítő
királykisasszony-mosdókancsó
tortaszelet-borotvaszappan

halkocsonya-fogkefenyél
buzatarló-fésütartó
holdsarló-körömolló
cirkuszmenet-árnyék

csipp-csep
csap-csepegés
csengő lépte siet
cuppog csendben nyárban
szoba ragadós forró iszapjában
egyhelyben mérföldeket

falióra kötőtűi
kinn sincs senki
benn sincs senki
falon foltok csend betűi

hároméves volt a gyermek
először eszmélt a világra
kiment a szobából
a semmi összecsapott mögötte
a senki belépett helyette

üveglapon sugár sikál
zománcom kis csillag kúszik
repedésben árnyék bujkál
falüregben tiktak himbál
csipketerítő hárfát penget
mosdókancsó zongorázik
borotvazappan dobol
fogkefenyél hegedül
fésütartó trombitál
körömolló énekel
árnyéksereg hallgat

vízcsap-csepegés
csengő lépte siet
túl a nyáron
jeltelen úton
fátlan fasorban
merev szellőben

nincs-hegyen túl
sincs-tengeren túl
kergeti a világ végét
csip-csep csengeti léptét

ingaóra pókhálója
kinn sincs senki
benn sincs senki
csak a mozdu-
latlan percek
lakatlan az idő boltja

márvány-csipketerítő
csontváz-mosdókancsó
meteortűz-borotvaszappan
napláng-fogkefenyél
csillagkoszorú-fésűtartó
holdsugár-körömolló
mennyvihar-árnyék

csip-tik csepi-tak
üresen jár az idő malma
áll valahol háttal a gyermek
háromévesen mindörökké

Mátyás Botond

„Quos hungarice Caliz vocant”

Magyarországi muzulmánok és eredetük az Árpád-kori forrásanyag tükrében

„Quos hungarice Caliz vocant” The Hungarian Muslims and their Origins in the Mirror of the Sources Written during the Árpád-Era

Several nations lived in the medieval Kingdom of Hungary, and all of them proved to be loyal to the kings. Among these nations, we have to mention the Khalizians (in Hungarian language they are called ‘Kaliz’). They were soldiers and financial experts. Their military role was the most important during the 12th century, when they were fighting against the Byzantine Empire. In the 13th century, they participated in business activities and handled with finances. In my essay, I collect sources (besides Hungarian and foreign narrative sources, diplomas of the Hungarian Kings and Popes, divergent types of acts of law, toponyms and personal names as well as archaeological sources) which covers and informs about the everyday lives of the Muslims during the Árpád-Era. After this, I study the possible origin of these people.

Az Árpád-kori Magyar Királyságban sok különböző nép keveredve élt egymás mellett, hiszen királyaink híven tartották magukat Szent István *Intelmei*hez, miként „a vendégek [...] különb-különb nyelvet és szokást, különb-különb példát és fegyvert hoznak magukkal”.¹ Köztük fontos szerepet töltöttek be a muzulmán vallásúak, akik forrásaink szerint alapvetően két területen szolgálták az Árpádokat, mégpedig a katonáskodás és a pénzügyletek terén. A muzulmánok katonai szerepe a 12. században vált kiemelkedő fontosságúvá a Bizánccal folytatott háborúk okán, a pénzügyletek terén betöltött szerepükről pedig a 13. századból is rendelkezünk információkkal.² Jelen tanulmány a magyarországi muzulmánokkal kapcsolatos forrásapparátust igyekszik összegyűjteni ill. ezek alapján tesz kísérletet ezen népcsoport eredetének meghatározására.

¹ KURCZ 2001. 52–53.

² VESZPRÉMY 1995. 5.

Magyar történeti elbeszélő források

A magyarországi muzulmánok történetének rekonstruálásához a magyar történeti elbeszélő források elszórt adalékokkal szolgálnak, pillanatnyi állapotokrólill. egy-egy mellékes eseményről adnak tájékoztatást. Anonymus az első magyarországi szerző, aki elbeszélő művében említést tesz a muszlimok Kárpát-medencébe történt bejövételéről. Ahogy írja: *Nam de terra Bular venerunt quidam nobilissimi domini cum magna multitudine Hismahelitarum, quorum nomina fuerunt Billa et Bocsu, quibus dux per diversa loca Hungarorum condonavit terras et insuper castrum, quod dicitur Pest, in perpetuum concessit. Bylla vero et frater eius Bocsu, a quorum progenie Ethey descendit, inito consilio de populo secum ducto duas partes ad servitium predicti castrum concesserunt, tertiam vero partem suis posteris dimiserunt. Et eodem tempore de eadem regione venit quidam nobilissimus miles nomine Heten, cui etiam dux terras et alias possessiones non medioceras condonavit.*³ Bóna István kutatásaiból kiderül, hogy Pest városa nem rendelkezett korai erődítéssel, csak a tatárjárás idején épült fal.⁴ Ez az információ tehát feltehetőleg téves, azonban mégis meríthetünk belőle hasznos információkat, amennyiben tekintetbe vesszük, hogy a Névtelen általában a saját korának viszonyait vetítette vissza a korai időkre. Ez alapján gyanítható, hogy a *Gesta Hungarorum* keletkezésének idején, tehát a 13. század elején, Pesten nagy számban éltek muzulmánok.

Rogierius mester említi *Carmen miserabile* című munkájában, hogy egy bizonyos Pereg falu ostromakor a tatárok a foglyul esett katonákat terelték maguk előtt, hogy azok haljanak meg először. Ezek között izmaeliták, vagyis muzulmánok is voltak (*Tandem post totius terre illius desolationem Ruthenorum, Comanorum, Hungarorum captivorum, pauconorum etiam Tartarorum multitudine adunata villam magnam undique circumdantes ad pugnam captivos Hungaros premiserunt et illis interemptis totaliter Rutheni, Ismahelite, Comani postmodum pugnaverunt*).⁵ Mivel a foglyul ejtett katonák között találkozzunk muszlimokkal, ezáltal mintegy közvetett bizonyítékunk van arra, hogy a muszlimok is részt vettek a tatárok elleni védekező harcokban.

Kézai Simon *Gesta Hungarorum*ában Attila fiáról, Csabáról írja, hogy nem a hun nemességből, vagy Szkítiából házasodott, hanem a kálizok népéből (*Cum igitur Chaba adiens in Scithiam nobilitate genitricis in communi se*

³ SRH I. 1999. 114–116.; GYÖRFFY 1975. 258.; Györffy a Billa nevet az arab billah (بילה) szóból vezeti le, mely jelentése Allahhal, Allahért ld. GYÖRFFY 1975. 259.

⁴ BÓNA 1995. 43.

⁵ SRH II. 1999. 582.; ROGERIUS 2001. 433.

*iactaret, Hunorum nobilitas ipsum comtemnebat, asserentes eum non verum esse alumnum regni Scithiae, sed quasi missitalium exterarum nationis, propter quod ex Scitia uxorem non accepit, sed traduxit de gente Corosmina).*⁶ Felmerül a kérdés, hogy a krónikás miért köt muszlim vallású népet a hun herceghez, vajon miért nem jelent problémát a keresztény szerzőnek, hogy megalakot egy rokoni szálat a különböző vallású népek között?

A 14. századi krónikakompozícióban találkozunk IV. László idején egy egykor szaracén Mize nevű nádorral, aki már keresztény (*pro cuius nece Mize palatinus, olim Sarracenus, tunc tamen gratiam baptismatis consecutus*).⁷

Külföldi történeti elbeszélő források

Ahmad Ibn Fadlán ibn al-Abbász ibn Rasid ibn Hammad arab utazó említést tesz a kazáriai magyarokról is 10. századi művében, melynek címe Beszámoló a volgai bolgárok földjén tett utazásról.⁸ Megemlíti, hogy találkozott olyan magyarral, aki sok időt töltött muzulmánok között, akik megtérítették, így ő is áttért az iszlám vallásra.⁹

Al-Maszúdi már a 932-es Bizánc elleni hadjárat kapcsán említést tesz muzulmánok részvételére a magyarok oldalán, akik kizárólag nem muszlim vallásúak ellen voltak hajlandóak harcba szállni.¹⁰ Ez megegyezik a Kazár Birodalomban létező gyakorlattal, ahol szintén nem harcoltak a muzulmán segédcsoportok hittársaik ellen. 737 és 764 között költözött be a kaganátusba egy hvárezmi csoport, akik zsoldosokként harcoltak a kazárok oldalán.¹¹ Lehetséges, hogy a magyarok ezt a gyakorlatot még a Kazár Birodalomban töltött időszakban vették át.

A legfontosabb forrás a magyarországi muzulmánokról Abú Hámid al-Garnati útleírása. Ahogy művében szerepel, Dél-Oroszországból érkezett a „basgirdok”¹² földjére. Két muzulmán népcsoportról tett említést Abú Hámid, a „khorezmiek”-ről és a „magrebiek”-ről. A khorezmiekről azt állítja a szerző, hogy a magyar királyt szolgálják, és emiatt eltitkolják muszlim vallásukat, keresztényeknek tettetik magukat, titokban azonban megtartották az

⁶ SRH I. 1999. 163.

⁷ SRH I. 1999. 474.

⁸ A mű eredeti arab címe الرسالة (Al-Riszála), vagyis Értekezés, Levél.

⁹ IBN FADLÁN 2007. 44.; közli Jákút is ld. HKÍF 1995. 70.

¹⁰ Al-Maszúdi: Murúdzs al Dahab. In: KRISTÓ 1995a. 52.

¹¹ LUDWIG 1982. 286., 289–290.; KRISTÓ 1995b. 216.

¹² Valószínűleg a baskír fordítás lenne helyes, hiszen az arab történetírók a középkor folyamán a baskírokat és magyarokat egy népnek tekintették ld. HARASZTI–PETHŐ 1963. 38.

iszlámot.¹³ A magrebiek ezzel ellentétben kizárólag katonáskodással foglalkoznak, ezért a király engedi, hogy nyíltan is gyakorolják hitüket. Abú Hámid a 12. század közepén készítette útleírását, mely szerint az itt élő muzulmánok már ekkor sem voltak teljesen tisztában a pontos vallási előírásokkal és az arab nyelvvel, ezeket az utazó tanította meg nekik. A muszlimok nagy megbecsülésnek örvendtek a Magyar Királyságban, ugyanis a távozni készülő Abú Hámidot megbízta II. Géza azzal, hogy toborozzon neki népe körében íjászokat.¹⁴ Erre az útra elküldött vele a király egy magyarországi muszlimot, Ismail ibn Hassant. Ismail Abú Hámid tanítványa volt, nevét is tőle kapta.¹⁵ Ezt követően a szerző megjegyzi, hogy „ez a király szereti a muszlimokat.”¹⁶

Abú Hámid említést tesz egy Bizánc elleni hadjáratról, ahol a magyarországi muzulmánok is részt vettek. A szerző azzal magyarázza, hogy a magyarok oldalán a muszlimok sikeresen harcoltak, míg a bizánciak oldalán nem, hogy a magyar király engedi az iszlám szabad gyakorlását.¹⁷

A magyarországi muzulmán népesség létszámának meghatározásakor komoly problémával találjuk szembe magunkat, ugyanis a korabeli okleveles anyag nem tesz említést róla, csupán kereskedelmi és pénzügyi szerepükről, így elbeszélő forrásokra kell hagyatkoznunk, melyek forrásértéke a számadatok tekintetében megkérdőjelezhető. Abú Hámid útleírásában a magrebiek számát több ezerre teszi (اولاد المغاربة), míg a hvárezmieket egyszerűen megszámlálhatatlannak (داو لاد الخوارزميين) titulálja.¹⁸ A túlzó számok onnan is eredhetnek, hogy a szerző magát a megtévedt muszlimok apostolának tekinti, így saját fontosságát is kihangsúlyozhatja.¹⁹

Egy másik muzulmán író, az aleppói geográfus, Jákút azt írja 13. századi munkájában, hogy 30 faluban élnek muszlimok, azt azonban nem tudjuk, hogy mekkora lakosságú falvak lehettek ezek.²⁰ Ez a 30 falu valószínűleg a Szerémségbe telepített muzulmánok által lakott terület lehetett, akik határvédelmi funkciót töltöttek be. A katonáskodók már a *hungarok* nyelvét beszélték, és hozzájuk hasonlóan öltözködtek.²¹

Az 1150-es hadjárat kapcsán említi Kinnamosz, jeles bizánci történetíró, hogy a Szerémségben kálizok élnek, akik küllemre olyanok, mint a magyarok, de valójában megkülönböztetik őket a *kalisioi* névvel, ill. más vallásúak

¹³ ABÚ HÁMID 1985. 56.; HARASZTI–PETHŐ 1963. 38.

¹⁴ ABÚ HÁMID 1985. 65.; HARASZTI–PETHŐ 1963. 38, 40.; SZÜCS 1992. 16.

¹⁵ BEREND 2001. 241.

¹⁶ ABÚ HÁMID 1985. 62.

¹⁷ ABÚ HÁMID 1985. 61.

¹⁸ ABÚ HÁMID 1985. 56.

¹⁹ BEREND 2001. 66–67, 238–239.

²⁰ HKÍF 1995. 71.; BEREND 2001. 67.; KARÁCSONYI 1913. 497.

²¹ HKÍF 1995. 71.; CZEGLÉDY 1985. 104.

mint a magyarok, mégpedig a szeldzsuk törökök hite szerint élnek. Manuél Komnénosz a Szerémség visszafoglalása után, 1165-ben közülik sokat áttelepít a Száva déli oldalára.²²

Bizánci forrásaink szintén nagyon elvétve sietnek segítségünkre a magyarországi muzulmánok kérdéskörével kapcsolatban. Egyedül Joannész Kinnamosz említ muszlim könnyűlovasokat a 12. század derekán vívott magyar-bizánci háborúk alkalmával. Kinnamosz leírása szerint a magyarul kálizoknak nevezett nép muzulmán vallású, ezeket a bizánciak sirmioni hunoknak hívják, vagyis Szerémségben élő hunoknak. Elképzelhető, hogy azért hozzák kapcsolatba a kálizokat a hunokkal, mert hasonló lovas nomád harcmódot használtak.²³

A nyugati források közül egyedül Freisingi Ottó említi a magyarországi muzulmánokat egy hadjárat kapcsán, ahova a magyar király muszlim lovas íjászokat küldött segédhaderőként (*Eodem anno Dominus Daniel Episcopus Pragensis in legationem ad Regem Hungariae a Friderico Imperatore dirigitur ad rogandam militiam ex parte ejus contra Mediolanenses, qui in festo S. Stephani Regis eorum, legatione peracta, impetratis videlicet quingentis Saracenis, cum multis muneribus in Bohemiam revertitur*).²⁴

Okleveles anyag

Hazai diplomák

Árpád-kori okleveles anyagunkban első alkalommal 1111-ben, a zobori monostor (*de monte Zobur*) számára kiadott diplomában találkozunk kálizokkal (*Institores autem regii Fisci, quos hungarice Caliz vocant*).²⁵ Az uralkodó kötelezi ezek Porcus nevű előljárójátill. társait, Etheiust, Marcust és Magiugot (*Nomina ergo eorum malignantium sunt haec: Porcus, qui tum temporis centurio erat, et Etheius socius eius. Cum istis autem laborabant satagentes toto adnisu complices eorum videlicet Marcus et Magiug qui comites eiusdem, sed et monetarii quotquot erant, cunctibus*),²⁶ hogy a Szent István által a mo-

²² GYÓNI 1938. 86.; KOSSÁNYI 1937. 361, 368.; HRBEK 1955. 208.

²³ ÁKMTBF 1988. 202, 234.

²⁴ FREISINGI 1913. 108–109.; a forrást közli JERNEY 1844. 109.

²⁵ DHA I. 282–283.; DF 273051. Archív R. Kat. Biskupstva, Nitra, Szlovákia Oklevelek. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Szerk. Ráczy György. Internetes kiadás (DL-DF 5.1) 2009. Fejér hibás átírata szerint *quos hungarice Calu vocant*. FEJÉR CD. VII. 4. 58.

²⁶ DF 273051. Archív R. Kat. Biskupstva, Nitra, Szlovákia Oklevelek. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiadás (DL-

nostornak adott Nyitrán, Doardiban, Vágon és Trencsénben levő vámok harmadát adják vissza.²⁷

II. Béla 1138-ban adott ki oklevelet, melyben összeírja az Álmos hercegill. saját maga és Ilona királyné által ezen egyháznak adományozott birtokokat és az azokon szolgáló személyek neveit. Ezek között, Hetény faluban találkozzunk egy Quali (Koaliz) nevű *mansioval*,²⁸ akiről neve alapján úgy vélem, hogy muzulmán volt.

Martirius esztergomi érsek az esztergomi káptalannak 1156-ben kiadott dézsmajegyzékében szerepel egy Káliz nevű falu (*In parochia Bors quae Souc et Gerdata decimant IIII meliores sit hee Cundi, Scelemsan, Qualiz, Belad*).²⁹

1190-ben III. Béla kötelezi a pécsi egyházmegyében élő népeket, köztük a szaracénokat is, hogy az Egyháznak járó tizedet fizessék meg (*Item – precipimus hoc edicto, in perpetuum obtenturo, ut quicumque in dyocesi Quinqueecclesiensi fuerint, cuiuscunq̄ue fastigy Baro, nobiles, serviens regius, Castri, vel Castrenses hospites nostri, vel cuiuscunq̄ue alterius nostro de Regno liber homo, vel serviens, Sarachenus, incolu Regni nostri [...] iustas decimas solvant*).³⁰

Imre király 1196-os oklevele a cikádori egyház számára erősíti meg a Géza, István és Béla királyok által tett adományokat. Ezután elrendeli, hogy az izmaeliták, besenyők és más állású emberek legyenek kötelesek az eszéki vásáron és azoknak minden réveinél, akik ugyanazon testvérekhez tartoznak, mindannyian a vámot különböző alkalommal megfizetni (*Statuimus etiam, ut Hysmaelitae, vel Byssenii, vel cuiuscunq̄ue conditionis homines, sint in foro Ezek, et in omnibus portibus eorum, qui ad eosdem fratres pertinent, tributum omni remota occasione persoluant*).³¹

1210-ben II. András Zetina és Iril (Szentpéterynél Tril)³² földeket adományozta Saracen comes fia Domaldus sebenicoi comesnek, mivel az Spalatoban feltartóztatta és a király színe elé vitte az uralkodó ellen áskálódó főurak Géza herceg fiaihoz Görögországba küldött követeit.³³

DF 5.1) 2009. Fejérnél a nevek hibásan szerepelnek, Porcust Forcusnak, Marcust Macusnak írja átill. több helyen is hibát vétett a szöveg átirásakor ld. FEJÉR CD. VII. 4. 58.; ÁKO 1997. 40.

²⁷ SRH, I. 114–116.; FEJÉRPATAKY 1892. 42–43.

²⁸ FEJÉR CD. II. 99.

²⁹ DF 238264. Primási Levéltár, Esztergom, Esztergomi Székesfőkáptalan Magánlevéltára, Acta radicalia. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiadás (DL-DF 5.1) 2009.; ÁKO 1997. 66.

³⁰ JERNEY 1844. 110.

³¹ DL 4157. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiadás (DL-DF 5.1) 2009. Az oklevelet tartalmi átiratban közli Fejér, azonban a fenti idézetet szó szerint is közre adja ld. FEJÉR CD. II. 303–304.

³² SZENTPÉTERY 1923. 83.

³³ FEJÉR CD. III. 1. 100–101.

A Váradi Regisztrum több adatot is tartalmaz a magyarországi muzulmánokról, elsősorban a nyíri izmaelitákról. 1215-ben például egy Texa nevű nyíri izmaelita megvádolta a cegani falusiakat és 12 márka kártérítést követelt. A pert megnyerte és 5 márka kifizetésére kötelezték a falusiakat (*Texa, Ysmaelita de Nyr, impetiit villanos Cegan pro marcis duodecim, Alexandro comite, iudice a rege delegato, qui per pristaldum, nomine Stephanum, Varadinum missi, taliter convenerunt, quod praedicti villani darent adversario suo quinque marcas, fertone minus, iidem iudici satisfacerent: ius autem pristaldi Texa persolveret*).³⁴ Éliás és Péntek nevű nyíri izmaeliták másokkal együtt rablással vádolták meg 1219-ben Márton ispán vámosi jobbágyait. A pert tüzesvas-próbával döntötték el, a vádlottakat nem találták bűnösnek (*Ismaelitae de Nyr, Iliaz et Pentek, coadiuvantibus aliis impetiere ioubagiones Martini comitis ne villa Vamus de latrocinio [...] Pro his omnibus Egud et Benedictus pro se ipsis et aliis, portato ferro, iustificati sunt, iudice Bank, pristaldo Bola*).³⁵ 1222-ben Éliás és Péntek nyíri izmaeliták másokkal együtt rablással vádolták János, Costa és Mikon salamoni jobbágyokat, akiket megégettek (*Ismaelitae de Nyr, Elias et Peter, coadiuvantibus allis, impetiere Joannem, Costam et Micoum, de villa Salamonis de latrocinio, iudice Bank comite, pristaldo Bola. Praedicti Joannes, Costa et Mikon combusti sunt*).³⁶

1232-ben Róbert esztergomi érsek *interdictum* alá vonta az országot, és exkommunikálta a király több főemberét. Közéjük tartozott egy Sámuel nevű kincstartó is, aki az oklevél szerint támogatta a muszlimokat és az álkeresztényeket. Ezt követően már nem találjuk őt korábbi pozíciójában.³⁷

Az 1233-as beregi egyezményben II. András ígéretet tett Jakab pápai legátus előtt, hogy *Iudeos, Sarracenos, sive Izmaelitas, de cetero non preficiemus nostre camere, monete, salibus, collectis, vel aliquibus publicis officiis, nec associabimus eos prefectis, nec in fraudem aliquid faciemus, propter quod ab ipsis possint opprimi Christiani*.³⁸ Ezután még egyszer hozzátette, hogy zsidókat, szaracénokat vagy izmaelitákat egész országa területén nem nevez ki közhivatalra és ezeket bizonyos jelekkel meg kell különböztetni a keresztényektől. szaracénok nem tarthatnak keresztény szolgálakat. A rendelkezések betartatását az adott egyházmegye püspökére bízta; a be nem tartás pedig az oklevélszöveg szerint rabszolgasorba vetéshez vezetett.³⁹

³⁴ KARÁCSONYI–BOROVSKY 1903. 203.

³⁵ KARÁCSONYI–BOROVSKY 1903. 229.

³⁶ KARÁCSONYI–BOROVSKY 1903. 276.

³⁷ DF 278925. Prímási Levéltár, Esztergom. Archivum ecclesiasticum vetus. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiadás (DL-DF 5.1) 2009.; KNAU 1874. 281–283.

³⁸ FEJÉR CD. III. 2. 319.

³⁹ FEJÉR CD. III. 2. 319–320.

Jakab legátus Béla ifjabb királlyal is megígértette 1233-ban, hogy a jövőben „az összes eretnekek, vagy más keresztények, akik a keresztény hitet az izmaeliták vagy zsidók babonáiért elhagyják, bukásra ítéltetnek, akármilyen névvel neveztetnek, a kereszténységet tettetőket földünkről jó hittel igyekszünk gyökerestől kiirtani a férfiak közül, és azokat, akik földünkön a Római Egyháznak nem engedelmességek, a nép minden szokása szerint, az ne legyen a katolikus hit ellen, felszólítjuk engedelmességni a Római Egyháznak.”⁴⁰

IV. Béla a feleslegesnek ítélt birtokadományok visszavétele után Rambaldus de Voczonnak, a johanniták magyarországi mesterének kérésére 1238. január 29-én felsorolta és meg is erősítette az Ispotályos Lovagrend által bírt birtokokatill. jövedelmeket. A felsorolásban fordul elő a szaracénok falva is, melyet Surlachnak hívtak (*concessemus eidem monasterio perpetuo pacifice possidendas dedimus eidem monasterio forum de villa Sarathenorum quae vocatur Surlach et portum Wechen, super Titiam*).⁴¹

István ifjabb király 1256-ban állított ki oklevelet, melyben megerősíti a Béla király által a királynénak tett adományokat. Ezek között szerepel az izmaeliták Rugas nevű faluja is (*Iterum villam Rugas Ismaelitarum, in tempus vite eiusdem carissime matris nostre duximus concedendam eidem cum omnibus proventibus, utilitatibus et aliis provenientibus de eadem*).⁴²

1257-ben Béla király megerősítette a Dem nembeli Pétert, Demetert, Miklóst, Csépánt és Istvánt rokonságukkal, Mortunust, Miklóst és Lőrincet rokonságukkal, Fülöp fia Benedeket, Csédét, Ennruhot és Mortunust rokonságukkal, Csért, Pált, Pókát és Jakabot rokonságukkal, Degut és Petőt rokonságukkal, és Pető fia Dionüszioszt testvéreivel a Tiszához közel fekvő Bő falu birtoklásában, melyet a tatár pusztítás előtt szaracénok bírtak (*ut terram nomine Bew, iuxta Titiam, quam ipsi continuo post recessum tartarorum, cum vacua et desolata remansisset, contuleramus, quae quidem antea per Saracenos possidebatur, nostro dignaremur privilegio confirmare*).⁴³

IV. Béla 1262-ben említi oklevelében a Kalez nemzetséget, melynek Megeren szőlői vannak (*Item in Meger iuxta Danubium infra generationem Kalez sunt decem vinee empte*).⁴⁴

⁴⁰ FEJÉR CD. III. 2. 375. A szerző fordítása.

⁴¹ DL 106180. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiadás (DL-DF 5.1) 2009. Fejér hiányosan közli a szövegrészt, ugyanis az *eidem monasterio perpetuo pacifice possidendas dedimus* részt nem hozza ld. FEJÉR CD. IV. 1. 109.

⁴² THEINER 1859. 283.

⁴³ DF 263904. Slovenský národný archív, Szepesi káptalan hiteleshelyi levéltára, Szlovákia, Oklevelek. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiadás (DL-DF 5.1) 2009.; FEJÉR CD. IV. 2. 425.

⁴⁴ FEJÉR CD. VII. 5. 103.; közli még NAGY 1910. 25.

Parabuch comes 1266-ban kiállított adománylevelében szerepel egy Mike nevű személy, aki izmaelita származású (*Item duas terras obtentas a domino rege, karissimo patre nostro, Temerken vocatas, scilicet Muk greci, et Mike, origine Ismaelitis sine herede decidentium et sitas iuxta morisium in Comitatu Orodiansi et terram Fulgidus de Comitatu Chanad*).⁴⁵

1290-ben Myze, Magyarország nádora, mint kikeresztelkedett szaracén jelenik meg abban az oklevélben, mely arról tudósít, hogy bosszút állt a IV. Lászlót meggyilkoló kunokon (*Pro cuius nece Myze Palatinus, olim Saracenus, tunc tamen gratiam baptismatis consecutus*).⁴⁶

Pápai oklevelek

III. Honorius 1218-ban a király kereszties hadjárata után sorol fel jövedelmeket, melyeket a király kereszties hadjárata (itt zarándoklat: *peregrinatio*) előtt kötött le felesége, Jolánta hitbérének fedezésére. Ezek között találkozunk a pesti szaracénok jövedelmével is (*proventus Saracenorum de Pest*).⁴⁷

A pápa 1221-ben arra inti Jolánta magyar királynét, hogy ne akadályozza a keresztény rabok szerencsének rabságából való kiváltását (*Quum multitudo Saracenorum Hungariae ad te pertinere dicatur, serenitatem tuam rogandam duximus, et monendum; quatenus non impedias, nec a tuis impedire permittas, quominus Christiani tam servi, quam liberi, de manibus Saracenorum abstrahantur. Quum indignum sit, Christi caractere ac vocabulo insignitos in inimicorum fidei Christianae manibus et potestate relinqui, et ex cohabitatione ipsorum multi in gentilitatis errorem, ut dicitur, elabantur*).⁴⁸

1223-ban III. Honorius pápa oklevelében találkozunk muzulmánokkal. Ezek, Miklós és Othes comesek Arad környékén voltak az izmaeliták előljárói (*Expresum etiam fuit in compositione praedicta, quod eadem non praeiudicet iam dicto praeposito, vel ecclesiae in actione, quam contra Nicolaum et Othes comites, et ismaelitas se habere dicebat praepositus saepe dictus*).⁴⁹

IX. Gergely 1231. március 3-án levelet intézett Róbert esztergomi érsekhez, melyben leírja, hogy a keresztények elnyomása és a zsidók és szaracénok uralma miatt a keresztények nagy száma, a szaracénok jobb helyzetét és nagyobb szabadságát látván, azokhoz csatlakozott. A szaracénoknak

⁴⁵ DL 57231. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiadás (DL-DF 5.1) 2009.; az eredetihez képest a forrásközlések több helyen hibásak vö. JAKUBOVICH–PAIS 1929. 121.; FEJÉR CD. IV. 3. 342–344.

⁴⁶ JERNEY 1844. 124.

⁴⁷ FEJÉR CD. III. 1. 264.

⁴⁸ JERNEY 1844. 112.

⁴⁹ FEJÉR CD. III. 1. 406–407.

keresztény és a keresztényeknek szaracén nőkkel való házassága kárhoz-
tadni való. Nehezményezi továbbá, hogy a szaracénok keresztény szolgálkat
tartanak és közhivatalokat viselnek (*Inter alia [...], propter oppressionem
christianorum pauperum, et Sarracenorum Iudeorumque [...] dominatum,
multi christianorum [...] videntes Sarracenos melioris conditionis et maioris
libertatis prerogativa gaudere, sponte se transferunt ad eosdem; [...] non solum
per errorem christiani Sarracenorum et Sarraceni christianorum mulieribus
commiscentur, verum etiam illas ducunt dampnabiliter in uxores. Emunt
preterea Sarraceni mancipia christiana [...] et ipsas apostatare compellunt.
[...] Passim Iudei ac Sarraceni publicis officiis preponuntur*).⁵⁰

1239-ben IX. Gergely pápa engedélyezte a királynak, hogy keresztény
felügyelettel alkalmazhat zsidó és muzulmán kamaraispánokat (*Et, si for-
te reditus suos Iudaeis vendiderit vel paganis, christianum tum deputet, de
gravaminibus inferendis clericis et ecclesiis non suspectum, per quem Iudaei,
sive Saraceni, sine christianorum iniuria iura regalia consequantur*).⁵¹

1260-ban II. Přemysl Ottokár IX. Gergely pápának küldött levelet, mely-
ben beszámol a morvamezei csatáról. Levelében felsorolja a magyar király,
IV. Béla oldalán harcoló segédcsapatokat, melyek között böszörmények és
izmaeliták is szerepelnek (*innumerum multitudinem hominum Comonorum
et Ungarorum et diversorum Sclavorum, Sicularum quoque et Walachorum,
Bezzermorum et Hysmahelitarum, Scismaticorum etiam ut pote Graecorum,
Bulgarorum, Rusciensium et Bosnensium haeticorum*).⁵²

Törvények

A magyarországi muzulmánok életmódjának, szokásrendszerének rekonst-
ruálásában komoly segítséget nyújtanak királyaink törvényei. Első ízben a
11. század végén találunk muszlimokra vonatkozó rendelkezéseket, melyek
elsősorban az iszlám vallási előírások betartását igyekeztek gátolni. I. Lász-
ló I. dekrétuma, vagyis a szabolcsi zsinat határozatai tartalmazzák az első
olyan rendelkezést, mely a muzulmánok vallásgyakorlását igyekezett visz-
szaszorítani. Akik a kereszténység felvétele után visszatérnének a körülmé-
télés régi törvényéhez, azokat kötelezi a törvény, hogy más faluba költöz-
zenek (*de negotiatoribus quos appellant Ismahelitas, si post baptismum ad
legem suam antiquam per circumcisionem rediisse inventi fuerint, a sedibus*

⁵⁰ KNAUZ 1874. 275.

⁵¹ FEJÉR CD. IV. 1. 175.

⁵² II. Ottokár levele IX. Gergely pápához 1260–ból. Közli LEWICKI 1986. 1020.

suis separati ad alias villas removeantur).⁵³ Ez esetben külön kiemelendő, hogy a törvénytöveg a kereskedőket mintegy azonosítja a muzulmánokkal, tehát a korszakban Magyarországon élő kereskedő népesség jó része a muzulmánok közül kerülhetett ki. Kálmán király I. dekrétuma már öt olyan rendelkezést tartalmaz, mely a muszlim népességre vonatkozik. A 46. caput kimondja, hogy *Si quis Ysmahelitas in ieiunio seu comestione, porcineque carnis abstinencia vel in ablucione aut in quolibet sue facinore deprehenderit, Ysmaelite regi deputentur. Qui vero eos accusabat, de substancia eorum partem accipiat*.⁵⁴ Ennek a rendelkezésnek a lényege, hogy az iszlám által előírt étkezési és tisztálkodási előírások betartását igyekezett megakadályozni, tehát közvetetten az iszlám vallás gyakorlását. A 47. caput szerint *Unicuique ville Hysmahelitarum ecclesiam edificare, de eademque villa dotem dare precipimus. Que postquam edificata fuerit, media pars ville Ysmahelitarum villam emigret, sicque altrinsecus sedeant, et quasi unius moris in domo, nunc nobiscum, una eademque ecclesia Christi, in divina unanimiter consistent*.⁵⁵ Ez a pont arra kényszeríti a muszlimokat, hogy keveredjenek a keresztényekkel, mely több generáció elteltével beolvadásukat eredményezné. A 48. fejezet szerint az izmaeliták csak keresztényhez adhatták lányaikat (*Ysmahelitarum vero nullus audeat filiam suam iungere matrimonio alicuius de gente sua, sed nostra*),⁵⁶ mivel a vallás az apa révén öröklődött, így igyekeztek gátat szabni az iszlám terjedésének, sőt fennmaradásának. A 49. caput a muszlimok táplálkozási szokásai ellen lép fel, ugyanis kötelezi őket, hogy disznóhúst egyenek, ha valaki náluk vendégségben van (*Si quis Ysmahelitarum hospites habuerit, vel aliquem in convivium vocaverit, tam ipse, quam convive eius de porcina tantum carne vescantur*)⁵⁷).

László és Kálmán királyok törvényei azzal magyarázhatók, hogy éppen a 11. század végén indultak meg a keresztes háborúk, melyek egyik fő útvonala a Kárpát–medencén keresztül, a Duna mentén haladt. Ebből kifolyólag elképzelhető, hogy a hadjáratok hatására születtek meg a muszlim ellenes intézkedések.⁵⁸

Az 1222. évi Aranybulla 24. cikkelye tiltja, hogy izmaeliták vagy zsidók tisztséget viselhessenek (*Comites camerare monetarii, salinarii et tributarii nobiles regni, Ismaelite et Iudei fieri non possint*).⁵⁹ Ez a rendelkezés a bérleti rendszer ellen irányult elsősorban.

⁵³ ZÁVODSZKY 1904. 159. IX. caput; CIH 1899. 52.

⁵⁴ ZÁVODSZKY 1904. 189. XLVI. caput

⁵⁵ ZÁVODSZKY 1904. 189–190. XLVII. caput

⁵⁶ ZÁVODSZKY 1904. 190. XLVIII. caput

⁵⁷ ZÁVODSZKY 1904. 190. XLIX. caput – A szerző forrítása.

⁵⁸ LEWICKI 1986. 1015.

⁵⁹ DBA 1999. 28.

Az 1233-as beregi egyezményben a király megismételte, hogy zsidókat és izmaelitákat nem nevez ki kamarák és különböző javadalombérletek élére (*Iudeos, Sarracenos, siue Ismaelitas, de cetero non preficiemus mostre camere, monete, salibus, collectis, vel aliquibus publicis officiis, nec associabimus eos prefectis, nec in fraudem aliquid faciemus, propter quod ab ipsis possint opprimi Christiani. Item nec permittemus in toto regno nostro Iudeos, Sarracenos vel Ismaelitas prefici alicui publico officio*).⁶⁰ Első ízben ígérte meg az uralkodó, hogy a zsidók és izmaeliták kötelesek lesznek megkülönböztető jelzést hordani magukon, hogy el lehessen őket választani a keresztényektől (*de cetero certis signis distinguantur, et discernantur a Christianis*).⁶¹ Kálmán rendelkezésével szemben ellenzi, hogy muzulmánok keresztényekkel házasodjanak (*et siqui inuenti fuerint contra hoc xpiani conhabitantes Sarracensis, uel sarracaeni mancipia xpisna habentes. Item xpiani Sarracenororum, uel Sarraceni xpianorum quomodocumque mulieribus copulati, siue sub specie matrimonij, siue alio modo; bonorum optimum publicacionum tam christiani, quam iudei uel pagani mulctentur, et nichilominus in seruitutem christianorum per regem perpetuo deputentur*).⁶²

Az 1279-es budai zsinat az utolsó alkalom, ahol törvényt hoznak a muszlim vallásúak ellen. A 125-ös caputban szintén találkozunk azzal az előírással, hogy a zsidóknak és muzulmánoknak is megkülönböztető jelet kell viselniük; a zsidóknak piros, a muszlimoknak sárga foltot (*Quod autem constitutum est de Judacis, hoc de Saracenis, Ismaelitis et quibuscumque aliis non colentibus baptismatis sacramentum statuimus inviolabiliter observandum; hoc excepto, quod ubi Judaci portant circulum pro signo rubeum, alii supra dicti signum croceum teneantur deferre*).⁶³ Ezután ismét megerősíti azt a rendelkezést, miszerint zsidók, muszlimok, skizmatikusok és más nem keresztények adóbérlők és közhivatalnokok nem lehetnek (*Praeterea statuimus: quod tributa, vectigalia, telonea seu pedagia vel quaevis alia publica officia Judaeis, Saracenis, Ismaelitis, schismaticis seu quibuscumque aliis, ab unione Fidei Catholicae alienis, nullatenus committantur; et specialiter praelati ecclesiarum suarum reditus seu proventus eis vendere non audeant, vel locare*).⁶⁴

Helynevek, személynevek

A Kárpát-medencében a muzulmán népcsoportok jelenlétét a hely-ill. személynevek is bizonyítják. Helyneveink között elsősorban a káliz szó külön-

⁶⁰ FEJÉR CD. III. 2. 319.

⁶¹ FEJÉR CD. III. 2. 319.

⁶² KNAUZ 1874. 293.

⁶³ KOHN 1881. 548.

⁶⁴ KOHN 1881. 548.

böző alakjai fordulnak elő, melyek közül meg kell említeni Kálóz, Kalóc, Kalász települések nevét. Ezeket Szűcs Jenő egyértelműen, mint muszlim letelepedésre utaló nyomot azonosítja.⁶⁵ A Korai Magyar Történelmi Lexikon említi még a Kaluz,⁶⁶ Kálózd helyneveket is.⁶⁷ Szűcs a Szabolcs megyei Ibrány falu nevét az arab Ibrainból vezette le.⁶⁸ Györffy hozza 1990-ben megjelent, *A magyarság keleti elemei* című művében a Káliz, Koroncó helységneveket is.⁶⁹ Kniezsa István hat, a kálizok jelenlétére utaló településnevet gyűjtött össze, melyek: Kalász, Kalez, Kaluzer, Kálóztelek, Kálózd, Kálózfa.⁷⁰ Kniezsa azonban nem említi Kálóz pusztát, mely még a 14–15. században is létezett.⁷¹ 1973-ban az *Acta Historica*ban Kristó Gyula, Makk Ferenc és Szekfű Gyula gyűjtötték össze a népnevekre utaló helységneveket. A fent említettek kivül szerepel még Kálóczi sziget, Kalócvölgy, Kaluzdy, Kalozfalua, Kálóczivölgy, valamint Kaluzwt.⁷²

Meg kell még említenünk a helységnevek között Hajdúböszörményt, melyet már Csánky is Böszörmény faluval azonosított.⁷³ Egy 1325-ös oklevél említi egy Böszörménykút nevű kútat („*quod prima meta incipit a parte Septentrionali a puteo Bezermentkw vocato*”),⁷⁴ mely muzulmánok korábbi jelenlétéről árulkodik. Kristó, Makk és Szekfű említi még Bezerment, Bezermentelukot, Böszörményárkát, Böszörmént, Buzurment, és Bezermenthelekét.⁷⁵

A szerecsen szóból erednek a Szerecsenvölgy, Szerecsen halma, Zerechyn, Szerecsen-tó, Zerechun, Szerecsenhegy, Szerecsen fája, Szerecseny, Szerecseny tó és Szerecsenvár helyneveink.⁷⁶

A személynévek esetében egy kis kitérőt kell tennünk. Anonymus a *Gesta Hungarorum*ban említi, hogy Taksony idejében Magyarországra érkeztek

⁶⁵ Szűcs 2008. <http://www.holmi.org/2008/11/szucs-jeno-ket-tortenelmi-pelda-az-etnikai-csoportok-életkepesegerol> (letöltve: 2012.12.09.)

⁶⁶ Az 1333 és 1335 között szedett pápai tizedjegyzék alapján ekkor Ferenc nevű plébánosa egy budai márkát és hét garast fizetett ld. MREV 1899–1907. II. 72. A fehérvári káptalan birtokainak 1495-ös jegyzékében is szerepel l. MREV 1899–1907. IV. 49.; 1500-ban Kapornaki János volt a plébánosa ld. MREV 1899–1907. IV. 139.

⁶⁷ KMTL 1994. 314. A szócikket Harmatta János készítette.

⁶⁸ Szűcs 2008. <http://www.holmi.org/2008/11/szucs-jeno-ket-tortenelmi-pelda-az-etnikai-csoportok-életkepesegerol> (letöltve: 2012.12.09.)

⁶⁹ GYÖRFFY 1990. 88.

⁷⁰ KNEZSA 1938. 440.

⁷¹ CSÁNKI 1890–1897. I. 34.

⁷² KRISTÓ–MAKK–SZEKFŰ 1973. 17.

⁷³ CSÁNKI 1890–1897. I. 506.

⁷⁴ HO III. 79

⁷⁵ KRISTÓ–MAKK–SZEKFŰ 1974. 22–23.

⁷⁶ KRISTÓ–MAKK–SZEKFŰ 1974. 23.

Billa és Baks nevű nemes urak, „kiknek sarjadékából származik Etej”.⁷⁷ Ez azért lehet jelentős információ, mivel az 1111-es zobori oklevél említi a Nyitra megyei kálizok Etheius nevű főnökét.⁷⁸ Így lehetséges, hogy ezt az Etheiust említette Anonymus, vagy pedig az Etheius–Etej kedvelt név volt a kálizok körében. Györffy György a kálizokhoz köti a Zalához tartozó zaborjei területen lakott Kadarkaluz nemzetséget.⁷⁹

Egy 1271. június 15. körül kelt oklevél beszámol a Balog–Semjén nembeli Ubul fia Mihály és Saracen korbáviai püspök testvére, Péter ispán között létrejött birtokcseréről.⁸⁰ A diplomán szereplő püspök nevéből arra következtethetünk, hogy ősei még muszlimok voltak, azonban ő már mindenképpen keresztény és magas egyházi méltóságra is sikerült jutnia.

A régészeti kutatás eredményei

A Bodrogvécseken végzett feltárások során találták meg a régészek Iszmáil ibn Ahmad és Nászir ibn Ahmad perzsa emírek dirhemjeit, melyek tanúskodnak a honfoglaló magyarok és a Közel-Kelet közötti összeköttetéséről, gazdasági kapcsolatokról.⁸¹

Zimonytól nem messze, a batajniczai mezőn találtak 1888-ban egy halmot, melyről feltételezték, hogy az az 1167-es bizánci–magyar csata alkalmával elesett katonák maradványait tartalmazza.⁸² A leletegyüttes esetleg segíthetne a muzulmán segédnép anyagi kultúrájának elkülönítésében, viszont tudomásom szerint ezen a területen nem folytattak régészeti feltárást, így a feltételezés nem bizonyítható.

A muzulmán népek tárgyi kultúrájának meghatározásában sajnos a régészet nem tud megfelelő segítséget nyújtani, ugyanis ahogy Révész László írja: „sem a tárgyi anyag, sem a temetkezési szokások nem tartalmaznak olyan elemeket, amelyek valamely jól körülírható, egyedi (nép)csoporthoz utalhatnak, s elkülöníthetőek lennének a korabeli Kárpát-medence más területeiről

⁷⁷ SRH I. 114–116.

⁷⁸ Szűcs 2008. <http://www.holmi.org/2008/11/szucs-jeno-ke-tortenelmi-pelda-az-etnikai-csoportok-eletkepessagerol> (letöltve: 2012.12.09.)

⁷⁹ GYÖRFFY 1990. 88. Kristó–Makk–Szekfű a nemzetség hely- és személynévi megfelelőit nem ismeri, a nemzetség nevét két szó összetételére vezeti vissza ld. KRISTÓ–MAKK–SZEKFI 1974. 25.

⁸⁰ DL 50622; 56461. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiadás (DL-DF 5.1) 2009.

⁸¹ NAGY 1912. 214.

⁸² MAGYAR VITÉZEK 1888. 654.

ismert leletanyagtól.”⁸³ Heves megyében két lelőhelyen, Eger–Almagyaron és Eger–Répástetőn találtak 1-1 muszlim dirhemet, mely muzulmán etnikum jelenlétére is utalhatna, azonban az almagyari temető feltárásához a telek tulajdonosa nem járult hozzá, a Répástetőn talált lelőhelyen pedig pogány temetési szertartás nyomaira bukkantak a régészek (a csontváz mellkasába vaskést szúrtak a szellem visszajárásának meggátolása céljából).⁸⁴ Így nem feltételezhetjük, hogy a lelőhelyek muzulmán etnikumokhoz tartozó temetők lennének.

Bösörmény falu feltárása során az ún. 1. számú házban kerültek elő fegyverek. A megtalált kétélű, hosszú keresztvassal ellátott, lapított markolatgombos kard és a két négyzetes keresztmetszetű kopja mellett a kemenében találtak a régészek egy csont nyílhegyet is.⁸⁵ Ezek a fegyverek nem köthetők tipikusan egy népcsoporthoz, így az eddigi leletanyagok alapján a régészet abban sem tud tájékoztatást adni, hogy a muzulmán vallású ségédnépek pontosan milyen fegyverrel és esetleg páncélban indultak harcba, csupán arra enged következtetni, hogy az nem, vagy nem jelentősen tért el a magyarok felszerelésétől.

A régészeti kutatások napjainkban is szolgáltatnak új információkat Árpád-kori történelmünk kutatásához. Az Orosházán végzett régészeti feltárás például rendkívül érdekes leletekkel szolgál az izmaeliták életmódjának rekonstruálásához. A Rózsa Zoltán – Tugya Beáta szerzőpáros által közölt ásatási eredmények alapján feltételezhető, hogy a középkori Orosháza területén is számolhatunk muzulmán lakossággal. A leletek között három bronz mérlegserpenyő is szerepel, mely egyértelműen mutatja, hogy a településen kereskedelemmel foglalkozó népesség is élt. Mivel Árpád-kori leletanyagunkban kisszámú mérlegalkatrész található, így gyanítható, hogy a korabeli Orosháza jelentős kereskedelmi központnak számított.⁸⁶ Még figyelemre méltóbb a településen talált csontanyag vizsgálata. Már a csontmaradványok száma is nagyon érdekes, ugyanis egy átlagos lelőhelyen nagyjából 500 csont számít reprezentáns mennyiségnek, Orosházáról pedig 11.436 állattani lelet került elő. Ez alapján Orosháza húsfogyasztása és húsfelhasználása rekonstruálható a legpontosabban Árpád-kori településeink közül. Kutatásom szempontjából azonban igazi jelentősége a sertécsontok arányának van. Árpád-kori lelőhelyeinken a sertécsontok részesedése az összes csontleletből átlagosan 16–17%. Ezzel szemben Orosházán csupán 23 darab került elő, melyből 8 avar kori rétegekből származik, így az Árpád-kori anyag csupán 15 darab, vagyis

⁸³ RÉVÉSZ 2008. 450.

⁸⁴ RÉVÉSZ 2008. 99, 108.

⁸⁵ SZABÓ 2003. 83–84.

⁸⁶ RÓZSA–TUGYA 2012. 19–21.

az összes csontlelet 0,13%-a.⁸⁷ Hasonló helyzettel találkozhatunk Böszörmény település esetében is, ahonnan Szolnoki László feltárása során körülbelül 6000 állatcsont került elő, ezek közül pedig mindössze három volt sertéscsont.⁸⁸ A fenti adatok alapján ezeken a településeken vagy zsidó, vagy muzulmán lakosság jelenléte tételezhető fel. Mivel Kubinyi András rámutatott, hogy a Dunától keletre csak kevés településen ismeretes zsidó népesség léte, és ezek között nem szerepel Orosháza és Böszörmény (ez esetben a település neve is forrásértékű), így feltételezhető, hogy ezeken a településeken kálizok éltek, akik az Arad–Orosháza–Csongrád kereskedelmi útvonalat felügyelheték.⁸⁹

A magyarországi muzulmánok származása

Mindenekelőtt tisztáznunk kell, hogy milyen eredetű népességgel állunk szemben, amikor a középkori magyarországi muzulmánokkal foglalkozunk. A forrásokban – ahogy az a fentiekből is látszik – több elnevezéssel is találkozhatunk, mint például a fentebb említett saracenus,⁹⁰ izmaelita, böszörmény, káliz. Ezek közül feltételezhetjük, hogy a szaracén, izmaelita és böszörmény szavak mintegy szinoním értelemben voltak használatosak, vagyis mindhárom jelentése muzulmán.⁹¹ Az izmaelita azonban a muzulmán vallás egy kisebb csoportját jelenti, akik elsősorban Perzsia területén ill. a Kaukázustól délre éltek. Ebből következően Karácsonyi kizárja, hogy a magyarországi muszlimok a volgai bolgároktól jöttek volna a Kárpát-medencébe, ugyanis a volgai bolgárok területén élő muzulmánok a szunnita irányzatot követték.⁹² Mesterházy szerint azonban az izmaelita szó nem feltétlenül az

⁸⁷ RÓZSA–TUGYA 2012. 22–23.

⁸⁸ RÓZSA–TUGYA 2012. 24.

⁸⁹ RÓZSA–TUGYA 2012. 24–25.; KUBINYI 1995. 27.

⁹⁰ A szó eredete feltehetően arab, شرق kelet szóból ered. ld. MNYTESZ 1976. 678. A saracenus szót használja az az 1232 decemberében Róbert esztergomi érsek által kiadott oklevél is, melyben interdictum alá vonta az országot és exkommunikálta a király több főemberét, mivel a muzulmánok továbbra is fontos pénzügyigazgatási posztokat töltöttek be. Prímási Levéltár, Esztergom. Archivum ecclesiasticum vetus (DF 278925) Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiadás (DL-DF 5.1) 2009.

⁹¹ Már 1844-ben megállapította Jerney János a terminusok rokon értelműségét ld. JERNEY 1844. 105–106. Kniezsa István is kijelentette 1938-ban, hogy a forrásokban szereplő terminusok valószínűleg szinonimák ld. KNIEZSA 1938. 439.; később: M. ANTALÓCZY 1980. 131.; a böszörmény szó a muzulmán szóval etimológiailag azonos ld. MNYTESZ 1967. 365–366. Lewicki hozzászeli, hogy a cseh, lengyel és orosz forrásokban is megtalálható a böszörmény elnevezés valamilyen formában, és minden esetben egyszerűen muzulmán jelentéssel bír. ld. LEWICKI 1986. 1015.; HRBEK 1955. 214.219.; KRISTÓ 2003. 41.

⁹² KARÁCSONYI 1913. 486.

iszlám síita irányzatára vonatkozik, hanem általánosságban a muszlim vallásúakra,⁹³ eszerint *pars pro toto* értelemben volt használatos. Ennek oka, hogy a Biblia szerint az arabok Ábrahám Izmael nevű fiától származnak, így a muzulmánokat Izmael leszármazottainak tartották.⁹⁴ Lewicki véleménye szerint az izmaeliták a Magyarországon élő muszlim besenyők elnevezése volt, azonban ezt bizonyítékkal nem támasztotta alá.⁹⁵ A káliz szó nem egyszerűen vallási megjelölést takar, hanem etnikait is, ugyanis az elnevezés az egykori Hvárezmi Birodalomra utal, melyet már a 7. század végétől, majd teljességében a 8. században ért el az arab hódítás és egyben az iszlamizáció.⁹⁶ Szűcs Jenő mutatott rá, hogy a hvárezmiek saját nyelvükön magukat khvalisznak nevezték, amely szó rendkívüli hasonlóságot mutat a magyar káliz szóval.⁹⁷ A *Xvalis* név a *Xvārizm* szóalakkból született meg hangváltozás révén.⁹⁸ Mindebből következtethetünk arra, hogy a magyarországi muzulmán kisebbségnek legalább egy része hvárezmi volt. Így pedig kézenfekvő lehet az a feltételezés, hogy még a Kazár Birodalomból való kiszakadás alkalmával csatlakozott egy csoport a magyarsághoz.⁹⁹ Ez a csoport valószínűsíthetően kis létszámú volt, ugyanis a források nem utalnak arra, hogy I. István uralkodása előtt jelentős muzulmán népesség élt volna a magyarok között.¹⁰⁰ Pauler Gyula 1888-ban megjelent tanulmányában a kálizokat a székelyekkel azonosítja, szerinte csupán a *sickali* szó eltorzulásából ered a káliz név létrejötte.¹⁰¹ Györfly György 1958-as tanulmányában igyekezett bizonyítani, hogy a kálizok a kabar törzshöz tartoztak volna, azonban Ligeti Lajos ezt sikeresen cáfolta, hiszen a hvárezmiek muzulmánok voltak, míg a kabarok pogányok.¹⁰² Zsoldos Attila szerint nem egy nagy betelepülés történt, hanem a 10–12. század során folyamatosan kell számolnunk kisebb betelepülésekkel.¹⁰³

A Gombocz Zoltán és Melich János által 1915-ben kiadott etimológiai szótár a magyarországi muzulmán népességen belül egyaránt feltételez bolgár, arab, szír, kun és besenyő elemeket is.¹⁰⁴

⁹³ MESTERHÁZY 1973. 37.

⁹⁴ Katolikus Biblia Ter 16,11-16

⁹⁵ LEWICKI 1986. 1014.

⁹⁶ KMTL 1994. 314. A szócikket Harmatta János készítette; ZSOLDOS 1997. 166.; VÁSÁRY 1993. 127.

⁹⁷ Szűcs 2008. <http://www.holmi.org/2008/11/szucs-jeno-ke-tortenelmi-pelda-az-etnikai-csoportok-eletkepessegerol> letöltve: 2012.12.09.

⁹⁸ KMTL 1994. 314. A szócikket Harmatta János készítette.

⁹⁹ ZSOLDOS 1997. 166–167.

¹⁰⁰ CZEGLÉDY 1985. 100.

¹⁰¹ PAULER 1888. 511.

¹⁰² Közli FODOR 1988. 98.

¹⁰³ ZSOLDOS 1997. 166–167.

¹⁰⁴ GOMBOCZ–MELICH 1915. 530.

Kristó Gyula a muzulmánok magyarokhoz való csatlakozását a honfoglalás előtti időkre vetítette vissza azon módon, hogy a kálizokat, vagy izmaelitákat a kabar törzzsel ill. annak egy részével azonosította,¹⁰⁵ melynek alátámasztására több érvet is felhozott. Az első ezek közül az, hogy a 11. század folyamán katonai szerepét és létszámát tekintve komoly súllyal bíró kabar nép eltűnt a forrásokból, majd szinte ezzel egy időben tűnnek fel a muzulmánok. A következő érve, hogy a kálizok a 12. század közepi – fentebb tárgyalt – Bizánc elleni harcokban a magyarság elővédjeként harcolt; ugyanúgy, ahogy a kabarok a 10. században,¹⁰⁶ azonban meglátásom szerint maga a szerző gyengítette meg érvét, amikor azt a kijelentést tette, hogy „nekik kellett a háborúban elől járniuk, ami az elő-ill. az utóvéd szerepkörének ellátását jelentette. Ez a nomád berendezkedésben *mindig* a csatlakozott nép kötelessége volt.”¹⁰⁷ (kiemelés K.Gy.) Véleményem szerint azonban ez nem bizonyítja a kontinuitást, sőt ha az Aba nembeli Sámuel királyunkat a kabarok közül eredeztetjük,¹⁰⁸ akkor úgy gondolom nem tételezhető fel, hogy a kabarság egyenlő lenne a magyarországi muszlim népcsoporttal. Kristó is idézi Abú Hámidot, miszerint „a básgird királynak van egy seregnyi muszlim katonája, akiket *meghagyott vallásuk gyakorlásában*.”¹⁰⁹ (kiemelés tőlem) Nézetem szerint, ha Sámuel káliz, ebből következően pedig muszlim lett volna, krónikásaink minden bizonnyal említették volna, viszont ilyenre krónikáink nem tartalmaznak utalást. Természetesen nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy a honfoglalókkal együtt jött egy muzulmán népcsoport is a Kárpát-medencébe, azonban azt, hogy ők a kabarokkal azonosak lennének, nem tartom valószínűnek. Nagy Géza ennél tovább megy, amikor a kálizokat zsidóként aposztrofálja, és egyenesen hozzájuk köti a magyarországi szőlő- és borkultúra megalapozását.¹¹⁰ Mivel fentebb rávilágítottunk, hogy a kálizok muzulmánok, így az iszlám törvények alapján el kell vetnünk ennek lehetőségét.

Ivan Hrbek analógiák alapján próbálta bizonyítani a magyarországi magrebiták besenyő származását. Érvrendszerét Abú Hámidra alapozta, miszerint a szerző útleírásában három helyen találkozunk a magrebiták elnevezéssel. Először az író szülővárosában, Szakszínban, másodszer Kijev vidékén, végül harmadszor Magyarországon. Hrbek is elismeri, hogy a forrásokban sehol sem fordul elő a magrebiták és besenyők párhuzamaill. muszlim besenyőkről sem szólnak. Tézisét arra építette, hogy Magyarországon a be-

¹⁰⁵ KRISTÓ 2002. 50.

¹⁰⁶ KRISTÓ 2002. 50.

¹⁰⁷ KRISTÓ 2002. 49.

¹⁰⁸ KMTL 1994. 27. (Draskóczy István).

¹⁰⁹ ABÚ HÁMID 1985. 60.

¹¹⁰ NAGY 1912. 220–221.

senyők nagy számban éltek. saját közigazgatásuk volt.¹¹¹ Katona-Kiss Attila azonban rámutatott, hogy a besenyőknek csak egy csoportja volt kiváltságolt elem, és nem rendelkeztek kollektív privilégiummal, mint például a székelek. Emellett arról sem tudunk, hogy a besenyők élveztek volna vallásszabadságot (ha így lett volna, okleveleink minden bizonnyal erről is értesítenének).¹¹² Ezek alapján véleményem szerint a besenyő-elmélet is elvethető.

Ahogy azt korábban bemutattam, Abú Hámid két népcsoportot különböztet meg Magyarországon, amelyek az iszlám vallást gyakorolták: ezek a khorezmiek és a magrebiták. A khorezmi népnév véleményem szerint összefüggésbe hozható a Hvárezmi Birodalommal. Mivel Abú Hámid komoly ismeretekkel rendelkezett az iszlámról és az azt gyakorló népekről, emellett pedig éveket töltött a Magyarországon élő muszlimok között, így feltételezhető, hogy a tőle származó információk megbízhatóak. A magrebi név ellenben véleményem szerint nem népnévre utal. Az arab nyelvben a مغرب (Maghreb) a غرب (gharb), nyugat szóból származik, jelentése pedig a nyugati ország, vagyis a legnyugatabbra fekvő arabok lakta ország, Marokkó. Ide a népvándorlás során a vandálokkal együtt alánok is érkeztek. Ebből vonta le Györffy György és Szűcs Jenő azt a következtetést, hogy emiatt nevezte valószínűleg Abú Hámid a magyarországi alánokat magrebieknek, tehát a magrebi elnevezés a feltételezett eredetükre utalhat, vagyis a másik muzulmán népcsoport vélhetően alán volt. Györffy szerint úgy vélhette, hogy az alánok Észak–Afrikából vándoroltak Európába és nem fordítva.¹¹³ Szűcs Jenő szavaival élve, „a tatárjárás előtt az ország jóformán tele volt hintve etnikailag javarészt észak-iráni, khorezmi (káliz) és Kaukázus vidéki alán (oszlár, varsány), mohamedán vallású (a régi magyarban böszörmény) csoportok katonatelepeivel és kereskedőkolóniáival.”¹¹⁴ Az alánoktól való származást azonban Katona-Kiss Attila véleményem szerint meggyőzően cáfolta, arra hivatkozva, hogy a magyarországi magrebiek nem tudtak arabul, ami marokkói eredetük esetén nagyon furcsa lenne. Emellett Jákúttól tudjuk, hogy az egyik Aleppóban tanuló szerémségi muszlim hanifitának vallotta magát, márpedig az iszlámnak ez az irányzata jellemzően keleti.¹¹⁵

¹¹¹ HRBEK 1955. 219–223.

¹¹² KATONA-KISS 2010. 165–166.

¹¹³ SZÜCS 2008. <http://www.holmi.org/2008/11/szucs-jeno-ke-tortenelmi-pelda-az-etnikai-csoportok-eletkepessegerol> (letöltve: 2012.12.09.); GYÖRFFY 1958. 69.; GYÖRFFY 1975. 259.; Czeglédy véleménye megegyezik Györffyével, azonban Északnyugat–Afrikát Levantával azonosítja, tévesen, ugyanis Levante a Közel–Kelettel azonos. CZEGLÉDY 1985. 103.

¹¹⁴ SZÜCS 1992. 16.

¹¹⁵ CZEGLÉDY 1970. 259.; KATONA-KISS 2010. 166, 169.; HKÍF 1995. 71. „Én magam Aleppó városában egy nagy törzset találtam, amelynek neve al-bāšgirdiya; hajuk és arcuk rőt volt nagyon; Abū Hanifa – Allah jóindulata rajta – vallásjogi elveit vallották.” Abū Hanifa madhabja,

Véleményem szerint a magrebieknek nevezett muszlim csoport a Balkán irányából települt be a Szerémségbe és vélhetően szeldzsuk török népesség volt. Ezt támasztja alá, hogy a Kijev mellett élő magrebiekről Abú Hámid azt írja, török nyelvet beszélnek és úgy nyilaznak, mint a törökök.¹¹⁶ Amint fentebb említettem, a magrebi név a maghreb szóból vezethető le, mely nem csak Marokkó neve lehet, hanem szó szerint nyugati földet jelent, márpedig a Szakszínban élő Abú Hámidnak a Rumi Szeldzsuk Birodalom nyugatinak számított. Vallásukat tekintve könnyen lehettek hanafiták az e területről származók, valamint az arab nyelvtudás hiánya¹¹⁷ is kézenfekvő.¹¹⁸

Anonymousnál azt olvashatjuk, hogy a legkorábbi muszlim vallású csoport Taksony nagyfejedelemsége idején csatlakozott a magyarsághoz, azonban nem kizárt, hogy a névtelen krónikás ez alkalommal is saját korának a folyamatait vetítette vissza a királyság megalapítása előtti időkre, ahogy ezt más esetekben is tette.¹¹⁹ Kristó mégis próbálta alátámasztani azt a folyamatot, miszerint a muzulmánok beköltözése a fejedelem keleti politikájával magyarázható, hiszen fiának is a kunok földjéről szerzett feleséget.¹²⁰ Karácsonyi János szerint a szerémségi kálizokat a bizánciak telepítették le és határvédő feladatot bízta rájuk. Amikor I. László meghódította ezt a területet, az ott lakó muzulmán népesség is az uralma alá került.¹²¹ Ez kézenfekvőnek látszik, tekintve, hogy a Bizánci Birodalom szoros kapcsolatot ápolt a muszlimokkal. Az viszont valószínű, hogy az Árpád-kor során folyamatos betelepüléssel számolhatunk. Elsősorban a Szerémség területén éltek muszlimok, ahol határvédelmi funkciót láttak el a szomszédos Bizánci Birodalommal szemben.¹²² Font Márta szerint a szerémségi muzulmánok a bizánci-balkáni kereskede-

vallásjogi előírásai szerint akkor is érvényesnek tekinthető az ima, ha a férfiak között nő is imádkozik, az ima nyelvének nem feltétlenül kell arabnak lennie, viszont kizárólag abban az esetben engedélyezi hús fogyasztását, amennyiben az állat leölésekor elhangzott Allah neve ld. GOLDZIHER 2008. 64–81.; CAHEN 1989. 84–87.

¹¹⁶ ABÚ HÁMID 1985. 54.

¹¹⁷ Ahogy Abú Hámid írja: „néhányat sikerült arra ösztönöznöm, hogy próbálkozzanak az arab nyelvvel is” ABÚ HÁMID 1985. 56.

¹¹⁸ Vö. KATONA–KISS 2010. 169–170.

¹¹⁹ SRH I. 114–116. *Nam de terra Bular venerunt quidam nobilissimi domini cum magna multitudine Hismahelitarum, quorum nomina fuerunt Billa et Bocsu, quibus dux per diversa loca Hungarorum condonavit terras et insuper castrum, quod dicitur Pest, in perpetuum concessit. Bylla vero et frater eius Bocsu, a quorum progenie Ethey descendit, inito consilio de populo secum ducto duas partes ad servitium predicti castri concesserunt, tertiam vero partem suis posteris dimiserunt. Et eodem tempore de eadem regione venit quidam nobilissimus miles nomine Heten, cui etiam dux terras et alias possessiones non mediocis condonavit.*; KMTL 1994. 314. (Harmatta János).

¹²⁰ KRISTÓ–MAKK 1995. 24.

¹²¹ KARÁCSONYI 1913. 491–492.

¹²² KMTL 1994. 314. (Harmatta János).

lemben láttak el közvetítő szerepet, részben ennek révén telepedtek meg az ebből a szempontból legkedvezőbb délvidéki területen.¹²³ Amint erre korábban utaltam, Anonymus már Taksony nagyfejedelem idején a muzulmánok birtokának tulajdonítja Pestet.¹²⁴ Ez az információ valószínűleg téves, hiszen amint azt fentebb is említettem, a Névtelen gyakran saját korának viszonyait vetítette vissza a korai időkre. Ez alapján feltételezhető, hogy a *Gesta Hungarorum* keletkezésének idején Pesten nagy számban éltek muzulmánok.

Véleményem szerint a fent említett elméletek egyike sem zárható ki sőt, valószínűleg mindegyiknek van valóságtartalma. Már a honfoglaló magyarok mellett lehetett muzulmán segédhaderő, majd az Árpád-kor folyamán végig számolhatunk betelepüléssel. a Bizánci Birodalomnak is lehetett szerepe szerémségi muszlimok letelepítésében. Mivel a magyarországi muzulmánokat két csoportra, nevezetesen kálizokra és magrebiekre, tagolhatjuk, véleményem szerint két szakaszra osztható a muszlim betelepülés. Az első szakaszba tartoznak a Kazár Birodalomból való kiválás alkalmával csatlakozottaktól kezdve egészen a 11. századig Kárpát-medencébe érkezett csoportok. Valószínűleg ezek beolvasztását célozták László és Kálmán királyok törvényei. Ezt követően a Bizánc elleni háborúk miatt a 12. század közepén felértékelődött a déli határsáv védelme, ennek érdekében fogadták be királyaink a bizánci császárok által idetelepített, Abú Hámid által magrebieknek nevezett muszlim népeiséget. A bizánci háborúk megszűnése után elindult ennek a csoportnak az asszimilációja is, amit Jákút tudósításából is ismerünk.¹²⁵ A szerémségi muzulmánok 12. századi letelepítését jelzi az is, hogy a Szentföldre tartó keresztetek nem említik, hogy Magyarországon muszlimokkal találkoztak volna.¹²⁶

Felhasznált irodalom

Források

ABÚ HÁMID 1985	ABÚ HÁMID al-Garnátí utazása Kelet- és Közép-Európában 1131–1153. Közzétette: O. G. Bolsakov–A. L. Mongajt. Bp., 1985.
ÁKMTBF	Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Szerk. Moravcsik Gyula. Bp., 1988.
ÁKO	Árpád-kori oklevelek. Főszerk. Györffy György. Bp., 1997.
CIH	Corpus Iuris Hungarici. Szerk. Márkus Dezső. Bp., 1899.

¹²³ FONT 1999. 46, 60.

¹²⁴ SRH I. 114–116.

¹²⁵ HKÍF 1995. 72.

¹²⁶ MAKK 2006. 204–208; 215–217; 268–276; 295–314.

- DBA De Bulla Aurea. Andreae II regis Hungariae MCCXXII. Szerk. Bessenyei Lajos–Érszegi Géza–Maurizio Pedrazza Gorlero]. Verona, 1999.
- DF Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Mohács előtti Gyűjtemény, Diplomatikai Fényképgyűjtemény
- DHA Diplomata Hungariae Antiquissima. I. Ab anno 1000 usque ad annum 1131. Szerk. Györfly György. Bp., 1992.
- DL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Mohács előtti Gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár
- FEJÉR CD FEJÉR György: Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Buda, 1829–1844.
- FREISINGI 1913 FREISINGI Ottó: I. Frigyes császár tettei [ford. Gombos F. Albin]. Bp., 1913.
- HO HAZAI OKMÁNYTÁR. Codex diplomaticus patrius I–V. Szerk. Nagy Imre–Páur Iván–Ráth Károly–Véghely Dezső. Győr, 1866.
- HKÍF A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gyula. Szeged, 1995.
- IBN FADLÁN 2007 IBN FADLÁN: Beszámoló a volgai bolgárok földjén tett utazásról. Ford. Simon Róbert. Bp., 2007.
- KARÁCSONYI–BOROVSKY 1903 KARÁCSONYI János–BOROVSKY Samu: Regestrum Varadiense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum. Bp., 1903.
- KNAUZ 1874 Monumenta ecclesiae Strigoniensis. Szerk. Knauz Ferdinánd. Esztergom, 1874.
- KRISTÓ 1995a KRISTÓ Gyula: A honfoglalás korának írott forrásai. Szeged, 1995.
- KURCZ 2001 Szent István király intelmei Imre herceghez. Ford. Kurcz Ágnes. Bp., 2001.
- MAKK 2006 Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Szerk. Makk Ferenc. Szeged, 2006.
- MREV Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis I–IV. Fraknói Vilmos–Lukcsics József. Bp., 1899–1907.
- SRH Scriptores rerum Hungaricarum. Szerk. Szentpétery Imre. Bp., 1999.
- THEINER 1859 THEINER, Augustinus: Monumenta Historica Hungariae I. Róma, 1859.
- ZÁVODSZKY 1904 ZÁVODSZKY Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Bp., 1904.

Feldolgozások

- BEREND 2001 BEREND, Nora: At the Gate of Christendom. Jews, Muslims and 'Pagans' in Medieval Hungary, c.1000–c.1300. Cambridge, 2001.
- BÓNA 1995 BÓNA István: Az Árpádok korai várairól. 11–12. századi ispáni várak és határvárak. Debrecen, 1995.
- CAHEN 1989 CAHEN, Claude: Az iszlám. A kezdetektől az Oszmán Birodalom létrejöttéig. Bp., 1989.

- CSÁNKI 1890–1897 CSÁNKI Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában I–III. Bp., 1890–1897.
- CZEGLÉDY 1985 CZEGLÉDY Károly: Az Árpád-kori mohamedánokról és neveikről. In: Czeplédy Károly: Magyar őstörténeti tanulmányok. Bp., 1985.
- FEJÉRPATAKY 1892 FEJÉRPATAKY László: Kálmán király oklevelei. Bp., 1892.
- FODOR 1988 FODOR István: Kazárok és kabarok. In: Magyarrá lett keleti népek. Szerk. Szombathy Viktor–László Gyula. Bp., 1988. 61–106.
- FONT 1999 FONT Márta: Könyves Kálmán és kora. Szekszárd, 1999.
- GOLDZIHÉR 2008 GOLDZIHÉR Ignác: Előadások az iszlámról. Ford. Kőrös László. Bp., 2008.
- GOMBOCZ–MELICH 1915 GOMBOCZ Zoltán–MELICH János: Magyar etymológiai szótár IV. Bp., 1915.
- GYÓNI 1938 GYÓNI Mátyás: Kalizok, kazárok, kabarok, magyarok. Magyar nyelv 34 (1938) 3–4. sz. 86–96.
- GYÖRFFY 1958 GYÖRFFY György: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. Századok 92 (1958) 12–87.
- GYÖRFFY 1975 GYÖRFFY György: Budapest története az Árpád-korban. In: Budapest története az őskortól az Árpád-kor végéig. Szerk. Gerevich László. Bp., 1975. 217–351.
- GYÖRFFY 1990 GYÖRFFY György: A magyarság keleti elemei. Bp., 1990.
- HARASZTI-PETHŐ 1963 HARASZTI Sándor–PETHŐ Tibor: Útikalandok a régi Magyarországon. Bp., 1963.
- HRBEK 1955 HRBEK, Ivan: Ein arabischer Bericht über Ungarn. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae 3 (1955) 205–230.
- JAKUBOVICH-PAIS 1929 JAKUBOVICH Emil–PAIS Dezső: Ó–magyar olvasókönyv. Tudományos gyűjtemény. 30. Pécs, 1929.
- JERNEY 1844 JERNEY János: A magyarországi izmaelitákról mint volgai bolgárok és magyar nyelvű népfelkezetekről. Tudománytár 7 (1844) 2. sz. 101–126.
- KARÁCSONYI 1913 KARÁCSONYI János: Kik voltak s mikor jöttek hazánkba a böszörmények vagy izmaeliták? Bp., 1913.
- KATONA–KISS 2010 KATONA–KISS Attila: A „sirmioni hunok”. Egy muszlim katonai kötelék a XII. századi magyar királyi erőkből. In: „Fons, skepsis, lex”. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére Szerk. Almási Tibor–Révész Éva–Szabados György. Szeged, 2010. 159–171.
- KMTL 1994 Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk. Kristó Gyula, Szerk. Engel Pál, Makk Ferenc. Bp., 1994.
- KNIEZSA 1938 KNIEZSA István: Magyarország népei a XI. században. Bp., 1938.
- KOHN 1881 KOHN Sámuel: Az 1279. budai zsinat összes végzései. Történelmi Tár (1881) 543–550.
- KOSSÁNYI 1937 KOSSÁNYI Béla: A kalizok vallása. In: Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére. Bp., 1937. 355–368.
- KRISTÓ 1995b KRISTÓ Gyula: A magyar állam megszületése. Szeged, 1995.
- KRISTÓ 2002 KRISTÓ Gyula: A székelyek eredete. Bp., 2002.
- KRISTÓ 2003 KRISTÓ Gyula: Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Bp., 2003.

- KRISTÓ–MAKK 1995 KRISTÓ Gyula–MAKK Ferenc: Az Árpád-ház uralkodói. Bp., 1995.
- KRISTÓ–MAKK–SZEKFŰ 1973 KRISTÓ Gyula–MAKK Ferenc–SZEKFŰ Gyula: Adatok „korai” helyeiveink ismeretéhez I. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica 44 (1973) 3–95.
- KRISTÓ–MAKK–SZEKFŰ 1974 KRISTÓ Gyula–MAKK Ferenc–SZEKFŰ Gyula: Adatok „korai” helyeiveink ismeretéhez II. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica 48 (1974) 3–53.
- KUBINYI 1995 KUBINYI András: A magyarországi zsidóság története a középkorban. Soproni Szemle 49 (1995) 2–27.
- LEWICKI 1986 LEWICKI, Tadeusz: Madjar, Madjaristán. In: The Encyclopaedia of Islam V. Leiden, 1986.
- LUDWIG 1982 LUDWIG, Dieter: Struktur und Gesellschaft des Chazaren Reiches im Licht der schriften Quellen. Münster, 1982.
- M. ANTALÓCZY 1980 M. ANTALÓCZY Ildikó: A nyíri izmaeliták központjának, Böszörmény falunak régészeti leletei I. In: A Hajdúsági Múzeum Évkönyve IV. Hajdúböszörmény, 1980. 131–171.
- MAGYAR VITÉZEK 1888 Magyar vitézek sírhalma a Szerémségben. [1167.] Hadtörténelmi közlemények 1 (1888) 1. sz. 654.
- MESTERHÁZY 1973 MESTERHÁZY Károly: Izmaeliták, böszörmények, volgai bolgárok. In: A Hajdúsági Múzeum Évkönyve I. Hajdúböszörmény, 1973. 37–49.
- MNYTESZ 1976 A magyar nyelv történeti–etimológiai szótára I–III. Főszerk. Benkő Loránd. Bp., 1967–1976.
- NAGY 1910 NAGY Géza: A magyar nemzetségek. Turul 28 (1910) 1. sz. 18–32, 52–65.
- NAGY 1912 NAGY Géza: A honfoglalók Zemplénben. Ethnographia 8 (1912) 213–223.
- PAULER 1888 PAULER Gyula: Néhány szó hadi viszonyainkról a XI–XIII. században. Hadtörténelmi közlemények 1 (1888) 1. sz. 501–526.
- RÉVÉSZ 2008 RÉVÉSZ László: Heves megye 10–11. századi temetői. Bp., 2008.
- RÓZSA–TUGYA 2012 RÓZSA Zoltán–TUGYA Beáta: Kik voltak az első Orosháza lakói? Mozaikok Orosháza és vidéke múltjából 6. Szerk. Kovács Edina. Orosháza, 2012. 16–31.
- SZABÓ 2003 SZABÓ László: Megjegyzések a „böszörmények” kérdéséhez a Hajdúböszörmény határában talált Árpád-kori falu régészeti leletei alapján. In: A decreceni Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen, 2003. 73–108.
- SZENTPÉTERY 1923 SZENTPÉTERY Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. Bp., 1923.
- SZŰCS 1992 SZŰCS Jenő: A középkori Magyarország népei. In: Erdély a históriában Szerk. Zepezsaner Jenő. Székelyudvarhely, 1992.
- SZŰCS 2008 SZŰCS Jenő: Két történelmi példa az etnikai csoportok életképességéről. Holmi 20. (2008) 11. sz. 1399–1411. Elérhető: <http://www.holmi.org/2008/11/szucs-jeno-ket-tortenelmi-pelda-az-etnikai-csoportok-életképességéről> (letöltve: 2012.12.09.)
- VÁSÁRY 1993 VÁSÁRY István: A régi Belső–Ázsia története. Szeged, 1993.
- VESZPRÉMY 1995 VESZPRÉMY László: A magyar hadtörténet fényes lapjai. Rubicon 6 (1995) 5. sz. 4–6.
- ZSOLDOS 1997 ZSOLDOS Attila: Az Árpádok és alattvalóik. Bp., 1997.

Máté Zsolt

Az 1959-es amerikai-szovjet cserekiállítások és amerikai-magyar sajtóvisszhangjuk

The 1959 American-Soviet Exchange Exhibitions and their American-Hungarian Press Reaction

In this paper, I examine the American-Hungarian press-coverage of the Soviet-American exchange exhibitions, which had been organized in 1959. The Soviet Union opened its exhibition in New York at the Coliseum. For the organizers, the three most important objects were the models of the Sputnik, the Lenin atomic icebreaker and the “typical-kitchen”. On the bases of the articles which had been published in the American periodical press, we are able to reconstruct a rather negative opinion. The American Hungarians had the most conspicuous opinion in their articles. In Hungary, newspaper-readers were able to read only positive reactions. The American National Exhibition in Moscow proved to be different. The organizers intended to introduce the everyday life of American people. This meant that consumption goods, such as Coke, color-televisions, all kinds of fast food and cars had been displayed. Although, the Soviet officers made anti-propagandistic steps, altogether three million people visited this event. In the Hungarian press, more articles can be found about this exhibition, than about the Soviet Exhibition.

Bevezetés

Az alábbiakban 1959-ben New Yorkban megrendezett szovjet kulturális-tudományos kiállítást hasonlítom össze az ugyanekkor Moszkvában megrendezett amerikai kulturális-tudományos kiállítással. A tárlatok bemutatása mellett kitérek a magyar (*Népszabadság* és *Dunántúli Napló*) és az Amerikai Egyesült Államok demokrata (*The New York Times*, *Time*, *Newsweek*) és republikánus (*National Review*, *The New Republic*) valamint az amerikai magyar emigráció (*Amerikai Magyar Népszava*, *Katolikus Magyarok Vasárnapja*) sajtójának reakcióira. A magyar sajtó az orosz lapok reakcióit is tükrözi, mivel a cikkek zöme a szovjet hírügynökségtől vagy orosz újságokból származó anyagok fordítása. A témához kapcsolódóan megvizsgálom az 1958. január 27.-én elfogadott Lacy-Zaroubin egyezményt és következményeit.

A témára Nixon 1959-es Szovjetunióban tett látogatása kapcsán végzett kutatásom során leltem. A két kiállítás és sajtóvisszhangjuk összehasonlítása remek alapanyagul szolgál a Szovjetunió és az USA propagandájának vizsgálatához, mivel a kiállítás tárgyai tükrözik a felek korabeli gazdasági erősségeit és a megjelent reakciók a közvéleményt a másik országról. A kiállításokat és a sajtóvisszhangjukat eddig senki nem vizsgálta. A kutatásokban már korán felmerült a kiállítások fogadtatása, de eddig csak a moszkvai tárlatot¹ vagy annak egyes tárgyaira érkező reakciókat vizsgálták. konyhai vita. A nemzetközi kutatásokban eddig nem vizsgálták a két kiállítást együtt. A nyílt információ megosztás fontosságát jelzi az is, hogy a videóra felvett Hruscsov-Nixon vita egy erre irányuló egyezséggel zárult. A téma jelentőségét az adja, hogy a kiállítások és Nixon útja fontos lépcsőfokot jelent Hruscsov az Egyesült Államokkal folytatott, a propagandában hangoztatott békés egymás mellett élés külpolitikájában, miközben folyamatosan zajlottak a szovjet interkontinentális rakétakísérletek, amelyről tájékoztatták az amerikai embereket. A hruscsovi Amerika felé irányuló külpolitika minden lépcsője nagyon aktuális, mivel tavaly volt a kubai rakétaválság ötvenedik évfordulója, amely megértéséhez szükségesek azon előzmények is, amikor még kevésbé ellenséges volt a viszony a két szuperhatalom között.

Nixon szovjet és Hruscsov amerikai útja között kevés idő telt el (Nixon július 24.-augusztus 2. között tartózkodott a Szovjetunióban, Hruscsov pedig szeptember közepén érkezett az Amerikai Egyesült Államokba), utóbbi esemény nagyobb hordereje miatt inkább a történeti kutatások középpontjába, és született róla több szakdolgozat a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán.

Kutatásaim során megvizsgáltam a *Népszabadság* és a *Dunántúli Napló*, az *Amerikai Magyar Népszava* és *Katolikus Magyarok Vasárnapja*, valamint az amerikai hetilapok teljes 1959-es évfolyamát. A baranyai napilapból harmincnégy vonatkozó cikket használtam fel, az országos pártlapból pedig ötven írásban leltem használható információra. A hírek eloszlásáról általánosan elmondható, hogy a kiállítások megnyitásakor jelent meg a legtöbb, azonban Hruscsov amerikai útjának bejelentésekor nagyot csökkent a híradások száma. A *The New York Times* online adatbázisából nyolcvan, a témához kapcsolódó cikket vizsgáltam meg. A magyar emigráció lapjai közül a napilapnál huszonnyolc, a *Katolikus Magyarok Vasárnapjában* tíz írást találtam a témához tartozónak.

¹ WHITE 1959.; MICKIEWICZ 2011.; TOLVASIAS 2010.; REID 2008.; SIMMS 2007.; CARLSON 2009. 3–49.

A szovjet-amerikai kapcsolatokat befolyásoló tényezők

A Szovjetunió Hruscsov hatalomra jutásával nagy változásokon ment keresztül. A *Newsweek* foglalkozott a témával, az egyik számában orosz emberek kérdezett meg a Szovjetunióon belül végbement változásokról. Egy orosz diák azt mondta, hogy „Hruscsov nem adott nekünk teljes szabadságot (...) De megszabadított minket a félelemtől.”² Florida kormányzója, LeRoy Collins pedig úgy nyilatkozott az egyik Szovjetunióban tett látogatása után, hogy az „orosz embereknek soha nem volt még ilyen jó.”³ A cikk információt ad a szűzföldek feltörése miatt mezőgazdasági művelés alá vont területek növekedéséről, a javuló lakáshelyzetről és a munkatáborokból való szabadon engedésről is, amely Nyikita Sz. Hruscsov legfontosabb reformjai közé tartoztak. A kiállítások kapcsán nagyobb hangsúly került mindkét ország belügyeire. Ezek a változások Hruscsov külpolitikájában is megfigyelhetők, amelyet a „nyitás” szóval szokták jellemezni. Ez a külpolitikai fordulat a szovjet-amerikai kapcsolatokban nagyon jól nyomon követhető. Az első Szputnyik fellövésével hatalmas sokkot okoztak a szovjetek az Egyesült Államokban, mivel a rakéta hatósugara már elérte Észak-Amerika területét.⁴ Az így kialakult hadászati előny képzetét tudatosan táplálták, de az Egyesült Államok légi felderítése felmérte a valódi erőviszonyokat, továbbá az USA a fejlesztések súlypontját a bombázó gépek fejlesztéséről a rakétákra helyezték át.⁵ Erre fejlesztette ki válaszul az USA a Nautilus atom-tengeralattjárót, amely képes volt az Arktisz jege alá behatolni és ott áthaladni. A nehézbombázók terén is zajlott a verseny a két nagyhatalom között.

A két szuperhatalom egymáshoz fűződő viszonyát jelentősen befolyásolta a második berlini válság. Hruscsov 1958. november 27-i nyilatkozatával elindult konfliktus volt a tárgya az 1959–1962 közötti nagyhatalmi csúcstalálkozóknak. Az ultimátum 1959 májusában járt le. Nixon Szovjetunióban tett útja idején is egy külügyminiszteri csúcstalálkozó folyt a kérdésről.

Szovjet-amerikai tudományos és kulturális csereegyezmény

Az 1955. évi genfi Eisenhower-Hruscsov találkozó óta már létezett a kultúra területén megállapodás a két nagyhatalom között, amely a művészek és

² NEWSWEEK 1959a 17.: „Khrushchev has not given us complete freedom...But he has freed us from fear”.

³ NEWSWEEK 1959a 17.: „The Russian people have never had it so good.”

⁴ FISCHER 2005. 171.

⁵ NEWSWEEK 1959b. 40–41.; LAFEBER 1985. 195.

szakemberek csereutazásaiban valósult meg.⁶ A „genfi szellem” jelentősen hozzájárult a Szovjetunió nemzetközi tárgyalásokban egyenrangú félként történő elismeréséhez.⁷ 1958. január 27.-én a két szuperhatalom képviselője megkötötte az amerikai-szovjet csereegyezményt, amelyben megállapodtak művészek, tudósok csereutazásaiban és egy közösen megrendezendő kiállításban.⁸ A kiállítások helyszínét is tudni lehetett 1958 végén. Az *Népszabadságban* az egyezmény aláírásakor hír jelent meg az egyezmény megerősítéséről, azonban a *Dunántúli Naplóban* azonban csak Anasztasz Ivanovics Mikojan első miniszterelnök-helyettes San Fransisco-i sajtóértekezlete kapcsán ad csak hírt az egyezmény aláírásáról. A Magyar Távirati Iroda (továbbiakban: MTI) pozitív színben tüntette fel ezt a megállapodást.⁹ Az emigráns magyar sajtó ugyanakkor kritikával illette Mikojan útját és tevékenységét és tüntetést is szerveztek.¹⁰

A megállapodás megszületése és a kiállítás megnyitása között számos cikk jelent meg a magyar sajtóban a témával kapcsolatban. 1959. április 18-án a *Népszabadság* és a *Dunántúli Napló* is közli a hírt, miszerint Eisenhower, az Amerikai Egyesült Államok elnöke Nixont kérte fel a kiállítás megnyitására. Az MTI a Reuters és Associated Press amerikai hírügynökségek tudósítótól is vett át anyagokat. Ezekből kiderül, hogy Mikojan meghívásának tesz eleget ezzel az alelnök. A kiállítás megnyitása után körutazást tesz az országban, továbbá megjegyzi már azt is, hogy az elnökválasztási kampányban is felhasználható az utazás. A hír fontosságának kihangsúlyozásaként pedig megemlíti a Reuter megjegyzését, hogy „Roosevelt amerikai elnök 1945. évi jaltai tartózkodása óta Nixonnál magasabb rangú amerikai hivatalos személyiség még nem járt a Szovjetunióban.”¹¹ A látogatás súlyára a *Time* magazin is felhívja a figyelmet.¹² Az *Amerikai Magyar Népszava* Nixont idézve „csúcskonferenciának” nevezi a találkozót.¹³

Ugyanerről az eseményről a *Time* nem hivatalos utazásként számol be.¹⁴ Az amerikai cikk a magyarral szemben beszámol Nixon alelnökként korábban tett külföldi útjairól is, kihangsúlyozza a Venezuelait. Az amerikaiaktól származó idézetek pozitívan tüntetik fel a megegyezésben megfogalmazottakat, viszont a szovjet hírügynökség (TASZSZ/TASS) megjegyzése a 13 000

⁶ SELLERS–MAY–MCMILLEN 1995. 352.

⁷ MAGYARICS 2000. 256.

⁸ A megállapodás szövegét l. EXCHANGE 1958.

⁹ DN 1959a.

¹⁰ AMNSZ 1959a; AMNSZ 1959b; AMNSZ 1959c.

¹¹ DN 1959b; DN 1959c; NSZ 1959a.

¹² TIME 1959a 28.

¹³ AMNSZ 1959d

¹⁴ TIME 1959a 28.

dollár értékű ház kiállításáról mutatja azt, hogy a szovjet propaganda kihasználja a lehetőségeket: „Nincs abban több igazság, mint hogy bemutatják, ez az amerikai munkás tipikus háza, mint azt mondani a Tádzs Mahalra bemutatására, hogy ez egy bombayi textil munkás tipikus lakása.”¹⁵ A házzal szembeni szkepticizmus a látogatók reakcióiban is megjelent.¹⁶

A biográfiák Nixonnal kapcsolatban írnak a találkozóra való felkészülésről is. Előkerül az, hogy találkozott és beszélt emberekkel, akik tárgyaltak már Hruscsovval, hogy felkészülhessen a szovjet vezetővel folytatandó tárgyalásokra. Konzultált például John Foster Dulles, Harold Macmillan, Walter Lippmann, Hubert Humphrey, Averell Harriman urakkal. Az amerikai alelnök az angol miniszterelnöktől, Harold Macmillantól ezt a véleményt kapta a szovjet pártfőtitkárról: „Lobbanékony, saját méltóságára nagyon érzékeny, de közönyös mások érzéseivel szemben gyorsan érvel, és sosem hagy ki vagy felejt el egyetlen pontot sem. Rendkívüli emlékezőtehetsége van, és óriási lexikális tudással rendelkezik. Vulgáris, de mégis van benne némi méltóság, amikor egyszerű marad és elfelejti, hogy ’nagyzolnia kell’.”¹⁷ A *Newsweek* július 27.-i lapszámában olvasható egy riport Nixon és felesége oroszitanárával, aki egyszerű és hétköznapi mondatokra tanította meg őket. Ebből az írásból kiderül, hogy az alelnök és neje hónapok óta napi fél órában készültek az utazásra, hogy képesek legyenek válaszolni, vagy szimpatikusabbnak tűntethesse fel magát a szovjet emberek között. Meg tudta kérdezni, hogy „hogyan tetszik a kiállításunk? Házas-e? Hogy van a családja?”¹⁸

Áprilisban további cikkek jelentek meg a külpolitikai események alakulásával kapcsolatban a *New York Times* hasábjain. Közölték, hogy új repülőgéppel megy az alelnök a megnyitóra, amely egy négymotoros Boeing 707 volt.¹⁹ Ezzel kapcsolatban közölték Nixon véleményét is, hogy miért ezzel a géppel megy és azt mondta, hogy „az Egyesült Államoknak meg kéne azt is mutatnia a szovjet embereknek, hogy vannak utasszállító repülőgépei.”²⁰ továbbá az „Egyesült Államok tekintélyéről volt szó, mióta a szovjet vezetők az országba az új TU-104-es utasszállítógéppel jönnek.”²¹

¹⁵ NYT 1959a: „there is no more truth in showing this as the typical home of the American worker than, say, in showing the Taj Mahal as the typical home of a Bombay textile worker”; TIME 1959b 13.

¹⁶ WHITE 1959. 465

¹⁷ Idézi GRAUBARD 2007. 358. és 380.; VAJDA 1972. 95.; WILLIS 2002. 125.

¹⁸ NEWSWEEK 1959b. 39.: „Dents in Language Barrier; „How do you like our exhibition?”; “You’re married? How’s your family?”

¹⁹ NYT 1959b

²⁰ NYT 1959c: „the United States should show the Soviet people that it, too, has jet transport planes.”

²¹ NYT 1959c: „United States prestige was involved, since Soviet officials have come to this country in the TU-104 Soviet jet transport.”

Az újság közölte a Szovjet kiállítás igazgatójának tervét, hogy mivel ipari termékeket is kiállítottak, szerződéseket is köthetnek amerikai vállalkozókkal. Sok üzletembert hívtak meg a moszkvai kiállításra. Előbbi kiállítás fontosságát azzal hangsúlyozták, hogy az 1939-es New York-i világkereskedelmi vásár óta nem láttak a New York-i polgárok szovjet termékeket.²² Július 8-án valóban sor került arra, hogy üzletemberek kössenek szerződéseket, amelyről még a magyar sajtó is beszámolt.

Alekszej Manzszulo, az egyik szervező véleménye a kiállításokról tükrözi a szovjet vezetés céljait a kiállítással kapcsolatban: „a kölcsönös kiállítások lehetővé teszik, hogy a szovjet és az amerikai nép jobban megismerje és jobban megértse egymást. Ez bizonyára elősegíti a Kelet és Nyugat közötti viszony rendezését is és hozzájárul a nemzetközi feszültség enyhítéséhez, a normális gazdasági kapcsolatok kialakításához.”²³ A Szovjetunió külkereskedelmi miniszterhelyettese, Georgij Bolsakovnak később hasonló témájú nyilatkozatot tett.

Ugyanebben az évben több tudományos és kulturális csereegyezményről szóló megállapodás született a Szovjetunió és más nyugati országok között. Ezekről a megállapodásokról a *Népszabadság* rendszeresen beszámolt. Március végén az Egyesült Királysággal, május végén pedig a Németországi Szövetségi Köztársasággal jött létre megegyezés. Ezekről az egyezményekről való beszámolóknál nem említik az amerikai-szovjet csereszerződést. Hruscsov és Eisenhower Camp Davidben aláírtak egy újabb kulturális csereegyezményt.

Az egyezmény megkötése és a kiállítások megnyitója között három esemény erősítette a szovjet-amerikai kulturális kapcsolatokat. Az első a moszkvai Nagy Színház balett társulatának észak-amerikai turnéja volt, amelynek pozitív fogadtatásáról többször is írt a *Népszabadság*,²⁴ de a *The New York Times*²⁵ is foglalkozott az egyik fellépésükkel. A második az hat amerikai második világháborús veterán látogatása a Kremlben, akik jelen voltak az Elba folyónál történő találkozáskor.²⁶ Az öreg katonákat a szovjet pártfőtitkár is fogadta. Végül Averell Harriman, demokrata politikus, egykori amerikai moszkvai nagykövet folytatott megbeszéléseket Frol Kozlovval.²⁷ A két nagyhatalom kapcsolatának javulását jól illusztrálja a *Newsweek* egyik újságírójának gondolata: „pár évvel ezelőtt csak amerikai diplomaták és pár gondosan kiválasztott tudósító kaphatott vízumot. Aztán jöttek az első kíváncsi és ke-

²² TNYT 1959d.

²³ NSZ 1959c.

²⁴ NSZ 1959g; NSZ 1959h . ; NSZ 1959i; NSZ 1959j; NSZ 1959k.

²⁵ TNYT 1959e.

²⁶ NSZ 1959l.

²⁷ NSZ 1959n; NSZ 1959o; TNYT 1959f; AMNSZ 1959e.

vésbé magabiztos cseréje a tudósoknak; majd bővülő skálája a tánc és színházi csoportoknak, és a mostani nemzetközi kiállítások Moszkvában és New Yorkban. Most, legalább Mr. and Mrs. Amerikai Turista látogatja a Kremlt.”²⁸

A New York-i szovjet kiállítás

A kiállított tárgyak

A tárlat az összértéke 12 millió dollár volt. A kiállított tárgyak száma „több mint 10 000 darab” volt.²⁹ A helyszín a Coliseum volt, amely bejárata felett fényreklámon szerepelt a kiállítás hivatalos neve: „A tudomány, technológia és kultúra Szovjet kiállítása”³⁰ Az 1959. augusztus 10.-ig nyitva tartó tárlatra egy dollár volt a jegy, vagyis széles néprétegek megengedhették maguknak a belépőjegyet.³¹

A kiállítási tárgyakról mindkét ország sajtója beszámolt már a kiállítás megnyitása előtt is. A *Népszabadság* a tárgyakat illetően május 8-i hírében ad információkat. Kiderül belőle, hogy a brüsszeli világkiállításon díjat nyert tárgyakat is kiállították és elvették a híres Lenin atommeghajtású jégtörő modelljét és reaktorának mását. A Szputnyik műholdak sikere kapcsán egy termet szántak szovjet űr kutatásnak.³² A kiállítás céljáról május 28-án Bolsakov a *Pravdában* megjelent írásából kiderül, hogy a békés egymás mellett élés megteremtésének szorgalmazása a fő célja a tárlatnak: „A szovjet kiállítás fő feladata, hogy meggyőző erővel és világosan ismertesse a szovjet nép kiemelkedő sikereit. A kiállított anyag tükrözi majd a szovjet népek barátságának és egyenjogúságának eszméit, államunk törekvését a békére és a más népekkel való együttműködésre.”³³ Kozlov megérkezése után a TU-114-es repülőgép is ki volt állítva az a gép amellyel a szovjet küldöttség New Yorkba érkezett megnyitni a szovjet kiállítást. Nagy népszerűségnek örvendett a világban. A bemutatóról az MTI beszámolóját közli a *Népszabadság*.³⁴ Mivel a

²⁸ NEWSWEEK 1959c 31.: „Only few years ago, only American diplomats and few carefully chosen correspondents could get visas. Then came the first suspicious and hesitant exchanges of technical experts; then a broadening stream of dance and theater groups, and the current international exhibitions in Moscow and New York. Now at, last Mr. And Mrs. American Tourist are visiting the Kremlin.”

²⁹ NSZ 1959c.

³⁰ NEWSWEEK 1959e 70.: „Soviet Exhibition of science, technology and culture”

³¹ NEWSWEEK 1959e 70–71.

³² NSZ 1959c; L. bővebben a Szputnyikok jelentőségéről FISCHER 2005. 171–175.; FISCHER 1999. 67–68.

³³ NSZ 1959d.

³⁴ NSZ 1959p.

Szputnyik, a Lenin jégtörő és a TU-114-es repülőgép jelen volt egy időben a városban, New York lakossága megtekinthette a Szovjetunió mindhárom akkori fontosabb katonai újítását,³⁵ vagyis hadászati helyzetét is prezentálta a hétköznapi élet termékei mellett. Az utóbbi tárgyakat övező érdeklődésről a *Népszabadság* képes beszámolót is közölt.³⁶

A kiállításon volt egy lakás is, amelyet a szervezők átlagos orosz házként tituláltak. A lakást azonban csak távolról lehetett megtekinteni. Az orosz autóipar is képviseltette magát több autóval. Továbbá ruhák, szobrokat, festményeket, orvosi berendezéseket, traktorokat, elektronikus berendezéseket is tekinthettek meg a látogatók.³⁷

A látogatók a tárlatvezetőkhöz feltett kérdéseiről mindkét ország sajtója beszámolt. Azonban amíg a magyar sajtó a szociális ellátást és a Szputnyikokat firtató kérdéseket emelte ki,³⁸ a *The New York Times* újságírói által megszólaltatott tárlatvezetők szerint a kérdések 5%-a vonatkozott csak a Szputnyikokra, minden más politikai és a hétköznapi életet firtató volt.³⁹

A kiállításról kialakult vélemények

A *Newsweek* által megszólaltatott szakértők reakciói és Clinton Blunt véleménye alapján, bár a kiállított tárgyak minősége megfelelő, de „a termékek nem elég szépek. „Nem tudnák eladni ezeket itt.”⁴⁰ A televíziók bár jók, de vannak problémák velük, az amerikai készülékekkel összehasonlítva. A vásnál a mennyiségen van a hangsúly a minőséggel szemben, ami olyan szintet ér el, hogy nem fogadnák el az Egyesült Államokban már. Minden megkérdezett szakértő azt írja, hogy nem nyűgözték le őket a kiállított termékek.⁴¹ Henry Hazlitt, a *Newsweekben* fejtette ki a véleményét a szovjet kiállításon látottakról: „A látogató lát például egy szovjetek által készített autót. De mit mond el ez neki összehasonlítva az orosz és amerikai motor iparról? Mennyibe kerül előállítani egy orosz autót? Milyen vezetni? Tömegtermelésben gyártják? Mennyi készült el? Mennyi orosz tud megengedni magának egyet?”⁴² To-

³⁵ FISCHER 2005. 180.: 100. ábra leírása.

³⁶ NSZ 1959q

³⁷ NR, 1959 236.

³⁸ NSZ 1959q.

³⁹ TNYT 1959g; Az egyik tárlatvezető azonban idézett a felesége leveléből, amit az amerikai kiállításról írt neki. Elmondta, hogy ott is hasonló problémákkal küzdenek, hogy lopják a könyveket, megrongálják a kiállítási tárgyakat. Uo.

⁴⁰ NEWSWEEK 1959e 71.

⁴¹ NEWSWEEK 1959e 71.

⁴² NEWSWEEK 1959d 81.

vábbá leírta a rossz lakás körülményeket és gazdasági elmaradottságot a termékek minőségében és mezőgazdasági termelésben.⁴³ Az *Amerikai Magyar Népszava* szintén a kiállítási tárgyak elmaradottságát emelte ki, és kitért arra, hogy eltitkolják a szovjetek a lakosság szenvedését.⁴⁴

A *National Review* július 18-án megjelent számában James Burnham, „Jegyzetek a Szovjet Kiállításról”⁴⁵ című írása vetette fel amerikai részről a szovjet propaganda egyik fő eszközét, a használati tárgyak széleskörű elérésének kérdését. Vagyis, azok a termékek, amelyekről a prospektusok úgy írtak, hogy minden háztartásban megtalálhatók, valójában csak kevesek kiváltsága. Már a legelső bekezdésben megjegyzi, hogy amerikai szemmel milyen elavult, régimódi a kiállított ruha kollekció. A szobrokra és a festményekre az ízléstelen jelzöt ragasztja, az autóknál pedig megjegyzi: „Azzal, hogy ránézel egy Csajkára, Volgára, Zilre vagy Moszkvicsra az meggyőz arról, hogy van egy külföldi autó fajta, amely miatt nem fog aggódni Detroit.”⁴⁶ A kiállított lakásról „a teljes hazugság” című részben azt írta, hogy a modell ház a szovjet emberek 95%-nak álmaiban szerepel és a bemutatott fogyasztói javak csak a távoli jövő képeit mutatják. Tízezer hazugság volt szerinte a kiállításon, amellyel arra reflektál, hogy minden tárgy egy megtévesztés.⁴⁷ A legradikálisabb véleményen a magyar emigráció állt, ahol egy újságíró „Potemkin kiállításnak” nevezte a tárlatot.⁴⁸

A *The New York Times* is gyakran foglalkozott a kiállítással. A lap július 1.-i beszámolójából kiderül, hogy negyvenezer fő volt a látogatószám az első napon, ami közel jár az épület látogatórekordjához, ami hatvanezer fő volt. A cikk tartalmazott interjúkat, amelyeket látogatókkal készített az újságírójuk. A berendezett lakásról felmerült a szerzőben lakás „átlagos” jelzőjének valóságtartalma.⁴⁹ Egy képet is mutatnak arról, ahogy McElroy megtekinti közelebbről a Lenin jégtörő hajó modelljét.⁵⁰ Hírt ad Earl Warren főügyész és Frederick Henry Mueller kiállításon tett látogatásáról is a kiállításon. Warren a látogatás után nem sokkal Európába utazott, aki Moszkvába is ellátogatott. Nagy sajtóvisszhangot kiváltó esemény volt az ENSZ főtitkár látogatása. Hatvanezer látogató tekintette meg az utolsó előtti napon a kiállítást. Nem megerősített információk szerint (mivel a szervezők nem adták ki a hivatalos ada-

⁴³ NEWSWEEK 1959d 81.

⁴⁴ AMNSZ 1959f.

⁴⁵ NR 1959 236.

⁴⁶ NR 1959 236.: „A look at the Chaika, Volga, Zil and Moskvich will convince you that there is one line of foreign cars that will not worry Detroit?”

⁴⁷ NR 1959 236.

⁴⁸ AMNSZ 1959g.

⁴⁹ TNYT 1959g.

⁵⁰ TNYT 1959h.

tokat) több mint egymillió látogató vett részt a kiállításon, ami hatalmas népszerűséget jelentett.⁵¹ Utóbbi információról a *Dunántúli Napló* már másnap beszámol a külföldi rövid hírek között, a *Népszabadság* pedig három nappal később már közölte a *Dunántúli Napló* írásánál hosszabb TASZSZ jelentést.

A magyar sajtó reagált az amerikai újságokra, mivel „megpróbálja kibővíteni a szovjet kiállítás jelentőségét és azt az óriási hatást, amelyet az amerikaiakra gyakorol.”⁵² A Pravdában is megjelent egy a *The New York Times* objektivitását kritizáló írás, de erről a kritizált lap tájékoztatta olvasóit.⁵³ Idézte a *Népszabadság* a *New York Post* írását, amely szerint „a rendkívül hatásos kiállítási tárgyak a legkritikusabb beállítottágú látogatókat is bámulatba ejtették”. A cikkben idéztek a látogatók könyvéből, amely idézetek hasonlítottak a szovjet vezetői nyilatkozataira: „Minden okuk megvan a büszkeségre. Remélem a kiállítás elősegíti majd, hogy jobban megértsük egymást (...) A kiállítás rendkívül érdekes. A kiállítási tárgyak tükrözik a nép óriási életerejét, bátor szellemét”⁵⁴ Közölte a magyar sajtó, hogy Cyrus Eaton clevelandi baloldali beállítottágú üzletember eljuttatta levelét a szervezőkhöz, aki el volt ragadtatva a látottaktól: „Kétségtelenül ez a kiállítás a huszadik század egyik legnagyobb látványossága. Meg vagyok győződve róla, hogy a kiállítás jelentősen hozzájárul majd a Szovjetunió és az Egyesült Államok kapcsolatainak megjavulásához.”⁵⁵ Július 20. és augusztus 2. között a *Népszabadság* nem közölt a kiállításról hírt. Ellenben a *Dunántúli Napló* beszámolt ezen időszakban Ezra Taft Benson, amerikai földművelésügyi miniszter látogatásáról. Közölték Benson benyomását a kiállításról, amelyhez a miniszter hozzátette, hogy bővítené a kereskedelmi kapcsolatokat a Szovjetunióval, valamint tanulmányozná az ország mezőgazdaságát személyesen is.⁵⁶ A vidéki lap emlékeztetett arra, hogy 4 évvel korábban a kolhoz-rendszer csődjéről beszélt a szakember és emiatt nem látogathatott az országba később.⁵⁷ A következő amerikai vezető, Neil H. McElroy amerikai hadügyminiszter látogatásáról is értesülhettek az olvasók a *Népszabadság* hasábjairól. Megtudhatták az amerikai miniszter véleményét a kiállításról, miszerint „szovjet kiállítás szemléltetően bizonyítja, hogy a Szovjetunió és az Egyesült Államok együttműködhet népeink és a világ többi népe számára.”⁵⁸, továbbá „ez a kiállítás elsősorban azt tanúsítja, hogy a Szovjetunió

⁵¹ TNYT 1959l.

⁵² NSZ 1959q.

⁵³ TNYT 1959w.

⁵⁴ NSZ 1959y.

⁵⁵ Uo.; EATON.

⁵⁶ DN 1959e.

⁵⁷ DN 1959f.

⁵⁸ NSZ 1959s.

minden területen óriási sikert aratott”.⁵⁹ Augusztus 7-én az ENSZ főtitkára is meglátogatta a szovjet kiállítást, amiről másnap a magyar országos napilap is beszámolt egy TASZSZ jelentés közlésével. Ebben Hammarskjöld, a kapcsolatok javulását kihangsúlyozó véleményét idézik. Szerinte is „a szovjet kiállítás elősegíti a népek közeledését”.⁶⁰

A magyar sajtótermékek közül a *Népszabadság* foglalkozott a legtöbbet a kiállítással, négyszer annyi hír jelent meg az országos pártlapban, mint a *Dunántúli Naplóban*. A hírek eloszlása sem egyenletes, mert 1959 júliusában jelent meg a tárlattal foglalkozó hírek hatvan százaléka.

Összegezve, a kiállítás több mint egymilliót meghaladó látogatószáma és a tárlatokat megtekintő magas rangú személyek névsora jelzi, hogy fontos esemény volt ez az Amerikai Egyesült Államokban.

Az amerikai lapok a kiállított tárgyakkal kapcsolatban kritikákat fogalmaztak meg. Összehasonlítva a demokrata (*Newsweek*) és a republikánus (*National Review*) hetilapok idézett írásait, kiderül, hogy a utóbbiak kritikusanban viszonyultak a szovjetekhez. A magyar emigráció személyes tapasztalatai minden bizonnyal szerepet játszottak a szovjetellenes írások hangvételében.

A két vizsgált kiállítás közül ennek horderejét kisebbnek találták az újságírók, így erről kevesebb újságcikk volt olvasható mind Magyarországon, mind az Amerikai Egyesült Államokban.

A moszkvai Amerika Kiállítás

A kiállított tárgyak

A tárlat értékéről több egymásnak ellentmondó számadat is megjelent az amerikai sajtóban. Kongresszusi képviselők szerint nem biztos, hogy megérte ez a kiállítás az adófizetők pénzéből finanszírozni.⁶¹ A kiállítás jelentőségéről a *Newsweek* szerzője így írt: „Évekig Amerika megpróbálta megtörni a vasfüggönyt rádión keresztül. Most, legalább ott van egy élő, három dimenziós kiállítótér, amelytől azt várják, hogy elkápráztat 5 millió orosz”.⁶² Nixon szerint „Ez nem csak egy kereskedelmi vásár volt, nem csak a termékek megjelenítése, hanem a hihetetlen gazdagságnak és a gyönyörű amerikai élet változatosságá-

⁵⁹ NSZ 1959s.

⁶⁰ NSZ 1959t.

⁶¹ TNYT 1959m.

⁶² NEWSWEEK 1959b. 40.: „For years, America has been trying to crack the Iron Curtain by radio. Now, at last, it has a live, three dimensional showplace that is expected to attract some 5 million Russians.”

nak bemutatása.”⁶³ A Szokolnyiki-park tizenöt percre volt metróval a Kreml-től. A kiállítás területén nagy építkezések folytak, amelyet az Egyesült Államok fizetett. A területet száznegyvenkétezer-kétszázötven dollárért bérelték. A hétszázötvenezer dollár értékű épületeket azonban fél áron eladták a kiállítás után a Szovjetuniónak.⁶⁴ A kiállítás leendő helyszínét már építkezés közben meglátogatta az moszkvai amerikai nagykövet kérésére a szovjet pártfőtitkár.⁶⁵ A belépőjegy a tárlatra mindössze csak egy rubel volt, azonban a nagy érdeklődés miatt hamar elfogyott és a fekete piacon nagy haszonnal kereskedtek vele.

A kiállításon hétszázötven amerikai cég képviseltette magát és a mezőgazdasági gépektől kezdve a leghétköznapibb fogyasztási cikkekig igyekeztek mindent megmutatni a szervezők az amerikai hétköznapokból. Az amerikai életszínvonal bemutatása hatásos eszköz volt a szervezők részéről arra, hogy bár az orosz emberek helyzete rengeteget javult, még lett volna lehetőség a további fejlődésre. A cégek ki is használták a promóció nyújtotta lehetőségeket és a látogatók ajándékba ingyen sminkkészletet kaptak, valamint megkóstolhatták az egyik kólagyártó termékét.⁶⁶ Az italból harminkétezer gallon (százhuszonegyezer-százharminchárom liter) állt az érdeklődők rendelkezésére. A kólát maga Hruscsov is megkóstolta, amelyre azt mondta, hogy „Nagyon frissítő!”⁶⁷ Ezzel kapcsolatban Harrison Salisbury úgy gondolja, hogy „de amint megkóstolta ezt a furcsa lötytöt és finomnak találta, egyből készen állt a klasszikus kommunista doktrínák elvetésére.”⁶⁸ Erről az eseményről készült felvételek nagy bevételt hoztak a gyártónak, mivel a világ minden tájára eljutottak a fényképek. Nagyon sok látogató kaphatott kóstolót az italból, mivel naponta hetvenezer ember tekintette meg a kiállítást,⁶⁹ vagyis közel duplája, mint a New York-i szovjet kiállítást. Ezernyolcszáz kiállítási tárgyat később eladtak a Szovjetuniónak, amelyek szabadalmi és technológiai újra, módosított felhasználása nem okozhat problémát, vagyis nem szerepeltek a COCOM listán. A másik szuperhatalom legmodernebb repülőgépét megtekinthette a pártfőtitkár az amerikai nagykövet társaságában, amíg Nixon egy másik géppel Szibériában repült. A *The New York Times* beszámolt egy szovjet autótervező írásáról, amelyben a kiállításon látott járművekről mondott véleményét: hiába tekinthette meg

⁶³ NIXON 1959: „It was not a trade fair, not just a display of products, but a demonstration of the incredible richness and the wonderful variety of American life”.

⁶⁴ NEWSWEEK 1959b. 40.

⁶⁵ NSZ 1959u

⁶⁶ CARLSON 2009. 18.; KMV 1959a.

⁶⁷ CARLSON 2009. 18.: „Very refreshing!”

⁶⁸ Idézi: CARLSON 2009. 19.: „But once he tasted this strange brew and found it good, he was quite ready to throw overboard this classic Communist doctrine.”

⁶⁹ NEWSWEEK 1959. 8, 10, 28.

az autók motorját is, amely alapján jobban láthatta teljesítményüket, az ott látottak nem győzték meg őt.⁷⁰

A kiállítás területe 14 600 négyzetméter volt.⁷¹ A *Newsweek* és a *Time* magazin külön térképet helyezett el a hasábjain, amelyen bemutatta a kiállítás helyszínét.⁷² A *Newsweek*ből is értesültek az amerikai olvasók, hogy a „TASZSZ panaszkodott arról, hogy ez a 13 ezer dolláros modell ház annyira tipikus háza a munkásoknak, mint a Buckingham palota.”⁷³ A *Time* magazin térképe kisebb méretű és kevesebb kommentárral látta el a helyszíneket. Azonban mivel felülnézetből készült a kép, jobban lehet látni rajta a távolságokat. Továbbá jelölték rajta, hogy péntek délben és este milyen útvonalon haladt a szovjet pártfőtítkár és az amerikai alelnök.⁷⁴ Összességében 3 millió látogatót vonzott a kiállítás.⁷⁵

A *Dunántúli Napló* egyik írásából kivehető, hogy a szkepticizmus a kiállításon bemutatott modell ház valóságosságával kapcsolatban még augusztusban is fennállt. A látogatók között vita alakult ki, mert állítólag a szervezők el akarták hitetni velük, hogy az Egyesült Államokban színes televízióval felszerelt konyha megszokott. A *Newsweek* folyóiratra hivatkoznak, hogy ott azt írják, hogy kétszázötvenezer dollárba kerül egy ilyen konyha.⁷⁶ A szerző valószínűleg a *Newsweek* térképét nézte, amelyen szerepel fényképpel kiemelve egy kétszázötvenezer dollár értékű álmkonyha és a tizenháromezer dollár értékben felépített és berendezett modell ház. A modellházat kritikával fogadták, de a *Katolikus Magyarok Vasárnapjának* újságírója a statisztikai adatokra és felmérésekre hivatkozva elemezte, hogy aki százharminc dollárt keres hetente, az már megengedheti ezt magának, márpedig a munkások több mint fele száz dollárt keresett hetente.⁷⁷

A sajtó beszámolt azonban egy másik kiállításról is, amely párhuzamosan volt nyitva az amerikaival. Volt ugyanis egy mezőgazdasági és ipari kiállítás, amely a szovjet fogyasztói termékeket, gépeket mutatott be a látogatóknak.⁷⁸ Ezzel megpróbáltak egy ellensúlyt képezni, bemutatni azt, hogy a Szovjetunió az Egyesült Államokhoz képest milyen termékekkel rendelkezik, ugyanazon tárgykörben. Erről a *Time* magazin is beszámolt, megemlítve, hogy addig ritkán vagy sosem látott termékek kerültek a polcokra.⁷⁹

⁷⁰ TNYT 1959o.

⁷¹ NSZ 1959v.

⁷² NEWSWEEK 1959b. 40–41.; NEWSWEEK 1959b. 40–41.

⁷³ Idézi: NEWSWEEK 1959b. 40–41.

⁷⁴ TIME 1959b 14.

⁷⁵ AMNSZ 1959h.

⁷⁶ DN 1959h.

⁷⁷ KMV 1959b.

⁷⁸ DN 1959j.

⁷⁹ TIME 1959b. 12.

A kiállításról megfogalmazott vélemények

A tárlaton kiállított szavazógépen leadott szavazatok állása hétezer-hét-százhetvenhét szavazat után, többségében pozitív tartalmú volt.⁸⁰ Öt nappal korábban a *Katolikus Magyarok Vasárnapja* ezzel foglalkozó cikkében kilencvenöt százalék szerepelt a pozitív oldalon és öt a negatívoknál.⁸¹ Ez alapján a magyar pártsajtóban olvasható kritikák a hangos kisebbség véleményéről számoltak be. A magyarországi lapokkal szemben az amerikai újságok kiemelt jelentőséget szentelnek az orosz cenzúra működésének. Az *Amerikai Magyar Népszavában* megjelent egy cikk, amely a kiállítás iránti óriási érdeklődésről számolt be.⁸² Azonban egy korábbi számokban a szovjet politikusok módszeres ellenpropagandájáról írtak.⁸³ Az ellenpropagandának két irányát emelték ki: az első, amely a Szovjetunió körüli katonai bázisok telepítésére irányult és kritizálta a hidrogénbomba kísérleteket. A másik az amerikai életszínvonal romlására és növekvő munkanélküliségre koncentrált. Utóbbinak aktualitása is volt, mert a kiállítás ideje alatt sztrájkoltak az acélmunkások Pittsburghben, továbbá a cikkből is kiderül, hogy a lakosság örül a Hruscsovi belpolitikai változásoknak.⁸⁴

A *Time* magazin egyik számában írja meg azt, hogy a nyolcezer kiállított amerikai könyvből száz tiltó listára került, többek között a 1959-es World Almanac-ot Norman Thomastól és Adlai Stevensontól, mert kritizálta az országot.⁸⁵ Továbbá Magyarországon nem kapott a lakosság tájékoztatást a kiállított könyvek lopásáról, pedig erről több cikk is megjelent a *The New York Timesban*, és az *Amerika Magyar Népszavában*.⁸⁶ A *Katolikus Magyarok Vasárnapjának* szerzője tájékoztatott arról, hogy a szovjetek kérték a könyvek vitrinbe helyezését, a további lopások megakadályozására.⁸⁷

Nagyobb horderejű összefoglaló a korszakban Magyarországon csak a *Népszabadságban* jelent meg, amely egy egész oldal terjedelmű volt.⁸⁸ Így ez a cikk volt a magyar sajtó e témában közölt írásai közül a leghosszabb. A címe az „amerikai kiállítás Moszkvában”, amely feliratot az egymás mellett lobogó amerikai és szovjet zászló mellett helyezkedett el. Itt is megfigyelhető, a szov-

⁸⁰ TNYT 1959p; Az eredményt később feldolgozták és megjelentették: WHITE 1959.

⁸¹ KMV 1959c.

⁸² AMNSZ 1959i.

⁸³ AMNSZ 1959j; AMNSZ 1959k.

⁸⁴ AMNSZ 1959l.

⁸⁵ TIME 1959b 14.

⁸⁶ TNYT 1959q; TNYT 1959r; TNYT 1959s; TNYT 1959t; AMNSZ 1959m.

⁸⁷ KMV 1959d.

⁸⁸ NSZ 1959w.

jet propaganda egyik kulcseleme, hogy lenézik az amerikaiak a szovjeteket. A szerző azt tartja kiváltó oknak, hogy nem ismerték eléggé az oroszokat. Panaszkodott a szerző (Rényi Péter) a kiállítási épület zsúfolt berendezésére is. Úgy véli, hogy Moszkvába a „szennyesüket” vitték az amerikaiak ezekkel a tárgyakkal, ahelyett, hogy üzemszervezési technikájukat, technológiájukat, gyártási módszereiket mutatták volna be. A magyar sajtóból akkor értesülhetek először, hogy elvitték az orosz fővárosba a RAMAC számítógépet, amely memóriájába több ezer kérdés és válasz volt beprogramozva.⁸⁹ Az újságíró a számítógépekkel kapcsolatos kérdések egyikére kritikus választ adott: „Például azt meg lehet tudni, hogy hogyan lehet részvényeket vásárolni – ami aztán nagyon izgatja a Szokolnyikiakat! – de hogy kik birtokolják a részvények hatalmas többségét, arról hallgat az elektronikus krónika.” Leírja a kiállításon vetített filmek tartalmát, azonban úgy véli, hogy „A cél? A benyomások tömegével faszcinálni, hipnotizálni – a nézőt „leteríteni”” A szerző hasonlóan próbálta elferdíteni a valóságot, mivel a bemutatott filmeket túlzottan idealizálnak írta le. Hosszan emlékezett meg a fénykép kiállításról is, mivel problémának véli azt, hogy túl egyszerű a képek elrendezési módja. A festményekről és a szobrokról viszont ha csak röviden is, de pozitívan vélekedett. A cégek jelenlétét is rossznak tartja. Végül azt írta, hogy a legnagyobb siker, hogy a két nemzet zászlója egymás mellett lengett, mert „ha nem is megvalósult békés egymás mellett élés jelképe ez a kettős árbóc (...) azért jó dolog, nagyon jó dolog, hogy békeszerető emberek állhatatossága már ennyit kivívott.”⁹⁰

A *Newsweek*ből megtudhatta az amerikai közvélemény, hogy amikor kifogyott a jég a kóla standnál, nem osztogatták tovább az italt, amire így reagált egy szovjet polgár: „Legalább ez olyan, mint a mi országunk (...) Amikor én bemegyek a boltba, valami amit én akarok az elfogy.”⁹¹ A *The New Republic* pedig egy olyan személlyel közölt riportot, aki látta mindkét nemzetközi kiállítást. „Ez a kiállítás egy komplett bukás”⁹² fejtette ki a véleményét a riporter vendége. Szerinte a két kiállítás tárgyi anyagát tekintve nincs sok különbség a két ország között. Mégis egy orosz férfi kérdése és az arra adott válasza adja a legérdekesebb összehasonlítást a két kiállításra: „Hol a te terved?(...) Nem látok semmiféle tervet ebben az egészben. Az egész kiállítás csak burzsoáknak érdekes. A mi kiállításunk New Yorkban a jövőt mondja el, a Szputnyik és a kozmosz felfedezésének jövőjét. Ti máról beszéltek. Mi a holnapról. A ti egész hangsúlyotok a színen, formán, kényelmen van. Minket jobban ér-

⁸⁹ CARLSON 2009. 26.

⁹⁰ NSZ 1959w.

⁹¹ Idézi: NEWSWEEK 1959f 30.: „Well at least this is like our own country, [...] Whenever I go into a store something I want has just given out.”

⁹² Idézi: TNR 1959a.

dekel a lélek a dolgok mögött.”⁹³ A *Népszabadság* közölte Ivan Kapusztjin, orosz tudósnak a negatív véleményét, mivel ő a technikai berendezéseket, műszereket, elektromos szerkezeteket hiányolta a kiállításról. „Azt hiszem a kiállítás tervezői nem tudják, mi érdekli a szovjet embereket.”⁹⁴ Utóbbira egy orosz irodalmár, Victor Gorokhov is panaszkodott a *The New Republic*-nak adott riportjában⁹⁵ és az *Amerikai Magyar Népszavában* is olvashattak arról, hogy gépeket tekintettek volna meg konyhaberendezések helyett.⁹⁶ Ezen a kiállításon is sok kérdést tettek fel a látogatók a tárlatvezetőknek, de ezek elsősorban a hétköznapi életre és az árakra vonatkoztak.⁹⁷ A *Dunántúli Naplóban* a kiállított autók kapcsán kritika fogalmazódott meg az amerikai gyártási módszerekkel kapcsolatban: „Miért nem készülnek az Egyesült Államokban olcsó, kis fogyasztású gépkocsik? (...) Ésszerű dolog-e évente változtatni a gépkocsi típusokon, csupán az árak felszólolása végett?”⁹⁸ Azonban a magyar emigráció pozitív véleményekről olvashatott az autók fogadtatása kapcsán.⁹⁹

A sajtó néhány képviselője kamerát is magával vitt. A *The New York Times* beszámol róla, hogy egy amerikai stáb interjúkat készített szovjet látogatókkal a helyszínen, amely felvételeket később felhasználtak a szovjet emberek az Egyesült Államokról kialakított képének ismertetéséhez. Itt szó esett arról is, hogy mikor Hruscsov visszazéte a Nixonnal történt televíziós vitáját, akkor ezen nagyon meglepődött, mert akkoriban csúcstechnikának számított ez.¹⁰⁰

A magyar sajtó a csereegyezmények bejelentése óta tájékoztatta az olvasókat, egészen augusztus közepéig. A legtöbb hír a *Népszabadságban* jelent meg, azonban a *Dunántúli Naplóhoz* képest kisebb a számbeli előnye a cikkek mennyiségében. A hírek száma jelentősen megugrott júliusban, amikor is megnyílt a tárlat a látogatók előtt. A megnyitás előtt megfigyelhető, hogy Nixon utazásánál mindig megemlítették azt, hogy a kiállítást is ő nyitja meg. Ebből kifolyólag, mikor Leningrádba ment, csökkenni kezdett a híradások száma a kiállítással kapcsolatban.

Összegezve tehát a kiállítás rendezői a hangsúlyt a hétköznapi életre és a fogyasztói javakra helyezték, szemben a szovjetek technikát és a tudományt

⁹³ Idézi: TNR 1959a.: „Where is your plan?...” I see no plan in all this. The whole exhibition appeals only to bourgeois interests. Our exhibition in New York speaks of the future, of sputnik and exploring the cosmos. You speak of today. We speak of tomorrow. Your whole emphasis is on color, shape, comfort. We are more interested in the spirit behind things.”

⁹⁴ Idézi: NSZ 1959x.

⁹⁵ TNR 1959a. 13.

⁹⁶ AMNSZ 1959h.

⁹⁷ NIXON 1959. 723.

⁹⁸ DN 1959k.

⁹⁹ AMNSZ 1959k.

¹⁰⁰ TNYT 1959v.

központba helyezésével. A magyar sajtó a kiállítási tárgyakról és a látogatói reakciókról negatívan nyilatkozott, azonban a szemtanúk visszaemlékezései és az amerikai sajtó alátámasztja azt, hogy folyamatosan hatalmas érdeklődés övezte a kiállítást. A legtöbb esetben az üzemszervezési technikákat és ipari gépeket hiányolták a látogatók, azonban a szavazógép alapján tudjuk, hogy a kiállítással ezek nélkül is a többség meg volt elégedve. A szovjet ellenpropaganda eszközei összegezve: párhuzamos kiállítás a legmodernebb orosz termékekből, a kiállítási tárgyak hétköznapi és mindenki által elérhető jelzőinek kétségbevonása, a kritikák kiemelése és az ellenkező igények többszöri bemutatása. A kiállításon történt lopásokról a magyar sajtóban nem adtak tájékoztatást, azonban az Egyesült Államokban több cikk is született erről.

Összegzés

Összegezve elmondható, hogy a két nagyhatalom vezetői ill. sajtója eltérő módon viszonyultak a kiállításokhoz. A Szovjetunió a tudományos sikereire helyezte a hangsúlyt, az USA viszont a fogyasztási cikkeket és az amerikai hétköznapiakat próbálta közelebb vinni az orosz emberekhez. Az amerikai kiállításnak még nagyobb visszhangja volt és több látogatót is vonzott, mint a New York-i szovjet. A magyar sajtót vizsgálva kiderül, hogy mivel a *Dunántúli Naplóban* három, a *Népszabadságban* pedig kilenc hír foglalkozott a szovjet kiállítással, addig a moszkvai kiállítással összesen tizenhat (hét a *Dunántúli Naplóban* és kilenc a *Népszabadságban*), vagyis egy szovjet érdekszférába tartozó országban többet olvashattak egy amerikai eseményről. Az amerikai magyar emigráció lapjai a nyári hónapokban foglalkoztak a tárlatokkal, de az *Amerikai Magyar Népszava* már januárban többször foglalkozott Nixon utazásával. Mindkét kiállításon a legtöbb kritikát az „átlaglakás” átlagos jelzője kapta, ezen kívül a szovjet kiállításon a termékek minősége és elérhetősége, az Amerika kiállításon pedig az iparszervezési technikákat és ipari műszereket hiányolták a megszólaltatott látogatók. Az amerikai kiállítás pozitívabb fogadtatását a szavazógép eredményei is bizonyítják.

A magyar emigráció újságíróinak hangvételén markánsan megfigyelhető, különösen a szovjet kiállítás kapcsán, hogy elevenen élt még bennük az 1956-os forradalom miatti szovjetellenesség. Nixon utazását is pozitívan fogadták, mert sikeresen tudta képviselni az USA érdekeit. Viszont a magyarországi lapokban megjelent írások tükrözik azt a kettősséget, hogy bár a békés egymás mellett éléshez mennyit ad hozzá a két tárlat, de a moszkvai kiállításról több kritikus hangvételű írás jelent meg, mint a tengerentúlon az ottani tárlatról.

Majd minden esetben a kiállításokat a szovjet-amerikai kapcsolatokra nézve pozitívnak ítélték meg mindkét ország újságírói és a politikusai mind-

két. Az újságírók szerepe mindvégig fontos, mert írásaikkal befolyásolták az amerikai szovjet képet. A szovjet hatóságok pedig igyekeztek elhitetni az orosz polgárokkal, hogy nem mindenki számára elérhető a tárlaton látott tárgyak. A demokrata és a republikánus lapok is kritikusan álltak a szovjet tárlathoz, azonban az utóbbi párthoz köthető lapok szerzői markánsabb szovjetellenességgel írtak a kiállításról, szemben a demokratákkal, akik érvekkkel próbálták alátámasztani állításaikat.

A kutatásomat a szovjet újságok bevonásával szeretném bővíteni és folytatnám Hruscsov amerikai útjainak rekonstruálását. Az utazások során megvizsgálom a magyar emigráció szervezett megmozdulásait. Az amerikai napi- és hetilapok további vizsgálatával pedig szeretném feltárni azt, hogy a Hruscsovi külpolitika milyen változásokat hozott az amerikai szovjet képében.

Rövidítések

DN	Dunántúli Napló
NSZ	Népszabadság
TNYT	The New York Times
AMNSZ	Amerikai Magyar Népszava
KMV	Katolikus Magyarok Vasárnapja
TNR	The New Republic
NR	National Review

Felhasznált irodalom

Könyvek, tanulmányok

BARTA 2010	BARTA Zsuzsanna: Hruscsov 1959-es amerikai útja a korabeli amerikai és magyar sajtó tükrében. Pécs, Szakdolgozat, 2010.
BÉKÉS 2006	BÉKÉS Csaba: Az 1956-os Magyar forradalom a világpolitikában. Bp., 2006.
CARLSON 2009	CARLSON, Peter: K blows top. PublicAffairs, New York, 2009.
EATON	Cyrus Eaton – Biography of the Man. http://www.deepcove.org/History/cyruseaton.html (Letöltés ideje: 2012. 01. 30.)
EXCHANGE 1958	U.S.-Soviet Exchange Agreement. In Department of State Bulletin, February 17, 1958. 243–247. (Felhasznált változat: http://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v10p2/d2 Letöltés ideje: 2013. 5. 25.)

- FILMHÍRADÓ 1959 Magyar Filmhíradó 1959/29. <http://www.filmintezet.hu/uj/hirado/heti/index.php?y=hir&id=1708&eid=10819#go> (Letöltés ideje: 2012. 11. 25.)
- FISCHER 1999 A XX. század második fele a korszak dokumentumfilmjeinek tükrében (szövegkönyv). Szerk. FISCHER Ferenc. Pécs, 1999.
- FISCHER 2005 FISCHER Ferenc: A kétpólusú világ, 1945–1989. Bp.-Pécs, 2005.
- GRAUBER 2007 GRAUBER, Stephen: Az elnökök. Az amerikai elnöki hivatal átalakulása Theodor Rooseveltttől George W. Bushig. Pécs, 2007.
- KISS 2011 Kiss András: 50 éve épült a berlini fal. Kiürül az NDK? (http://www.archivnet.hu/politika/50_eve_epult_a_berlini_fal.html?oldal=3) (Letöltés ideje: 2013. 5. 25.)
- KORSZUN 1997 KORSZUN Sándor: A Szovjetunió felértékelődése, NY. SZ. Hruscsov utazásai az Egyesült Államokban. Pécs, Szakdolgozat, 1997.
- LAFFEBER 1985 LAFFEBER, Walter: America, Russia, and the cold war, 1945–1984. New York, 1985.
- LESLIE 1993 LESLIE, Stuart W.: The Cold War and American Science. The Military-Industrial-Academic Complex at MIT and Stanford. New York, 1993.
- MAGYARICS 2000 MAGYARICS Tamás: Az Egyesült Államok külpolitikájának története. Bp., 2000.
- MAGYARICS 2003 MAGYARICS Tamás: Az Egyesült Államok biztonságpolitikája a hidegháború első évtizedei alatt. Bp., 2003.
- MICKIEWICZ 2011 MICKIEWICZ, Ellen: Efficacy and evidence. Evaluating U.S. goals at the American National Exhibition in Moscow, 1959. *Journal of Cold War Studies* 2011/4. 138–171.
- NIXON 1959 NIXON, Richard M.: Russia as I Saw It. In: *The National Geographic*, 1959. 12.
- REID 2008 REID, Susan E.: Who will beat whom?: Soviet Popular Reception of the American National Exhibition in Moscow 1959. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 2008/4. 855–904.
- SELLERS–MAY–MCMILLEN 1995 SELLERS, Charles–MAY, Henry–MCMILLEN, Neil R.: Az Egyesült Államok története. Bp., . 1995.
- SIMMS 2007 SIMMS, Gretchen Mag.: The 1959 American National Exhibition in Moscow and the Soviet artistic reaction to the abstract art. Wien, 2007. (PhD dissertation ms.)
- TAKÁCS 2012 TAKÁCS Róbert: Politikai újságírás a Kádár-korban. Bp., 2012.
- TOLVASIAS 2010 TOLVASIAS, Tomas: Cold war „Bridge-building”. U.S. exchange exhibits and their reception in the Soviet Union, 1959–1967. *Journal of Cold War Studies*, 2010/4. 3–31.
- VAJDA 1972 VAJDA Péter: Nixon. Bp., 1972.
- VILÁGHÍRADÓ 1959 Világhíradó 1959/16. <http://www.filmintezet.hu/uj/hirado/vilaghiradok/index.php?y=hir&id=3675&eid=23394#go> (Letöltés ideje: 2012. 11. 25.)
- WHITE 1959 WHITE, Ralph K.: Soviet Reactions to Our Moscow Exhibit: Voting Machines and Comment Books. In *The Public Opinion Quarterly* 1959/4. 461–470

WILLIS 2002 WILLIS, Garry: Nixon agonistes. The crisis of the self-made man with a new introduction. New York, 2002³.

Napilapok újságcikkei

- AMNSZ 1959a Amerikai Magyar Népszava, 1959. 1. 21. 1.: Berlint követeli a szovjet, nem fogja el az amerikai terveket
- AMNSZ 1959b Amerikai Magyar Népszava, 1959. 1. 24. 4.: Pfeiffer Zoltán: Mikoyan álarca alatt, A szerző véleménye Mikoyan látogatásának hatásáról
- AMNSZ 1959c Amerikai Magyar Népszava, 1959. 1. 23. 4.: Köszönetnyilvánítás
- AMNSZ 1959d Amerikai Magyar Népszava, 1959. 7. 25. 1.: Csúskonferenciára készül Nixon Kruscsevvvel
- AMNSZ 1959e Amerikai Magyar Népszava, 1959. 6. 27. 1.: Harriman Kruscsevnel
- AMNSZ 1959f Amerikai Magyar Népszava, 1959. 7. 14. 2.: Moszkva kiállít...
- AMNSZ 1959g Amerikai Magyar Népszava, 1959. 6. 27. 4.: PFEIFFER Zoltán: A bolsevik Potemkin, A New Yorki szovjet kiállítás margójára
- AMNSZ 1959h Amerikai Magyar Népszava, 1959. 9. 14. 1.: Három millió kíváncsi
- AMNSZ 1959i Amerikai Magyar Népszava, 1959. 8. 3. 5.: A moszkvai amerikai kiállítás – az érdeklődők ostroma alatt
- AMNSZ 1959j Amerikai Magyar Népszava, 1959. 8. 1. 1.: Nikitának sürgős. Lekicsinyülő hadjáratot folytat az amerikai kiállítás ellen a szovjet
- AMNSZ 1959k Amerikai Magyar Népszava, 1959. 8. 20. 1.: Az amerikai kiállítás vezetőit támadja a szovjet
- AMNSZ 1959l Amerikai Magyar Népszava, 1959. 8. 10. 4.: Moszkvától Varsóig. Az orosz ellenséges propaganda a lengyel rabnemzetet nem tévesztette meg
- AMNSZ 1959m Amerikai Magyar Népszava, 1959. 8. 22. 1.: Kruscsev titkos ajánlata. Alaskán és kínán át repül haza Kruscsev
- DN 1959a Dunántúli Napló, 1959. 1. 13. 4.: Mikojan elvtárs sajtóértekezlete San Franciscoban.
- DN 1959b Dunántúli Napló, 1959. 4. 18. 1.: Nixon nyitja meg Moszkvában az amerikai kiállítást
- DN 1959c Dunántúli Napló, 1959. 4. 19. 5.: Egy hét a világpolitikában
- DN 1959d Dunántúli Napló: 1959. 8. 11. 4: Külföldi rövid hírek
- DN 1959e Dunántúli Napló, 1959. 7. 29. 4.: Az amerikai földművelésügyi miniszter megtekintette a New York-i szovjet kiállítást
- DN 1959f Dunántúli Napló, 1959. 8. 1. 4.: Benson amerikai földművelésügyi miniszter rossz jósnak bizonyult
- DN 1959g Dunántúli Napló, 1959. 8. 2. 6.: Hruscsov elvtárs a vnukovói repülőtéren
- DN 1959h Dunántúli Napló 1959. 8. 15. 4.: Szovjet vélemények a moszkvai amerikai kiállításról
- DN 1959j Dunántúli Napló, 1959. 6. 17. 3.: Megnyílt a szovjet népgazdaság eredményeinek kiállítása. Hruscsov elvtárs beszéde

DN 1959k	Dunántúli Napló: 1959. 7. 28. 4.: A moszkvai amerikai kiállításon
KMV 1959a	Katolikus Magyarok Vasárnapja, 1959. 8. 12. 5.: A parizeus muzsakahatalom a kiállításon
KMV 1959b	Katolikus Magyarok Vasárnapja, 1959. 8. 19. 5.: Amerikai lakóház a moszkvai kiállításon
KMV 1959c	Katolikus Magyarok Vasárnapja, 1959. 8. 12. 5.: A szovjet szavazó a kiállításon
KMV 1959d	Katolikus Magyarok Vasárnapja, 1959. 8. 12. 5.: A szabad sajtó moszkvai szemfedője a kiállításon
NSZ 1958	Népszabadság, 1958. 12. 31. 6.: Szovjet-amerikai egyezmény kiállítások kölcsönös rendezéséről
NSZ 1959a	Népszabadság, 1959. 1959. 4. 18. 6.: Nixon nyitja meg Moszkvában az amerikai kiállítást
NSZ 1959b	Népszabadság, 1959. 7. 9. 6.: Szovjet kereskedők amerikai üzletemberekkel tárgyaltak
NSZ 1959c	Népszabadság, 1959. 5. 8. 7.: Moszkvai tudósítónk jelenti: Nagyszabású szovjet kiállítás nyílik New Yorkban
NSZ 1959d	Népszabadság, 1959. 5. 28. 7.: Június 30-án nyílik a New York-i szovjet kiállítás
NSZ 1959e	Népszabadság, 1959. 3. 29. 8.: Szovjet és angol kulturális csereegyezményt kötöttek
NSZ 1959f	Népszabadság, 1959. 5. 31. 5.: Szovjet- nyugatnémet kulturális, tudományos és technikai csereegyezményt írtak alá
NSZ 1959g	Népszabadság, 1959. 4. 12. 5.: A New York Times a szovjet-amerikai kulturális és sportkapcsolatok fejlődéséről
NSZ 1959h	Népszabadság, 1959. 4. 21. 8.: Amerikai közéleti személyiségek és lapok a moszkvai balett nagysikerű New-York-i vendégszerepléséről
NSZ 1959i	Népszabadság, 1959. 5. 4. 8.: "Elbájoló tudás, ellenállhatatlan lendület"
NSZ 1959j	Népszabadság, 1959. 5. 17. 7.: A szovjet balett washingtoni sikere
NSZ 1959k	Népszabadság, 1959. 6. 10. 7.: Külföldi események – néhány sorban
NSZ 1959l	Népszabadság, 1959. 4. 29. 6.: Elutazott New Yorkból Moszkvába hat amerikai veterán, akik a második világháború végén az Elba-folyónál találtak a szovjet csapatokkal
NSZ 1959m	Népszabadság, 1959. május 10. 5.: Hruscsov elvtárs fogadta az amerikai veteránok küldöttségét
NSZ 1959n	Népszabadság, 1959. 6. 4. 6.: Kozlov fogadta Harrimant
NSZ 1959o	Népszabadság, 1959. 13. 7.: Nixon és Harriman a szovjet-amerikai viszonyról
NSZ 1959p	Népszabadság, 1959. 7. 3. 7.: A TU-114-et nyolc napra megnyitották az amerikai érdeklődők előtt.
NSZ 1959q	Népszabadság, 1959. 7. 20. 8.: Bámulatos! Kolosszális! Helyszíni riport a New York-i szovjet kiállítás első napjáról
NSZ 1959r	Népszabadság, 1959. 8. 13. 4.: Több mint egymillió látogatója volt a New York-i szovjet kiállításnak

NSZ 1959s	Népszabadság, 1959. 8. 2. 5.: Az amerikai hadügyminiszter nagy elismeréssel nyilatkozott a New York-i szovjet kiállításról
NSZ 1959t	Népszabadság, 1959. 8. 4.: „A szovjet kiállítás elősegíti a népek közeledését” – jelentette ki Hammerskjöld New Yorkban
NSZ 1959u	Népszabadság, 1959. 5. 6. 6.: Hruscsov megtekintette a moszkvai amerikai kiállítás építési munkálatait.
NSZ 1959v	Népszabadság, 1959. 5. 8. 7.: Moszkvai tudósítónk jelenti: Nagyszabású szovjet kiállítás nyílik New Yorkban. A megnyitásra magasállású szovjet személyiség utazik Amerikába
NSZ 1959w	Népszabadság, 1959. 8. 20. 6.: Amerikai kiállítás moszkvában
NSZ 1959x	Népszabadság, 1959. 8. 6. 5.: ”Az amerikaiak nem tudják, hogy mi érdeklí a szovjet embereket” Szovjet tudós a moszkvai amerikai kiállításról”
NSZ 1959y	Népszabadság, 1959. 7. 18. 6.: A New York-i szovjet kiállítás sikere
TNYT 1959a	The New York Times, 1959. 4. 17. 1–2: Nixon will visit Moscow in July to open exhibit
TNYT 1959b	The New York Times, 1959. 4. 26. 9.: New jet may take Nixon to Moscow
TNYT 1959c	The New York Times, 1959. 4. 29. 9.: Nixon wants jet seen;
TNYT 1959d	The New York Times, 1959. 5. 8. 6.: Soviet Exhibit aide looks to trade rise
TNYT 1959e	The New York Times, 1959. 5. 3.: Holiday’ in Moscow
TNYT 1959f	The New York Times, 1959. 5. 8.: Harryman to fly to Moscow.
TNYT 1959g	The New York Times, 1959. 7. 1. 1–2.: Peter Kihss: Soviet Fair Here Draws Big Crowd. Official Puts Attendance at 40,000 on First Day – Exporters In for Talks
TNYT 1959h	The New York Times, 1959. 8. 1.: McElroy Says Soviet Exhibition Shows Nothing to Upset Defense
TNYT 1959i	The New York Times, 1959. 8. 8.: Warren Drops In At Soviet Display. Chief Justice on His Way to Europe -- Mueller Also Visits Coliseum Show
TNYT 1959j	The New York Times, 1959. 8. 9.: Warren to Fly to Moscow
TNYT 1959k	The New York Times, 1959. 8. 12. 1.: Moscow Crowd Welcomes Justice Warren at U. S. Fair; Warren greeted at moscow fair
TNYT 1959l	The New York Times, 1959. 8. 10.: Soviet Show Visited By 60,000 in a Day
TNYT 1959m	The New York Times, 1959. 8. 23.: House unit praises u. S. Fair in soviet.
TNYT 1959o	The New York Times, 1959. 8. 17.: U.S. exhibit praides by soviet engineer
TNYT 1959p	The New York Times, 1959. 8. 17.: U.S. exhibit praides by soviet engineer

TNYT 1959q	The New York Times, 1959. 8. 6.: Books Restored To Moscow Fair; U.S. Exhibits 70 Previously Barred, but Plastic Shield Keeps Readers Distant
TNYT 1959r	The New York Times, 1959. 8. 19. 5.: U. S. Closes Bookmobile at Fair After Many Volumes Disappear; A Major Attraction in Moscow Ends -- Crowds Showed Disappointment at Meagerness of the Display
TNYT 1959s	The New York Times, 1959. 8. 20.: A Book Airlift to Moscow
TNYT 1959t	The New York Times, 1959. 8. 22. 1.: Books Airlifted To Moscow Fair; Hasty Volunteer Effort Here to Help Reopen Exhibit Books Airlifted To Moscow Fair
TNYT 1959u	The New York Times, 1959. 8. 23. 8.: Image Of America At Issue In Soviet. Russians Get Varying Views From Films at U. S. Fair and Moscow Theatres
TNYT 1959v	The New York Times, 1959. 8. 22. 37.: richard f. Shepard: u. S. Tv may star soviet citizens; Interviews Taped at Fair in Moscow Being Sent Here -- Wedding Stories Due
TNYT 1959w	The New York Times, 1959. 8. 15.: Pravda Chides Times. Charges Attempt to Weaken Effect of Soviet Fair Here
TNYT 1959n	The New York Times, 1959. 8. 27. 1.-8.: 1,800 Items at Fair For Sale to Soviet. U.S. Would Sell Soviet Fair Items

Hetilapok cikkei

NEWSWEEK 1959a	Newsweek, 1959. 8. 3.: Ecounter
NEWSWEEK 1959b	Newsweek, 1959. 7. 27.:Nixon talks about Russia. Into the Red Shadowland
NEWSWEEK 1959c	Newsweek, 1959. 7. 20. 31-36.: Main street goes to Moscow
NEWSWEEK 1959d	Newsweek 1959. 7. 20. 81.: HAZLITT, Henry: Portrait of Russia?
NEWSWEEK 1959e	Newsweek, 1959. 7. 6. 71-72.: Soviet Exhibition of Science Technology and Culture
NEWSWEEK 1959f	Newsweek, 1959. 8. 10.: Hole int he Curtain
NR 1959	National Review, 1959. 7. 18. 236.: BURNHAM, James: Notes ont he Soviet Exhibition
TIME 1959b	Time, 1959. 8. 3. 12-15.: The U.S. In Moscow. Russia Comes to the Fair
TIME 1959a	Time, 1959. 4. 27. 28-29.:The Vice Presidency. One more for the road.
TNR 1959a	The New Republic, 1959. 8. 24.: Pictures at an Exhibition. Russia's Reaction to the US Show in Moscow.

A kötet szerzői

BOZSOKI PETRA a PTE BTK harmadéves magyar-filozófia szakos hallgatója. Kutatási területe kép – szöveg – zene, képzőművészet és költészet kapcsolata Weöres Sándor lírájában. A XXXI. OTDK-n, a XV. ETDK-n és IV. Interdiszciplináris Grastyán Konferencián is első helyezést ért el. Tagja a Kerényi Károly Szakkollégiumnak és a Sensus műhelyszemináriumnak, gyakornoki munkát végez a Jelenkor folyóirat szerkesztőségében. Témavezetői: Prof. Dr. Orbán Jolán, egyetemi tanár; Prof. Dr. Bókay Antal, DSc egyetemi tanár.

FÁBIÁN HELGA a PTE BTK pszichológia szakos végzős hallgatója (BA). Kutatási területe a férfi testképzavarok és az Adonisz komplexus. A XXXI. OTDK Pedagógiai, Pszichológiai, Andragógiai és Könyvtártudományi Szekció Alkalmazott Pszichológia I. tagozatában I. helyezett lett. Témavezetője: Dr. Révész György PhD, egyetemi docens.

FEHÉR ZSUZSANNA a PTE BTK pszichológia szakos végzős hallgatója (BA). Kutatási területe a férfi testképzavarok és az Adonisz komplexus. A XXXI. OTDK Pedagógiai, Pszichológiai, Andragógiai és Könyvtártudományi Szekció Alkalmazott Pszichológia I. tagozatában I. helyezett lett. Témavezetője: Dr. Révész György PhD, egyetemi docens.

FEKETE TAMÁS a PTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola Alkalmazott Nyelvészeti Programjának hallgatója. Kutatási területe az angol nyelv története, valamint az óangol-óészaki nyelvi kontaktusok vizsgálata. A XXXI. OTDK Humántudományi Szekció Angol Nyelvészet tagozatában I. helyezést ért el. Témavezetője: Dr. Hegedűs Irén, egyetemi docens.

MÁTÉ ZSOLT a PTE BTK harmadéves történelem szakos (BA) hallgatója. Tagja a PTE Grastyán Endre Szakkollégiumának. Kutatási területe az amerikai-szovjet kapcsolatok 1959–1962 között. A XXXI. OTDK Humántudományi Szekció XX. Századi Egyetemes Történelem tagozatában I. helyezést ért el. Témavezetője: Prof. Dr. Fischer Ferenc, DSc intézetigazgató egyetemi tanár.

MÁTYÁS BOTOND a PTE BTK A közép- és koraiújkor története MA programjának végzős hallgatója. Kutatási területe a magyarországi muzulmánok Árpád-kori története. A XXXI. OTDK Humántudományi Szekció Középkori magyar tör-

ténelem tagozatában I. helyezést ért el. Témavezetője: Prof. Dr. Font Márta, DSc tanszékvezető egyetemi tanár.

PULSZTER ZSUZSANNA a PTE BTK Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszékének első éves mesterképzéses hallgatója. Kutatási területe a gazdasági stratégiák, megélhetési módok, értékrendek és a szocializáció által meghatározott mentalitás összefüggéseinek vizsgálata. A XXXI. OTDK Humántudományi Szekció Anyagi kultúra, társadalom tagozatában I. helyezett lett. Témavezetője: Máté Gábor, egyetemi tanársegéd.

VÁGVÖLGYI RÉKA a PTE Pszichológia szakának végzős, mester szakos hallgatója. Kutatási területe a Geometriai és nem-geometriai információk szerepe a gyerekek 2 és 3 dimenziós téri tájékozódásában. A XXXI. OTDK Pszichológia Szekció Fejlődéslélektan tagozatában I. helyezett lett. Témavezetője: Dr. Lábadi Beatrix, PhD egyetemi adjunktus.

VÁSÁRHELYI ÁGNES 2013-ban szerezte meg mesterképzéses diplomáját a PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszékén, kulturális antropológia szakirányon. Kutatásainak tárgya jelenleg a magyarországi hardcore punk szubkultúra. 2013-ban a XXXI. OTDK Kulturális és szociálintropológia II. tagozatában pályamunkájával I. helyezést ért el. Témavezetője Dr. Farkas Judit, PhD egyetemi adjunktus.

Elektronikus kiadás

ISSN 2064-079X
ISBN 978 963 642 541 8

Kiadja A PTE BTK Kari Tudományos Diákköri Tanácsa
Felelős kiadó a PTE BTK KTDT elnöke

Nyomdai előkészítés: Virágmandula Kft.
Felelős vezető a kft. ügyvezetője

www.mandulavirag.hu

SPECIMINA OPERUM IUVENUM 2.

A KTDT fontos küldetése, hogy lehetőség szerint növelje a tudományos munkában résztvevő hallgatók számát, ezzel párhuzamosan pedig emelje az általuk folytatott tudományos munka minőségét. E kettős célkitűzés megvalósítása érdekében fontosnak tartjuk a TDK-munka presztízsének növelését, a részvétel vonzóbbá tételét. A *Specimina Operum Iuvenum* címmel ez évben indított könyvsorozatunk elsődleges célja éppen ezért nem csupán a tehetséges hallgatók publikációs lehetőségeinek ki-terjesztése, hanem a tudományos tevékenység népszerűsítése és a szélesebb olvasókö-zönség figyelmének felkeltése volt.

Sorozatunk második kötete a XXXI. Országos Tudományos Diákköri Konferencián első helyezést elért hallgatóink tanulmányaiból ad válogatást. A 2013-as évben Karunk hallgatói szép eredményeket értek el OTDK-n, négy szekcióban összesen 81 pályamunkával vettek részt a megmérettetésen. Összesen 26 fő ért el helyezést. 10 első, 9 második, és 7 harmadik helyezést szereztünk, és 10 fő kapott különdíjat. Nem volt tehát könnyű újabb „szemelvényeket” kiragadni a kiváló teljesítmények közül, mégis, abban a reményben folytatjuk vállalkozásunkat, hogy kötetünk olvasói be-tekintést nyerhetnek a bölcsészettudományi és társadalomtudományi gondolkodás legfrissebb, fiatal kutatók által közvetített eredményeibe.

Nemzeti Fejlesztési Ügynökség
www.ujszechenyterv.gov.hu
06 40 620 620

MAGYARORSZÁG MEGÚJUL

A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.